

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ, Πρόεδρος Δ.Σ. ΚΔΕΟΔ, πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)
ISSN 3057-5052

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES: **CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN**
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS, Président du conseil d'administration du CIEEL, ancien Président de la CJUE
(2003-2015)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ

Κείμενα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κα ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - τηλ.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

SECRÉTARIAT: V. TZORTZI

Les textes à publier ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) – tel.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ) είναι νομικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης, που εκδίδεται τριμηνιαίως, σε αποκλειστικά πλέον ηλεκτρονική μορφή (<https://eeeurd.gr/>), από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης.

Η ΕΕΕυρΔ πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγένη, ο οποίος διετέλεσε Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής του περιοδικού διετέλεσε επίσης, από το 1986 μέχρι το 1999, και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Γκέκα Βασιλική-Ελένη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Εκμεκτσόγλου Ευάγγελος, ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

Ζησιού Αγγελική, Δ.Ν., Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M., Δικηγόρος

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M., Δικηγόρος

Παπαγιαννοπούλου Λυδία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Πασχαλίδης Πασχάλης, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Πλατής Ιωάννης, Πρωτοδίκης Δ.Δ., LL.M., ΜΔΕ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζώρτζη Βιργινία, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρος

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις Γραφείου Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Χαλυβοπούλου Μαρία, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

EDITORIAL

B. Τζώρτζη	151
-------------------	-----

ΑΡΘΡΑ

I. Πλατής	
Η πρόβλεψη του περιορισμού δικαιώματος στον νόμο: εθνική και υπερεθνική νομολογιακή προσέγγιση	153
E. Εκμεκτσόγλου	
Το μέλλον της νομολογίας «Βόσπορος» περί ισοδύναμης προστασίας μετά την πιθανή προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: το ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης και η σχέση εμπιστοσύνης ΕΕ - ΕΔΔΑ ως βιώσιμη λύση;	169

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ	177
II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής	183

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ	
A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2025)	191
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ	
ΔΕΕ C-217/23, Laghman, 27.03.2025 (Ανήκει σε «ιδιαιτέρη κοινωνική ομάδα» το θύμα βεντέτας;) – Παρατηρήσεις Π. Πασχαλίδης	235
ΔΕΕ C-181/23, Επιτροπή/Μάλτα (Citoyenneté par investissement), 29.04.2025 (Προγράμματα χορήγησης ιθαγένειας σε επενδυτές) – Παρατηρήσεις Β.-Ε. Γκέκα	241
II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	
A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2025)	247
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ	
ΕΔΔΑ, Προσφυγή No 23963/21, Krpelík κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, 12.06.2025 (Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για τα ΑμεΑ: η σύγκλιση (;) της νομολογίας του ΕΔΔΑ με τις απαιτήσεις της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ) – Παρατηρήσεις Ε. Εκμεκτσόγλου	265
III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ	
ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 419/2025, 11.03.2025 (Ανέκκλητο δικαστικών αποφάσεων από ακυρωτικές διαφορές ανακύπτουσες από δημόσιες συμβάσεις) – Παρατηρήσεις Λ. Παπαγιαννοπούλου	271

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

4η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένη ομιλήτρια την Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ και Διευθύντρια του Τομέα Διεθνών Σπουδών, κα Ελίνα Ν. Μουσταίρα – 3 Απριλίου 2025	275
2η ημερίδα «ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΡΥΓΕΝΗ» με θέμα: «Η Ελλάδα και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (το έτος 2024)» – 9 Απριλίου 2025	275
Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Έκτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	275
5η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένη ομιλήτρια την Καθηγήτρια του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του ΠΑΜΑΚ, κα Δέσποινα Αναγνωστοπούλου – 19 Μαΐου 2025	276
1ο Συνέδριο Νέων Επιστημόνων Ευρωπαϊκών Σπουδών (ΚΕΝοΠ-ΚΔΕΟΔ) – 22 & 23 Μαΐου 2025	276
Ημερίδα προς τιμήν του Alain Supiot: «Όταν κυβερνούν οι αριθμοί: Εργασία, Δίκαιο, Δημοκρατία» – 28 Μαΐου 2025	277
Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Σερβία “Support to improving working conditions and preparing the Republic of Serbia to participate in EURES” (SR 22 IPA SO 01 24) – Εναρκτήρια εκδήλωση (Kick-off Event)	277
Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Έβδομη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	277

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Ι. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Α' Εξάμηνο 2025	279
--	-----

Table of contents 2/2025

EDITORIAL

V. Tzortzi	151
-------------------	-----

ARTICLES

I. Platis	
The provision for the limitation of rights in law: a national and supranational jurisprudential approach	153
E. Ekmektsoglou	
The future of the "Bosphorus" case-law on equivalent protection following the EU's possible accession to the ECHR: the broader margin of appreciation and the relationship of trust between the EU and the ECtHR as a viable solution?	169

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	177
II. Information Technology e-news	183

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU	
A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (March – May 2025)	191
B. Annotations CJEU - GCEU	
CJEU C-217/23, Laghman, 27.03.2025 (<i>Does the victim of a blood feud belong to a "particular social group"?</i>) – Annotation P. Paschalidis	235
CJEU C-181/23, Commission/Malta, (Citoyenneté par investissement), 29.04.2025 (<i>Citizenship schemes for investors</i>) – Annotation V.-E. Gkeka	241
II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (February – April 2025)	247
B. Annotations	
ECHR, Application No 23963/21, Krpelik v. the Czech Republic, 12.06.2025 (<i>Access to justice for persons with disabilities: the convergence (?) of ECtHR case-law with the requirements of the International Convention on the Rights of Persons with Disabilities</i>) – Annotation E. Ekmektsoglou	265
III. NATIONAL COURTS	
Council of State (Section D), Judgement No 419/2025, 11.03.2025 (<i>Irrevocability of court decisions on annulment disputes arising from public contracts</i>) – Annotation L. Papagiannopoulou	271

CONFERENCES – RESEARCH

4th meeting of the series "Academic Meetings" with guest speaker Professor at the Law School of the National and Kapodistrian University of Athens and Director of the Department of International Studies, Ms. Elina N. Moustaira – 3 April 2025	275
2nd "DIMITRIOS EVRIGENIS" conference entitled "Greece and the Strasbourg Court (in the year 2024)" – 9 April 2025	275
Twinning Programme with Israel "Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety" (IL 18 ENI HE 02 22) – Sixth Meeting of the Steering Committee	275
5th meeting of the series "Academic Meetings" with guest speaker Professor at the Department of International and European Studies of the University of Macedonia, Ms. Despoina Anagnostopoulou – 19 May 2025	276
1st Conference of Young Scholars in European Studies (CELC-CIEEL) – 22 & 23 May 2025	276
Conference in honor of Alain Supiot: "When numbers rule: Work, Law, Democracy" – 28 May 2025	277
Twinning Programme with Serbia "Support to improving working conditions and preparing the Republic of Serbia to participate in EURES" (SR 22 IPA SO 01 24) – Kick-off Event	277
Twinning Programme with Israel "Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety" (IL 18 ENI HE 02 22) – Seventh Meeting of the Steering Committee	277

BIBLIOGRAPHY

I. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 1st Semester 2025	279
--	-----

Table des matières 2/2025

EDITORIAL

V. Tzortzi	151
-------------------	-----

DOCTRINE

I. Platis

La disposition relative à la limitation des droits dans la législation : une approche jurisprudentielle nationale et supranationale	153
---	-----

E. Ekmektsoglou

L'avenir de la jurisprudence « Bosphorus » en matière de protection équivalente après l'adhésion éventuelle de l'UE à la CEDH : la marge d'appréciation élargie et la relation de confiance entre l'UE et la Cour européenne des droits de l'homme constituent-elles une solution viable?	169
---	-----

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	177
II. @-tualités d'informatique juridique	183

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (mars – mai 2025)	191
---	-----

B. Notes CJUE – TUE

CJUE C-217/23, Laghman, 27.03.2025 (<i>La victime d'une querelle appartient-elle à un « groupe social particulier » ?</i>) – Notes P. Paschalidis	235
---	-----

CJUE C-181/23, Commission/Malte (<i>Citoyenneté par investissement</i>), 29.04.2025 (<i>Programmes de citoyenneté pour les investisseurs</i>) – Notes V.-E. Gkeka	241
---	-----

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (février – avril 2025)	247
---	-----

B. Notes

CEDH, Requête No 23963/21, Krpelik c. République tchèque, 12.06.2025 (<i>Accès à la justice pour les personnes handicapées : convergence (?) entre la jurisprudence de la CEDH et les exigences de la Convention internationale relative aux droits des personnes handicapées</i>) – Notes E. Ekmektsoglou	265
--	-----

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (Section D), Arrêt No 419/2025, 11.03.2025 (<i>Irrévocabilité des décisions judiciaires relatives aux litiges en matière d'annulation découlant de contrats publics</i>) – Notes L. Papagiannopoulou	271
---	-----

ÉDUCATION – RECHERCHE

4ème réunion de la série « Réunions académiques » avec comme invité la Professeure à la Faculté de droit de l'Université nationale et capodistrienne d'Athènes et directrice du Département d'études internationales, Mme Elina N. Moustaira – 3 avril 2025	275
2ème conférence « DIMITRIOS EVRIGENIS » sur le thème : « La Grèce et la Cour de Strasbourg (en 2024) » – 9 avril 2025	275
Projet de jumelage avec Israël "Soutien à l'Alignement d'Israël sur les Règlements de l'Acquis Communautaire en matière de Sécurité Alimentaire" (IL 18 ENI HE 02 22) – Sixième réunion du Comité de Pilotage	275
5ème réunion de la série « Réunions académiques » avec comme invité la Professeure au département d'études internationales et européennes de l'université de Macédoine, Mme Despoina Anagnostopoulou – 19 mai 2025	276
1ère Conférence des jeunes chercheurs en études européennes (CELC-CIEEL) – 22 & 23 mai 2025	276
Conférence en l'honneur d'Alain Supiot : « Quand les chiffres gouvernent : travail, droit, démocratie » – 28 mai 2025	277
Projet de jumelage avec la Serbie "Soutien à l'amélioration des conditions de travail et préparation de la République de Serbie à participer à EURES" (SR 22 IPA SO 01 24) – Événement de lancement	277
Projet de jumelage avec Israël "Soutien à l'Alignement d'Israël sur les Règlements de l'Acquis Communautaire en matière de Sécurité Alimentaire" (IL 18 ENI HE 02 22) – Septième réunion du Comité de Pilotage	277

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Le droit européen dans les revues juridiques helléniques : 1er semestre 2025	279
---	-----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHeIDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊκή Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

ΣΛΕΕ	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΕΕ	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
Συλλ.	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυλλΥπ	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
ΣυνθΕΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυνθΕΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣυνθΕΚΑΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
ΣυνθΕΚΑΧ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
ΣυνθΕΟΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
ΤεΣ	: Τεύχος εκτός σειράς
ΤοΣ	: Σύνταγμα (Το)
Υπερ	: Υπεράσπιση
ΦΠΑ	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
ΧρηΔικ	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
ΧρΙΔ	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
AcP	: Archiv für civilische Praxis
AFDI	: Annuaire Français de Droit International
AJCL	: American Journal of Comparative Law (The)
AJDA	: Actualité Juridique du Droit Administratif
AJIL	: American Journal of International Law
AöR	: Archiv des öffentlichen Rechts
ASL	: Air and Space Law
BB	: Der Betriebs - Berater
CDE	: Cahiers de Droit Européen
CJEU	: Court of Justice of the European Union
CJUE	: Cour de Justice de l'Union Européenne
Clunet	: Journal du Droit International (J.D.I.)
C.M.L.R.	: Common Market Law Reports
CML Rev.	: Common Market Law Review
CommLP	: Commercial Law Practitioner
CONSUM.L.J.	: Consumer Law Journal
DZWir	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EA	: Europa-Archiv
EBRL	: European Business Law Review
ECHR	: European Convention on Human Rights
E.C.L.R.	: European Competition Law Review
EELR	: European Environmental Law Review
E.H.R.L.R.	: European Human Rights Law Review
E.H.R.R.	: European Human Rights Reports
EIPR	: European Intellectual Property Review
EJIL	: European Journal of International Law
ELJ	: European Law Journal
E.L.Rev.	: European Law Review
Elrev./HR	: European Law Review / Human Rights Survey
EPL	: European Public Law
ERPL	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - <i>Europäische Zeitschrift für Privatrecht</i>
EStAL	: European State Aid Law Quarterly
ETL	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - <i>Europäisches Transportrecht</i>
EuGRZ	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
EuR	: Europarecht
EuZW	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EWS	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
GATS	: General Agreement on Trade Services
GCEU	: General Court of the European Union
GRUR Int.	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
HRLJ	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔτΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

EDITORIAL

Καλώς ήρθατε στο δεύτερο τεύχος του 2025. Το τεύχος ανοίγει με το άρθρο του κ. Ιωάννη Πλατή, Πρωτοδίκη Δ.Δ., LL.M., ΜΔΕ. Ο κ. Πλατής διερευνά σε βάθος την προϋπόθεση της πρόβλεψης περιορισμού θεμελιώδους δικαιώματος από νόμο, ως βασική πτυχή των αρχών του κράτους δικαίου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη νομολογία του ΣτΕ, του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ. Η κεντρική θέση της μελέτης είναι ότι ο έλεγχος του «νόμιμου» περιορισμού δεν είναι τυπικός, αλλά ουσιαστικός και άρρηκτα συνδεδεμένος με την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Επισημαίνεται πως η νομιμοποιητική βάση μπορεί να θεμελιώνεται όχι μόνο σε ρητές διατάξεις, αλλά και σε νομολογία που προσφέρει σαφή και προβλέψιμη ερμηνεία. Το άρθρο καταλήγει υπέρ μιας λειτουργικής, διαλειτουργικής ανάγνωσης των ΠτΠ, πέρα από αυστηρές θεωρητικές κατηγοριοποιήσεις.

Το τεύχος συνεχίζει με το άρθρο του κ. Ευάγγελου Εκμεκτσόγλου, ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρου, Υποτρόφου «Ε. Βασιλακάκη» στο ΚΔΕΟΔ, που πραγματεύεται το πολύ ενδιαφέρον ζήτημα της προοπτικής του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας της νομολογίας «Βόσπορος» μετά την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Ο συγγραφέας προτείνει τη μετατροπή του τεκμηρίου σε ένα ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης υπέρ της ΕΕ, βασισμένο στη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ ΔΕΕ και ΕΔΔΑ. Η προσέγγιση αυτή σέβεται την αυτονομία της Ένωσης, χωρίς να διακυβεύει την ενιαία προστασία των δικαιωμάτων. Τονίζεται η σημασία της νομολογιακής σύγκλισης και του θεσμικού διαλόγου για τη βιώσιμη επίτευξη της προσχώρησης.

Αμέσως παρακάτω θα βρείτε την επικαιρότητα στην ΕΕ από τον κ. Ευάγγελο Εκμεκτσόγλου, και τα e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής από τον κ. Κωνσταντίνο Θεοδωρίδη.

Στην επισκόπηση νομολογίας ΔΕΕ/ΓεΔΕΕ, θα ενημερωθείτε για τις σημαντικότερες αποφάσεις του ΔΕΕ και του ΓεΔΕΕ για το τρίμηνο Μαρτίου - Μαΐου 2025 και θα διαβάσετε το σχόλιο του κ. Πασχάλη Πασχαλίδη στην απόφαση του ΔΕΕ C-217/23, *Laghman*, για το ζήτημα εάν ανήκει σε «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα» το θύμα βεντέτας, καθώς και το σχόλιο της κας Βασιλικής Γκέκα στην απόφαση του ΔΕΕ C-181/23, *Επιτροπή/Μάλτα (Citoyenneté par investissement)*, που αφορά τα προγράμματα χορήγησης ιθαγένειας σε επενδυτές.

Ακολουθεί η νομολογία του ΕΔΔΑ με επισκόπηση των κυριότερων αποφάσεων για το τρίμηνο Φεβρουαρίου - Απριλίου 2025 και το σχόλιο του κ. Ευάγγελου Εκμεκτσόγλου στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της προσφυγής υπ' αριθμ. 23963/21, (*Krpelik κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*), που εξετάζει την πιθανή σύγκλιση της νομολογίας του ΕΔΔΑ με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ ως προς την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Τα σχόλια στη νομολογία ολοκληρώνονται με εκείνο της κας Λυδίας Παπαγιαννοπούλου στην απόφαση του ΣτΕ (Τμ. Δ') 419/2025 για το ανέκκλητο δικαστικών αποφάσεων από ακυρωτικές διαφορές που ανακύπτουν από δημόσιες συμβάσεις.

Ακολουθούν, όπως πάντα, τα νέα του ΚΔΕΟΔ στον τομέα της Παιδείας και της Έρευνας ως προς τις επιστημονικές εκδηλώσεις, τα συνέδρια και τα ευρωπαϊκά προγράμματα. Το τεύχος κλείνει με τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Καλή ανάγνωση!

Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ

Βιργινία Τζώρτζη

Η πρόβλεψη του περιορισμού δικαιώματος στον νόμο: εθνική και υπερεθνική νομολογιακή προσέγγιση*

Ιωάννης Πλατής**

Η εφαρμογή των περιορισμών των περιορισμών (ΠτΠ) των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει απασχολήσει την ελληνική και αλλοδαπή βιβλιογραφία, με έμφαση όμως στην ύπαρξη θεμιτού σκοπού και στην αρχή της αναλογικότητας. Αντίθετα, δεν έχει τύχει ιδιαίτερης προσοχής και μελέτης η απαίτηση ο περιορισμός να προβλέπεται από νόμο, παρά το γεγονός ότι η εν λόγω προϋπόθεση βρίσκει άμεσο έρεισμα στην αρχή τους κράτους δικαίου και της ασφάλειας του δικαίου. Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί να φωτίσει το εν λόγω στάδιο δικαστικού ελέγχου μέσα από τη νομολογία του ΣτΕ, του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ, προσέγγιση που επιβάλλεται ενόψει του πολυεπίπεδου συστήματος προστασίας που απολαμβάνουν τα θεμελιώδη δικαιώματα. Η έρευνα του συγκεκριμένου ΠτΠ αποκάλυψε ποικίλα αμφιλεγόμενα ζητήματα ως προς βασικές πτυχές της εξεταζόμενης προβληματικής (έννοια και οριοθέτηση του νόμου που πρέπει να θεσπίζει τον περιορισμό, της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας, μεθοδολογική κατάταξή του στο ευρύτερο σύστημα ΠτΠ, οριακή εφαρμογή που θέτει σε δοκιμασία ακόμα και την αρχή της διάκρισης των εξουσιών), όπως αυτά έχουν αντιμετωπισθεί νομολογιακά.

περιορισμοί των περιορισμών – ασφάλεια δικαίου – απαίτηση ο περιορισμός να προβλέπεται στον νόμο – προσβασιμότητα – προβλεψιμότητα – σαφήνεια – Σύνταγμα – Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ΕΕ – ΕΣΔΑ

Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος ορίζει ότι: «Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο, που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα». Παράλληλα, βάσει της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου¹, «...ο εθνικός δικαστής, στον οποίο έχει ανατεθεί, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, να εφαρμόζει τις διατάξεις του κοινοτικού [ήδη ενωσιακού] δικαίου, έχει την υποχρέωση να εξασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη κυριαρχικά ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας ...»². Για να

φτάσει στο υπαγορευόμενο, από την ανωτέρω συνταγματική διάταξη και (υπερ-)συνταγματική αρχή, αποτέλεσμα, ο δικαστής θα πρέπει να ακολουθήσει συγκεκριμένα βήματα που συνθέτουν μια ολοκληρωμένη νοητική διεργασία³. Τα βήματα αυτά καθορίζονται σε αδρές γραμμές στο άρθρο 25 του Συντάγματος⁴, όπως επίσης

DOUGAN, Primacy and the remedy of disapplication, Common Market Law Review Volume 56, Issue 6 (2019), σσ. 1459-1508, καθώς και S. DRAKE, The principle of primacy and the duty of national bodies appointed to enforce EU law to disapply conflicting national law: An Garda Síochána, CML Rev., 2020, σσ. 557-568.

* Στο παρόν άρθρο περιέχονται αποκλειστικά προσωπικές απόψεις και συμπεράσματα του συντάκτη.

** Πρωτοδίκης Δ.Δ., LL.M., ΜΔΕ

1. Βλ., εντελώς ενδεικτικά, Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η αρχή της υπεροχής του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου έναντι του δικαίου των κρατών μελών, ΤοΣ, 1980, σσ. 1-76, Α. ΜΕΤΑΞΑΣ, Σκέψεις για την ποιοτική ιδιαιτερότητα της ενωσιακής έννομης τάξης, ΕφημΔΔ, 2016, σ. 351 επ., Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Η μετεξέλιξη της έννοιας του Συντάγματος, Το «Επαυξημένο Σύνταγμα», ΕφημΔΔ, 2023, σ. 605, σύμφωνα με τον οποίο η αρχή της υπεροχής συνολικά του ενωσιακού δικαίου σε σχέση με τα εθνικά Σύνταγματα ναι μεν περιορίζεται εκ του γεγονότος ότι οι αρμοδιότητες της Ένωσης είναι δοτές, πλην όμως αυτές ασκούνται στο πλαίσιο μιας αυτόνομης και αυτό-αναφορικής έννομης τάξης, Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Η υπεροχή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης έναντι του εθνικού δικαίου – Unionsrecht bricht nationales Recht (: «Το ενωσιακό δίκαιο καταργεί το εθνικό δίκαιο»), ΕΕΕυρΔ, 2021. Από ξένη αρθρογραφία-βιβλιογραφία, ενδεικτικά, Μ. AVBELJ, Supremacy or Primacy of EU Law – (Why) Does it Matter?, ELJ, 2011, σσ. 744-763, Μ. CLAES, The primacy of EU law in European and national law, σε: The Oxford handbook of European Union law, 2015, σσ. 178-211.

2. ΔΕΚ C-106/77, *Amministrazione delle finanze dello Stato κατά Simmenthal*, 09.03.1978, ECLI:EU:C:1978:49, σκ. 24, βλ. περαιτέρω Μ.

3. Οι μεθοδολογικές αποχρώσεις που έχουν αποτυπωθεί στη θεωρία ως προς το περιεχόμενο και τη δομή των ΠτΠ είναι πολυάριθμες. Ο αείμνηστος Σ. Τσακυράκης έχει αναφέρει, σχετικά, ότι υπάρχουν τόσες εκδοχές αναλογικότητας όσοι και οι υποστηρικτές της, βλ. S. TSAKYRAKIS, Total Freedom: The Morality of Proportionality (February 18, 2013) σ. 3, διαθέσιμο σε SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2220255> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2220255>, τελευταία επίσκεψη 26.01.2025, βλ. περαιτέρω P.M. HUBER, The principle of proportionality, σε: W. Schroeder (ed.), Strengthening the rule of law in Europe, Hart, 2016, σ. 98, T. VON DANWITZ, Thoughts on proportionality and coherence in the jurisprudence of the Court of Justice, σε: P. Cordonnel / A. Rosas / N. Wahl (eds), Constitutionalising the EU judicial system, Essays in honour of Pernilla Lindh, Hart, σ. 367.

4. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο: το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 140, όπου σημειώνεται ότι το άρθρο 25 («Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο ...») καθιέρωσε μια τυπολογία ΠτΠ. Μόνη, όμως, η διάταξη το άρθρου 25 του Σ., όπως και το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ, δεν αποτυπώνουν με ευκρίνεια την όλη διαδικασία, ενόψει και της ελλειπτικότητας των διατάξεων αυτών, καθώς και σημαντικά επιμέρους βήματα του ελέγχου συνταγματικό-

στο άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ⁵ καθώς και στα αποσπασματικά σχεδιασμένα συστήματα της ΕΣΔΑ⁶ και του ΔΣΑΠΔ⁷. Άλλωστε, όπως σημειώνει ήδη από το 1981 ο Αριστόβουλος Μάνεσης, ο περιορισμός στη θέσπιση περιορισμών των δικαιωμάτων στηρίζεται σε γενικές αρχές, οι οποίες συνάγονται από το γράμμα και το πνεύμα του Συντάγματος, έχουν (διαμορφωθεί και) καθιερωθεί από τη νομολογία των δικαστηρίων⁸ και έχουν, περαιτέρω, αποτελέσει πρό-
 ιόν επεξεργασίας από τη θεωρία⁹.

τητας/συμβατικότητας παραμένουν στην αφάνεια, π.χ. η απαίτηση συνάφειας μεταξύ επιδιωκόμενου σκοπού και αντικειμένου του μέτρου, η διάκριση της αναλογικότητας σε *latu* και *stricto sensu*, η απαίτηση για συστηματική και συνεπή επιδίωξη του σκοπού κ.λπ.

5. Από την κλασική κοινοτική νομολογία για τους ΠτΠ, βλ. ΔΕΚ C-4/73, *Nold KG/Επιτροπή*, 14.05.1974, ECLI:EU:C:1974:51, και ακολούθως βλ. την ΔΕΚ C-44/79, *Hauer/Land Rheinland-Pfalz*, 13.12.1979, ECLI:EU:C:1979:290, που ασχολείται με την έννοια των περιορισμών χάριν του γενικού συμφέροντος, προβαίνοντας σε συγκριτική αναδρομή ως προς το ζήτημα αυτό στα Συντάγματα και την πρακτική κρατών μελών.
6. Π-Μ. Ε. ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ, Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας σε διοικητικές διαδικασίες και άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Θεμελιώδεις εγγυήσεις μιας ευρωπαϊκής ρήτηρας δικαστικής προστασίας σε διοικητικές υποθέσεις, τομ. Α', Μονογραφίες Συνταγματικού και Διοικητικού Δικαίου, τομ. 3, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σ. 78, Β. RAINEY / P. MCCORMICK / C. OVEY (eds), *Jacobs, White and Ovey: The European Convention on Human Rights*, 8η έκδ., Oxford, σσ. 338 και 345 επ., ειδικά για την αρχή της αναλογικότητας βλ. Β. TZEMO, ό.π., υποσημ. 9, σ. 202.
7. S. JOSEPH / M. CASTAN, *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials, and Commentary*, 3th ed., Oxford, 2014, σ. 31, όπου επισημαίνεται ότι κάποια άρθρα απαριθμούν ρητά τους επιτρεπτούς περιορισμούς, άλλα αρκούνται σε ρήτρες που απαγορεύουν τον αυθαίρετο χαρακτήρα της επέμβασης σε θεμελιώδη δικαιώματα, ενώ κάποια άλλα επιτρέπουν μόνο ορθολογικούς και αντικειμενικούς σκοπούς, πλην όμως σε όλες τις κατηγορίες και παρά τη διαφορετική διατύπωση ενυπάρχει με τον έναν (necessary in a democratic society) ή τον άλλο τρόπο (εγγενώς στο κριτήριο των "non-arbitrary" limits) η ιδέα της αναλογικότητας.
8. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, *Συνταγματικά δικαιώματα, α' ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις*, 4η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982, σ. 76.
9. Βλ. ενδεικτική πλην αντιπροσωπευτική βιβλιογραφία, Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι, Γενικό Μέρος, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1988, σσ. 238 επ., 245-248, Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, *Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων*, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σ. 65 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΛΟΥΧΟΥ, *Συνταγματική θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τον μετασχηματισμό του δικαίου*, εκδ. Πατάκη, 2021, σ. 541 επ., Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, ό.π., σ. 74 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, *Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα*, 3η αναθ. έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ. 84 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Η απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας και η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών – Σύγχρονα νομικά μελετήματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, σσ. 229-254, Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥ-

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι το «νόμιμο» του περιορισμού, που εξετάζεται πρώτος σε σχέση με τους λοιπούς βασικούς Περιορισμούς των Περιορισμών (ΠτΠ, δικαιολόγηση περιορισμού από θεμιτό λόγο, μη παραβίαση της ουσίας του δικαιώματος, αναλογικότητα), εκτός αν η πλήρωσή του δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση από τους διαδίκους ή παρίσταται αυτονόητη, οπότε δεν εξετάζεται ρητά, και υπό την επιφύλαξη προτεραιοποίησης του ελέγχου αν κατ' αρχήν υφίσταται επέμβαση σε προστατευόμενο δικαίωμα στη συγκεκριμένη περίπτωση (τούτο ιδίως¹⁰ ανακύπτει σε υποθέσεις που άπτονται του ιδιωτικού βίου και δη της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα¹¹). Βέβαια, το «νόμιμο» του περιορισμού δεν παύει να αποτελεί την άλλη όψη της αρχής της ασφάλειας δικαίου¹², η οποία από το 2017 και μετά συνιστά κανόνα αναφοράς, με βάση τον οποίο έχουν επιλυθεί σημαντικές υποθέσεις, από συνταγματικής άπο-

ΛΟΣ, Θεμελιώδη δικαιώματα – Ατομικά, Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σσ. 25-26, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ... [κ.ά.], *Το Σύνταγμα*, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σσ. 700-703, Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων* (κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1981, σσ. 209-221, Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ, *Τα δικαιώματα των ανθρώπων και οι περιορισμοί τους*, ΤοΣ, 1979 και 1981, σσ. 25 επ. και 194 επ., αντίστοιχα. Για επιπλέον βιβλιογραφικές αναφορές στους ΠτΠ βλ. υποσημ. 5 σε: Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων*, εκδ. Παρατηρητής, 1990, και υποσημ. 13 σε: Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ, *Η αρχή της αναλογικότητας*, εκδ. Σάκκουλα, 2003, Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ*, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σ. 640 επ.

10. Βλ. πάντως και ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-798/18 και C-799/18, *Federazione nazionale delle imprese elettrotecniche ed elettroniche (Anie) κ.λπ.*, 15.04.2021, ECLI:EU:C:2021:280, σκ. 55 επ. για το άρθρο 16 του Χάρτη.
11. Π.χ. ΣτΕ 1849/2022 (7μ), σκ. 17, βλ. και ΕΔΔΑ Σταυρόπουλος κ.λπ. κ. Ελλάδος (Προσφυγή Νο 52484/18), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020, όπου το Δικαστήριο προβαίνει σε διεξοδική ανάλυση (παρ. 46-55) για το αν υφίσταται επέμβαση στο δικαίωμα του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ (ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας) και, αφού απαντάει καταφατικά, ελέγχει αν η επέμβαση προβλεπόταν από νόμο (παρ. 56-59), περαιώνοντας τον δικαστικό έλεγχο («*Εν όψει αυτού του συμπεράσματος, το Δικαστήριο δεν θεωρεί απαραίτητο να εξετάσει κατά πόσον η επέμβαση επεδίωκε νόμιμο σκοπό και κατά πόσον ήταν "απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία"*») και κρίνοντας ότι παραβιάστηκε το σχετικό δικαίωμα (παρ. 60), καθώς η αναγραφή της λέξης «ονοματοδοσία» στη ληξιαρχική πράξη γέννησης της τρίτης προσφεύγουσας (δηλαδή, σε ένα δημόσιο και συχνά χρησιμοποιούμενο έγγραφο) υπονοεί ότι το άτομο δεν είχε βαπτιστεί και με αυτόν τον τρόπο υπήρξε μη στηριζόμενη στον νόμο επέμβαση στην αρνητική πτυχή του δικαιώματος του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ, βλ. επίσης ΣτΕ 3017/2014, σκ. 20, και ΣτΕ 4666/2012 7μ, σκ. 10.
12. Βλ. περί της αρχής αυτής J. RAITIO, *The principle of legal certainty in EC Law*, Springer, 2003.

ψης¹³. Κάλλιστα, λοιπόν, θα διεκδικούσε μία θέση στον τίτλο του παρόντος άρθρου η αναφορά στην αρχή της ασφάλειας του δικαίου, υπό την αντικειμενική της εκδοχή¹⁴. Με δεδομένο ότι η αρχή της ασφάλειας του δικαίου εφαρμόζεται και αυτοτελώς, δηλαδή όχι μόνο ως ΠΤΠ στα πλαίσια ελέγχου συνταγματικότητας, ο αναγνώστης πρέπει να είναι υποψιασμένος ότι η αναφερόμενη νομολογία στο παρόν άρθρο άλλοτε αναφέρεται στο «νόμιμο» του περιορισμού ως ΠΤΠ και άλλοτε, λιγότερο συχνά, όχι.

II. Ο περιορισμός δικαιώματος πρέπει να προβλέπεται σε νόμο ...

Το περιοριστικό του δικαιώματος μέτρο πρέπει να προβλέπεται από διάταξη νόμου¹⁵ (τυπικού ή ουσιαστικού¹⁶)

13. Π.χ., μεταξύ άλλων, βλ. ΣτΕ 1738/2017 (Ολ.), 616-8/2021 (Ολ.), 1833/2021 (Ολ.), 746/2024 (7μ), 1084/2024 (7μ), 1545/2024 (7μ).

14. Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Η εγγυητική λειτουργία της ασφάλειας δικαίου για τη δημόσια εμπιστοσύνη στα όργανα του κράτους, e-politeia, 2022, σ. 12, με παραπομπή σε: Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Δίκη, 1998, η οποία αναφέρει ότι: «... η ασφάλεια δικαίου αφορά κυρίως την αντικειμενικότητα των κανόνων δικαίου, ενώ η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη είναι συνακόλουθο ή προέκταση της αρχής αυτής προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης δικαιωμάτων και προστατευόμενων ατομικών καταστάσεων. Η ασφάλεια δικαίου αποσκοπεί στη συνεχή, συνεπή και σταθερή εξέλιξη του δικαίου, αποκλείοντας τις αιφνιδίες μεταβολές», Ε. ΚΟΥΤΟΥΠΑ-ΡΕΓΚΑΚΟΥ, Η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του διοικουμένου, Αρμ, 1995, σ. 1391: «... η καλή πίστη [ως νομικό θεμέλιο της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης] οικοδομεί την ατομοκεντρική, υποκειμενική βάση [της], διότι προϋποθέτει εξατομικευμένες σχέσεις, ενώ η ασφάλεια δικαίου [το έτερο νομικό θεμέλιο] αποτελεί την αντικειμενική βάση, διότι αφορά το προβλέψιμο και την αξιοπιστία γενικότερα της έννομης τάξης».

15. Βλ. ΣτΕ 4665-7/1988 με αποφαιτική διατύπωση «δεν μπορεί να συναχθεί απαγόρευση ορισμένης επαγγελματικής δραστηριότητας από το γεγονός και μόνο ότι δεν έχει θεσπισθεί σχετική νομοθετική ρύθμιση», S. JOSEPH / M. CASTAN, ο.π., σ. 31: «Where limitations are permitted to ICCPR rights, they must be prescribed by national law ...», με την υποσημείωση ότι η απαίτηση αυτή απορρέει συνδυαστικά από τις διαφορετικές εγγυήσεις των δικαιωμάτων του Διεθνούς Συμφώνου. Επίσης, ο περιορισμός μπορεί να προβλέπεται σε συμφωνίες, όπως π.χ. η Σύμβαση εφαρμογής της Συμφωνίας Σένγκεν (ΔΕΕ C-129/14 PPU, *Sparac*, 27.05.2014, σκ. 57).

16. Π.χ. βλ. ΕΔΔΑ *Καυκαρής κατά Κύπρου* (Προσφυγή No 21906/04), απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2008, όπου επρόκειτο για Κατονισμό φυλακής. Με την ΔΕΚ C-189/02 P, *Dansk Rørindustri κ.λπ./ Επιτροπή*, 28.06.2005, ECLI:EU:C:2005:408, κρίθηκε ότι στην έννοια του «δικαίου» (κατά τη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 ΕΣΔΑ) εμπίπτουν και οι κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής, παρά το γεγονός ότι δεν συνιστούν τη νομική βάση επιβολής του προστίμου, βλ. εκτενέστερα Λ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Το πρόστιμο ως μέσο αποτελεσματικής εφαρμογής των κανόνων ανταγωνισμού: αποτρεπτικότητα και δικαστικός έλεγχος, ΕΕΕυρΔ, 2012, σ. 6 επ. Ση-

κατά τρόπο προσβάσιμο στους ενδιαφερόμενους, σαφή και προβλέψιμο¹⁷. Μάλιστα, όταν υφίσταται επέμβαση σε ορισμένο θεμελιώδες δικαίωμα βάσει ιατρικών δεδομένων, η νομολογία απαιτεί την πρόβλεψη του περιορισμού σε ειδικό νόμο, ο οποίος να έχει συνεκτιμήσει τις τεχνικές αυτές κρίσεις¹⁸.

Εξ αυτής δε της φύσης της επέμβασης σε δικαίωμα ως «νόμιμης» (ενν. ως προβλεπόμενης από νόμο, που ρυθμίζει συνολικά και αφηρημένα τον κοινωνικό βίο), απορρέει η απαίτηση ο περιορισμός να επιβάλλεται κατά τρόπο απρόσωπο και αντικειμενικό, δηλαδή να απευθύνεται αδιάκριτα προς όλους τους φορείς του αυτού δικαιώματος σε συμμόρφωση και με την αρχή της ισότητας¹⁹. Για

μειώνεται επί τη ευκαιρία ότι με συνταγματικό κανόνα αναφοράς το άρθρο 43 του Συντάγματος, η απαίτηση ο «περιορισμός» να προβλέπεται σε προεδρικό διάταγμα και όχι, για παράδειγμα, σε υπουργική απόφαση, όταν πρόκειται για τη ρύθμιση της άσκησης ενός επαγγέλματος, ως βαθεία επέμβαση σε συνταγματικό δικαίωμα, βλ. ΣτΕ 2379/1989 (πρβλ. ως προς άλλα συνταγματικά δικαιώματα: άρθρο 12 παρ. 5 Σ για τη συνταγματικώς κατοχυρωμένη «αυτοδιοίκηση» συνεταιρισμού τις ΣτΕ 1051/1989, 39/1991, 2089/1991, 2461/1991, 2790/1993, άρθρο 24 Σ τις ΣτΕ 3397/2001, 3940-1/2008), έχει εγκαταλειφθεί νομολογιακά, όπως διαλαμβάνεται πανηγυρικά στις ΣτΕ 1804/2017 (Ολ.), σκ. 12, 805/2018, σκ. 12, κ.α.

17. Βλ., ενδεικτικά, ΣτΕ 901/2024, σκ. 22, ΣτΕ 798/2023, σκ. 9, 700/2023, σκ. 7-8, ΣτΕ 431/2023 (7μ), σκ. 12, ΣτΕ 1109/2022 (7μ), σκ. 12, ΔΕΕ C-336/19, *Centraal Israëlitisch Consistorie van België κ.λπ.*, 17.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1031, σκ. 60, ΔΕΕ C-601/15 PPU, N., 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84, σκ. 51, ΔΕΕ C-650/13, *Delvigne*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:648, σκ. 47, ΔΕΕ C-190/16, *Fries*, 05.07.2017, ECLI:EU:C:2017:513, σκ. 37, ΕΔΔΑ *Shchokin κατά Ουκρανίας* (Προσφυγές Nos 23759/03 και 37943/06), απόφαση της 14ης Οκτωβρίου 2010, παρ. 49 επ.

18. ΣτΕ 622/2021, σκ. 12: «... Το μέτρο του εμβολιασμού, καθ' εαυτό, συνιστά σοβαρή μεν παρέμβαση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην ιδιωτική ζωή του ατόμου και δη στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα αυτού, πλην όμως συνταγματικώς ανεκτή, εφ' όσον προβλέπεται από ειδική νομοθεσία, υιοθετούσα πλήρως τα έγκυρα και τεκμηριωμένα επιστημονικά, ιατρικά και επιδημιολογικά πορίσματα στον αντίστοιχο τομέα...», ΣτΕ 469/2023 (Ολ.) σκ. 6.

19. Βλ. ΣτΕ 2764/2011, σκ. 5 και 8 άποψη πλειοψηφίας, όπου το δικαστήριο κρίνει τον νομοθετικό περιορισμό επαγγέλματος μη γενικό, δίνοντας την εντύπωση ότι ο έλεγχος ύπαρξης σκοπού δημοσίου συμφέροντος μπορεί να υποκατασταθεί από την εφαρμογή της αρχής της ισότητας. Πρβλ. Προτάσεις της 07.09.2023 του Γεν. Εισαγγελέα Ν. Αιμιλίου στην ΔΕΕ C-128/22, *NORDIC INFO*, ECLI:EU:C:2023:645, σημ. 89-90, όπου οι ταξιδιωτικοί περιορισμοί εν μέσω COVID-19 εξετάζονται ως προς το αν εφαρμόστηκαν κατά τρόπο μη εισάγοντα δυσμενείς διακρίσεις, αμέσως μετά τη διατύπωση γνώμης εκ μέρους του Γεν. Εισαγγελέα περί του αν αυτοί οι περιορισμοί παρίσταντο διαφανείς, ήτοι σύμφωνοι με την αρχή ασφάλειας δικαίου. Τούτο βέβαια εξυπακούεται, διότι η αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων είναι εγγενές στοιχείο της ιθαγένειας της Ένωσης και του απορρέο-

τον ίδιο δε λόγο, δεν μπορεί να αξιώνει ο διάδικος να καταστρώνει ο νομοθέτης τον περιορισμό του δικαιώματος προβαίνοντας σε κατηγοριοποιήσεις και λαμβάνοντας υπόψη την προσωπική κατάσταση και τις ιδιαίτερες συνθήκες, υπό τις οποίες τελούν οι εκάστοτε αποδέκτες του, στα πλαίσια κάθε αναφυόμενης διαφοράς²⁰. Τούτος ο κανόνας γνωρίζει πάντως ένα όριο. Στην ενωσιακή νομολογία γίνεται δεκτό ότι η νομοθετική κατάσταση ενός συστήματος κατ' αποκοπήν κυρώσεων, δίχως να λαμβάνονται υπόψη για τον καθορισμό της κυρώσεως και την επιμέτρηση του προστίμου οι κατ' ιδίαν περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως, αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας²¹.

Πάντως, έχει κριθεί ότι, ναι μεν οι επιβαλλόμενοι, διά νόμου ή κανονιστικώς, περιορισμοί στην επιχειρηματική ελευθερία είναι κατά το Σύνταγμα θεμιτοί, εφόσον ορίζονται γενικά και κατά τρόπο αντικειμενικό, δεν αποκλείεται, όμως, η επιβολή περιορισμών σε μία και μόνον επιχείρηση (με ρύθμιση τυπικού νόμου που αφορά σε ατομική περίπτωση), ενόψει της θέσεως που αυτή κατέχει στην αγορά και εφόσον συντρέχουν λόγοι δημοσίου συμφέροντος, όπως η ενίσχυση του ανταγωνισμού²².

Παρεκβατικά, ερευνητέα είναι, επίσης, η σχέση του πραγματευόμενου ΠΤΠ με το αξίωμα ότι δεν συγχωρείται άγνοια νόμου. Στην κλασική του μορφή, ο ισχυρισμός του διοικουμένου ότι δεν γνώριζε μία εκ του νόμου υποχρέωσή του δεν συνιστά καν λόγο ακυρώσεως που να πλήττει τη νομιμότητα της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης. Είναι άλλο το ζήτημα, που θα αναδειχθεί

κατά περίπτωση μέσω της ερμηνείας του δικογράφου, αν ο διοικούμενος προβάλλει μεν άγνοια νόμου, όμως, κατ' ουσίαν, παραπονείται για το «νόμιμο» του περιορισμού, δηλαδή ισχυρίζεται ότι η σχετική νομοθετική διάταξη, όπως διατυπώνεται, δεν υποδεικνύει, με το βαθμό ευκρίνειας που απαιτεί το δικαίωμά του σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, τη συμπεριφορά που όφειλε να ακολουθήσει για να μην καταλογιστεί διοικητικά²³.

III. ... προσβάσιμο, προβλέψιμο και σαφές

Το ΕΔΔΑ²⁴ δέχεται ότι από την έκφραση «προβλέπεται από τον νόμο» απορρέουν δύο απαιτήσεις. Πρώτον, ο νόμος πρέπει να είναι επαρκώς προσβάσιμος, αρκεί δηλαδή να πρόκειται για νόμο ή άλλη κανονιστική πράξη που δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως²⁵. Δεύτερον, ένας κανόνας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «νόμος» εάν δεν διατυπωθεί με αρκετή ακρίβεια, ώστε να μπορεί ο πολίτης να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του. Ο νόμος πρέπει να είναι αρκούντως σαφής και προβλέψιμος όσον αφορά την έννοια και τη φύση των λαμβανόμενων μέτρων²⁶, να καθορίζει με επαρκή σαφήνεια, σε ποια έκταση και πώς ακριβώς θα χρησιμοποιείται η δυνατότητα επεμβάσεως στην άσκηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η

ντος από την ιδιότητα αυτή δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στα κράτη μέλη. Πρβλ. και ΣτΕ 1937/1996, σκ. 2.

20. ΣτΕ 229/2014 (Ολ.), σκ. 11, 3177/2014 (Ολ.), σκ. 8, ΣτΕ 359/2018, σκ. 3 (αρχή της αναλογικότητας), ΣτΕ 2572/2021, σκ. 9-10 (αρχή της ισότητας), ΣτΕ 797/2024 (7μ), σκ. 21 (αρχή της ασφάλειας του δικαίου), ΔΕΕ C-623/22, *Belgian Association of Tax Lawyers κ.λπ.*, 29.07.2024, ECLI:EU:C:2024:639, σκ. 37, ΔΕΕ C-156/21, *Ουγγαρία/Κοινοβούλιο και Συμβούλιο*, 16.02.2022, ECLI:EU:C:2022:97, σκ. 224. Πρβλ. όμως ΣτΕ 1909/2001 (Ολ.), σκ. 10 και 11 (οικονομική ελευθερία - συμβατική ελευθερία).

21. Βλ., ενδεικτικά, ΔΕΕ C-61/23, *Ekostroy*, 21.11.2024, ECLI:EU:C:2024:974, σκ. 45-57. Εκτός του πεδίου των κυρώσεων, το ΔΕΕ (ΔΕΚ) δεν φαίνεται επίσης να ασπάζεται τις ανελαστικές εθνικές νομοθετικές ρυθμίσεις, βλ. ΔΕΕ C-367/12, *Sokoll-Seebacher*, 13.02.2014, ECLI:EU:C:2014:68, ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-570/07 και C-571/07, *Blanco Pérez και Chao Gómez*, 01.06.2010, ECLI:EU:C:2010:300, σκ. 70, καθώς και ΔΕΚ C-157/99, *Smits και Peerbooms*, 12.07.2001, ECLI:EU:C:2001:404, σκ. 76-80, ΔΕΚ C-372/04, *Watts*, 16.05.2006, ECLI:EU:C:2006:325, σκ. 108-110, ΔΕΚ C-169/07, *Hartlauer*, 10.03.2009, ECLI:EU:C:2009:141, σκ. 51-52, όπως και ΔΕΚ C-213/07, *Michaniki*, 16.12.2008, ECLI:EU:C:2008:731, σκ. 63. Αντίθετα, το Συμβούλιο της Επικρατείας φαίνεται να αρκείται σε έναν οριακό έλεγχο των κατ' αποκοπή προστίμων, βλ. π.χ. ΣτΕ 2151/2017 (Ολ.).

22. ΣτΕ 1669/2022 (7μ), σκ. 22.

23. Βλ. π.χ. ΔΕΚ C-85/76, *Hoffmann-La Roche/Επιτροπή*, 13.02.1979, ECLI:EU:C:1979:36, σκ. 128 επ. Πρβλ. και Προτάσεις της 13.07.2017 του Γεν. Εισαγγελέα Μ. Bobek στην ΔΕΕ C-574/15, *Mauro Scialdone*, 13.07.2017, ECLI:EU:C:2017:553, σημ. 165 για την αρχή *lex mitior* ως εγγενές στοιχείο της αρχής της ασφάλειας δικαίου: «Ασφαλώς, το δίκαιο της Ένωσης αποτελεί τμήμα των εθνικών νομικών συστημάτων και άρα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την εκτίμηση της συμμορφώσεως με αυτά. Θα μπορούσε επομένως να υποστηριχθεί ότι άγνοια του ευρωπαϊκού νόμου δεν συγχωρείται. Ένας πολίτης που δεν πληρώνει τους φόρους του δεν μπορεί να έχει «δικαίωμα στην ατιμωρησία» δυνάμει εθνικού νόμου ασύμβατου με το δίκαιο της Ένωσης».

24. ΕΔΔΑ *Sunday Times* κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή No 6538/74), απόφαση της 26ης Απριλίου 1979, παρ. 49, *Malone* κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή No 8691/79), απόφαση της 2ας Αυγούστου 1984, παρ. 68, *Rotaru* κατά Ρουμανίας (Προσφυγή No 28341/95), απόφαση της 4ης Μαΐου 2000, παρ. 55, *Amann* κατά Ελβετίας (Προσφυγή No 27798/95), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2000, παρ. 56, *O.G. κ.λπ. κατά Ελλάδος* (Προσφυγές Nos 71555/12 και 48256/13), απόφαση της 23ης Ιανουαρίου 2024, παρ. 111.

25. Βλ. ΕΔΔΑ *Rotaru* κατά Ρουμανίας, ό.π., παρ. 54, *Autronic AG* κατά Ελβετίας (Προσφυγή No 12726/87), απόφαση της 22ας Μαΐου 1990, παρ. 57, *Maestri* κατά Ιταλίας (Προσφυγή No 39748/98), απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 2004, παρ. 33, *Roman Zakharov* κατά Ρωσίας (Προσφυγή No 47143/06), απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 2015, παρ. 239-242.

26. ΕΔΔΑ *Kruslin* κατά Γαλλίας (Προσφυγή No 11801/85), απόφαση της 24ης Απριλίου 1990, παρ. 30, *Coban* κατά Ισπανίας (Προσφυγή No 17060/02), απόφαση της 25ης Σεπτεμβρίου 2006.

ΕΣΔΑ²⁷. Επίσης, το ΕΔΔΑ, που δεν λειτουργεί εντός μίας ιδιαίτερης έννομης τάξης με δικούς της ουσιαστικούς κανόνες δικαίου, όπως συμβαίνει με την Ευρωπαϊκή Ένωση, εξετάζει την τήρηση της γενικής αρχής της ασφάλειας δικαίου κατά την πρόβλεψη περιορισμών με βάση μόνο τους εθνικούς κανόνες, ή κανόνες του διεθνούς δικαίου, στους οποίους συγκαταλέγεται το ενωσιακό δίκαιο²⁸.

Για παράδειγμα, η απαιτούμενη σαφήνεια κρίθηκε ότι δεν υφίσταται σε περίπτωση που απόφαση επαγγελματικής ένωσης, δημοσιευμένη στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και γνωστή στα μέλη της επαγγελματικής κατηγορίας στην οποία αφορά, δεν απειλεί ρητώς με πειθαρχικές ποινές κατόπιν διαπίστωσης συμμετοχής σε μασονική στοά, αλλά απλώς καταγράφει το ως άνω ζήτημα ως προβληματικό και απευθύνει έκκληση στον αρμόδιο Υπουργό να προβεί σε ρύθμισή του στο μέλλον²⁹.

Πρόσφατα, μάλιστα, το ΕΔΔΑ, σε υπόθεση ελληνικού ενδιαφέροντος περί δημοσιοποίησης ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων οροθετικών κατόπιν εισαγγελικής διάταξης και χωρίς τη συγκατάθεσή τους, έκρινε ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, διότι ο – έκτακτος – τρόπος που έλαβε χώρα η επέμβαση στο ως άνω δικαίωμά τους (σύλληψη, υποβολή άνευ συγκατάθεσης ή έγκυρης τοιαύτης σε ιατρική εξέταση για σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα) δεν καλύπτεται από τις νομοθετικές προβλέψεις για την τακτική-προληπτική εξέτάσή τους, στα πλαίσια νόμιμης άσκησης του επαγγέλματος της ιερόδουλης³⁰.

Ο πήχης, πάντως, για τον νομοθέτη δεν τίθεται ιδιαίτερα ψηλά. Πρέπει, έστω και με τη συνδρομή συμβουλευτικής γνώμης τρίτου, ο ενδιαφερόμενος να δύναται να προβλέψει, σε βαθμό που είναι εύλογο κατά τις περιστάσεις, τις συνέπειες που μπορεί να συνεπάγεται μια συγκεκριμένη

ενέργεια. Αυτές δε οι συνέπειες δεν χρειάζεται να είναι προβλέψιμες με απόλυτη βεβαιότητα, δεδομένου ότι συμβαδίζουν με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες, ενώ, πολλοί νόμοι αναπόφευκτα διατυπώνονται με όρους που, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, είναι ασαφείς και των οποίων η ερμηνεία και η εφαρμογή αποτελούν ζήτημα πρακτικής. Με άλλα λόγια, ο βαθμός ακρίβειας του νόμου, ο οποίος δεν μπορεί να συνεκτιμάται ως γενικό και άκαμπτο πρότυπο ελέγχου για κάθε αναφερόμενη διαφορά, που πλαισιώνεται από διαφορετικά νομικά και πραγματικά δεδομένα, εξαρτάται από τη γραμματική εκφορά του, το θεματικό του αντικείμενο καθώς και το εύρος και την ιδιότητα των υποκείμενων στο πεδίο εφαρμογής του προσώπων και αποδεκτών του περιορισμού³¹.

Αμφισβητούμενο ζήτημα εγείρεται όταν ο περιορισμός δεν προβλέπεται, κατά το συνήθως συμβαίνον, από μία και μόνη διάταξη³². Η συνδρομή, όμως, της ως άνω περίπτωσης δεν επιδρά επί του συνταγματικού κύρους του νόμου ή επί της νομιμότητας της διοικητικής πράξης που έχει εκδοθεί με έρεισμα αυτόν. Μόνη η συνδυασμένη, λοιπόν, εφαρμογή διατάξεων ετερόκλητων νομοθετημάτων (π.χ. εκλογική νομοθεσία και ποινικός κώδικας) για την επιβολή ενός περιοριστικού (διοικητικού) μέτρου έχει κριθεί ότι συνιστά περιορισμό που προβλέπεται από νόμο κατά τρόπο σαφή και προβλέψιμο³³.

27. ΕΔΔΑ *Sanoma Uitgevers* κατά *Κάτω Χωρών* (Προσφυγή No 38224/03), απόφαση της 14ης Σεπτεμβρίου 2010, παρ. 81-82.

28. ΕΔΔΑ *Medvedyev* κ.λπ. κατά *Γαλλίας* (Προσφυγή No 3394/03), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2010, παρ. 79, *Kholmurodov* κατά *Ρωσίας* (Προσφυγή No 58923/14), απόφαση της 1ης Μαρτίου 2016, παρ. 84, *Thimothawes* κατά *Βελγίου* (Προσφυγή No 39061/11), απόφαση της 4ης Απριλίου 2017, παρ. 70: «70. *La Cour rappelle qu'en matière d'observation des « voies légales » (voir paragraphe 62, ci-dessus), l'article 5 § 1 renvoie non seulement aux normes de droit interne mais également, le cas échéant, à d'autres normes juridiques applicables aux intéressés, y compris celles qui trouvent leur source dans le droit international (Medvedyev et autres c. France [GC], no 3394/03, § 79, CEDH 2010, Takush c. Grèce, no 2853/09, § 40, 17 janvier 2012, et Kholmurodov c. Russie, no 58923/14, § 84, 1er mars 2016). Les normes de droit interne peuvent à l'évidence trouver aussi leur origine dans le droit de l'Union européenne», και *West* κατά *Ουγγαρίας* (Προσφυγή No 5380/12), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2019, παρ. 47.*

29. ΕΔΔΑ *Maestri* κατά *Ιταλίας*, ό.π.

30. ΕΔΔΑ *O.G. κ.λπ. κατά Ελλάδος*, ό.π.

31. Βλ. ΕΔΔΑ *O.G. κ.λπ. κατά Ελλάδος*, ό.π., παρ. 112, *Hassan και Tchaouch* κατά *Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 30985/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 84, *M.A. κατά Κύπρου* (Προσφυγή No 41872/10), απόφαση της 23ης Ιουλίου 2013, παρ. 198, και *Khlafia* κ.λπ. κατά *Ιταλίας* (Προσφυγή No 16483/12), απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 2016, παρ. 92, *West* κατά *Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 50: «Moreover, the Court must ascertain whether domestic law itself is in conformity with the Convention, including the general principles expressed or implied therein. On this last point, the Court stresses that, where deprivation of liberty is concerned, it is particularly important that the general principle of legal certainty be satisfied. It is therefore essential that the conditions for deprivation of liberty under domestic law be clearly defined and that the law itself be foreseeable in its application, so that it meets the standard of "lawfulness" set by the Convention, a standard which requires that all law be sufficiently precise to allow the person – if need be, with appropriate advice – to foresee, to a degree that is reasonable in the circumstances, the consequences which a given action may entail», *Rekényi* κατά *Ουγγαρίας* (Προσφυγή No 25390/94), απόφαση της 20ής Μαΐου 1999, παρ. 34-37.

32. Ζήτημα γεννάται και με το κατά πόσον είναι σαφής, για τον διοικούμενο, η πρόβλεψη περιορισμού σε συνθήκες νομοθέτησης κατά παραπομπή, ιδίως όταν ο παραπεμπόμενος νόμος έχει αλληπαλλήλως τροποποιηθεί μετά τον χρόνο που ίσχυσε η παραπεμπτική διάταξη. Στην ανωτέρω περίπτωση, η εφαρμογή της αρχής της ασφάλειας του δικαίου θα περιοριστεί στον σαφή παραπεμπτικό κανόνα δικαίου ή (μάλλον) θα πρέπει να επεκταθεί και στον παραπεμπόμενο;

33. ΔΕΕ C-650/13, *Delvigne*, ό.π., σκ. 47. Βλ. σχ. και ΕΔΔΑ *O.G. κ.λπ. κατά Ελλάδος*, ό.π., παρ. 115.

Αυτή η συλλογιστική σκιαγραφείται ήδη στην ΣτΕ 518/2015 Ολ. σχετικά με την αναστολή της κρατικής χρηματοδότησης, σύμφωνα με το άρθρο 7α του Ν. 3023/2002, σε βάρος πολιτικού κόμματος³⁴. Ως προς τούτο αρκούμαστε να υπενθυμίσουμε ότι η νομοθετική διάταξη (α. 23 του Ν. 4203/2013, που προσέθεσε το άρθρο 7α) περί εφαρμογής του μέτρου της αναστολής χρηματοδότησης σε κόμματα-εγκληματικές οργανώσεις δεν ήταν σε ισχύ κατά τον κρίσιμο χρόνο που δρούσε έκνομα το εν λόγω κόμμα. Η σαφήνεια και προβλεψιμότητα, όμως, του περιορισμού «διασώθηκε» με το σκεπτικό ότι ήταν σε γνώση των μελών του ως άνω πολιτικού κόμματος το άρθρο 29 παρ. 1 του Σ. που προβλέπει ότι η οργάνωση και η δράση του οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Κατά συνέπεια, τα ως άνω ποιοτικά χαρακτηριστικά του νόμου (προβλεψιμότητα και σαφήνεια) αρκεί, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, να αντλούνται από το συνολικό πλέγμα διατάξεων (π.χ. εθνικές και υπερεθνικές), που ίσχυαν κατά το κρίσιμο χρόνο της επέμβασης στο φερόμενο ως προσβαλλόμενο δικαίωμα³⁵.

Σημειώνεται, επίσης, ότι συχνά ένα ενωσιακό νομοθετικό μέτρο (Κανονισμός, Οδηγία) επιφυλάσσει υπέρ του εθνικού νομοθέτη την εξουσία θέσπισης και επιβολής αποτελεσματικών, αναλογικών και αποτρεπτικών κυρώσεων σε περίπτωση παράβασης των διατάξεων της εκάστοτε ενωσιακής πράξης. Εφόσον η εθνική νομοθεσία εξαντλείται σε διαδικαστικά ζητήματα επιβολής χρηματικών κυρώσεων (αρμοδιότητες ελέγχου, κλιμάκωση προστίμου κ.λπ.) για κάθε παράβαση των σχετικών ενωσιακών διατάξεων, η σαφήνεια και προβλεψιμότητα θα αναζητηθεί σε ενωσιακό επίπεδο³⁶.

Περαιτέρω, νόμος, ο οποίος παρέχει διακριτική ευχέρεια,

δεν είναι εξ ορισμού αντίθετος προς αυτήν την απαίτηση, υπό τον όρο πάντως ότι η έκταση και ο τρόπος χρησιμοποίησης της ως άνω μορφής διοικητικής αρμοδιότητας καθορίζονται με επαρκή σαφήνεια, λαμβανομένου υπόψη του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού, ώστε να παρέχεται στον ενδιαφερόμενο επαρκής προστασία έναντι των αυθαίρετων ενεργειών³⁷. Συνεπώς, κάθε νόμος, ο οποίος παρέχει διακριτική ευχέρεια, πρέπει να καθορίζει και τα όριά της³⁸.

Ούτε μόνη η νομοθετική ή κανονιστική πρόβλεψη ευρέος πλαισίου ποινής, το οποίο πλαίσιο (πρέπει να) περιλαμβάνει πάντως ένα αριθμητικά προσδιορίσιμο και απόλυτο ανώτατο όριο σε σχέση με το ποσό του προστίμου που μπορεί να επιβληθεί στον παραβάτη των σχετικών διατάξεων, ή η απουσία νομοθετικού προσδιορισμού των κριτηρίων επιμέτρησης του προστίμου αντίκειται στην αρχή της προβλεψιμότητας. Τούτο διότι η διακριτική ευχέρεια για τον καθορισμό του ύψους του εκάστοτε επιβαλλομένου προστίμου ασκείται σύμφωνα και με τις αρχές της αναλογικότητας και της ίσης μεταχείρισης των διοικουμένων, μετά από συνεκτίμηση της βαρύτητας της παράβασης, των συνθηκών τελέσεώς της κ.λπ.³⁹.

Την ανωτέρω νομολογία που διαμόρφωσε κατά κύριο λόγο το ΕΔΔΑ έχει ακολουθήσει και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) στο πλαίσιο ερμηνείας και εφαρμογής του άρθρου 52 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ)⁴⁰.

34. Σκ. 9.

35. Βλ. και ΕΔΔΑ *Drelon* κατά Γαλλίας (Προσφυγές Νος 3153/16 και 27758/18), απόφαση της 8ης Σεπτεμβρίου 2022, παρ. 88.

36. ΔΕΕ C-623/22, *Belgian Association of Tax Lawyers* κ.λπ., ό.π., σκ. 38: «Ως προς την αρχή της νομιμότητας στις ποινικές διαδικασίες, επισημαίνεται ότι, μολονότι η ίδια η τροποποιημένη οδηγία 2011/16 δεν καθορίζει καμία κύρωση για την παράβαση της υποχρέωσης υποβολής πληροφοριών, το άρθρο 25α της οδηγίας προβλέπει συναφώς ότι τα κράτη μέλη πρέπει να καθορίζουν αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές κυρώσεις, δηλαδή κυρώσεις που μπορούν να έχουν ποινικό χαρακτήρα, το δε αιτούν δικαστήριο αναφέρει εξάλλου ότι τούτο ισχύει όσον αφορά τις κυρώσεις που προβλέπει το βελγικό δίκαιο. Στο μέτρο αυτό, τυχόν έλλειψη σαφήνειας ή ακρίβειας ως προς τις έννοιες και τις προθεσμίες στις οποίες αναφέρονται το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα [σημ. και προβλέπονται ευθέως από την Οδηγία], έννοιες και προθεσμίες που καθορίζουν τις συμπεριφορές τις οποίες οι ενδιαφερόμενοι πολίτες οφείλουν να τηρούν επί ποινή επιβολής των ανωτέρω κυρώσεων, ενδέχεται να θίξει την αρχή της νομιμότητας στις ποινικές διαδικασίες [που κατοχυρώνεται στο άρθρο 49 παρ. 1 του Χάρτη, βλ. σκ. 35 και 39 επ.]».

37. ΕΔΔΑ *Margareta και Roger Andersson* κατά Σουηδίας (Προσφυγή Νο 12963/87), απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 1992, παρ. 75.

38. ΕΔΔΑ *Silver* κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγές Νος 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 και 7136/75), απόφαση της 25ης Μαρτίου 1983, παρ. 88, *Rotaru* κατά Ρουμανίας, ό.π., παρ. 55, *Segerstedt-Wiberg* κ.λπ. κατά Σουηδίας (Προσφυγή Νο 62332/00), απόφαση της 6ης Ιουνίου 2006, παρ. 76, *Lupsa* κατά Ρουμανίας (Προσφυγή Νο 10337/04), απόφαση της 8ης Ιουνίου 2006, παρ. 34, *Weber* και *Saravia* κατά Γερμανίας (Προσφυγή Νο 54934/00), απόφαση της 29ης Ιουνίου 2006, παρ. 94, *Malone* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., παρ. 66-68, *S. και Marper* κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγές Νος 30562/04 και 30566/04), απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 2008, παρ. 95, και *L.H.* κατά Λετονίας (Προσφυγή Νο 52019/07), απόφαση της 29ης Απριλίου 2014, παρ. 47-59, *Drelon* κατά Γαλλίας, ό.π., παρ. 81.

39. ΣτΕ 901/2024.

40. ΔΕΕ C-528/15, *Al Chodor* κ.λπ., 15.03.2017, ECLI:EU:C:2017:213, σκ. 38, ΔΕΕ C-419/14, *WebMind Licences*, 17.12.2015, ECLI:EU:C:2015:832, σκ. 81. Επίσης, βλ. Προτάσεις της 14.04.2011 του Γεν. Εισαγγελέα P. Cruz Villalón στην C-70/10, *Scarlet Extended*, 14.04.2011, ECLI:EU:C:2011:255, σημ. 88-114, ΔΕΕ C-291/12, *Schwarz*, 17.10.2013, ECLI:EU:C:2013:670, σκ. 43, ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-317/04 και C-318/04, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο*, 30.05.2006, ECLI:EU:C:2006:346, σκ. 215, ΔΕΕ C-492/18 PPU, *TC*, 12.02.2019, ECLI:EU:C:2019:108, σκ. 55 επ. και Προτάσεις της 06.11.2018 του Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar για την ίδια υπόθεση, σημ. 39-65, ΔΕΕ C-265/19, *Recorded Artists Actors Performers*, 08.09.2020, ECLI:EU:

IV. Ο ερμηνευτικός ρόλος του δικαστή κατά την εξέταση του «νόμιμου» διοικητικής κύρωσης

Περαιτέρω, τίθεται το περισσότερο εξεζητημένο θέμα αν μια νομοθετική διάταξη, που θεσπίζει έναν περιορισμό με συγκεκριμένο περιεχόμενο, θα μπορούσε να γίνει δεκτό ότι καταλαμβάνει πέραν του γράμματος της διάταξης ένα ευρύτερο πεδίο συμπεριφορών κατόπιν διασταλτικής και αναλογικής της ερμηνείας.

Σε συγκεκριμένη υπόθεση, επιβλήθηκε κύρωση προστίμου σε υποψήφιο βουλευτή για αζητήγη πολιτική επικοινωνία, ωστόσο αυτή ακυρώθηκε, διότι για τον περιορισμό της, αναγκαίας για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, επικοινωνίας του υποψήφιου βουλευτή κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου με τους εκλογείς της περιφέρειας, στην οποία θέτει υποψηφιότητα, απαιτείται ειδική ρύθμιση. Τέτοια δε ειδική ρύθμιση δεν μπορεί να θεωρηθεί το άρθρο 11 παρ. 1 του Ν. 3471/2006, το οποίο ρυθμίζει τις μη ζητηθείσες επικοινωνίες για σκοπούς απευθείας εμπορικής προώθησης προϊόντων ή υπηρεσιών και για κάθε είδους διαφημιστι-

κούς σκοπούς, μετεγγράφοντας στην εσωτερική έννομη τάξη την αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 13 της Οδηγίας 2002/58 περί αυτόκλητων κλήσεων για σκοπούς απευθείας εμπορικής προώθησης, καθώς στην περιγραφείσα στις ως άνω διατάξεις επικοινωνία δεν εμπίπτει, πάντως, η επικοινωνία του υποψήφιου βουλευτή κατά την προεκλογική περίοδο⁴¹.

Σε άλλη απόφασή του, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκανε δεκτό ότι, ενόψει του ότι, όπως *συνάγεται από την εισηγητική έκθεση* του Ν. 2328/1995⁴², ο νομοθέτης ταυτίζει την ευθεία διενέργεια των απαγορευμένων από αυτόν δραστηριοτήτων με τη διενέργεια αυτών μέσω παρένθετου φυσικού ή νομικού προσώπου, δεν επιτρέπεται και από ανώνυμη εταιρεία η χορήγηση δανείου πέραν του νομίμου ορίου σε τηλεοπτική επιχείρηση. Η ανώνυμη αυτή εταιρεία, κατά τα κριθέντα, αποτελεί παρένθετο πρόσωπο του μετόχου, που χορηγεί το δάνειο στην τηλεοπτική επιχείρηση, δηλαδή νομικό πρόσωπο, το οποίο ενεργεί για λογαριασμό ή καθ' υπόδειξη ή κατ' εντολή του μετόχου. Η εφαρμογή δε της ανωτέρω διάταξης της παρ. 13 του άρθρου 1 του Ν. 2328/1995 και στην περίπτωση που το δάνειο χορηγείται από εταιρεία που ελέγχεται από μέτοχο της δανειζόμενης τηλεοπτικής επιχείρησης και για λογαριασμό του δεν συνιστά αναλογική εφαρμογή της εν λόγω διατάξεως σε μη προβλεπόμενη από αυτήν περίπτωση, δεδομένου ότι, κατά την αληθή βούληση του νομοθέτη, συναγομένη από την εισηγητική έκθεση του νόμου, αλλά και από τις διατάξεις των λοιπών εδαφίων της ίδιας ως άνω παρ. 13, και η περίπτωση αυτή περιλαμβάνεται στον θεσπιζόμενο με την ανωτέρω διάταξη απαγορευτικό κανόνα. Δεν μπορεί δε να θεωρηθεί ότι οι επιδεικνύοντες τη συνήθη επιμέλεια δραστηριοποιούμενοι στον τομέα των επιχειρήσεων τηλεοπτικών μέσων δεν ήταν σε θέση να προβλέψουν ότι η παροχή σε τηλεοπτική επιχείρηση δανείου από εταιρεία, η οποία ενεργεί για λογαριασμό ή καθ' υπόδειξη ή κατ' εντολή μετόχου της τηλεοπτικής επιχείρησης, καταλαμβάνεται από τη ρύθμιση της ανωτέρω διάταξης της παρ. 13 του άρθρου 1 του Ν. 2328/1995 και, συνεπώς, ήταν δυνατόν να επιφέρει την επιβολή κυρώσεως⁴³.

Από τις ανωτέρω αποφάσεις, προκύπτει, κατά πρώτον, ότι η αναλογία⁴⁴, ως τελεολογική ερμηνευτική τεχνική, δεν βρίσκει ευχερώς πεδίο εφαρμογής, στην περίπτωση που υφίσταται ορισμένο ηθελημένο από τον νομοθέτη κενό

C:2020:677, σκ. 86-87: «Επομένως, δυνάμει του άρθρου 52, παράγραφος 1, του Χάρτη, κάθε περιορισμός στην άσκηση αυτού του συγγενικού προς την πνευματική ιδιοκτησία δικαιώματος πρέπει να προβλέπεται εκ του νόμου, πράγμα το οποίο συνεπάγεται ότι η νομική βάση που επιτρέπει την επέμβαση στο εν λόγω δικαίωμα πρέπει να προσδιορίζει η ίδια, με σαφήνεια και ακρίβεια, την έκταση του περιορισμού της ασκήσεώς του [...]. Η ύπαρξη απλώς και μόνον μιας νομίμως γνωστοποιηθείσας, δυνάμει του άρθρου 15, παράγραφος 3, της Συνθήκης WPPT, επιφυλάξεως δεν πληροί την απαίτηση αυτή, διότι μια τέτοια επιφύλαξη δεν παρέχει στους υπηκόους της επιφυλασσόμενης τρίτης χώρας τη δυνατότητα να γνωρίζουν με ποιον ακριβώς τρόπο περιορίζεται συνεπώς το δικαίωμά τους για εύλογη και ενιαία αμοιβή εντός της Ένωσης. Για τον σκοπό αυτό απαιτείται σαφής κανόνας δικαίου της Ένωσης». Προτάσεις της 27.01.2022 του Γεν. Εισαγγελέα G. Pitruzzella στην ΔΕΕ C-817/19, *Ligue des droits humains*, 27.01.2022, ECLI:EU:C:2022:65, σημ. 85-88, ΓΕΔΕΕ T-187/11, *Trabelsi* κ.λπ./Συμβούλιο, 28.05.2013, ECLI:EU:T:2013:273, σκ. 84-96, ΓΕΔΕΕ T-680/13, *Chrysostomides*, 13.07.2018, ECLI:EU:T:2018:486, σκ. 272-285. Πρβλ. και ΔΕΕ C-42/17, *MAS and MB*, 05.12.2017, ECLI:EU:C:2017:936, σκ. 56: «...η απαίτηση σαφούς νομοθετικής προβλέψεως, η οποία είναι συμφυής με την αρχή αυτή [ενν. «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο»], συνεπάγεται ότι ο νόμος πρέπει να καθορίζει σαφώς τις αξιόποινες πράξεις και τις ποινές με τις οποίες τιμωρούνται οι πράξεις αυτές. Η προϋπόθεση αυτή πληροίται όταν ο πολίτης έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει, με βάση το γράμμα της οικείας διατάξεως και, εν ανάγκη, με τη βοήθεια της ερμηνείας που δίδεται στη διάταξη αυτή από τα δικαστήρια, ποιες πράξεις και παραλείψεις συνεπάγονται την ποινική ευθύνη του ...», ΔΕΕ C-72/15, *Rosneft*, 28.03.2017, ECLI:EU:C:2017:236, σκ. 162, ομοίως περί της αρχής της σαφούς νομοθετικής προβλέψεως των ποινών (*nulla poena sine lege certa*), ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-798/18 και C-799/18, *Federazione nazionale delle imprese elettrotecniche ed elettroniche (Anie)* κ.λπ., 15.04.2021, ECLI:EU:C:2021:280, σκ. 22 επ., όπου η αρχή της ασφάλειας δικαίου εξετάζεται συνδυαστικά με το άρθρο 17 του Χάρτη, όπως ακριβώς πράττει το ΕΔΔΑ για το συγκεκριμένο θεμελιώδες δικαίωμα.

41. Βλ. ΣτΕ 1343/2022, σκ. 14. Βλ. και ΣτΕ 2171/2021, σκ. 13.

42. Νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης και της τοπικής ραδιοφωνίας, ρύθμιση θεμάτων της ραδιοτηλεοπτικής αγοράς και άλλες διατάξεις, Α' 159/03.08.1995.

43. ΣτΕ 196/2016, σκ. 6, 196/2013, σκ. 11.

44. Πρβλ. ΣτΕ 560/2012 (7μ), σκ. 8.

δικαίου⁴⁵. Αντίθετη εκδοχή θα είχε ως αποτέλεσμα ο δικαστής να «φιλοτεχνεί» επεκτατικά περιορισμό έναντι κατηγορίας προσώπων, για την οποία ο νομοθέτης συνειδητά σιωπά. Κατά δεύτερον, εναπόκειται στην κρίση του Δικαστηρίου να αποφανθεί αν πράγματι υφίσταται κενό δικαίου ή αν, κατά την αληθή έννοια του νόμου, όπως το ρυθμιστικό του πεδίο οριοθετείται κατόπιν τεολογικής ερμηνείας, καταλαμβάνεται από την απειλούμενη κύρωση και άλλη κατηγορία προσώπων, πέραν της ρητώς προβλεπόμενης.

Καταληκτικά, να σημειώσουμε ότι το ίδιο ζήτημα ανέκυψε στην ΣτΕ 1350/2023 7μ, η οποία ανέβαλε την οριστική κρίση επί αίτησης ακύρωσης κατά πράξης επιβολής προστίμου από το ΕΣΡ σε εταιρεία υπεύθυνη για εκπομπή που μεταδίδεται αποκλειστικά διαδικτυακά και απέστειλε προδικαστικά ερωτήματα προς το ΔΕΕ. Έγινε λοιπόν, μεταξύ άλλων, κατά πλειοψηφία δεκτό (σκ. 5η με ενδιαφέρουσα μειοψηφία στην επόμενη σκέψη) ότι «οι φορείς που παρέχουν τηλεοπτικές υπηρεσίες μέσω διαδικτύου και οι οποίοι δεν είναι παραδοσιακοί τηλεοπτικοί σταθμοί δεν καταλαμβάνονται από τις διατάξεις της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας που επιβάλλουν την υποχρέωση σεβασμού της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας και απαγορεύουν την μετάδοση ποιοτικά υποβαθμισμένου περιεχομένου ούτε από τις συναφείς διατάξεις της που εξειδικεύουν τον γενικής φύσεως κανόνα της απαγόρευσης μετάδοσης ποιοτικά υποβαθμισμένου περιεχομένου και, συνεπώς, η εθνική ανεξάρτητη ρυθμιστική αρχή δεν μπορεί κατά διασταλτική ερμηνεία ή κατ' ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων αυτών του εθνικού δικαίου να τους επιβάλει τις σχετικές κυρώσεις».

V. Μεθοδολογική κατάταξη του «νόμιμου» του περιορισμού

Η έλλειψη μιας λεπτομερειακής τυποποίησης συγκεκριμένων προϋποθέσεων και κανόνων εφαρμογής των περιορισμών των περιορισμών «συγχωρεί» σε κάποιον βαθμό παρεκκλίσεις ως προς τη μεθοδολογικά ομοιόμορφη άσκηση αυτής της μορφής δικαστικού ελέγχου. Το «νόμιμο» του περιορισμού θεωρείται κατ' αρχήν αυτοτελές βήμα-στάδιο των ΠτΠ, ωστόσο δεν αποκλείεται να διαπλέκεται με άλλα στάδια δικαστικού ελέγχου των ΠτΠ. Η τελευταία άποψη έχει επιβεβαιωθεί ρητά στην ενωσιακή νομολογία, ως εκ του οποίου αναδεικνύεται η παραπληρωματική, ρευστή και άνευ αυστηρών στεγανών πρακτική εφαρμογή των ΠτΠ.

Χαρακτηριστική είναι η από 6.10.2020 απόφαση του ΔΕΕ C-511/18, *La Quadrature du Net* κ.λπ., σκ. 132, η οποία έκανε δεκτό ότι: «Προκειμένου να πληροί την απαίτηση αναλογικότητας, η ρύθμιση πρέπει να προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες που να διέπουν την έκταση και την εφαρ-

μογή του οικείου μέτρου και να επιβάλλουν έναν ελάχιστο αριθμό απαιτήσεων, έτσι ώστε τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα αποτελούν αντικείμενο του μέτρου αυτού να έχουν επαρκείς εγγυήσεις δυνάμενες να προστατεύσουν αποτελεσματικά τα δεδομένα αυτά από κινδύνους κατάχρησης. Η ρύθμιση αυτή πρέπει να είναι νομικώς δεσμευτική στο εσωτερικό δίκαιο και, ειδικότερα, να ορίζει υπό ποιες περιστάσεις και υπό ποιες συνθήκες μπορεί να ληφθεί μέτρο το οποίο προβλέπει την επεξεργασία τέτοιων δεδομένων, προκειμένου να διασφαλίζεται κατά τον τρόπο αυτόν ότι η επέμβαση θα περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο»⁴⁶.

Από την πλευρά του, το ΕΔΔΑ, σύμφωνα με τα κριθέντα στην υπόθεση *Rotaru* κατά *Ρουμανίας* (παρ. 56-57), όπου, μεταξύ άλλων, εξέτασε αν συνέτρεχε η προϋπόθεση του «νόμιμου» του περιορισμού, αποφάνθηκε ότι: «56. The “quality” of the legal rules relied on in this case must therefore be scrutinised, with a view, in particular, to ascertaining whether domestic law laid down with sufficient precision the circumstances in which the RIS could store and make use of information relating to the applicant’s private

46. Βλ. επιπλέον ΓεΔΕΕ T-360/10 (διάταξη), *Tecnimed/OHMI – Eco-brands* (ZAPPER-CLICK), 03.10.2012, ECLI:EU:T:2012:517, σκ. 40: «Accordingly, while Article 43(6) of the Rules of Procedure, as interpreted by paragraph 3 of the Practice Directions to parties, constitutes a limitation on the right of access to a court, that limitation does not constitute an impairment to the very essence of that right, since, as already observed in paragraph 37 above, the rules at issue are clear and present no particular difficulty of interpretation...», ΔΕΕ C-73/10 P (διάταξη), *Internationale Fruchthandels-Gesellschaft Weichert/Επιτροπή*, 16.11.2010, ECLI:EU:C:2010:684, σκ. 56: «Συγκεκριμένα, μολονότι η επίμαχη δίμηνη προθεσμία αποτελεί, βεβαίως, περιορισμό του δικαιώματος ένδικης προστασίας, ο περιορισμός αυτός δεν θίγει προδήλως την ίδια την υπόσταση του δικαιώματος αυτού, τούτο δε κατά μείζονα λόγο, όπως επισημάνθηκε με τη σκέψη 45 της παρούσας διατάξεως, καθόσον οι διατάξεις περί υπολογισμού της προθεσμίας αυτής, μεταξύ των οποίων και οι επίμαχες εν προκειμένω, είναι σαφείς και δεν εμφανίζουν ιδιαίτερη ερμηνευτική δυσχέρεια», ΔΕΚ C-158/07, *Förster*, 18.11.2008, ECLI:EU:C:2008:630, σκ. 56, ΔΕΚ C-138/02, *Collins*, 23.03.2004, ECLI:EU:C:2004:172, σκ. 72: «Το Δικαστήριο έχει επίσης αποφανθεί ότι, για να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, η προϋπόθεση περί διαμονής πρέπει να εφαρμόζεται από τις εθνικές αρχές βάσει σαφών και εκ των προτέρων γνωστών κριτηρίων», ΔΕΚ C-483/99, *Επιτροπή/Γαλλία*, 04.06.2002, ECLI:EU:C:2002:327, σκ. 50-51, ΔΕΕ C-524/15, *Menci*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:197, σκ. 49 (και 52, 53, 55 και 58), και ΔΕΕ C-537/16, *Garsson Real Estate*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:193, σκ. 51: «Ός προς τον χαρακτήρα της ως απολύτως αναγκαίας, μια εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, πρέπει, κατ' αρχάς, να προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες που να παρέχουν στον πολίτη τη δυνατότητα να προβλέψει ποιες πράξεις και ποιες παραλείψεις δύναται να αποτελέσουν το αντικείμενο μιας τέτοιας σωρεύσεως διώξεων και κυρώσεων». Επίσης, βλ. ΔΕΕ C-117/20, *bpost*, 22.03.2022, ECLI:EU:C:2022:202, σκ. 51, καθώς και ΕΔΔΑ Α και Β κατά *Νορβηγίας* (Προσφυγές Nos 24130/11 και 29758/11), απόφαση της 15ης Νοεμβρίου 2016, παρ. 130-132.

45. ΣτΕ 3312/1989, σκ. 8.

life. 57. The Court notes in this connection that section 8 of Law no. 14/1992 provides that information affecting national security may be gathered, recorded and archived in secret files. No provision of domestic law, however, lays down any limits on the exercise of those powers. Thus, for instance, the aforesaid Law does not define the kind of information that may be recorded, the categories of people against whom surveillance measures such as gathering and keeping information may be taken, the circumstances in which such measures may be taken or the procedure to be followed. Similarly, the Law does not lay down limits on the age of information held or the length of time for which it may be kept. [...] The Court notes that this section contains no explicit, detailed provision concerning the persons authorised to consult the files, the nature of the files, the procedure to be followed or the use that may be made of the information thus obtained. [...] 62. The Court concludes that the holding and use by the RIS of information on the applicant's private life were not "in accordance with the law", a fact that suffices to constitute a violation of Article 8. Furthermore, in the instant case that fact prevents the Court from reviewing the legitimacy of the aim pursued by the measures ordered and determining whether they were – assuming the aim to have been legitimate – "necessary in a democratic society".

Συνεπώς, ήδη κατά τον δικαστικό έλεγχο της ύπαρξης ποιοτικού νόμου που να προσδιορίζει επαρκώς τον δυνάμενο να επιβληθεί περιορισμό, το ΕΔΔΑ φαίνεται να συνεκτιμά στοιχεία που κατ' εξοχήν προσιδιάζουν (και επιδρούν) στον έλεγχο της αναλογικότητας του εξεταζόμενου περιορισμού (αναγκαιότητα), πλην όμως τάσσεται αναμφίβολα υπέρ της διακριτής εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας από την απαίτηση ο περιορισμός να προβλέπεται από νόμο. Από πλευράς του, το ΔΕΕ ενίοτε εμπλουτίζει και καθιστά ακόμα πιο σύνθετο το στάδιο ελέγχου της αναλογικότητας, συνεκτιμώντας στοιχεία που εγγενώς ανήκουν στο προηγούμενο στάδιο του «νομίμου» του περιορισμού.

VI. Περιπτώσιολογία δικαστικού ελέγχου του «νόμιμου» του περιορισμού

Στο παρόν μέρος της μελέτης, θα παρουσιαστούν επιγραμματικά ορισμένες πιο προωθημένες περιπτώσεις δικαστικού ελέγχου του εξεταζόμενου ΠτΠ.

1. Η έννοια του «νόμου»

Εμπίπτει, άραγε, η διοικητική πρακτική στην έννοια του νόμου που επιτρεπώς επιφέρει ορισμένη επέμβαση σε θεμελιώδες δικαίωμα; Το ΕΔΔΑ απάντησε αποφατικά. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση ΕΔΔΑ Σταυρόπουλος κ.λπ. κατά Ελλάδος (Προσφυγή No 52484/18), 25.06.2020 (παρ. 57-59), έγινε δεκτό ότι: «57. Οι διάδικοι και ο Συνήγορος του Πολίτη συμφωνούν ότι το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο

προβλέπει ότι η ονοματοδοσία αποτελεί τον μόνο τρόπο με τον οποίο ένα άτομο αποκτά το όνομά του. Η βάπτιση, αφ' ετέρου, αποτελεί έναν τρόπο έκφρασης της θρησκείας, και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως τρόπος καταχώρησης του ονόματος ενός παιδιού στο μητρώο γεννήσεων. 58. Μάλιστα, το άρθρο 25 του Ν.344/1976 προβλέπει ότι ένα άτομο αποκτά το όνομά του με ονοματοδοσία. Ωστόσο, δεν συνεπάγεται, ούτε από τον εν λόγω νόμο ούτε από άλλο εσωτερικό νόμο που τέθηκε υπ' όψιν του Δικαστηρίου, ότι οι ληξιαρχοί πρέπει να γράφουν τη λέξη "ονοματοδοσία" δίπλα στα ονόματα των νεογνών που αποκτούν τα ονόματά τους με τη ληξιαρχική πράξη της ονοματοδοσίας, και όχι με βάπτιση. Η επέμβαση, όπως περιγράφεται ανωτέρω, προέκυψε από την πρακτική του ληξιαρχείου Αμαρουσίου η οποία, βάσει των ισχυρισμών ενώπιον του Δικαστηρίου, φαίνεται να είναι ευρέως διαδεδομένη και σε άλλα ληξιαρχεία. 59. Έπεται από τα ανωτέρω ότι η επέμβαση στα δικαιώματα των προσφευγόντων βάσει του άρθρου 9 της Σύμβασης δεν προβλέπεται από το νόμο ... ». Προς τον ίδια κατεύθυνση, το ΔΕΕ έχει κάνει δεκτό ότι δεν επαρκεί μια διοικητική πάγια πρακτική, ακόμα και αν αυτή επικυρώνεται από πάγια νομολογία των δικαστηρίων⁴⁷.

Ακόμη, τίθεται το ερώτημα, οι ενωσιακές Οδηγίες επαρκούν ως θεμέλια αυτοτελών περιορισμών δικαιωμάτων ή πρέπει αυτοί οι περιορισμοί να προβλέπονται με το εθνικό δίκαιο μετεγγραφής τους; Όπως σημειώνει ο Β. Σκουρής, στον βαθμό που τα θεμελιώδη δικαιώματα δεσμεύουν τα κράτη μέλη σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1 εδάφιο α' του Χάρτη, είναι νοητοί περιορισμοί που προβλέπονται σε εθνικούς νόμους⁴⁸. Συναφώς, το ΕΔΔΑ

47. ΔΕΕ C-528/15, *Al Chodor* κ.λπ., ό.π., σκ. 45.

48. Βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ ... [κ.ά.], Συνθήκη της Λισσαβώνας, Ερμηνεία κατ' άρθρον, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 2378. Ερμηνεία άρθρου 52, πρβλ. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-387/02, C-391/02 και C-403/02, *Berlusconi* κ.λπ., 03.05.2005, ECLI:EU:C:2005:270, σκ. 74, καθώς και Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα J. Richard De La Tour της 07.11.2024 στην ΔΕΕ C-460/23, *Kinsa*, ECLI:EU:C:2024:941: «61. [...] η αρχή της νομιμότητας αξιοποιώνων πράξεων και ποινών εντάσσεται στο πλαίσιο της συνεργασίας μεταξύ του νομοθέτη της Ένωσης και του εθνικού νομοθέτη, οι οποίοι δεν έχουν την ίδια εντολή καθόσον νομοθετούν σε διαφορετικά επίπεδα. Ενώ ο πρώτος θεσπίζει τους ελάχιστους κανόνες που πρέπει να εφαρμόζονται τα κράτη μέλη, ο δεύτερος πρέπει στη συνέχεια να τους μεταφέρει στην εσωτερική έννομη τάξη και να τους συγκεκριμενοποιήσει σε κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος αποτελεί τη μοναδική βάση επί της οποίας θεμελιώνεται η ποινική ευθύνη του ατόμου... 65. [...] οι οδηγίες [σημ.: για απόφαση-πλαίσιο βλ. C-579/15, *Porlowski*, 29.06.2017, ECLI:EU:C:2017:503, σκ. 32] δεν μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα, αυτές καθεαυτές και ανεξαρτήτως του εσωτερικού νόμου που το κράτος μέλος θεσπίζει για την εφαρμογή τους, τη στοιχειοθέτηση ή επίταση της ποινικής ευθύνης όσων ενεργούν κατά παράβαση των διατάξεών τους ...» συνδυαστικά με ΔΕΚ C-308/06, *Intertanko*, 03.06.2008, ECLI:EU:C:2008:312, σκ. 70 επ. Επί δικαστικού ελέγχου συμφωνίας ρύθμισης Οδηγίας προς διατάξεις ή αρχές του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, εξετάζεται

έχει κρίνει ότι η θεσπιζόμενη από την εθνική νομοθεσία, με βάση Οδηγία, υποχρέωση των δικηγόρων να αναφέρουν ύποπτες συναλλαγές πελατών τους (ξέπλυμα χρήματος) τηρούσε στη συγκεκριμένη υπόθεση την αρχή της σαφήνειας και προβλεψιμότητας των ποινών κατά το άρθρο 7 της ΕΣΔΑ⁴⁹. Μόνη η πρόβλεψη μίας υποχρέωσης σε διάταξη π.χ. μη ενσωματωθείσας Οδηγίας δεν αρκεί, καθόσον δεν πρέπει να λησμονείται η *sui generis* διεθνολογική νομική φύση της Οδηγίας ως μέσου εναρμόνισης των νομοθεσιών, εξ αυτού δε συνάγεται ότι έως τη μετεγγραφή της στην εκάστοτε εγχώρια έννομη τάξη, αυτή, κατ' αρχήν⁵⁰, δεν δημιουργεί δίκαιο⁵¹.

η απαίτηση πρόβλεψης σε «νόμο» του περιορισμού που θεσπίζει η Οδηγία, ως ερείσματος της σχετικής εθνικής νομοθεσίας, και παράλληλα εναπόκειται «στα εθνικά δικαστήρια να εκτιμήσουν κατά πόσον οι εθνικές διατάξεις για τη μεταφορά της οδηγίας έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά» από άποψη σαφήνειας και προβλεψιμότητας, βλ. Προτάσεις της 05.04.2022 του Γεν. Εισαγγελέα Αθ. Ράντου στην ΔΕΕ C-694/20, *Orde van Vlaamse Balies*, ECLI:EU:C:2022:259, σημ. 57, υποσημ. 39, και Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar της 14.10.2021 στην ΔΕΕ C-452/20, *Agenzia delle dogane e dei monopoli and Ministero dell'Economia e delle Finanze*, ECLI:EU:C:2022:111, σημ. 38. Βλ. και K. STERN, *The Binding Force and Field of Application of the Fundamental Rights Enshrined in the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, σ. 306, σε: H.J. Blanke ...[et al.] (eds), *Common European Legal Thinking Essays in Honour of Albrecht Weber*, Springer, 2015, σ. 306: «As soon as a European Union directive is transposed by a Member State into domestic law, the conformity, firstly, of the directive itself with European fundamental rights and then of national action to implement it can be scrutinised. A process of twofold scrutiny is thus required to ensure that both are in conformity with the Charter itself as well as with general European norms on fundamental rights».

49. Βλ. Μ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και των πρωτοκόλλων υπ' αριθ. 1, 6, 7 και 13, Μια σύντομη ερμηνεία, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2017, σ. 227, με παραπομπή σε ΕΔΔΑ *Michaud κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 12323/11), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2012.

50. Υπό την επιφύλαξη της νομολογιακής γραμμής περί δυνατότητας επίκλησης δικαιωμάτων που θεσπίζει μη μεταφερθείσα Οδηγία, από τους φορείς αυτών των δικαιωμάτων κατά του οικείου κράτους μέλους, βλ. ΔΕΕ C-152/84, *Marshall*, 26.02.1986, ECLI:EU:C:1986:84, σκ. 49 και πάγια έκτοτε νομολογία. Το αντίστροφο, δηλαδή η επίκληση διατάξεων μη μεταφερθείσας οδηγίας εκ μέρους του κράτους, δεν γίνεται δεκτό, κατ' εφαρμογή της αρχής του *estoppel*, βλ. ΣτΕ 9/2025, εισηγητής Ν. Μαρκόπουλος.

51. Ν. ΡΟΔΙΟΣ, Η εναρμόνισης των νομοθεσιών εν των πλαισίων της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, Αρχαί - Διαδικασίες, Επισημονικά δημοσιεύματα Ινστιτούτου Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 94. Με τη σύγχρονη διευκρίνιση ότι η παραδοχή αυτή δεν αμφισβητεί το αδιαμεσολάβητο της εισδοχής του ενωσιακού δικαίου στην έννομη τάξη κράτους μέλους μέσω της αρχής της υπεροχής, αλλά αφορά στη διαδικασία μετεγγραφής (transposition) Οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη, προκειμένου να γεννη-

Περαιτέρω, ένας νομολογιακά διαμορφωθείς «κανόνας» ισοδυναμεί με την ύπαρξη κανόνα δικαίου; Το ζήτημα αυτό έθιξε η ΣτΕ 248/2024. Με αυτήν απορρίφθηκε ισχυρισμός ότι η προσβαλλόμενη απόφαση είναι αναιρετέα για τον λόγο ότι εκδόθηκε κατ' εφαρμογή «κανόνα» ο οποίος, «χωρίς να προβλέπεται ρητώς στον νόμο», διατυπώθηκε το πρώτον από το Β' Τμήμα του ΣτΕ κατ' αντίθεση προς τα γενόμενα δεκτά από την Ολομέλεια του ΣτΕ, ενώ η αναιρεσείουσα και «τα δικαστήρια της ουσίας» «δεν είχαν υπ' όψη και ούτε μπορούσαν να έχουν υπ' όψη τους τη νέα αυτή θέση της νομολογίας ως προς την έννοια των σχετικών διατάξεων». Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν τίθεται ζήτημα «κανόνα» πρωτοτύπως τεθέντος από το Συμβούλιο της Επικρατείας⁵², αλλά, αντίθετα, ότι πρόκειται για το αποτέλεσμα συστηματικής και τελολογικής ερμηνείας των διατάξεων της εφαρμοστέας τελωνειακής νομοθεσίας, εντός του γράμματός τους. Κρισιμότερα δε, έγινε δεκτό ότι η επίμαχη ερμηνεία των διατάξεων, κατ' εφαρμογή των οποίων εκδόθηκε η ένδικη πράξη, ήταν ευχερώς προβλέψιμη από τις αιτούσες - εταιρείες πετρελαιοειδών, λαμβανομένης μάλιστα υπ' όψιν και της υποχρέωσης ιδιαίτερης επιμέλειας, την οποία έφεραν κατά την άσκηση της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητάς τους.

2. Προσαρμογή του κανόνα στα «μέτρα» του ενδιαφερομένου

Σε σύνδεση με την ανωτέρω επιμέρους κρίση της ΣτΕ 248/2024, αν ο περιορισμός ορισμένου δικαιώματος απορρέει από γενική αρχή του δικαίου⁵³, θα πρέπει να προσδοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα, να συνεκτιμηθούν τα πραγματικά δεδομένα της κρινόμενης διαφοράς και να σταθμιστεί η κοινωνική, επαγγελματική, μορφωτική κατάσταση του προβάλλοντος τον σχετικό ισχυρισμό (π.χ. αν πρόκειται για δικηγόρο ή για χαμηλής μόρφωσης υπέργηρο άτομο, όπως είναι συνήθως οι συνταξιούχοι ή οι δικαιούχοι προνοιακών παροχών και αν στη δίκη ο ενδιαφερόμενος συμμετάσχει αυτοπροσώπως ή εκπροσωπείται από δικηγόρο)⁵⁴. Συναφώς, η σαφήνεια και προβλεψιμότητα ενός περιορισμού από γενική αρχή έχει

θούν έννομα αποτελέσματα στο πρόσωπο ιδιωτών, βλ. σχ. Ν. ΣΚΑΝΔΑΜΗ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο-Θεσμοί και έννομες τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 3η έκδ., εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997, σσ. 157-158, 437-438.

52. Βλ. διαφορετική προσέγγιση σε ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-17/22 και C-18/22, *HTB Neunte Immobilien Portfolio*, 12.09.2024, ECLI:EU:C:2024:738, σκ. 68 επ.

53. Βλ. άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ: «Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπομένους, υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους».

54. Βλ. ΕΔΔΑ *Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 6538/74), απόφαση της 26ης Απριλίου 1979, παρ. 470.

κριθεί με την ΣτΕ 2374/2022 7μ (ιδίως σκ. 12 και 15), όπου έγινε εμμέσως δεκτό ότι μια γενική αρχή, εγγενώς ανακαθοριζόμενη και δυνάμενη να αποκτά στο πέρασμα του χρόνου διαφορετικό (ενίοτε και αντίθετο) περιεχόμενο με αυτό που διατηρούσε στο παρελθόν δεν προσκρούει στην ως άνω απαίτηση. Αντίθετη γνώμη, ωστόσο, υιοθέτησε η μειοψηφία στην ίδια απόφαση.

Ενδιαφέρουσα, επίσης, ως προς το αναμενόμενο πρότυπο του επιμελούς ενδιαφερομένου που πλήττει έναν περιορισμό ως ασαφής και αιφνιδιαστικό παρίσταται η ΣτΕ 2571/2021 7μ⁵⁵. Με αυτήν κρίθηκε ότι: «...“οι σοβαροί λόγοι” που κατά το άρθρο 41 παρ. 2 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας του Πανεπιστημίου ..., δικαιολογούν την αφαίρεση του τίτλου του επίτιμου διδάκτορα, δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες πράξεων και δη αυτές που αναφέρει ο αιτών, αλλά περιλαμβάνουν και πράξεις όπως είναι, κατ’ εσχόλη, η σοβαρή προσβολή του κύρους των ελληνικών ΑΕΙ γενικώς και κατ’ επέκταση των καθηγητών τους, επικουρούμενη μάλιστα και από προσβολή ειδικά του ΑΕΙ που έχει απονείμει τον τίτλο – εν προκειμένω του Πανεπιστημίου ... Διαφορετικά, τούτο θα εξακολουθεί να τιμά κάποιον που προσβάλλει σοβαρά το ίδιο, ως περιλαμβανόμενο στα ελληνικά πανεπιστήμια, προσβολή επικουρούμενη και από ειδική προσβολή του ίδιου του Πανεπιστημίου. Είναι δε αδιάφορο το ότι οι ως άνω λόγοι δεν ανάγονται στο επιστημονικό υπόβαθρο επί του οποίου ερείδεται η ανακήρυξη, διότι με την αφαίρεση του τίτλου του επίτιμου διδάκτορα για τους λόγους αυτούς δεν θίγεται η εκτίμηση του επιστημονικού έργου ή άλλων πράξεων για τις οποίες είχε απονεμηθεί ο τίτλος. Ο αιτών, επιστήμονας επί δεκαετίες, πρώην καθηγητής του Πανεπιστημίου του ... και άριστος γνώστης επίσης επί δεκαετίες της ελληνικής πραγματικότητας και του αυτοδιοίκητου και της ελεύθερης λειτουργίας των ελληνικών πανεπιστημίων από το έτος 1975, ήταν σε θέση να προβλέψει ότι οι ανωτέρω λόγοι που αφορούν το κύρος τους, συνιστούν σοβαρούς λόγους που μπορεί να δικαιολογήσουν την αφαίρεση του τίτλου του επίτιμου διδάκτορα. Επομένως, η επίμαχη διάταξη του Κανονισμού, έχοντας την εκτεθείσα έννοια, είναι, για τον αιτούντα, σαφής από την άποψη αυτή».

3. Η σαφήνεια υπό το πρίσμα των αόριστων νομικών εννοιών

Διαφορετικά από την αμέσως ανωτέρω απόφαση έχει κρίνει το ΕΔΔΑ⁵⁶, σε υπόθεση όπου η επέμβαση υπαγορευόταν από νόμο που περιείχε ωσαύτως αόριστη νομική έννοια που έρχοζε εξειδίκευσης από τα διοικητικά όργανα. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί του κατά πόσον είναι σύμφωνη με την αρχή της σαφήνειας του νόμου εθνική ρύθμιση περί της αλληλογραφίας των κρατουμένων. Το ΕΔΔΑ έκρινε, λοιπόν, ότι ρύθμιση

η οποία, κατόπιν αποφάσεως πειθαρχικής επιτροπής, παρείχε στους διευθυντές των σωφρονιστικών καταστημάτων την εξουσία να αρνηθούν την αποστολή ή να λογοκρίνουν ή να καταστρέφουν κάθε αλληλογραφία, την οποία έκριναν «απάδουσα», δεν προσδιόριζε με επαρκή σαφήνεια την έκταση και τον τρόπο ασκήσεως της εξουσίας εκτιμήσεως που διέθεταν οι αρχές στο πλαίσιο αυτό. Η ίδια στάση τηρείται και σε επίπεδο εφαρμογής του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα⁵⁷.

Ως προς το ζήτημα της χρήσης αόριστων νομικών εννοιών, το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι η εκ μέρους του εθνικού νομοθέτη χρήση γενικών εννοιών για τον προσδιορισμό των ενεργειών που μπορούν να οδηγήσουν σε περιορισμό θεμελιώδους δικαιώματος (*ne bis in idem*) παρίστατο αρκούντως σαφής και ακριβής, μολονότι εξαρτούσε την εν λόγω σώρευση διώξεων και κυρώσεων από το αν οι οικείες ενέργειες μπορούσαν να προκαλέσουν «ουσιώδη μεταβολή» της τιμής των χρηματοπιστωτικών μέσων και, ως εκ τούτου, από την ερμηνεία γενικής έννοιας, η οποία απόκειται σε μεγάλο βαθμό στην κρίση των εθνικών δικαστηρίων⁵⁸. Λόγω και του κατ’ ανάγκην γενικού χαρακτήρα των νομοθετικών πράξεων, το γράμμα τους δεν μπορεί να χαρακτηρίζεται από απόλυτη ακρίβεια, εξ αυτού δε προκύπτει, μεταξύ άλλων, ότι, καίτοι η επιλογή του νομοτεχνικού μέσου της παραπομπής σε γενικές κατηγορίες αντί εξαντλητικών καταλόγων αφήνει, συχνά, κενά όσον αφορά τα όρια του ορισμού, εντούτοις οι αμφιβολίες σε σχέση με οριακές περιπτώσεις δεν αρκούν, αυτές καθαυτές, υπό την προϋπόθεση ότι η συγκεκριμένη διάταξη αποδεικνύεται αρκούντως σαφής στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων⁵⁹.

57. S. JOSEPH / M. CASTAN, ό.π., σ. 31: «The law should not be so vague as to permit too much discretion and unpredictability in its implementation», με παραπομπή και στο 27ο γενικό σχόλιο του ΔΣΑΠΔ.

58. ΔΕΕ C-537/16, *Garlsson Real Estate* κ.λπ., ό.π., σκ. 52-53, ΔΕΕ C-570/20, *BV*, ό.π., σκ. 40, πρβλ. ΔΕΕ C-623/22, *Belgian Association of Tax Lawyers* κ.λπ., ό.π., σκ. 35 επ. ως προς τις έννοιες της «διασυννοριακής ρύθμισης», της «ρύθμισης γενικής χρήσης», της «ρύθμισης ειδικού τύπου», του «ενδιαμέσου», του «συμμετέχοντος», της «συνδεδεμένης επιχείρησης» καθώς και του προσδιορισμού «διασυννοριακή», των διάφορων «διακριτικών», της «δοκιμής του κυρίου οφέλους» και, τέλος, της αφετηρίας της προθεσμίας των 30 ημερών για την εκπλήρωση της υποχρέωσης υποβολής πληροφοριών. Βλ. και την ΔΕΚ C-85/76, *Hoffmann-La Roche/Επιτροπή*, ό.π., σκ. 128 επ. ως προς την προβληθείσα γενικότητα και αοριστία των εννοιών «δεσπόμενη θέση» και «καταχρηστική εκμετάλλευση» τέτοιας θέσεως, που αναφέρονται στο άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΟΚ.

59. ΔΕΕ C-623/22, *Belgian Association of Tax Lawyers* κ.λπ., ό.π., σκ. 42 με παραπομπή σε ΕΔΔΑ *Cantoni κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 17862/91), απόφαση της 11ης Νοεμβρίου 1996, παρ. 31-32.

55. Βλ. σκ. 17.

56. ΕΔΔΑ *Ταπ κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 9460/03), απόφαση της 3ης Ιουλίου 2007, παρ. 22-26.

4. Πρότυπο προβλεψιμότητας του περιορισμού

Επιπλέον, το ΔΕΕ, αναφερόμενο στην αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege* και υπάγοντας την τελευταία στο βήμα του δικαστικού ελέγχου περί του αν ο περιορισμός προβλέπεται από τον νόμο, δέχεται, αφηρημένα, ότι η αρχή αυτή απαιτεί να καθορίζονται σαφώς από τον νόμο οι παραβάσεις και οι ποινές τις οποίες επισύρουν, «εντούτοις η εν λόγω προϋπόθεση πληρούται όταν ο διοικούμενος έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει, με βάση το γράμμα της οικείας διάταξης και, εν ανάγκη, με τη βοήθεια της ερμηνείας που δίδεται στη διάταξη αυτή από τα δικαστήρια, ποιες πράξεις και παραλείψεις επάγονται την ποινική ευθύνη του»⁶⁰. Ειδικότερα, όπως έχει κριθεί αναφορικά με το θεμιτό χαρακτήρα θέσπισης περιορισμών της αρχής (κατά το άρθρο 50 του ΧΘΔΕΕ, «Δικαίωμα») *ne bis in idem*, το γεγονός ότι οι προϋποθέσεις που απαιτείται να πληρούνται για τη σώρευση διώξεων και κυρώσεων ποινικής φύσεως δεν απορρέουν αποκλειστικά από διατάξεις του νόμου αλλά και από την ερμηνεία των διατάξεων αυτών από τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορεί, αυτό καθεαυτό, να θέσει υπό αμφισβήτηση τον σαφή και ακριβή χαρακτήρα της εθνικής ρύθμισης⁶¹. Η αρχή αυτή [ενν. *nullum crimen nulla poena sine lege*] δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως απαγορεύουσα τη βαθμιαία αποσαφήνιση των κανόνων περί ποινικής ευθύνης διά της νομολογιακής ερμηνείας από τη μία υπόθεση στην άλλη, υπό την προϋπόθεση ότι το αποτέλεσμα είναι ευλόγως προβλέψιμο κατά τον χρόνο της διάπραξης της παράβασης, λαμβανομένης υπόψη ιδίως της ερμηνείας που χρησιμοποιούσε κατά την περίοδο εκείνη η σχετική με την επίμαχη διάταξη νόμου νομολογία»⁶².

Επαναλαμβάνεται ότι η ένταση της απαιτούμενης προβλεψιμότητας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το περιεχόμενο του νομοθετήματος για το οποίο πρόκειται, από τον τομέα τον οποίο καλύπτει, καθώς και από τον αριθμό και την ιδιότητα των αποδεκτών του. Η προβλεψιμότητα του νόμου δεν εμποδίζει το ενδιαφερόμενο πρόσωπο να προσφύγει σε συμβουλές ειδικών⁶³ προκειμένου να αξιο-

λογήσει, όσο τούτο είναι ευλόγως δυνατό με βάση τις συγκεκριμένες περιστάσεις, τις συνέπειες που μπορούν να προκύψουν από μια συγκεκριμένη πράξη. Τούτο ισχύει ιδίως όσον αφορά τους επαγγελματίες, οι οποίοι ευλόγως αναμένεται να επιδεικνύουν μεγάλη σύνεση κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους και ιδιαίτερη μέριμνα για την αξιολόγηση των κινδύνων τους οποίους ενέχει το οικείο επάγγελμα⁶⁴.

5. Πόσο προβλέψιμη είναι η νομολογιακή αναγνώριση μίας γενικής αρχής;

Καθ' ο μέρος έχει γίνει ήδη δεκτό ότι ο περιορισμός ορισμένου δικαιώματος επιτρέπεται να απορρέει από γενική αρχή του δικαίου, καλύπτεται, από την ανωτέρω παραδοχή, και η νομολογιακή αναγνώριση της αρχής; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται από το κατά πόσο πρόκειται για διαπιστωτικού⁶⁵ ή συστατικού τύπου αναγνώριση ενός άγραφου κανόνα, όπως επιχειρείται να εξηγηθεί κατωτέρω. Δημιουργεί, λοιπόν, από δογματική σκοπιά, μία σειρά σκέψεων η απόφαση του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου στην ΣτΕ 1485/2019 7μ⁶⁶ σχετικά με τη συνταγματικότητα της απαίτησης να ταυτίζονται οι λόγοι της ενδικοφανούς προσφυγής, από την άποψη της πραγματικής τους βάσης, με τους μετέπειτα προβαλλόμενους λόγους διά του ενδίκου βοηθήματος⁶⁷. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι «...λόγοι με τους οποίους τίθενται αμιγώς νομικά ζητήματα, ήτοι ζητήματα τα οποία ανάγονται στην ισχύ και το κύρος ... ή στην ερμηνεία διατάξεων νόμου ή γενικών αρχών του ουσιαστικού ή δικονομικού δικαίου δίχως να προϋποθέτουν έρευνα κρίσιμου πραγματικού, το

οποίους οι νομικοί τους παραστάτες και οι τεχνικοί τους σύμβουλοι οφείλουν να ενημερώνουν επί του ισχύοντος πολεοδομικού καθεστώτος των ακινήτων και των εφαρμοστέων όρων και περιορισμών δομήσεως.

60. Βλ. ΔΕΕ C-194/14 P, *AC-Treuhand/Επιτροπή*, 22.10.2015, ECLI:EU:C:2015:717, σκ. 40 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, ΔΕΕ C-634/18, *Prokuratura Rejonowa w Słupsku*, 11.06.2020, ECLI:EU:C:2020:455, σκ. 49, ΔΕΕ C-570/20, *BV*, ό.π., σκ. 38, ΔΕΕ C-623/22, *Belgian Association of Tax Lawyers κ.λπ.*, ό.π., σκ. 40.

61. ΔΕΕ C-570/20, *BV*, ό.π., σκ. 39, βλ. και ΕΔΔΑ *Caruana κατά Μάλτας* (Προσφυγή Νο 41079/16), απόφαση της 15ης Μαΐου 2018, σκ. 33-37.

62. ΔΕΕ C-570/20, *BV*, ό.π., σκ. 41, ΔΕΕ C-623/22, *Belgian Association of Tax Lawyers κ.λπ.*, ό.π., σκ. 43, για την αρχή αυτή βλ. G. ARDIZZONE, *The Ne Bis in Idem Principle in the Age of Balancing*, *European Papers*, vol 8, no 2, 2023.

63. Βλ. ΣτΕ 176/2023, που έκρινε ότι ο κανόνας, κατά τον οποίο τα εκτός σχεδίου ακίνητα είναι δομήσιμα μόνον αν διαθέτουν πρόσωπο σε κοινόχρηστο χώρο, ήταν προβλέψιμος και για τους επιμελείς αγοραστές και τους συναλλασσόμενους εν γένει, τους

64. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P έως C-208/02 P και C-213/02 P, *Dansk Rørindustri κ.λπ./Επιτροπή*, ό.π., σκ. 219 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, ΔΕΕ C-194/14 P, *AC-Treuhand/Επιτροπή*, ό.π., σκ. 42, ΔΕΕ C-72/15, *Rosneft*, ό.π., σκ. 166, ΔΕΕ C-570/20, *BV*, ό.π., σκ. 43.

65. Βλ. χαρακτηριστικά διατύπωση ΣτΕ 2478/2022 (7μ), σκ. 6: «... οι γενικές αρχές του δικαίου συνάγονται από το σύνολο της ισχύουσας νομοθεσίας, διαπιστώνονται δε και διατυπώνονται από τα δικαστήρια, στο πλαίσιο της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών, κατά το άρθρο 26 του Συντάγματος ...». Βλ. E. CHITI / B.G. MATTARELLA (eds), *Global Administrative Law and EU Administrative Law – Relationships, Legal Issues and Comparison*, Springer, 2011, κεφάλαιο 5ο, G.D. CANANEA, *The Genesis and Structure of General Principles of Global Public Law*, σ. 89 επ., ιδίως σ. 99 επ.

66. Βλ. πιο πρόσφατη επανάληψή της την ΣτΕ 1523/2024.

67. Βλ. σχετικά Θ. ΜΠΟΓΟΡΔΟΣ, *Σχέση του περιεχομένου της ενδικοφανούς προσφυγής με αυτό της δικαστικής προσφυγής στη φορολογική δίκη (νομολογιακές εξελίξεις)*, *ΔιΔικ*, 2022, σ. 922 επ., ιδίως σ. 924 επ.

οποίο δεν έχει τεθεί από την πλευρά του φορολογουμένου με την ενδικοφανή προσφυγή ενώπιον της φορολογικής Διοίκησης, δύνανται να προβληθούν παραδεκτώς από την εξεταζόμενη άποψη με το δικόγραφο της προσφυγής ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων ή και με το δικόγραφο των πρόσθετων λόγων αυτής. Αντιθέτως, δεν μπορούν, κατ' αρχήν, να προβληθούν παραδεκτώς με την προσφυγή ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων λόγοι οι οποίοι σχετίζονται με έρευνα περί της συνδρομής πραγματικού και οι οποίοι δεν συμπεριελήφθησαν στην ενδικοφανή προσφυγή, εκτός εάν οι προβαλλόμενες πλημμέλειες προέκυψαν από την επί της ενδικοφανούς προσφυγής απόφαση (αναφορικά π.χ. με τη διαδικασία έκδοσης αυτής ή τη νέα, σε σχέση με εκείνη της αρχικής πράξης, αιτιολογία αυτής) ή ανέκυψαν οφισγενώς. Η ρύθμιση, δε, κατά τον αμέσως προπεριγραφόμενο τρόπο, των όρων τήρησης της επίμαχης ενδικοφανούς διαδικασίας παρίσταται αρκούντως σαφής και προβλέψιμη κατά την εφαρμογή της για τον μέσο επιμελή φορολογούμενο, ενόψει και της ανάγκης ανεύρεσης δίκαιης ισορροπίας μεταξύ, αφενός, της κατά το δυνατόν ταχείας και αποτελεσματικής εκκαθάρισης των φορολογικών διαφορών ενώπιον των δικαστηρίων και, αφετέρου, της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος δικαστικής προστασίας του ίδιου. .. η ρύθμιση αυτή, η οποία, υπαγορευόμενη από τους προπα- ρατιθέμενους λόγους, δεν οδηγεί σε αναίρεση του δικαιώ- ματος δικαστικής προστασίας του φορολογουμένου, δεν αντίκειται στη διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 20 του Συντάγματος, ούτε σε εκείνη του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ν.Δ. 53/1974, Α' 256) ούτε, τέλος, σε εκείνη του άρθρου 47 του Χάρτη Θε- μελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφόσον έλκεται σε εφαρμογή κατ' άρθρο 51 αυτού), οι οποίες δεν αποκλείουν τη θέσπιση δικονομικών προϋποθέσεων».

Κατ' αρχάς παρατηρούμε ότι η επίμαχη ρύθμιση (το άρ- θρο 63 του ΚΦορΔιαδ που καθιερώνει την ενδικοφανή προσφυγή στις φορολογικές διαφορές⁶⁸) ουδέν αναφέ- ρει, πέραν του ελάχιστου αναγκαίου περιεχομένου της ενδικοφανούς προσφυγής (λόγοι, απόδειξη αυτών, αί- τημα) περί κάποιας απαίτησης όπως η κριθείσα. Ομοί- ως, δύσκολα είναι νοητή κάποια γενική αρχή, με αυτό το περιεχόμενο, δεδομένου ότι αυτή δεν διαπλάθεται από το μηδέν αλλά διαπιστώνεται με ευθύνη του δικαστή από την ύπαρξη του εν λόγω κανόνα, σε περισσότερες της μίας⁶⁹ διατάξεις ειδικών διοικητικών νόμων⁷⁰, ή έστω από

το «πνεύμα» τους, ήτοι ενυπάρχει σε αυτές⁷¹, γεγονός που κατά την γνώμη μας δεν προκύπτει ότι συντρέχει στη συ- γκεκριμένη περίπτωση⁷². Συνεπώς, ακόμα και αν με τον όρο «μέσος επιμελής φορολογούμενος» εννοείται ο δι- καστικός πληρεξούσιος⁷³ του φορολογουμένου, και πάλι ο τελευταίος δεν είναι βέβαιο από πού θα αντλούσε πλη- ροφορίες για την ύπαρξη της ως άνω δικονομικής απαι- τησης, η μη τήρηση της οποίας άγει σε απόρριψη λόγω απαραδέκτου ενός νέου και ενδεχομένως κρίσιμου για την έκβαση της δίκης λόγου προσφυγής που ερείδεται επί πραγματικών δεδομένων, τα οποία δεν τέθηκαν υπό- ψιν της Διοίκησης σε προηγούμενο στάδιο. Με αυτή τη

κράτους μέλους των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, όπως αργότερα τυ- ποποιήθηκαν στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρω- παϊκής Ένωσης, πρβλ. Προτάσεις της 04.12.2001 του Γεν. Εισαγ- γελέα D. Ruiz-Jarabo Colomer στην ΔΕΚ C-208/00, *Überseering*, ECLI:EU:C:2001:655, σημ. 59: «[ο Χάρτης, {ενν. κατά το χρόνο σύνταξης των εν λόγω Προτάσεων}] χωρίς να αποτελεί *jus cogens*, ελλείπει «αυτόνομου δεσμευτικού χαρακτήρα», αντανάκλα τον κοι- νό παρονομαστή των πρωταρχικών νομικών αρχών των κρατών μελών, από τις οποίες πηγάζουν, με τη σειρά τους, οι γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου». Προτάσεις της 17.05.1990 του Γεν. Εισαγ- γελέα G. Tesaro στην ΔΕΚ C-213/89, *Regina/Secretary of State ex parte Factortame*, ECLI:EU:C:1990:216, σημ. 21-23. Βλ. Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Η συνταγματική και διοικητική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Εξελικτική μελέτη των μεγάλων θεμάτων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1990, σσ. 15-25, ιδίως σσ. 24-25. Βλ. ΣτΕ 127/2025, εισηγητής Ν. Μαρκόπουλος, σύμφωνα με την οποία δεν υφίστα- ται γενική αρχή υπέρ της ιεραρχικής υποκατάστασης, παρομοίως ΔΕΕ C-81/09, *Ίδρυμα Τύπου*, 21.10.2010, ECLI:EU:C:2010:622, σκ. 42-46.

71. C.N. KAKOURIS, *Use of the Comparative Method by the Court of Justice of the European Communities*, 6 Pace Int'l L. Rev. 267 (1994): «... "Interpretation" includes the filling of gaps in the "written law" which is a "cognitive" process since it adds nothing to the law in force, but merely transposes unwritten law into written case- law ...», σ. 269. Προφανώς, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον ως άνω επιθετικό προσδιορισμό και ως "perceptual", βλ. και σ. 275: «... The search for rules in force in the Member States, as well as non-member countries, is cognitive. However, in the case of lacu- nae, the choice of what must be recognized as constituting the law in force in the Community involves a creative element ...», διαθέσι- μο στο <https://digitalcommons.pace.edu/pilr/vol6/iss2/2>, τελευ- ταία επίσκεψη 25.01.2025.

72. Βλ. τις ισχύουσες διαδοχικά στον χρόνο διατάξεις του άρθρου 372, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 138 του Ν. 4782/2021: «Η αίτηση αναστολής και ακύρωσης περιλαμβάνει μόνο αιτιάσεις που είχαν προταθεί με την προδικαστική προσφυγή ή ...», του άρθρου 5 του Ν. 3886/2010: «Η αίτηση ασφαλιστικών μέτρων ... δεν επιτρέπεται να περιέχει αιτιάσεις διαφορετικές από τις αιτιά- σεις της προδικαστικής προσφυγής» και του άρθρου 3 παρ. 5 του καταργηθέντος, σύμφωνα με το άρθρο 12 του Ν. 3886/2010, Ν. 2522/1997 για τις διαφορές από διοικητικές/δημόσιες συμβά- σεις.

73. Βλ. όμως και τον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας για λοιπούς – μη δικαστικούς – πληρεξουσίου σε συγκεκριμένες φορολογι- κές διαφορές.

68. Ήδη άρθρο 72 του ν. 5104/2024.

69. Βλ. ΣτΕ 625/2022, σκ. 18, ΣτΕ 232/2024, σκ. 13, ΣτΕ 1001/1957: «Εν όψει της γενικής εν τη νομοθεσία αναγνωριζομένης αρχής καθ' ην η είσοδος εις την δημ. υπηρεσίαν και η εξ αυτής αποχώρησις ανήκει εις την βούλησιν των ενδιαφερομένων ...».

70. Τούτο επιρρωννύεται και από τον τρόπο που διαμορφώθηκαν οι κοινοτικές γενικές αρχές περί θεμελιωδών δικαιωμάτων, ήτοι στη βάση περισσότερων ομοειδών και κοινών γενικών αρχών και ρητά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων των πολιτών εκάστου

συνεπειοκρατική ερμηνευτική προσέγγιση, η νομολογία, καλώς ή κακώς, κατ' ουσίαν αναδεικνύεται σε πηγή δικαίου και σημείο αναφοράς για την τήρηση του εδώ εξεταζόμενου ΠτΠ. Το Δικαστήριο αναγνώρισε ρητά, ή μάλλον «μετάγγισε» από το πεδίο των δημοσίων συμβάσεων, μία δικονομική αρχή στο πεδίο του φορολογικού δικαίου. Πρόκειται για ζήτημα διάφορο της κατά τα προεκτεθέντα συνεκτιμώμενης «ερμηνείας που χρησιμοποιούσε κατά την [κρίσιμη] περίοδο η σχετική με την επίμαχη διάταξη νόμου νομολογία» (βλ. π.χ. προμνημονευθείσα C-570/20 και ΣτΕ 248/2024), καθώς εν προκειμένω δεν υφίσταται οποιαδήποτε δεκτική ερμηνείας ρύθμιση στο άρθρο 63 του ΚΦορΔιαδ ή ακόμα και στον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, που να υπαγορεύει την ταυτότητα λόγων ενδικοφανούς και ένδικης προσφυγής. Πέραν τούτων, δεν πρέπει να παραβλέπονται άλλες πηγές ανασφάλειας δικαίου, όπως η αβεβαιότητα που επικρατεί από τη μεταστροφή της νομολογίας⁷⁴, που, σε αντίθεση με τη μεταβολή του νόμου, κατ' εξοχήν δεν υπόκειται σε διατυπώσεις ευρείας δημοσίευσης και δεν είναι επαρκώς προσβάσιμη⁷⁵, ή την κατακερματισμένη εφαρμογή του οικείου νομολογιακού κανόνα, ανάλογα με τη διαφορετική κατηγορία διαφορών διοικητικού δικαίου (π.χ. ο ανωτέρω κανόνας της ταυτότητας των λόγων δεν φαίνεται να εφαρμόζεται με συνέπεια από τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια στις κοινωνικοασφαλιστικές διαφορές, λόγω της ιδιαίτερης φύσης αυτών⁷⁶). Τέλος, δεν μπορεί να μην παρατηρηθεί ότι το Δικαστήριο, με αναφορά στο δημόσιο συμφέρον,

στον πυρήνα του δικαιώματος δικαστικής προστασίας και στην αρχή της αναλογικότητας κρίνει τη συνταγματικότητα και συμβατότητα της απαίτησης ταύτισης των προβαλλόμενων ισχυρισμών κατά το πραγματικό τους σκέλος, πλην όμως αναφέρεται σε «θέσπιση» δικονομικής προϋπόθεσης, η οποία μόνο από τον νομοθέτη μπορεί να επιχειρείται και όχι από το ίδιο.

VII. Αποτίμηση

Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι η πρόβλεψη του περιορισμού στον νόμο δεν πρέπει να προσεγγίζεται επιφανειακά από τους ερμηνευτές και εφαρμοστές του δικαίου, ούτε να λησμονείται ότι πρόκειται για κανόνα που συνδέεται με την αρχή της ασφάλειας του δικαίου, η οποία με τη σειρά της απορρέει από τη μητρική, και θεμελιακή για την έννομη τάξη, αρχή του κράτους δικαίου⁷⁷. Το «νόμιμο» του περιορισμού δεν συνιστά έναν χαλαρό, τυπικό έλεγχο ρουτίνας, που προλειαίνει το έδαφος για την εφαρμογή των λοιπών ΠτΠ (δημόσιο συμφέρον, πυρήνας δικαιώματος, αναλογικότητα). Αντίθετα, πρόκειται για ουσιαστικό έλεγχο, με αβέβαιο αποτέλεσμα και πολλές θεωρητικές και πρακτικές πτυχές, που σποραδικά ανακύπτουν στην πράξη. Με «νόμο» ισοδυναμούν άγραφες γενικές αρχές, αλλά και η νομολογία, είτε όταν ερμηνεύει και καθιστά εν τέλει σαφή και προβλέψιμο τον νόμο που προβλέπει ορισμένο περιορισμό δικαιώματος⁷⁸ είτε όταν διαμορφώνει η ίδια μία αρχή, όχι όμως η διοικητική πρακτική. Άλλωστε, ακόμα και μια πράξη ήπιου δικαίου, η οποία δημοσιεύεται με κάποιον πρόσφορο τρόπο (π.χ. στην ΕτΚ), έχει γίνει νομολογιακά δεκτό ότι εξετάζεται ως προς τη σαφήνιά της. Τέλος, αναδείχθηκε η παραπληρωματική σχέση μεταξύ του «νόμιμου» του περιορισμού, της απαγόρευσης παραβίασης του πυρήνα του δικαιώματος και της αρχής της αναλογικότητας⁷⁹. Η τάση αυτή, να αμβλύνονται οι αυστηρές θεωρητικές κατηγοριοποιήσεις των ΠτΠ, παρατηρείται τόσο σε αποφάσεις του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ, όσο και στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας⁸⁰, ασχέτως⁸¹ αν το τελευταίο μετρά περισ-

74. Βλ. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Οι μεταστροφές της νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, παρ. 31 και 425 επ., Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Οι συνταγματικές διαστάσεις της μεταβολής της νομολογίας, εκδ. Ευρασία, 2019, σ. 31.

75. Οι Τράπεζες Νομικών Πληροφοριών παρέχουν πρόσβαση σε μέρος μόνο της ελληνικής διοικητικής νομολογίας. Βλ. σχ. και ΕΔΔΑ Τσιώλης κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 51774/17), απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 2024, παρ. 71: «[το Συμβούλιο της Επικρατείας] δεν διευκρίνισε πώς ο προσφεύγων (σ.σ. αναιρεσείων στην κατ' αναίρεση δίκη) αναμενόταν να έχει εντοπίσει τη νομολογία σχετικά με το ίδιο νομικό ζήτημα όταν οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων, και κυρίως, των διοικητικών δικαστηρίων, δεν δημοσιεύθηκαν σε κανένα επίσημο έντυπο ή σε καμία προσβάσιμη βάση δεδομένων, στην οποία ο προσφεύγων ή ο δικηγόρος του είχε πρόσβαση. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι ερμηνεύοντας την επίμαχη απαίτηση χωρίς να λάβει υπόψη τα πρακτικά εμπόδια που αντιμετώπισε ο προσφεύγων όσον αφορά την πρόσβαση στην εγχώρια νομολογία, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο υιοθέτησε μια τυπολατρική προσέγγιση κατά την εφαρμογή των διαδικαστικών απαιτήσεων και κατά τον τρόπο με τον οποίο απέρριψε τον τρίτο λόγο αναίρεσης του προσφεύγοντος».

76. Βλ., ωστόσο, τις υιοθετούσες τον κανόνα της ταυτότητας των πραγματικών λόγων στην ενδικοφανή και ένδικη προσφυγή, ΔΠρΑθ 3271/2023, 9476/2022, ΔΠρΘεσ 3229, 1516/2023, 1848/2021, ΔΠρΤρκ 365/2022, ΔΕφΑθ 955/2020, 419/2021 3261/2024, ΔΕφΘεσ 821/2021.

77. Βλ. ΕΔΔΑ Simeonovi κατά Βουλγαρίας (Προσφυγή No 21980/04), απόφαση της 12ης Μαΐου 2017, παρ. 129-131.

78. Βλ. παραπάνω ιδίως ΔΕΕ C-492/18 PPU, TC, ό.π., σκ. 65 επ.

79. Βλ. υποσημ. 22 και 47 ανωτέρω.

80. Βλ., ενδεικτικά, την ΣτΕ 3316/2014 (Ολ.), σκ. 8η ως προς την κατ' άρθρο 30 παρ. 5 περ. ε' του Ν. 3296/2004 δέσμευση των τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων «σε ειδικές περιπτώσεις διασφάλισης συμφερόντων του Δημοσίου ή περιπτώσεις οικονομικού εγκλήματος και μεγάλης έκτασης φοροδιαφυγής και λαθρεμπορίου».

81. Το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ διαθέτουν άλλα εγγενή πλεονεκτήματα, πέραν της διάρκειας λειτουργίας τους, βλ. π.χ. C.N. KAKOURIS, ό.π., σ. 277: «The comparative method is underlying in all cases due to each judge's different legal training, knowledge, approach and rea-

σότερα χρόνια δικαιοδοτικού βίου και, ως πιο ώριμος⁸²

soning which reflects the legal system of his country. The deliberations are enriched by the diversity of the contributions made by the judges. The Court's deliberations constitute a living comparative law in action».

82. Βλ. σχ. F. SCHAUER, Freedom of Expression Adjudication in Europe and the United States: A Case Study in Comparative Constitutional Architecture, σε: G. Nolte (ed.), European and US Constitutionalism, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, σσ. 57-9, και ST. SMET / E. BREMS, When Human Rights Clash at the European Court of Human Rights. Conflict or Harmony?, Oxford, 2017, σ. 16: «... as they mature, constitutional and human rights

θεσμός, είναι αναμενόμενο να έχει υιοθετήσει μία τέτοια διαλειτουργική πρόσληψη και εφαρμογή των ΠτΠ.

courts will- much like the US Supreme Court- move away from ad hoc balancing towards the adoption of categorical balancing rules. Given that the ECtHR, as a full- time court, is indeed still in its teenage years (the full- time Court was established in 1998), [that] hypothesis is worth bearing in mind. The ECtHR's Axel Springer judgment, in particular, could conceivably be interpreted as indicating a transition in the Court's approach to balancing. Indeed, the balancing formula of Axel Springer is arguably located somewhere in between open- ended ad hoc balancing and definitional balancing ...».

Το μέλλον της νομολογίας «Βόσπορος» περί ισοδύναμης προστασίας μετά την πιθανή προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: το ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης και η σχέση εμπιστοσύνης ΕΕ - ΕΔΔΑ ως βιώσιμη λύση;^{*}

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου^{**}

Η νομολογία «Βόσπορος» έχει απασχολήσει έντονα τόσο την ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και τις «άμεσα εμπλεκόμενες» έννομες τάξεις με τα αντίστοιχα δικαστήριά τους (ΕΕ και ΔΕΕ από τη μια πλευρά, ΣΤΕ και ΕΔΔΑ από την άλλη). Με τη σύναψη της πρόσφατης συμφωνίας προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, το ζήτημα της διατήρησης ή μη της εν λόγω νομολογίας μετά την ολοκλήρωση της προσχώρησης τέθηκε (μεταξύ άλλων) στο προσκήνιο. Επιχειρήματα έχουν διατυπωθεί σαφώς και για τις δύο θέσεις, ωστόσο έχει υποστηριχθεί παράλληλα μία ενδιάμεση θέση, η οποία προτείνει τη μετατροπή του τεκμηρίου περί ισοδύναμης προστασίας σε ένα ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης υπέρ της ΕΕ. Αυτό το περιθώριο εκτίμησης, σύμφωνα με την άποψη αυτή, θεμελιώνεται, όχι μόνο στη γενικότερη μεταστροφή που διαπνέει τη νομολογία του ΕΔΔΑ τα τελευταία χρόνια, αλλά και στη σχέση εμπιστοσύνης που υφίσταται ανάμεσα στα δύο Δικαστήρια και η οποία μπορεί να εντοπιστεί τόσο στο πλαίσιο του μηχανισμού του συνεναγόμενου της συμφωνίας προσχώρησης, όσο και στη σύγκλιση της νομολογίας και τον δικαστικό διάλογο που έχουν αναπτύξει μεταξύ τους.

νομολογία «Βόσπορος» – τεκμήριο περί ισοδύναμης προστασίας – περιεχόμενο και εξέλιξη του τεκμηρίου – συμφωνία προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ – κατάργηση ή διατήρηση του τεκμηρίου μετά την προσχώρηση – ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης της ΕΕ – μηχανισμός συνεναγόμενου της συμφωνίας προσχώρησης – σχέση εμπιστοσύνης ΔΕΕ-ΕΔΔΑ – σύγκλιση νομολογίας των δύο Δικαστηρίων – δικαστικός διάλογος

I. Εισαγωγή

Μετά τη νέα συμφωνία προσχώρησης (στο εξής: ΣΠ) της ΕΕ στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία δημοσιεύτηκε στις 17 Μαρτίου 2023¹, το ζήτημα τέθηκε για ακόμη μία φορά έντονα στην επικαιρότητα. Η εν λόγω συμφωνία συνιστά το αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην ΕΕ και το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΤΕ) που αναζωπυρώθηκαν τα τελευταία χρόνια, μετά την αρνητική γνωμοδότηση του ΔΕΕ επί του θέματος το 2014².

Η ΣΠ του 2023 επιχειρεί να αντιμετωπίσει, σε μεγάλο βαθμό, τα προβλήματα που επεσήμανε με την προαναφερόμενη γνωμοδότηση το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, ιδίως όσον αφορά τη διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της αυτονομίας της Ένωσης³. Στενά συνδεδεμένη με την προβληματική αυτή είναι η

νομολογία «Βόσπορος» και συνακόλουθα το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας που έχει αναπτύξει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), προκειμένου να ρυθμίσει τη σχέση του με την Ένωση, όσο η τελευταία δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος της. Το μέλλον της νομολογίας αυτής παραμένει αβέβαιο, δεδομένου ότι το ζήτημα δεν αντιμετωπίζεται ρητά από τη ΣΠ.

Επομένως, εντός του πλαισίου αυτού, το παρόν κείμενο θα επιχειρήσει να αναλύσει τις πιθανές επιπτώσεις της προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ στη νομολογία «Βόσπορος». Αφού προηγηθεί μία σύντομη παρουσίαση του περιεχομένου της τελευταίας και πώς αυτή έχει διαμορφωθεί νομολογιακά από το ΕΔΔΑ, θα υποστηριχθεί ότι ούτε η πλήρης κατάργηση του τεκμηρίου «Βόσπορος», αλλά ούτε και η καθαυτή διατήρησή του αποτελούν πρόσφορες λύσεις ως προς τη σχέση ΕΕ-ΕΔΔΑ μετά την επίτευξη της προσχώρησης. Συνακόλουθα, έμφαση θα δοθεί σε μία «ενδιάμεση» λύση, αυτή της παραχώρησης ενός ευρέως περιθωρίου εκτίμησης εκ μέρους του Στρασβούργου προς την ΕΕ, το οποίο θα θεμελιώνεται σε ένα σύνολο στοιχείων που χαρακτηρίζουν τη σχέση ανάμεσα στους δύο θεσμούς.

^{*} Το παρόν βασίζεται σε εισήγηση που παρουσιάστηκε στην εκδήλωση με τίτλο «Το μέλλον της νομολογίας “Βόσπορος” περί ισοδύναμης προστασίας μετά την (πιθανή) προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ» που πραγματοποιήθηκε στο ΚΔΕΟΔ, στις 14 Οκτωβρίου 2024, στο πλαίσιο της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις».

^{**} ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

1. COUNCIL OF EUROPE, Final consolidated version of the draft accession instruments, 17.03.2023, 46+1 (2023)36 (<https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/-/46-1-18th-meeting-1>).

2. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/13, Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2454.

3. Ibid, σκ. 179 επ.

II. Το τεκμήριο «Βόσπορος» περί ισοδύναμης προστασίας

Η συνεχής διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της ΕΕ, ιδίως όσον αφορά το δίκαιο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσα από την παραχώρηση των αντίστοιχων εξουσιών των κρατών μελών στην πρώτη, ώθησε το ΕΔΔΑ στη

δημιουργία μίας κατασκευής που θα του επέτρεπε να συνεχίσει να αναγνωρίζει παραβιάσεις της ΕΣΔΑ από τα συμβαλλόμενα κράτη, ακόμη και αν αυτές προέκυπταν κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Αφού προηγήθηκε μία σειρά αποφάσεων, μέσα από τις οποίες το Δικαστήριο του Στρασβούργου επιχείρησε ακριβώς να διατηρήσει την ισορροπία ανάμεσα στην ευθύνη των κρατών βάσει της Σύμβασης και το «απυρόβλητο» της Ένωσης (η οποία δεν μπορεί να είναι απευθείας εναγόμενη στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ)⁴, το 2005 με την απόφαση *Bosphorus* οριοθετήθηκε σε μεγάλο βαθμό τη σχέση ΕΔΔΑ-ΕΕ⁵.

Στην εν λόγω υπόθεση, η προσφεύγουσα εταιρεία διαμαρτυρήθηκε, βάσει του δικαιώματός της στην περιουσία, για την κατάσχεση, από τις ιρλανδικές αρχές, αεροπλάνου που είχε δανειστεί με leasing από τις εθνικές αερογραμμές της Γιουγκοσλαβίας, κατ'εφαρμογή ενωσιακού Κανονισμού που επέβαλλε διάφορες οικονομικές κυρώσεις επ'αφορμή του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία⁶. Το Δικαστήριο, αφού επανέλαβε ότι, από τη μια πλευρά, η ΕΣΔΑ δεν απαγορεύει στα συμβαλλόμενα κράτη να μεταφέρουν αρμοδιότητές τους σε διεθνείς οργανισμούς, ενώ, από την άλλη πλευρά, η μεταφορά αυτή δεν πρέπει να οδηγεί σε κάποιου είδους «ασυλία» των κρατών όσον αφορά τις υποχρεώσεις τους που πηγάζουν από τη Σύμβαση, επιχείρησε να συμφιλιώσει τις δύο αυτές διαπιστώσεις⁷. Συνακόλουθα, ανέπτυξε το επονομαζόμενο

τεκμήριο «Βόσπορος», σύμφωνα με το οποίο, όταν ένας διεθνής οργανισμός προσφέρει συγκρίσιμη/ισοδύναμη (και όχι ίδια) προστασία με την ΕΣΔΑ σε ουσιαστικό και διαδικαστικό επίπεδο, τότε το εναγόμενο κράτος δεν θα φέρει ευθύνη για την κρίσιμη παραβίαση, εφόσον το κράτος αυτό δεν είχε καμία διακριτική ευχέρεια κατά την εκτέλεση των υποχρεώσεών του στο πλαίσιο του διεθνούς οργανισμού. Το τεκμήριο αυτό μπορεί να ανατραπεί, ωστόσο, αν κριθεί πως σε μία συγκεκριμένη υπόθεση, η προστασία που προσφέρθηκε εκ των πραγμάτων ήταν προδήλως ελαττωματική⁸.

Κάνοντας υπαγωγή του τεκμηρίου αυτού στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε πως η τελευταία προσφέρει ισοδύναμη προστασία με το σύστημα της ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου αναγνώρισε τις θετικές εξελίξεις στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός της Ένωσης, τόσο σε επίπεδο νομολογίας, όσο και με την ύπαρξη του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (αν και μη δεσμευτικός ακόμη την εποχή εκείνη). Παράλληλα, κρίθηκε ότι οι μηχανισμοί της Ένωσης διασφαλίζουν τα δικαιώματα αυτά σε δικονομικό επίπεδο, πρωτίστως μέσω της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής και παρά το γεγονός ότι οι ιδιώτες δεν έχουν απευθείας πρόσβαση στο ΔΕΕ⁹. Συνεπώς, ενόψει του ότι δεν εντοπίστηκε (με μία πολύ επιφανειακή, ομολογουμένως, εξέταση από το ΕΔΔΑ) καμία πρόδηλη ανεπάρκεια στη συγκεκριμένη περίπτωση που θα μπορούσε να ανατρέψει το τεκμήριο και καθώς η Ιρλανδία δεν είχε καμία διακριτική ευχέρεια κατά την εκτέλεση των σχετικών κυρώσεων, το Δικαστήριο έκρινε πως δεν υπήρξε καμία παραβίαση του δικαιώματος στην περιουσία της προσφεύγουσας εταιρείας¹⁰.

Οι προϋποθέσεις εφαρμογής του τεκμηρίου διευκρινίστηκαν περισσότερο σε μεταγενέστερες υποθέσεις. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση *Michaud*¹¹, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ενεργοποίηση του τεκμηρίου απαιτεί, πέρα από την έλλειψη διακριτικής ευχέρειας του εναγόμενου κράτους, την πλήρη εξάντληση του μηχανισμού προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων της ΕΕ, ιδίως της προδικαστικής παραπομπής, κάτι που δεν είχε συμβεί εν προκειμένω και άρα δεν εφαρμόστηκε το τεκμήριο «Βόσπορος»¹². Ωστόσο, δεν απαιτείται προδικαστική παραπομπή σε όλες τις περιπτώσεις, όπως όταν το ΔΕΕ έχει ήδη αποφανθεί αναλυτικά επί του θέματος, ή όταν δεν εγείρεται σημα-

4. Βλ. ΕΣΔΑ *Χ κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* (Προσφυγή No 235/56), απόφαση της 10ης Ιουνίου 1958, όπου η (τότε) Επιτροπή ήταν ακόμη αρκετά «άκαμπτη», κρίνοντας πως σε κάθε περίπτωση που μεταγενέστερη της ΕΣΔΑ συμφωνία παραβίαζε την πρώτη (άρα συμπεριλαμβάνεται και το δίκαιο της Ένωσης), τα συμβαλλόμενα κράτη θα έφεραν πλήρως την ευθύνη. Τη δεκαετία του 1980, η Επιτροπή, επηρεασμένη από την υπόθεση *Solange II* του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, αλλά και τις βελτιώσεις του ενωσιακού συστήματος προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έθεσε τις γενικότερες βάσεις για τη μεταγενέστερη ανάπτυξη του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας, αναφέροντας πως η παραχώρηση εξουσιών σε διεθνή οργανισμό δεν παραβιάζει την ΕΣΔΑ, εφόσον ο οργανισμός αυτός παρέχει ισοδύναμη προστασία. Στην προκειμένη περίπτωση, η Επιτροπή έκρινε πως οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες διασφαλίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα τόσο σε ουσιαστικό, όσο και διαδικαστικό επίπεδο, βλ. *M. & Co. κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* (Προσφυγή No 13258/87), απόφαση της 9ης Φεβρουαρίου 1990. P. DE HERT / F. KORENICA, *The Doctrine of Equivalent Protection: Its Life and Legitimacy Before and After the European Union's Accession to the European Convention on Human Rights*, German Law Journal, 2012, σσ. 876-880.

5. ΕΔΔΑ *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi κατά Ιρλανδίας* (Προσφυγή No 45036/98), απόφαση της 30ής Ιουνίου 2005.

6. Σημειώνεται εδώ ότι ο Κανονισμός αυτός εφάρμοζε σχετικό Ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, Resolution 820 (1993).

7. ΕΔΔΑ *Bosphorus*, ό.π., παρ. 152-154.

8. Ibid, παρ. 155-156.

9. Ibid, παρ. 159-165.

10. Ibid, παρ. 143-148, 166-167.

11. ΕΔΔΑ *Michaud κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 12323/11), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2012.

12. Ibid, παρ. 114-115.

ντικό ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹³. Επομένως, η εν λόγω προϋπόθεση δεν εφαρμόζεται αυστηρά. Τέλος, στην υπόθεση *M.S.S.*, το Δικαστήριο επεσήμανε πως για να διαπιστωθεί αν ένα κράτος έχει διακριτική ευχέρεια ή όχι κατά την εκτέλεση των υποχρεώσεων του από την ΕΕ, δεν αρκεί μόνο η διάκριση ανάμεσα σε Κανονισμό και Οδηγία για να φανεί η δέσμια αρμοδιότητα ή η διακριτική ευχέρεια αντίστοιχα, αλλά πρέπει να εξετάζονται οι ειδικότερες περιστάσεις της υπόθεσης και το συγκεκριμένο υπό κρίση άρθρο¹⁴.

Το τεκμήριο «Βόσπορος» έχει δεχτεί έντονη κριτική στα περίπου 20 χρόνια ύπαρξής του, η οποία ήταν εμφανής ήδη από τη σθεναρή μειοψηφούσα γνώμη των δικαστών στην ίδια την απόφαση του ΕΔΔΑ το 2005. Σε κάθε περίπτωση, σκοπός του παρόντος κειμένου δεν είναι μία αναλυτική παρουσίαση της κριτικής αυτής, αλλά η ένταξη του τεκμηρίου «Βόσπορος» στο πλαίσιο της (πιθανής) προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, ζήτημα που εξετάζεται αμέσως παρακάτω¹⁵.

III. Το δίλλημα της κατάργησης ή διατήρησης του τεκμηρίου μετά την προσχώρηση

Από τη μια πλευρά, υποστηρίζεται πως το τεκμήριο περί ισοδύναμης προστασίας πρέπει να καταργηθεί μετά την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι ο σκοπός της ύπαρξης του τεκμηρίου είναι, όπως προαναφέρθηκε, η αρμονική συνύπαρξη ανάμεσα στις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών, εφόσον η Ένωση δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στην ΕΣΔΑ. Μετά την προσχώρηση, η δικαιολόγηση αυτή θα εκλείψει και η ΕΕ θα πρέπει να υπόκειται στον ίδιο έλεγχο με τα υπόλοιπα κράτη μέλη, αφού, θεωρητικά, δεν θα υπάρχει σύγκρουση των υπο-

χρεώσεων αυτών¹⁶.

Ωστόσο, αυτή η εκ των πραγμάτων εξίσωση της ΕΕ με τα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέρη (κράτη) αγνοεί το γεγονός ότι η Ένωση αποτελεί έναν *sui generis* διεθνή οργανισμό με ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (υπερεθνικά και διακυβερνητικά), τα οποία την διαφοροποιούν σε σχέση με τα κράτη. Εξάλλου, η εξίσωση αυτή δεν αποτελεί στόχο ούτε του ΔΕΕ¹⁷, αλλά ούτε και της ίδιας της ΣΠ, η οποία αναφέρεται χαρακτηριστικά στην ιδιαίτερη έννομη τάξη της Ένωσης, η οποία, προκειμένου να διασφαλιστεί, απαιτεί την εφαρμογή ορισμένων προσαρμογών της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο μίας κοινής συμφωνίας ΕΕ-ΣτΕ¹⁸.

Από την άλλη πλευρά, ούτε η διατήρηση του τεκμηρίου, δηλαδή του *status quo* που ισχύει σήμερα, πριν την προσχώρηση, φαίνεται πρόσφορη λύση. Όπως αναφέρθηκε αμέσως παραπάνω, πράγματι τα κράτη μέλη μετά την προσχώρηση δεν θα δεσμεύονται από αντικρουόμενες υποχρεώσεις, ενώ πιο σημαντικό φαίνεται να είναι το γεγονός ότι ούτε η ίδια η ΣΠ αφήνει περιθώριο για την εφαρμογή του τεκμηρίου σε μεταγενέστερο χρόνο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το άρθρο 1 παρ. 4 της ΣΠ, το οποίο ορίζει πως κάθε πράξη ή παράλειψη οργάνου κράτους μέλους της ΕΕ θα καταλογίζεται στο κράτος αυτό, ακόμη και στις περιπτώσεις που εφαρμόζει ενωσιακό δίκαιο. Με άλλα λόγια, η διάταξη αυτή δεν διακρίνει ανάμεσα στην εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ υπό δέσμια αρμοδιότητα ή έχοντας ένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας, όπως απαιτεί η ενεργοποίηση του τεκμηρίου «Βόσπορος», αλλά αναγνωρίζει την ευθύνη του κράτους σε κάθε περίπτωση που ενεργεί κάποιο όργανό του¹⁹. Επομένως, ζητούμενο θα πρέπει να είναι η εξεύρεση μίας «ενδιάμεσης» λύσης, η οποία θα διασφαλίζει τόσο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ένωσης όσο και την αποφυγή ζητημάτων ισότητας με τα υπόλοιπα συμβαλλόμενα κράτη, είτε πρόκειται για τα κράτη μέλη της ΕΕ είτε για τα κράτη εκτός της Ένωσης. Με το παρόν, συνακόλουθα,

13. ΕΔΔΑ *Avotiņš κατά Λετονίας* (Προσφυγή No 17502/07), απόφαση της 23ης Μαΐου 2016, παρ. 109.

14. ΕΔΔΑ *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* (Προσφυγή No 30696/09), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2010, παρ. 339-340, όπου θεωρήθηκε πως το άρθρο 3 παρ. 2 του Κανονισμού του «Δουβλίνου» παρείχε στο κράτος ένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας: Σ. IMAMOVIĆ, Post-EU Accession to the ECHR: The Argument for Why the ECtHR Should Abandon the Bosphorus Doctrine, *Utrecht Journal of International and European Law*, 2024, σσ. 20-21.

15. Για την κριτική αυτή, βλ. ενδεικτικά: V. PERGANTIS, Recalibrating the 'Strict Obligations' Requirement of the Bosphorus Doctrine of Equivalent Protection: The Strasbourg Court vis-à-vis the EU Principle of Mutual Trust, *European Constitutional Law Review*, 2024· L. F.M. BESSELINK, The European Union and the European Convention on Human Rights, From Sovereign Immunity in Bosphorus to Full Scrutiny Under the Reform Treaty?, *SSRN Electronic Journal*, 2008· U. LATTANZI, The Inapplicability of the Bosphorus Presumption to the European Economic Area Agreement: A Risk for the Coherence of Legal Systems in Europe, *European Constitutional Law Review*, 2023, για τη σχέση του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας με τον ΕΟΧ.

16. L. F.M. BESSELINK, Should the European Union ratify the European Convention on Human Rights? Some remarks on the relations between the European Court of Human Rights and the European Court of Justice, σε: A. Føllesdal / G. Ulfstein / B. Peters (eds), *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*, Cambridge University, 2012, σσ. 311-312· O. DE SCHUTTER, The Two Lives of Bosphorus: Redefining the Relationships between the European Court of Human Rights and the Parties to the Convention, *European Journal of Human Rights*, 2013, σσ. 597-598.

17. DE SCHUTTER, ό.π., σσ. 598-600.

18. Το κείμενο της ΣΠ αναφέρει επακριβώς: «*Considering that, having regard to the specific legal order of the European Union, which is not a State, its accession requires certain adjustments to the Convention system to be made by common agreement*».

19. T. LOCK, EU Accession to the ECHR: when, how and implications, 2024, σ. 8.

υποστηρίζεται πως η λύση αυτή μπορεί να εντοπιστεί στην επί της ουσίας μετατροπή του τεκμηρίου «Βόσπορος» σε ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης που θα παραχωρείται στην ΕΕ μετά την προσχώρηση.

IV. Το ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης της ΕΕ

1. Το γενικότερο πλαίσιο

Πριν την ανάλυση των θεμελίων του περιθωρίου εκτίμησης καθαυτού, θα πρέπει να αναφερθεί το πλαίσιο εντός του οποίου θα λειτουργήσει. Ειδικότερα, τα τελευταία χρόνια, το ΕΔΔΑ έχει πραγματοποιήσει μία στροφή στη νομολογία του, με αποτέλεσμα ο έλεγχος ο οποίος ασκεί να αφορά πρωτίστως το κατά πόσο οι αρχές και η νομολογία που έχει αναπτύξει έχουν αφομοιωθεί κατάλληλα από την εκάστοτε εθνική έννομη τάξη, δηλαδή αν η ερμηνεία που έχει δώσει το Στρασβούργο αναφορικά με τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ έχει ληφθεί υπόψιν από τις εθνικές αρχές στο πλαίσιο της υπόθεσης που είχαν ενώπιόν τους (και η οποία κρίνεται πλέον από το ΕΔΔΑ). Συνεπώς, το Δικαστήριο δεν προβαίνει πλέον σε έναν διεισδυτικό ουσιαστικό έλεγχο συμφωνίας των εθνικών μέτρων με την ΕΣΔΑ, αλλά σε έναν διαδικαστικό έλεγχο των σχετικών με την υπόθεση εθνικών διαδικασιών. Σαφώς, αυτό δεν σημαίνει ότι ο έλεγχος του ΕΔΔΑ είναι πιο «χαλαρός», αλλά απλώς κατανέμονται διαφορετικά οι αρμοδιότητες όσον αφορά την εφαρμογή της ΕΣΔΑ ανάμεσα στα κράτη και το Στρασβούργο²⁰.

Η μεταστροφή αυτή συμβαδίζει σε μεγάλο βαθμό με τη θεμελιώδη αρχή της επικουρικότητας που διαπνέει τη νομολογία του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την οποία, οι εθνικές αρχές μπορούν να ρυθμίσουν καλύτερα σε σχέση με το Δικαστήριο τα εσωτερικά ζητήματα εντός του κράτους που βρίσκονται, δεδομένου ότι βρίσκονται εγγύτερα σε αυτά²¹. Συνακόλουθα, το περιθώριο εκτίμησης που πηγάζει από την αρχή της επικουρικότητας υποδηλώνει ότι οι αρχές αυτές και, ιδίως, τα εθνικά δικαστήρια είναι εκείνα που πρέπει πρωτίστως να εφαρμόζουν και να προστατεύουν τα δικαιώματα, όπως απαιτεί η ΕΣΔΑ, ορίζοντας, ωστόσο, τα ίδια τα μέσα με τα οποία θα το πετύχουν αυτό²².

2. Τα θεμέλια του περιθωρίου εκτίμησης

Το ζήτημα που τίθεται, συνεπώς, είναι το πώς θα μπορούσε να δικαιολογηθεί ειδικότερα η παραχώρηση ενός τέτοιου ευρέος περιθωρίου εκτίμησης στην ΕΕ μετά την επίτευξη της προσχώρησης στην ΕΣΔΑ. Σε πρώτη φάση,

αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι, σε γενικές γραμμές, η (ιδιαιτέρη, όπως προαναφέρθηκε) έννομη τάξη της Ένωσης αντιπροσωπεύει ένα consensus 27 κρατών που παράλληλα είναι συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ. Το γεγονός αυτό εκδηλώνεται ιδίως στο ενωσιακό πλαίσιο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στον ΧΘΔ τον οποίο εφαρμόζει το ΔΕΕ και ο οποίος συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τη λογική της ΕΣΔΑ. Επομένως, σε πρώτη ανάγνωση, η απόδοση του εν λόγω περιθωρίου εκτίμησης, βασιζόμενου στο πλαίσιο προστασίας αυτό, θα αφορά τομείς του ενωσιακού δικαίου στους οποίους πράγματι εντοπίζεται ένα τέτοιο consensus, όπως στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης²³.

Σαφώς, η παραχώρηση ενός τέτοιου περιθωρίου εκτίμησης απαιτεί την ύπαρξη μίας σχέσης εμπιστοσύνης ανάμεσα στις δύο έννομες τάξεις και, κυρίως, ανάμεσα στα δύο Δικαστήρια. Προς το παρόν, η εμπιστοσύνη αυτή δύναται να εντοπιστεί και να καλλιεργηθεί περαιτέρω σε 2 επίπεδα: 1) στο πλαίσιο του μηχανισμού του συνεναγόμενου που προβλέπει η ΣΠ και 2) στη νομολογιακή σύγκλιση των δύο Δικαστηρίων και στον διάλογο που έχει αναπτυχθεί όλα αυτά τα χρόνια ανάμεσά τους.

2.1. Ο μηχανισμός του συνεναγόμενου της ΣΠ

Ομολογουμένως, ο τρόπος με τον οποίο προβλέπεται στην ΣΠ ο μηχανισμός του συνεναγόμενου προσφέρει στην ΕΕ καθοριστικό ρόλο αναφορικά με τη λειτουργία του. Σύμφωνα με την επεξηγηματική έκθεση της ΣΠ, η αιτιολογημένη αξιολόγηση που θα πραγματοποιεί η Ένωση προκειμένου να διαπιστώσει αν πληρούνται οι προϋποθέσεις ενεργοποίησης (ή τερματισμού) του μηχανισμού είναι «καθοριστική και επιτακτική» (“determinative and authoritative”)²⁴. Η έλλειψη κάποιας άλλης πρόβλεψης, όπως το αν θα υπάρχει κάποιος εξωτερικός (του ΕΔΔΑ) έλεγχος στην κρίση αυτή, η ρύθμιση της οποίας επαφίεται στους εσωτερικούς κανόνες της ΕΕ και η γενικότερη, αφηρημένη φύση των κριτηρίων εφαρμογής του μηχανισμού του συνεναγόμενου θα μπορούσε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι η ΕΕ θα εκμεταλλευτεί την εν λόγω εξουσία που της δίνει η ΣΠ για να «διαλέξει» υποθέσεις στις οποίες επιθυμεί να είναι συνεναγόμενη. Δηλαδή, να ενεργήσει με κακή πίστη απέναντι στο ΕΔΔΑ²⁵.

Ωστόσο, η ΕΕ, σε περιπτώσεις άλλων συμφωνιών που περιλαμβάνουν μηχανισμούς παρόμοιους με αυτόν του άρ-

20. R. SPANO, The Future of the European Court of Human Rights – Subsidiarity, Process-Based Review and the Rule of Law, Human Rights Law Review, 2018, σσ. 480-481.

21. DE SCHUTTER, ό.π., σσ. 608-613.

22. Ibid, σσ. 616-617.

23. D. ENGEL, The Future of the Bosphorus-Presumption after the EU's Accession to the European Convention on Human Rights, σε: S. Lorenzmeier / V. Sancin (eds), Contemporary Issues of Human Rights Protection in International and National Settings, Nomos, 2018, σσ. 150-151.

24. Appendix 5, παρ. 61-66 της ΣΠ, ό.π.

25. V. PERGANTIS, Shades of trust: The ECtHR, the ECJ and their evolving relationship in light of the 2023 Revised Draft Accession Agreement, European Papers, 2024, σσ. 810-813.

θρου 3 της ΣΠ, δεν έχει δώσει καμία ένδειξη ότι θα τους καταχραστεί. Βασικό παράδειγμα αποτελεί η Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία (CETA), την οποία έχει συνάψει με τον Καναδά, με στόχο την εξάλειψη της συντριπτικής πλειοψηφίας των δασμών ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη²⁶. Η εν λόγω συμφωνία προβλέπει τη λειτουργία ενός δικαιοδοτικού οργάνου (Tribunal και Appellate Tribunal σε δεύτερο βαθμό), το οποίο, προκειμένου να εξετάσει την εκάστοτε υποβαλλόμενη προσφυγή, θα χρειάζεται τη συναίνεση του εναγόμενου μέρους (π.χ. της Ένωσης)²⁷. Αν και η συμφωνία έχει τεθεί σε ισχύ μόνο προσωρινά, ενόψει των επικυρώσεων που πρέπει να γίνουν από τα κράτη μέλη της ΕΕ, το ΔΕΕ έχει ήδη εκδώσει σχετική γνωμοδότηση με την οποία ουσιαστικά εγκρίνει τη λειτουργία του οργάνου αυτού, καθώς θεώρησε ότι η αυτονομία της Ένωσης δεν θα επηρεαστεί, διότι το Tribunal δεν θα ερμηνεύει το δίκαιο της Ένωσης με αποφασιστικό τρόπο, αλλά μόνο τις διατάξεις της CETA, ενώ ούτε και οι αποφάσεις του θα επηρεάζουν επί της ουσίας τη λειτουργία των ενωσιακών θεσμών²⁸. Σε κάθε περίπτωση, η θετική αυτή γνωμοδότηση υποδηλώνει την καλή πίστη και αποδοχή της Ένωσης προς δικαιοδοτικά όργανα και μηχανισμούς που ομοιάζουν με αυτόν της ΣΠ.

Παράλληλα, όπως προαναφέρθηκε, η ΣΠ αφήνει τα ζητήματα αναφορικά με τους ειδικότερους κανόνες εφαρμογής των σχετικών διαδικασιών (αιτιολογημένη αξιολόγηση, προηγούμενη συμμετοχή του ΔΕΕ σε εκκρεμή υπόθεση στο ΕΔΔΑ που αφορά την εφαρμογή ενωσιακού δικαίου) στην ίδια την Ένωση, πέρα από τον οποιοδήποτε έλεγχο από το ΕΔΔΑ των εσωτερικών αυτών διαδικασιών. Ωστόσο, πρέπει να γίνει δεκτό πως η ΕΕ αποτελεί έναν διεθνή οργανισμό που δίνει μεγάλη σημασία στην έννοια του κράτους δικαίου (άρθρο 2 ΣΕΕ για τις αρχές της Ένωσης), διαθέτει ασφαλιστικές δικλίδες όπως το άρθρο 263 ΣΛΕΕ περί του δικαστικού ελέγχου των πράξεων των θεσμών της ΕΕ, ενώ, τέλος, στόχος της Επιτροπής από το 2019 είναι και η ενίσχυση του κράτους δικαίου εντός της Ένωσης²⁹. Συνεπώς, είναι εύλογο να υποστηριχθεί πως με βάση τις αρχές αυτές θα κινηθεί η ΕΕ, τόσο κατά τη λειτουργία του μηχανισμού του συνεναγόμενου όσο και κατά τη θέσπιση και λειτουργία των υπόλοιπων εσωτερικών διαδικασιών στο πλαίσιο της ΣΠ, για παρά-

δειγμα αναφορικά με τον σεβασμό στα χρονικά περιθώρια που χρειάζονται για την έκδοση της αιτιολογημένης αξιολόγησης του άρθρου 3 παρ. 5 της ΣΠ (due process)³⁰.

2.2. Η σχέση εμπιστοσύνης ΔΕΕ-ΕΔΔΑ

Σε γενικές γραμμές, η σύγκλιση της νομολογίας των δύο Δικαστηρίων μπορεί να εντοπιστεί σε διάφορους τομείς, όπως σε αυτόν της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Ειδικότερα, στην υπόθεση *Aranyosi και Căldăraru* από την πλευρά του ΔΕΕ, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου έκρινε πως η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης δεν πρέπει να εφαρμόζεται αυτόματα και μηχανικά όταν διακυβεύονται ανθρώπινα δικαιώματα, θέτοντας τις γενικότερες προϋποθέσεις (2 επίπεδα ελέγχου παθογενειών σε κρατικό και ατομικό επίπεδο) για την υποχώρηση της αρχής όταν τίθεται πράγματι ζήτημα δικαιωμάτων³¹. Το σχετικό ζήτημα είχε ήδη θέσει η απόφαση *Avotiņš* του ΕΔΔΑ, στην οποία το τελευταίο επεσήμανε ότι η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης δεν πρέπει να αφήνει κενά στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παραπέμποντας μάλιστα και στη Γνωμοδότηση 2/13 του ΔΕΕ³².

Επιπλέον, πολύ πρόσφατα, το ΔΕΕ προέβη στην έκδοση δύο αποφάσεων στις 10.09.2024, οι οποίες αφορούσαν την επί της ουσίας ανυπαρξία της αρμοδιότητας του ΔΕΕ σε ζητήματα κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ). Πέρα από τη γενικότερη κριτική που θα μπορούσε να ασκήσει κανείς³³, πρέπει να τονιστεί πως με τις αποφάσεις του αυτές, το ΔΕΕ διεύρυνε σημαντικά τη δικαιοδοσία του σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής της Ένωσης, συγκλίνοντας με την ήδη εκτεταμένη νομολογία του ΕΔΔΑ πάνω στο θέμα γενικότερα, δίνοντας μία διέξοδο στο πιο «φλέγον» ζήτημα της προσχώρησης.

Μέχρι και τις αποφάσεις αυτές, το ΔΕΕ στον τομέα της ΚΕΠΠΑ είχε δικαιοδοσία μόνο όσον αφορά τον σεβασμό των υπόλοιπων αρμοδιοτήτων της Ένωσης και τα περιο-

26. Συνολική οικονομική και εμπορική συμφωνία (ΣΟΕΣ) μεταξύ του Καναδά, αφενός, και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της, αφετέρου, L 2017 11/23.

27. Άρθρο 8.25 της CETA.

28. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, *Accord ECG UE-Canada*, 30.04.2019, ECLI:EU:C:2019:341, σκ. 106-161.

29. EUROPEAN COMMISSION, Strengthening the rule of law through increased awareness, an annual monitoring cycle and more effective enforcement, 2019 (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_4169).

30. PERGANTIS, ό.π., σσ. 812-816.

31. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU, *Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198, σκ. 82-94.

32. ΕΔΔΑ *Avotiņš*, ό.π., παρ. 113-116. Πρβλ. και παρ. 109 που προαναφέρθηκε, στην οποία το ΕΔΔΑ ακολουθεί στην ουσία την απόφαση *CILFIT* του ΔΕΕ (τότε ΔΕΚ) περί ενεργοποίησης της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής, C-283/81, *CILFIT/Ministero della Sanità*, 06.10.1982, ECLI:EU:C:1984:91, σκ. 10.

33. Βλ. ενδεικτικά: L. SCHUBERT, Doing too much and too little: The CJEU's approach to judicial review of fundamental rights breaches in the CFSP after KD and KS, EJIL Talk, 2024 (<https://www.ejiltalk.org/doing-too-much-and-too-little-the-cjeus-approach-to-judicial-review-of-fundamental-rights-breaches-in-the-cfsp-after-kd-and-ks/>)· K. CHAWLA, Bridging the CFSP Gap, Verfassungsblog, 2024 (<https://verfassungsblog.de/bridging-the-cfsp-gap/>)· M. BEBEC, Beyond the Letter of the Treaties, Verfassungsblog, 2024 (<https://verfassungsblog.de/beyond-the-letter-of-the-treaties/>).

ριστικά μέτρα που αφορούν ατομικά, φυσικά και νομικά πρόσωπα (συνδυασμός των άρθρων 275, 263 παρ. 4 ΣΛΕΕ και 40 ΣΕΕ). Σταδιακά, βέβαια, επιχείρησε να επεκτείνει τη δικαιοδοσία του στα θέματα ΚΕΠΠΑ, όπως για παράδειγμα με την αναγνώριση δυνατότητας αποζημίωσης για τα περιοριστικά μέτρα του άρθρου 215 ΣΛΕΕ³⁴ και, σαφώς, με αποκορύφωμα την υπόθεση *Kadi* για την υπεροχή των συνταγματικών αρχών της Ένωσης έναντι οποιωνδήποτε υποχρεώσεων που πηγάζουν από διεθνή συμφωνία³⁵.

Η πρώτη από τις δύο πρόσφατες αποφάσεις είναι η *KS* και *KD*³⁶. Στην υπόθεση αυτή, η οποία αφορούσε αγωγή αποζημίωσης εκ μέρους οικογένειας αγνοούμενων στην ένοπλη σύγκρουση στο Κόσσοβο, λόγω ελλιπούς έρευνας της υπόθεσης από την αποστολή της ΕΕ εκεί (EULEX), το ΔΕΕ απεφάνθη πως έχει τη δικαιοδοσία να κρίνει τη συμβατότητα των μέτρων (ή των παραλείψεων εν προκειμένω) που ελήφθησαν στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ με τα θεμελιώδη δικαιώματα, εφόσον πρόκειται για συγκεκριμένες ατομικές πράξεις και παραλείψεις που πραγματοποιήθηκαν εντός της γενικότερης πολιτικής/στρατηγικής που εφαρμόζεται στην εκάστοτε περίπτωση βάσει των διατάξεων της ΚΕΠΠΑ. Άρα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η απουσία κατάλληλης έρευνας από την αποστολή της ΕΕ αποτελεί μια τέτοια ατομική πράξη/παραλείψη, η οποία δεν συνδέεται στενά με τις γενικότερες πολιτικές/στρατηγικές επιλογές ΚΕΠΠΑ, όπως θα ήταν, για παράδειγμα, η απευθείας προσβολή της απόφασης εγκαθίδρυσης της αποστολής καθαυτής³⁷.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα στην υπόθεση ήταν και η πρόταση της Γεν. Εισαγγελέα Čarpetá, η οποία, αν και δεν ακολουθήθηκε εξ ολοκλήρου από το ΔΕΕ εν τέλει, επιχείρησε να διευρύνει τη δικαιοδοσία του ΔΕΕ ακόμη περισσότερο. Η Γεν. Εισαγγελέας έκρινε πως η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι τόσο καθοριστική για την ΕΕ που δεν μπορεί να περιορίζεται από μια ελλιπή δικαιοδοσία του Δικαστηρίου στα ζητήματα ΚΕΠΠΑ, όπως αυτή ορίζεται από τις Συνθήκες. Δηλαδή, τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, πρέπει να αποτελούν αρχές ερμηνείας ακόμη και των ίδιων των διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου, ενώ οι περιορισμοί της δικαιοδοσίας αυτής πρέπει να ερμηνεύονται στενά³⁸.

Στην έτερη υπόθεση της ίδιας ημέρας, στην *Neves* 77³⁹, το ζήτημα είχε ως εξής: αν και υπήρχε ήδη η σχετική απόφαση ΚΕΠΠΑ, η οποία αφορούσε την απαγόρευση ορισμένων συναλλαγών στρατιωτικής φύσεως υπέρ της Ρωσίας και την κατάσχεση των εσόδων αν οι σχετικές συναλλαγές πραγματοποιήθηκαν πάραυτα, δεν είχε εκδοθεί ακόμη ο Κανονισμός που θα εφαρμόζε την απόφαση αυτή, δεδομένου ότι η απόφαση ΚΕΠΠΑ δεν έχει άμεση ισχύ. Ωστόσο, στο ενδιάμεσο είχαν ήδη ληφθεί τα σχετικά περιοριστικά μέτρα κατ' εφαρμογή της απόφασης. Το ΔΕΕ έκρινε εν τέλει πως, παρά την καθυστέρηση αυτή, είχε τη δικαιοδοσία να ερμηνεύσει απευθείας την απόφαση ΚΕΠΠΑ μέσω προδικαστικής παραπομπής, προκειμένου να μην αποδυναμωθεί για το διάστημα που εκλείπει ο Κανονισμός.

Συνοψίζοντας τις δύο αυτές αποφάσεις, παρά τα όποια ζητήματα εμφανίζουν (όπως, για παράδειγμα, ο αφηρημένος χαρακτήρας του όρου «πολιτική και στρατηγική επιλογή» στην *KS* και *KD*), πρέπει να σημειωθεί πως αποτελούν μία πολύ σημαντική εξέλιξη, δεδομένου ότι διευκολύνουν τον έλεγχο παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον τομέα της ΚΕΠΠΑ, αναγνωρίζουν την πρωταρχική σημασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που επηρεάζουν την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου στο σύνολό του και συμβάλλουν στην ενίσχυση της εμπιστοσύνης ανάμεσα στο ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ μέσα από τη σύγκλιση των νομολογιών τους και, συνακόλουθα, στην παραχώρηση ενός ευρύτερου περιθωρίου εκτίμησης στην ΕΕ⁴⁰.

Τέλος, μία σύντομη αναφορά πρέπει να γίνει σε σχέση με τον δικαστικό διάλογο που έχουν αναπτύξει τα δύο Δικαστήρια με την πάροδο των χρόνων. Ο διάλογος αυτός μπορεί να εντοπιστεί, σε πρώτη φάση, σε νομολογιακό επίπεδο και, συγκεκριμένα, στην ύπαρξη αλλά και τη δυνητική ενίσχυση των παραπομπών στη νομολογία του άλλου Δικαστηρίου και συνακόλουθα της νομολογιακής τους συνέπειας, όπως με την απόφαση *Connolly* του ΔΕΕ, στην οποία το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου αναγνώρισε τη δυνατότητα επιβολής περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης, στο ίδιο μήκος κύματος με τους (στενά ερμηνευμένους) περιορισμούς που επιβάλλει το ΕΔΔΑ βάσει του άρθρου 10 παρ. 2⁴¹.

Σαφώς, η σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στα Δικαστήρια προκύπτει και εκτός του στενού πλαισίου της νομολογίας τους, όπως με τον δικαστικό διάλογο που έχουν

34. ΔΕΕ C-134/19 P, *Bank Refah Kargaran/Συμβούλιο*, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:793.

35. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-402/05 P και C-415/05 P, *Kadi και Al Barakat International Foundation/Συμβούλιο και Επιτροπή*, 03.09.2008, ECLI:EU:C:2008:461.

36. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-29/22 P και C-44/22 P, *KS και KD/Συμβούλιο κ.λπ.*, 10.09.2024, ECLI:EU:C:2024:725.

37. *Ibid*, σκ. 115-120.

38. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Čarpetá στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-29/22 P και C-44/22 P, 23.11.2023, ECLI:EU:C:2023:901,

σημ. 155.

39. ΔΕΕ C-351/22, *Neves* 77 *Solutions*, 10.09.2024, ECLI:EU:C:2024:723.

40. D. SARMIENTO / S. IGLESIAS SANCHEZ, *Insight: "KS and Neves 77: Paving the Way to the EU's Accession to the ECHR"*, EU Law Live, 2024.

41. ΔΕΚ C-274/99 P, *Connolly/Επιτροπή*, 06.03.2001, ECLI:EU:C:2001:127, σκ. 39-42· L. F. M. BESSELINK, *ό.π.*, σσ. 304-306.

αναπτύξει ήδη από τη δεκαετία του 1990. Παράλληλα, η συνεργασία των δύο Δικαστηρίων είναι έντονη και στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, ιδίως όσον αφορά τον μηχανισμό προηγούμενης συμμετοχής του ΔΕΕ σε υπόθεση ενώπιον του ΕΔΔΑ που αφορά την ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, όπως μπορεί να εντοπιστεί στην Κοινή Δήλωση των Προέδρων των δύο Δικαστηρίων, κ. Costa και κ. Σκουρή, το 2011⁴².

V. Συμπεράσματα

Η μετατροπή της νομολογίας «Βόσπορος» σε ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης της ΕΕ μετά την ολοκλήρωση της

προσχώρησης αποτελεί μία αρκετά πρόσφορη λύση, η οποία, από τη μια πλευρά, διασφαλίζει τις ιδιαιτερότητες της Ένωσης και, από την άλλη πλευρά, δεν δημιουργεί ζητήματα ισότητας με τα συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ, τα οποία εξάλλου διαθέτουν ήδη ένα σημαντικό περιθώριο εκτίμησης στο πλαίσιο της αρχής της επικουρικότητας, ιδίως μετά την προαναφερόμενη στροφή της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Φυσικά, η απόδοση ενός τέτοιου περιθωρίου εκτίμησης πρέπει να συνοδεύεται από την ύπαρξη μιας στενής σχέσης εμπιστοσύνης ανάμεσα στα δύο Δικαστήρια, η οποία μπορεί να θεμελιωθεί σε όλα τα προαναφερόμενα στοιχεία, και, κυρίως, την προσέγγιση των δύο νομολογιών. Σε κάθε περίπτωση, στόχος της προσχώρησης πρέπει να είναι η ενισχυμένη, πιο ομοιόμορφη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη, με την Ένωση να έχει προβεί με πολύ σημαντικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, τόσο σε ουσιαστικό όσο και σε διαδικαστικό επίπεδο, επιτυγχάνοντας δηλαδή στην πράξη την ισοδύναμη προστασία που απαιτεί στο παρόν το τεκμήριο «Βόσπορος».

42. Βλ. Joint Communication from Presidents Costa and Skouris, 17.01.2011, στην οποία μάλιστα γίνεται λόγος για την αρχή της επικουρικότητας που προαναφέρθηκε. Γενικότερα για τη συμμετοχή των Δικαστηρίων στη διαδικασία προσχώρησης, βλ. L. F. M. BESSELINK, ό.π., σσ. 312-318.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► Brexit – Νέα, ολοκληρωμένη συμφωνία «επαναφοράς» των σχέσεων ΕΕ - Ηνωμένου Βασιλείου (19.05.2025)

σύνοδος κορυφής ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – σχέσεις των μερών μετά το Brexit – συνεργασία στους τομείς της αλιείας, του εμπορίου και της άμυνας – πρόγραμμα εμπειρίας νέων – ενέργεια

Η διμερής σχέση ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου εισήλθε σε μια νέα εποχή μετά τη σύνοδο κορυφής που διεξήχθη στο Λονδίνο ανάμεσα στην Πρόεδρο της Επιτροπής, Ursula von der Leyen, τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, António Costa, και τον Πρωθυπουργό του Ηνωμένου Βασιλείου, Keir Starmer. Η εν λόγω σύνοδος κορυφής κατέληξε σε μια σειρά συμφωνιών, οι οποίες στην ουσία επαναπροσδιορίζουν τις σχέσεις μεταξύ των δύο μερών μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ.

Ειδικότερα, πιθανώς η σημαντικότερη συμφωνία των μερών αφορά την εγκαθίδρυση συνεργασίας στους τομείς της άμυνας και της ασφάλειας. Μεταξύ άλλων, η συμφωνία αυτή προβλέπει τακτικές συναντήσεις εκπροσώπων των δύο πλευρών και συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου σε κοινές δράσεις σύναψης συμβάσεων στο πλαίσιο της Δράσης Ασφάλειας για την Ευρώπη (Security Action for Europe – SAFE). Χάρη στη δράση αυτή, εταιρείες με έδρα το Ηνωμένο Βασίλειο θα έχουν πρόσβαση μαζί με αντίστοιχες εταιρείες στα κράτη μέλη της ΕΕ σε ένα fund της Ένωσης ύψους 150 δισεκατομμυρίων ευρώ, το οποίο στοχεύει στη διευκόλυνση της συμμετοχής σε διαδικασίες σύναψης αμυντικών συμβάσεων, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο μια ομαλή συνεργασία μεταξύ των συμμάχων και τη μείωση του σχετικού κόστους. Σύμφωνα με την Πρόεδρο της Επιτροπής, η συμφωνία αυτή είναι σημαντική ιδίως ενόψει του πολέμου στην Ουκρανία με στόχο την καλύτερη υποστήριξη της τελευταίας.

Παράλληλα, συμφωνίες συνάφθηκαν και σε διάφορους οικονομικούς τομείς, όπως την αλιεία και τις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων. Συγκεκριμένα, οι δύο πλευρές συμφώνησαν στη διατήρηση της αμοιβαίας πρόσβασης των αλιέων στα ύδατα εκάστου μέρους, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο θα συνεχίσει να συμφωνεί ετήσιες ποσοτώσεις με την ΕΕ και τη Νορβηγία, καθώς και να εκδίδει άδειες για να ελέγχει ποιος ψαρεύει στα ύδατά του. Επιπλέον, το Ηνωμένο Βασίλειο εξασφάλισε τη μείωση των ελέγχων στις εξαγωγές τροφίμων προς την ΕΕ, αλλά και τη διαπραγμάτευση μιας συμφωνίας υγειονομικής και φυτοϋγειονομικής προστασίας (SPS), η οποία θα μειώσει σημα-

ντικά τον διοικητικό φόρτο για τους εξαγωγείς και στις δύο πλευρές, καθώς οι μετακινήσεις ζωικών και φυτικών προϊόντων θα πραγματοποιούνται χωρίς ελέγχους SPS.

Όσον αφορά τον τομέα της ενέργειας, στόχοι είναι τόσο η συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στην αγορά ηλεκτρικής ενέργειας της ΕΕ, όσο και η σύνδεση των αγορών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, προκειμένου να εξλειφθεί η φορολόγηση προϊόντων με αυξημένη ένταση άνθρακα, όπως ο χάλυβας και το τσιμέντο, που κυκλοφορούν μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της ΕΕ.

Τέλος, μια αρχική συμφωνία (που απαιτεί περαιτέρω διαπραγματεύσεις) υπήρξε αναφορικά με τη σύσταση προγράμματος απόκτησης εμπειριών για νέους, το οποίο θα δίνει τη δυνατότητα στους τελευταίους (ιδίως αυτούς που προέρχονται από το Ηνωμένο Βασίλειο) να εργαστούν και να ταξιδέψουν ελεύθερα σε όλη την Ευρώπη. Ωστόσο, ένα τέτοιο πρόγραμμα θα υπόκειται σε ηλικιακούς και χρονικούς περιορισμούς, ενώ, ταυτόχρονα, στόχος του Ηνωμένου Βασιλείου είναι να συμμετάσχει εκ νέου στο πρόγραμμα Erasmus+ περί ανταλλαγής φοιτητών.

Η σύνοδος κορυφής ολοκληρώθηκε με τους τρεις ηγέτες να επισημαίνουν την καλή συνεργασία που υπήρξε μεταξύ τους κατά τις διαπραγματεύσεις και να εκδηλώνουν την επιθυμία τους να διοργανώνονται ετησίως παρόμοιες σύνοδοι κορυφής τόσο σε επίπεδο ηγετών, όσο και ανάμεσα στον Υπατο Εκπρόσωπο της ΕΕ και τους Υπουργούς Εξωτερικών και Άμυνας του Ηνωμένου Βασιλείου.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ac_25_1280

<https://www.bbc.com/news/articles/czdy3r6q9mgo>

► Brexit – Τελική απόφαση του Διαιτητικού Δικαστηρίου σχετικά με τη διαμάχη ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου για το αμμόχελο (02.05.2025)

τομέας αλιείας – απαγόρευση στα ευρωπαϊκά σκάφη να αλιεύουν το είδος του αμμόχελου στη Βόρεια Θάλασσα – συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας του 2021 – παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας εκ μέρους του Ηνωμένου Βασιλείου

Το Μόνιμο Διαιτητικό Δικαστήριο στη Χάγη δημοσίευσε στις 2 Μαΐου 2025 την απόφασή του επί της διαφοράς που ανέκυψε μεταξύ ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου, όταν το τελευταίο επέβαλε απαγόρευση προς τα ευρωπαϊκά αλιευτικά σκάφη αναφορικά με την αλίευση του αμμόχελου, ενός μικρού είδους ψαριού στη Βόρεια Θάλασσα. Η ΕΕ προσέφυγε στο Διαιτητικό Δικαστήριο βάσει της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας που είχαν συνάψει οι δύο

πλευρές το 2021 και η οποία παραβιάστηκε με την απαγόρευση αυτή, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της.

Στην απόφασή του, το Διαιτητικό Δικαστήριο έκρινε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο είχε πράγματι παραβιάσει ορισμένες διατάξεις της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας, καθώς δεν έλαβε υπόψιν του την αρχή της αναλογικότητας όσον αφορά τη διατήρηση και διαχείριση των σχετικών αλιευτικών πόρων. Το Δικαστήριο αναγνώρισε μάλιστα ότι τόσο η ΕΕ όσο και το Ηνωμένο Βασίλειο διαθέτουν ρυθμιστική αυτονομία, εντούτοις η άσκηση αυτής υπόκειται σε περιορισμούς. Ως εκ τούτου, οι κρίσιμες αποφάσεις απαγόρευσης (οι οποίες γενικότερα πρέπει να βασίζονται στα καλύτερα διαθέσιμα επιστημονικά στοιχεία και να μην εισάγουν διακρίσεις) θεωρήθηκαν δυσανάλογες, με αποτέλεσμα το Διαιτητικό Δικαστήριο να αναγνωρίσει ότι το Ηνωμένο Βασίλειο παραβίασε την υποχρέωσή του να παρέχει πρόσβαση στα ύδατά του για την αλιεία του αμμόχελου, όπως προβλέπεται στο παράρτημα της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας.

Συνακόλουθα, το Ηνωμένο Βασίλειο θα πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να συμμορφωθεί με την εν λόγω απόφαση, ενημερώνοντας την ΕΕ για τις ενέργειες στις οποίες θα προβεί εντός 30 ημερών.

<https://pca-cpa.org/en/news/publication-of-ruling-in-arbitration-concerning-uk-sandeel-the-european-union-v-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/>
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1127

► **Brexit – Συμφωνία ΕΕ - Ηνωμένου Βασιλείου για το Γιβραλτάρ (11.06.2025)**

αποχώρηση – Γιβραλτάρ – περιορισμός των ελέγχων στα σύνορα Ισπανίας-Γιβραλτάρ

Η ΕΕ και το Ηνωμένο Βασίλειο κατέληξαν σε συμφωνία για το καθεστώς του Γιβραλτάρ μετά το Brexit, επιλύοντας σε σημαντικό βαθμό ένα από τα τελευταία σημαντικά ζητήματα της εποχής μετά την αποχώρηση. Στις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν στις Βρυξέλλες στις 11 Ιουνίου συμμετείχαν ο Ευρωπαίος Επίτροπος, Maroš Šefčovič, ο Ισπανός Υπουργός Εξωτερικών, José Manuel Albares, ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών, David Lammy, και ο Επικεφαλής Υπουργός του Γιβραλτάρ, Fabian Picardo. Υπενθυμίζεται ότι το Ηνωμένο Βασίλειο ασκεί κυριαρχία επί του Γιβραλτάρ από το 1713, παρά το γεγονός ότι αυτή αμφισβητείται από την Ισπανία.

Ειδικότερα, βάσει της εν λόγω συμφωνίας, δεν θα υφίσταται πλέον η ανάγκη διεξαγωγής ελέγχων ανθρώπων και αγαθών που διέρχονται τα σύνορα Ισπανίας-Γιβραλτάρ, έχοντας ως παράλληλο στόχο τη διατήρηση του Χώρου Σένγκεν και της ενιαίας αγοράς της Ένωσης. Ταυτόχρονα, οι έλεγχοι των διαβατηρίων των ταξιδιωτών που

καταφτάνουν στο Γιβραλτάρ θα διενεργούνται από κοινού από τις τοπικές (δηλαδή τις αρχές του Γιβραλτάρ και τις αντίστοιχες του Ηνωμένου Βασιλείου που βρίσκονται εκεί) και τις ισπανικές αρχές.

Όσον αφορά τα εμπορεύματα, τα μέρη επιβεβαίωσαν τις αρχές που θα συμπεριλαμβάνονται σε μια μελλοντική τελωνειακή ένωση ανάμεσα στην ΕΕ και το Γιβραλτάρ, ενώ υπήρξε και συμφωνία εφαρμογής έμμεσης φορολόγησης σε αγαθά εντός της επικράτειας του τελευταίου (όπως ο καπνός), γεγονός που θα οδηγήσει στην αποφυγή οποιωνδήποτε στρεβλώσεων. Τέλος, η συμφωνία περιλαμβάνει επιπλέον συνεργασία των πλευρών σε διάφορους τομείς, όπως, μεταξύ άλλων, τις κρατικές ενισχύσεις, τα περιβαλλοντικά ζητήματα, το εμπόριο και τις μεταφορές.

Η συμφωνία αυτή προκάλεσε αρκετές αντιδράσεις σε επίπεδο αντιπολίτευσης στο Ηνωμένο Βασίλειο, αναφορικά κυρίως με την πιθανή διακύβευση των κυριαρχικών δικαιωμάτων στο Γιβραλτάρ, ωστόσο οι ηγέτες που συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις χαρακτήρισαν τη συμφωνία «ιστορική» και δεσμεύθηκαν για την ολοκλήρωση του τελικού κειμένου της συμφωνίας το συντομότερο δυνατό.

<https://www.bbc.com/news/articles/cd903neydwjo>
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_25_1481

II. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

► **Νέο πλαίσιο κρατικών ενισχύσεων για την υποστήριξη της καθαρής βιομηχανίας (25.06.2025)**

κρατικές ενισχύσεις – καθαρή ενέργεια – Συμφωνία για την Καθαρή Βιομηχανία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε ένα νέο πλαίσιο κρατικών ενισχύσεων με στόχο να ενθαρρύνει τα κράτη μέλη να προωθήσουν την ανάπτυξη της καθαρής ενέργειας και ταυτόχρονα την απανθρακοποίηση των βιομηχανιών τους. Το πλαίσιο αυτό εντάσσεται στην Συμφωνία για την Καθαρή Βιομηχανία, η οποία περιλαμβάνει ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για το κλίμα, την προστασία του περιβάλλοντος και την ενεργειακή ενίσχυση, αποσκοπώντας στη βιώσιμη και καθαρή βιομηχανική παραγωγή.

Ειδικότερα, το νέο πλαίσιο, το οποίο θα τεθεί σε ισχύ μέχρι τις 21 Δεκεμβρίου 2030, περιστρέφεται γύρω από 5 βασικούς τομείς και, συγκεκριμένα, την ανάπτυξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, τη μετάβαση σε καθαρή ηλεκτρική ενέργεια χαμηλού κόστους, την απανθρακοποίηση των υφιστάμενων εγκαταστάσεων παραγωγής, την ανάπτυξη καθαρής τεχνολογίας και τη μείωση του επενδυτικού κινδύνου στον τομέα της καθαρής ενέργειας.

Με περισσότερη λεπτομέρεια, οι νέες κρατικές ενισχύσεις αποσκοπούν στην υποστήριξη της ανανεώσιμης ενέργειας, αλλά και των καυσίμων χαμηλής περιεκτικότητας σε άνθρακα, όπως το γαλάζιο και το πράσινο υδρογόνο. Μακροπρόθεσμος στόχος είναι η μείωση των ρύπων σε βιομηχανικούς τομείς που παράγουν εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον, τα κράτη μέλη διευκολύνονται με την παροχή πρόσθετων εργαλείων που τα επιτρέπουν να εντάξουν την ηλιακή και αιολική ενέργεια στον ενεργειακό τους εφοδιασμό ως ανανεώσιμες πηγές ηλεκτρικής ενέργειας, κάτι που ωφελεί στη συνέχεια και τους καταναλωτές με ταυτόχρονη μείωση του σχετικού κόστους, ιδίως για τους χρήστες με υψηλή κατανάλωση ενέργειας. Τέλος, ενθαρρύνονται επενδύσεις οι οποίες θα κινούνται γύρω από την ανάπτυξη καθαρής τεχνολογίας, προσφέροντας φορολογικά κίνητρα στις ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1598

► **Τροποποίηση των κανόνων περί κρατικών ενισχύσεων για την πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη αναφορικά με περιβαλλοντικά ζητήματα (12.05.2025)**

■ **κρατικές ενισχύσεις – περιβαλλοντικό δίκαιο – αίτηση εξέτασης**

Η Επιτροπή προέβη σε τροποποιήσεις των κανόνων που αφορούν την πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικά θέματα σε σχέση με αποφάσεις της ΕΕ για κρατικές ενισχύσεις. Στην ουσία, δίνεται πλέον η δυνατότητα σε ΜΚΟ να υποβάλλουν αίτημα προς την Επιτροπή προκειμένου η τελευταία να επανεξετάσει αποφάσεις κρατικών ενισχύσεων που πιθανώς παραβιάζουν το ενωσιακό περιβαλλοντικό δίκαιο.

Ειδικότερα, εφόσον μια ΜΚΟ πληροί ορισμένα κριτήρια τα οποία αφορούν κυρίως τη δραστηριότητα, την ανεξαρτησία και την επιβεβαίωση του μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα της, θα έχει τη δυνατότητα να υποβάλλει μια τέτοια αίτηση. Οι αποφάσεις οι οποίες θα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο εξέτασης θα είναι εκείνες που λαμβάνονται στο πλαίσιο του άρθρου 108 παρ. 2 ΣΛΕΕ και οι οποίες κρίνουν ότι η χρήση της ενίσχυσης από το εκάστοτε κράτος μέλος δεν εμφανίζει κάποιο ζήτημα συμβατότητας με την εσωτερική αγορά ή έστω μπορεί να γίνει συμβατή μετά από τη λήψη ορισμένων επιπρόσθετων μέτρων. Συνακόλουθα, οι ΜΚΟ που υποβάλλουν την αίτηση εξέτασης θα πρέπει να αποδείξουν ότι οι ενέργειες που συνδέονται με την κρίσιμη κρατική ενίσχυση και που εγκρίθηκαν από την Επιτροπή, παραβιάζουν κάποιον συγκεκριμένο κανόνα του ενωσιακού περιβαλλοντικού δικαίου. Η αίτηση πρέπει να υποβληθεί μέχρι 8 εβδομάδες από τη δημοσίευση της απόφασης, με την Επιτροπή να οφείλει να απαντήσει μέσα σε 16 εβδομά-

δες από την πάροδο της προθεσμίας των 8 εβδομάδων (22 εβδομάδες αν αυτό δικαιολογείται από τη φύση της υπόθεσης), ενώ δίνεται και η δυνατότητα να προσβληθεί η απόφαση της Επιτροπής επί της αίτησης εξέτασης ενώπιον του ΔΕΕ.

Οι δικαιούχες ΜΚΟ θα μπορούν να ασκήσουν αίτηση εξέτασης αρχής γενομένης δύο μήνες μετά τη δημοσίευση των σχετικών τροποποιήσεων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1153

III. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

► **Η Επιτροπή παραπέμπει την Ελλάδα στο ΔΕΕ λόγω μη συμμόρφωσης με τους κανόνες φορολόγησης οχημάτων (07.05.2025)**

■ **τέλος ταξινόμησης – άρθρο 110 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών**

Η Επιτροπή παρέπεμψε στο ΔΕΕ την Ελλάδα, καθώς έκρινε ότι η εθνική φορολογία οχημάτων και ιδίως όσον αφορά τα τέλη ταξινόμησης παραβίαζε το άρθρο 110 ΣΛΕΕ, καθώς η χώρα φαίνεται να επέβαλλε υψηλότερη φορολογία σε ομοειδή προϊόντα που προέρχονταν από άλλες χώρες της ΕΕ σε σχέση με τα εγχώρια.

Ειδικότερα, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι τα τέλη ταξινόμησης είναι υψηλότερα για ορισμένες κατηγορίες μεταχειρισμένων οχημάτων που αγοράζονται σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ σε σχέση με τα αντίστοιχα οχήματα εντός της Ελλάδας. Παρόμοια, επιβάλλεται περιβαλλοντικό τέλος μόνο σε εισαγόμενα μεταχειρισμένα οχήματα και όχι στα εθνικά.

Επιπροσθέτως, η Ελλάδα απαγορεύει την καταχώριση καθ' αυτή συγκεκριμένων μεταχειρισμένων οχημάτων, προερχόμενων από άλλα κράτη μέλη της ΕΕ, ενώ τέτοια απαγόρευση δεν επιβάλλεται στα εθνικά οχήματα, κάτι που αποτελεί απαγορευμένο περιορισμό σύμφωνα με τα άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας αγαθών.

Η παραπομπή στο ΔΕΕ έγινε δεδομένου ότι η προηγούμενη επικοινωνία της Επιτροπής με την Ελλάδα δεν απέδωσε καρπούς, καθώς η πρώτη έκρινε ότι οι επεξηγήσεις και οι ενέργειες των αρμόδιων αρχών του κράτους μέλους δεν ήταν επαρκείς. Τονίζεται, τέλος, ότι οι παραπάνω εθνικοί κανόνες περί φορολογίας οχημάτων είναι το αποτέλεσμα νομοθετικής αναθεώρησης που πραγματοποιήθηκε το 2020 (ν. 4758/2020).

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1094

IV. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► Παραβίαση του Κανονισμού για τις ψηφιακές αγορές από τις εταιρείες Apple και Meta (23.04.2025)

Digital Markets Act – προστασία προσωπικών δεδομένων – μη συμμόρφωση

Κατόπιν εκτεταμένων διαλόγων, η Επιτροπή εξέδωσε δύο αποφάσεις με τις οποίες έκρινε ότι οι εταιρείες Apple και Meta παραβίασαν τον Κανονισμό 2022/1925 περί ψηφιακών αγορών (Πράξη για τις ψηφιακές αγορές – Digital Markets Act) και επέβαλε πρόστιμα 500 και 200 εκατομμυρίων ευρώ, αντίστοιχα.

Όσον αφορά, καταρχάς, την περίπτωση της Apple, σύμφωνα με την Digital Markets Act, οι προγραμματιστές των εφαρμογών που τις διαθέτουν στο App Store της Apple, θα πρέπει να διαθέτουν παράλληλα τη δυνατότητα να ενημερώνουν τους χρήστες για τυχόν εναλλακτικές προσφορές των σχετικών εφαρμογών σε άλλους ιστοτόπους/αγορές. Ωστόσο, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι η Apple δεν συμμορφώθηκε με αυτή την υποχρέωση, δεδομένου ότι επέβαλλε περιορισμούς, οι οποίοι εμπόδιζαν τόσο τους προγραμματιστές να επωφεληθούν από εναλλακτικά δίκτυα διανομής, όσο και τους καταναλωτές από τη λήψη ενημέρωσης αναφορικά με την πιθανή ύπαρξη φθηνότερων επιλογών. Περαιτέρω, οι περιορισμοί αυτοί δεν κρίθηκαν συμβατοί με την αρχή της αναλογικότητας. Συνεπώς, η Επιτροπή ζήτησε από την εταιρεία να αφαιρέσει τους υφιστάμενους τεχνικούς και εμπορικούς περιορισμούς, να απέχει από οποιαδήποτε παρόμοια συμπεριφορά στο μέλλον, ενώ της επέβαλε και σχετικό πρόστιμο, ανάλογο με τη βαρύτητα και τη διάρκεια της παραβίασης.

Αναφορικά με την περίπτωση της Meta κατά δεύτερον, σύμφωνα πάλι με την Digital Markets Act, οι πωλητές (gatekeepers, δηλαδή επιχειρήσεις που προσφέρουν υπηρεσίες πλατφόρμας και έχουν έναν σημαντικό αντίκτυπο στην εσωτερική αγορά) θα πρέπει να λαμβάνουν την προγενέστερη συναίνεση των χρηστών προκειμένου να μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα προσωπικά τους δεδομένα σε συνάρτηση με τις υπηρεσίες που τους παρέχουν. Αν κάποιος χρήστης δεν συναινέσει στην εν λόγω χρήση των δεδομένων τους, ο σχετικός πωλητής θα πρέπει να τους παρέχει πρόσβαση σε μια λιγότερο προσωποποιημένη αλλά εξίσου λειτουργική εναλλακτική υπηρεσία.

Το 2023, η Meta ξεκίνησε να εφαρμόζει ένα νέο μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο οι Ευρωπαίοι χρήστες των εφαρμογών Facebook και Instagram θα έπρεπε είτε να συναινέσουν στη χρήση των προσωπικών τους δεδομένων για να λαμβάνουν εξατομικευμένες διαφημίσεις είτε να πληρώσουν μια μηνιαία συνδρομή ώστε να μην λαμβάνουν διαφημίσεις συνολικά.

Η Επιτροπή θεώρησε ότι η Meta, κατά παράβαση της Digital Markets Act, δεν προσέφερε μια «ισοδύναμη» εναλλακτική σε σχέση με την επεξεργασία των δεδομένων των χρηστών. Συνακόλουθα, κρίθηκε ότι οι χρήστες δεν ασκούσαν επί της ουσίας το δικαίωμά τους περί ελεύθερης συναίνεσης στη συνδυαστική χρήση των προσωπικών τους δεδομένων.

Έναν χρόνο αργότερα, η εταιρεία εφάρμοσε ένα νέο μοντέλο, κατόπιν επαφών με την Επιτροπή, το οποίο αντιμετώπιζε το προαναφερόμενο ζήτημα και εξετάζεται επί του παρόντος από την Επιτροπή. Σε κάθε περίπτωση, και ανεξάρτητα από τη διαδικασία εξέτασης αυτή, η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση, σύμφωνα με την οποία, για το διάστημα Μαρτίου-Νοεμβρίου 2024, δηλαδή το διάστημα που ίσχυε το πρώτο μοντέλο, η Meta παραβίασε τις υποχρεώσεις της υπό την Digital Markets Act, και της επιβλήθηκε σχετικό πρόστιμο.

Οι δύο εταιρείες οφείλουν να συμμορφωθούν με τις αποφάσεις της Επιτροπής μέσα σε 60 ημέρες από την έκδοσή τους, με τις επαφές ανάμεσα στα τρίτα μέρη να συνεχίζονται προκειμένου να εξασφαλιστεί η συνολική συμμόρφωση και εφαρμογή του Κανονισμού.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1085

V. ΕΡΕΥΝΑ

► Επένδυση της ΕΕ ύψους 7,3 δισεκατομμυρίων ευρώ μέσω του προγράμματος «Horizon Europe» (14.05.2025)

επενδύσεις – έρευνα και καινοτομία – ανταγωνιστικότητα – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επενδύει 7,3 δισεκατομμύρια ευρώ στο πρόγραμμα «Horizon Europe», προκειμένου να ενισχύσει τις ερευνητικές της δυνατότητες και κατ'επέκταση την ανταγωνιστικότητά της παγκοσμίως στο επίπεδο της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης. Ειδικότερα, το πρόγραμμα έρευνας και καινοτομίας «Horizon Europe» υφίσταται από το 2021 μέχρι το 2027 και αποσκοπεί στη χρηματοδότηση ανταγωνιστικών προτάσεων σε συγκεκριμένους τομείς, στη βάση διαφόρων κριτηρίων παραδεκτού. Επιπλέον, η επένδυση αυτή είναι τμήμα μιας ευρύτερης πρωτοβουλίας της ΕΕ που στοχεύει στη διατήρηση της επιστήμης ελεύθερης και ανοιχτής, την επένδυση σε ταλέντα και την επιτάχυνση της καινοτομίας στην Ευρώπη.

Στο πλαίσιο αυτό, σκοπός της προαναφερόμενης επένδυσης και του «Horizon Europe 2025» γενικότερα είναι η προσέλκυση και υποστήριξη κορυφαίων ερευνητών στην Ευρώπη (με τη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Έρευνας), ιδίως εκείνων που έχουν επηρεαστεί

από ένοπλες συρράξεις και τον συνακόλουθο εκτοπισμό τους, όπως στην περίπτωση Ουκρανών επιστημόνων.

Παράλληλα, σημαντικά στοιχεία του προγράμματος «Horizon Europe 2025» είναι, μεταξύ άλλων, η ενίσχυση ερευνητικών πρωτοβουλιών που αφορούν τη διαχείριση των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και την προστασία της βιοποικιλότητας. Επιπλέον, οι επιχορηγούμενες έρευνες σχετίζονται με τον μετασχηματισμό του τομέα της ευρωπαϊκής αυτοκινητοβιομηχανίας και, συγκεκριμένα, την ανάπτυξη ηλεκτρικών οχημάτων και την ψηφιοποίηση των οχημάτων γενικότερα. Σε επίπεδο ερευνητών καθ' αυτών, η ΕΕ στοχεύει, μέσω της απλοποίησης του προγράμματος, στη διεύρυνση των δυνατοτήτων των ενδιαφερομένων να υποβάλλουν σχετικές προτάσεις, καθώς και στην αποφυγή ενός «brain drain», παρέχοντας περισσότερες ερευνητικές και ακαδημαϊκές ευκαιρίες, κυρίως στους νεότερους ερευνητές. Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, το πρόγραμμα υποστηρίζει ερευνητές που αντιμετωπίζουν δυσκολίες λόγω πολέμου, όπως όχι μόνο στην περίπτωση της Ουκρανίας, αλλά και στη Γάζα, με το «Horizon Europe» να αποσκοπεί στην επίτευξη καθοδήγησης, ευκαιριών συνεργασίας και πρόσβασης σε ακαδημαϊκούς πόρους για ερευνητές της Γάζας.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1146

VI. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Υιοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συμφώνου για τους Ωκεανούς (05.06.2025)

προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος – παράκτιες και νησιωτικές κοινότητες – ναυτική ασφάλεια και άμυνα

Η Επιτροπή υιοθέτησε το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τους Ωκεανούς (European Ocean Pact), το οποίο αποτελεί στην ουσία ένα ενιαίο πλαίσιο που συγκεντρώνει όλες τις πολιτικές πρωτοβουλίες της Ένωσης αναφορικά με το θαλάσσιο περιβάλλον, με στόχο την προστασία όχι μόνο του τελευταίου, αλλά και των παράκτιων και νησιωτικών κοινοτήτων.

Ειδικότερα, το Σύμφωνο επικεντρώνεται σε 6 βασικά σημεία:

α) την προστασία και την αποκατάσταση των υδάτων, πρωτίστως μέσω της θέσπισης και διαχείρισης θαλάσσιων προστατευόμενων περιοχών, καθώς και της αναθεώρησης της Οδηγίας-πλαίσιο 2008/56/EK για τη θαλάσσια στρατηγική και της Οδηγίας 2014/89 περί θέσπισης πλαισίου για τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό.

β) την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της βιώσιμης γαλαζίας οικονομίας της Ένωσης, δεδομένου ότι η προστασία του υδάτινου περιβάλλοντος είναι ιδιαίτερα ση-

μαντική για τομείς όπως η αλιεία, η υδατοκαλλιέργεια, η ναυτιλία, ο τουρισμός και η ενέργεια. Παράλληλα, στόχος είναι η ενίσχυση του ναυτιλιακού κλάδου της ΕΕ, μέσα από την εφαρμογή μιας νέας βιομηχανικής ναυτιλιακής στρατηγικής.

γ) τη στήριξη των παράκτιων, νησιωτικών κοινοτήτων και των εξόχως απόκεντρων περιοχών, κοινότητες που είναι σημαντικές για την επίτευξη μιας βιώσιμης γαλαζίας οικονομίας, διότι προμηθεύουν τρόφιμα και ενέργεια στους Ευρωπαίους. Συνεπώς, η Επιτροπή θα παρουσιάσει ειδική στρατηγική για την ανάπτυξη και την ανθεκτικότητα των παράκτιων κοινοτήτων της ΕΕ και θα υποβάλει πρόταση για τη δημιουργία ευρωπαϊκών αποθεμάτων γαλαζίου άνθρακα.

δ) την προώθηση της έρευνας, των γνώσεων, των δεξιοτήτων και της καινοτομίας στον τομέα των ωκεανών. Η εν λόγω πρωτοβουλία θα υποστηρίζεται τόσο από μια σχετική στρατηγική, όσο και την ευρωπαϊκή πλατφόρμα «Το ψηφιακό δίδυμο του ωκεανού» (Digital Twin of the Ocean), αποσκοπώντας στη διατήρηση της θέσης της ΕΕ ως παγκόσμιας ηγέτιδας δύναμης στην έρευνα των ωκεανών.

ε) την ενίσχυση της ασφάλειας και της άμυνας στη θάλασσα, ιδίως την ασφάλεια των θαλάσσιων συνόρων, πρωτίστως μέσω της συνεργασίας των ακτοφυλακών και τη ναυτική συνεργασία γενικότερα. Επιπλέον, θα εφαρμοστεί συντονισμένη στρατηγική για την απομάκρυνση μη εκραγέντων εκρηκτικών μηχανισμών από τα ευρωπαϊκά ύδατα, ενώ θα αξιοποιηθούν προς τους σκοπούς αυτούς και νέες τεχνολογίες όπως η τεχνητή νοημοσύνη και η χρήση drones.

στ) την ενίσχυση της ενωσιακής ωκεάνιας διπλωματίας και της διεθνούς διακυβέρνησης των ωκεανών, στοχεύοντας στην καταπολέμηση της παράνομης, αδήλωτης και ανεξέλεγκτης αλιείας, αλλά και στην εφαρμογή της συμφωνίας για τη βιοποικιλότητα σε περιοχές πέραν της εθνικής δικαιοδοσίας.

Για την επίτευξη όλων αυτών των στόχων του Συμφώνου, η Επιτροπή θα προτείνει ένα ενιαίο νομοθέτημα για τους ωκεανούς, μειώνοντας παράλληλα τη γραφειοκρατία μέχρι το 2026 με τη σύσταση επίσης ενός Συμβουλίου για τους Ωκεανούς με σκοπό την καθοδήγηση της εφαρμογής του Συμφώνου. Τέλος, η Πρόεδρος της Επιτροπής παρουσίασε το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τους Ωκεανούς στη σχετική διάσκεψη του ΟΗΕ για τους ωκεανούς, στις 9 Ιουνίου 2025.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_1424

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_25_1457

VII. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Εκσυγχρονισμένη εμπορική συμφωνία μεταξύ της ΕΕ και της Ουκρανίας (30.06.2025)

ζώνη ελεύθερων συναλλαγών – πρόσβαση στην αγορά της ΕΕ

Η Επιτροπή ολοκλήρωσε τις διαπραγματεύσεις με την Ουκρανία, καταλήγοντας σε μια αρχική συμφωνία όσον αφορά τη δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών ανάμεσα στα δύο μέρη. Η συμφωνία αυτή εντάσσεται στο γενικότερο, μακροπρόθεσμο πλαίσιο της διαδικασίας προσχώρησης της Ουκρανίας στην Ένωση και αποτελεί συνέχεια των εμπορικών διευκολύνσεων που χορήγησε η ΕΕ στην Ουκρανία μετά την έναρξη του πολέμου με τη Ρωσία.

Η εν λόγω συμφωνία λαμβάνει ιδιαίτερος υπόψιν τον γεωργικό τομέα και τις ανησυχίες των γεωργών και περιστρέφεται γύρω από τρεις βασικούς πυλώνες. Ο πρώτος σχετίζεται με τους ισότιμους όρους ανταγωνισμού. Με άλλα λόγια, η νέα πρόσβαση στην αγορά εξαρτάται από τη σταδιακή ευθυγράμμιση της Ουκρανίας με τα σχετικά πρότυπα παραγωγής της ΕΕ, κατά τη λογική της διαδικασίας προσχώρησης γενικότερα.

Ο δεύτερος πυλώνας προβλέπει μια ισχυρή ρήτρα διασφάλισης, δηλαδή τη δυνατότητα λήψης κατάλληλων μέτρων σε περιπτώσεις στις οποίες οι εισαγωγές ενδέχεται να προκαλέσουν δυσμενείς επιπτώσεις σε οποιοδήποτε από τα μέρη. Όσον αφορά την Ένωση, η διαταραχή μπορεί να προκληθεί όχι μόνο σε ενωσιακό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο κρατών μελών.

Τέλος, ο τρίτος πυλώνας αφορά τη θεμελίωση ενισχυμένων εμπορικών ροών. Πλέον, η πρόσβαση στην αγορά περιλαμβάνει μια μεγάλη ποικιλία προϊόντων, με ορισμένα είδη να έχουν πλήρη εμπορική ελευθέρωση, ενώ για άλλα ευαίσθητα είδη (μέλι, ζάχαρη, αυγά κ.λπ.) έχουν προβλεφθεί μικρές αυξήσεις. Στόχος είναι επίσης να εξαχθούν τα ουκρανικά προϊόντα και σε αγορές τρίτων χωρών εκτός ΕΕ.

Τα δύο μέρη θα εργαστούν τις επόμενες ημέρες για την ολοκλήρωση των τεχνικών στοιχείων της συμφωνίας και τη διενέργεια των απαραίτητων διαδικασιών για την έγκρισή της.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_25_1672

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Τεχνητή νοημοσύνη στην ελληνική δικαιοσύνη

Στην εισαγωγή της Τεχνητής Νοημοσύνης στη Δικαιοσύνη για την αυτόματη μετάφραση δικαστικών εγγράφων, τη διερμηνεία και καταγραφή καταθέσεων αλλοδαπών μαρτύρων και την καταγραφή προφορικού λόγου σε δικαστικές διαδικασίες προχωρούν τα Υπουργεία Δικαιοσύνης και Ψηφιακής Διακυβέρνησης.

Μέχρι σήμερα, η μετάφραση εκατοντάδων, αν όχι χιλιάδων, σελίδων και η αναζήτηση διαθέσιμων μεταφραστών και διερμηνέων, ειδικά σε κάποιες γλώσσες, προκαλεί σημαντικές καθυστερήσεις στην ταχύτερη έκδοση των δικαστικών αποφάσεων αλλά και δημοσιονομική επιβάρυνση.

Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του μνημονίου συνεργασίας, που υπογράφηκε μεταξύ του Υπουργείου Δικαιοσύνης και του Εθνικού Δικτύου Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας (ΕΔΥΤΕ Α.Ε.), φορέα του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης, προβλέπεται ότι θα αναπτυχθούν:

– Σύστημα αυτόματης μετάφρασης δικαστικών εγγράφων στα εξής ζεύγη γλωσσών:

α) ελληνικά προς αγγλικά, β) ελληνικά προς ιταλικά, γ) ελληνικά προς κινέζικα, και δ) ελληνικά προς αραβικά, ε) αγγλικά προς ελληνικά, ζ) ιταλικά προς ελληνικά, η) κινέζικα προς ελληνικά, και θ) αραβικά προς ελληνικά. Τα σύστημα θα βασιστεί σε διαθέσιμες ανοιχτές τεχνολογίες μετατροπής εικόνων κειμένου σε επεξεργασμένο κείμενο και μεγάλων γλωσσικών μοντέλων μετάφρασης.

– Σύστημα που θα χρησιμοποιείται κατά τη διαδικασία κατάθεσης αλλοδαπών μαρτύρων. Το σύστημα θα καταγράφει την ομιλία του αλλοδαπού μάρτυρα και θα μεταφράζει σε κείμενο στα ελληνικά σε σχεδόν πραγματικό χρόνο τη μαρτυρία από τις εξής γλώσσες:

α) αγγλικά, β) ιταλικά, γ) κινεζικά και δ) αραβικά.

– Σύστημα που θα μπορεί να χρησιμοποιηθεί από όργανα και φορείς της Δικαιοσύνης για την καταγραφή προφορικού λόγου στις δικαστικές διαδικασίες (ενδεικτικά κατά την ακροαματική διαδικασία, τη διαδικασία εξέτασης μαρτύρων, απολογίας κατηγορουμένων, παροχής εξηγήσεων υπόπτων στην προδικασία και των συνεδριάσεων των δικαστικών συμβουλίων), τη μετατροπή του σε γραπτό λόγο και, τέλος, την καταγραφή του σε επεξεργασμένο αρχείο κειμένου. Επιπλέον, το σύστημα θα μπορεί να προβεί στη μετατροπή του περιεχομένου ήδη καταγεγραμμένων ηχητικών αρχείων σε γραπτό κείμενο και στην καταχώρισή του σε επεξεργασμένο αρχείο κειμένου.

Η αξιοποίηση των σύγχρονων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών θα συμβάλλει καθοριστικά στην ψηφιακή αναβάθμιση της Δικαιοσύνης. Είναι μια σημαντική πρωτοβουλία, που ενισχύει την αποτελεσματική οργάνωση και λειτουργία των δικαστηρίων, καθώς και την επιτάχυνση απονομής της Δικαιοσύνης, καθώς συνεπάγεται την εξοικονόμηση χρόνου αλλά και κόστους. Επιπλέον, θα προωθήσει την εφαρμογή πολιτικών για την προάσπιση των ατομικών ελευθεριών, την προστασία των προσωπικών δεδομένων και την ασφάλεια δικαίου.

Σχετικά links:

<https://www.mindigital.gr/archives/7389>

► Έκθεση Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου για τα μικροκυκλώματα

Μικροκύκλωμα (αλλιώς μικροτσίπ) είναι μια μικρή ηλεκτρονική συσκευή που κατασκευάζεται από ημιαγωγά υλικά, συνήθως πυρίτιο, και περιλαμβάνει χαραγμένα ή τυπωμένα ηλεκτρονικά κυκλώματα και συστατικά στοιχεία. Τα μικροκυκλώματα αποτελούν βασικό στοιχείο των ηλεκτρονικών συσκευών της καθημερινότητας, από έξυπνα τηλέφωνα έως αυτοκίνητα, δορυφόρους και προηγμένο στρατιωτικό εξοπλισμό. Τα μικροκυκλώματα διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στη σύγχρονη ζωή. Η παγκόσμια έλλειψή τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19 ανέδειξε την κρίσιμη σημασία που έχουν για την οικονομία. Στη στρατηγική της ΕΕ για την ψηφιακή δεκαετία προβλέπεται ο στόχος η Ευρωπαϊκή Ένωση να αποκτήσει μέχρι το 2030 μερίδιο 20% στην παγκόσμια παραγωγή βιώσιμων μικροκυκλωμάτων αιχμής σε αξία.

Τον Φεβρουάριο του 2022 θεσπίστηκε η πράξη για τα μικροκυκλώματα (Chips Act) στο πλαίσιο της βιομηχανικής πολιτικής της ΕΕ, εν μέσω διαταραχών στην παγκόσμια αλυσίδα εφοδιασμού που προκλήθηκαν από την πανδημία COVID-19. Η πράξη για τα μικροκυκλώματα διαδέχθηκε τη στρατηγική του 2013 που αποσκοπούσε στην ενίσχυση των τομέων της μικροηλεκτρονικής και της νανοηλεκτρονικής. Στόχος της πράξης αυτής ήταν η αντιμετώπιση των ελλείψεων σε μικροκυκλώματα και η ενίσχυση της τεχνολογικής υπεροχής της ΕΕ. Αν και η ικανότητα παραγωγής μικροκυκλωμάτων στην ΕΕ αυξήθηκε σημαντικά από το 2013, δεν κατάφερε να συμβαδίσει με τον ρυθμό της παγκόσμιας ανάπτυξης, με αποτέλεσμα το μερίδιο της ΕΕ στην παγκόσμια αγορά να μειωθεί. Ο Κανονισμός για τα μικροκυκλώματα τέθηκε σε ισχύ τον Σεπτέμβριο του 2023. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει σημειώσει ικανοποιητική πρόοδο ως προς την εφαρμογή της στρατηγικής της, ωστόσο το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέ-

δριο (ΕΕΣ) διαπίστωσε ένα χάσμα μεταξύ των φιλοδοξιών και της πραγματικότητας που πρέπει να γεφυρωθεί.

Σύμφωνα με νέα έκθεση που δημοσίευσε το ΕΕΣ περί τα τέλη Απριλίου 2025, είναι εξαιρετικά απίθανο η ΕΕ να πετύχει τον στόχο της για μερίδιο 20% στην παγκόσμια αγορά μικροκυκλωμάτων μέχρι το 2030. Αν και η πράξη για τα μικροκυκλώματα σηματοδότησε νέα δυναμική στον ευρωπαϊκό τομέα μικροκυκλωμάτων, οι επενδύσεις που γίνονται στο πλαίσιο αυτό είναι απίθανο να ενισχύσουν σημαντικά τη θέση της ΕΕ στον τομέα, διότι οι εξελίξεις είναι ραγδαίες και ο γεωπολιτικός ανταγωνισμός αδυσώπητος. Η εκτιμώμενη χρηματοδότηση στο πλαίσιο της πράξης για τα μικροκυκλώματα έως το 2030 ανέρχεται σε 86 δισ. ευρώ και η Επιτροπή είναι υπεύθυνη μόλις για το 5% (4,5 δισ. ευρώ) αυτού του ποσού. Τα κράτη μέλη και ο κλάδος αναμένεται να συνεισφέρουν το υπόλοιπο ποσό. Χάριν σύγκρισης, οι κορυφαίοι παγκόσμιοι κατασκευαστές μικροκυκλωμάτων είχαν προϋπολογίσει για μία μόλις τριετία (2020-2023) επενδύσεις ύψους 405 δισ. ευρώ, ποσό που επισκιάζει αισθητά τη χρηματοδοτική ισχύ της πράξης για τα μικροκυκλώματα.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει το ΕΕΣ, η Επιτροπή δεν έχει εντολή να συντονίζει τις εθνικές επενδύσεις σε επίπεδο ΕΕ, προκειμένου να διασφαλίζει την ευθυγράμμιση τους με τους στόχους της πράξης για τα μικροκυκλώματα. Επίσης, η πράξη δεν προσδιορίζει με σαφήνεια τις τιμές-στόχο και την παρακολούθηση, και δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί αν λαμβάνονται δεόντως υπόψη τα τρέχοντα επίπεδα ζήτησης της βιομηχανίας για συμβατικά μικροκυκλώματα.

Υπάρχουν αρκετοί ακόμη παράγοντες-κλειδί που επηρεάζουν την ανταγωνιστικότητα της ΕΕ στον συγκεκριμένο τομέα και τις πιθανότητες επιτυχίας της πράξης για τα μικροκυκλώματα. Μεταξύ αυτών, η εξάρτηση από τις εισαγωγές πρώτων υλών, το υψηλό ενεργειακό κόστος, οι περιβαλλοντικές ανησυχίες, οι γεωπολιτικές εντάσεις και ο έλεγχος των εξαγωγών, καθώς και η έλλειψη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Επιπλέον, η βιομηχανία μικροκυκλωμάτων της ΕΕ αποτελείται από λίγες μεγάλες επιχειρήσεις που εστιάζουν σε έργα μεγάλης αξίας, γεγονός που σημαίνει ότι συγκεντρώνουν και το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης. Επομένως, τυχόν ακύρωση, καθυστέρηση ή αποτυχία ενός μεμονωμένου έργου μπορεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο σε ολόκληρο τον τομέα.

Συνολικά, το ΕΕΣ διαπίστωσε ότι η πράξη για τα μικροκυκλώματα είναι εξαιρετικά απίθανο να συντελέσει σε σημαντική αύξηση του μεριδίου της ΕΕ στην αγορά μικροκυκλωμάτων ή στην επίτευξη της τιμής-στόχου του 20%. Πράγματι, σύμφωνα με προβλέψεις της ίδιας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που δημοσιεύθηκαν τον Ιούλιο του 2024, παρότι αναμένεται σημαντική αύξηση της παραγωγικής ικανότητας, το συνολικό μερίδιο της ΕΕ στην παγκόσμια αξιακή αλυσίδα σε μια ταχέως αναπτυσσόμε-

νη αγορά θα σημειώσει ελαφρά μόνο άνοδο, από 9,8% το 2022 σε μόλις 11,7% το 2030.

Η πρώτη ενδιάμεση αξιολόγηση και επανεξέταση της πράξης για τα μικροκυκλώματα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρόκειται να υποβληθεί στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο έως τον Σεπτέμβριο του 2026.

Σχετικά links:

<https://www.eca.europa.eu/el/publications/SR-2025-12>

https://www.eca.europa.eu/ECAFactsAndFindings/SR-2025-12/FactsAndFindings-SR-2025-12_EL.pdf

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX-%3A52022DC0045>

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023R1781>

► Εκσυγχρονισμός λειτουργίας Ελεγκτικού Συνεδρίου

Στις αρχές Μαΐου 2025 παρουσιάστηκε από τα αρμόδια υπουργεία το νέο «Ολοκληρωμένο Πληροφοριακό Σύστημα για τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου». Το έργο αυτό εντάσσεται στο Υποέργο 1 «Αναβάθμιση και επέκταση υποδομών ΤΠΕ τομέα Δικαιοσύνης» του συνολικού έργου: «ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ» και περιλαμβάνει την προμήθεια, εγκατάσταση, παραμετροποίηση και θέση σε λειτουργία του απαραίτητου υπολογιστικού εξοπλισμού και λογισμικού συστήματος για το κύριο και το εφεδρικό κέντρο δεδομένων του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Το έργο «Αναβάθμιση και επέκταση υποδομών ΤΠΕ τομέα Δικαιοσύνης» προωθεί τον ψηφιακό μετασχηματισμό της Ελληνικής Δικαιοσύνης μέσα από την αναβάθμιση και την επέκταση των υποδομών Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών της.

Περιλαμβάνει τις ακόλουθες Λειτουργικές Ενότητες (ΛΕ): [ΛΕ1] Ολοκληρωμένο Πληροφοριακό Σύστημα για τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, [ΛΕ2]: Ενίσχυση και Επέκταση του Πληροφοριακού Συστήματος του Εθνικού Ποινικού Μητρώου, και [ΛΕ3]: Αναβάθμιση και επέκταση του ολοκληρωμένου συστήματος Διαχείρισης Δικαστικών Υποθέσεων Πολιτικής και Ποινικής Δικαιοσύνης (ΟΣΔΔΥΠΠ) - ΟΣΔΔΥΠΠ Β' ΦΑΣΗ.

Με την ολοκλήρωση και των τριών Λειτουργικών Ενότητων του έργου θα εξελιχθεί ο ψηφιακός μετασχηματισμός της Δικαιοσύνης, θα επιτευχθεί η επιτάχυνση της απονομής της με αποτέλεσμα τη βελτίωση του επενδυτικού περιβάλλοντος και της ανταγωνιστικότητας, θα ενισχυθεί το κράτος δικαίου και η διαφάνεια στη λειτουργία της Δικαιοσύνης και θα ισχυροποιηθούν οι θεσμοί και η εμπιστοσύνη της κοινωνίας σε αυτούς.

Σχετικά links:

<https://ministryofjustice.gr/?p=15340>

► ΑΠΔΠΧ: Εντολή ορισμού εκπροσώπου προς την DeepSeek

Στο πλαίσιο άσκησης των αρμοδιοτήτων της να εποπτεύει την εφαρμογή των διατάξεων του Γενικού Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (ΓΚΠΔ), του ν. 4624/2019 και άλλων ρυθμίσεων που αφορούν την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, η ελληνική Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ) κίνησε, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 57 παρ. 1 α', 58 παρ. 1 β' του ΓΚΠΔ και 13 παρ. 1 η' και 15 παρ. 1 του ν. 4624/2019, διαδικασία αυτεπάγγελτου ελέγχου στην εταιρεία Hangzhou DeepSeek Artificial Intelligence Co., Ltd. σχετικά με τις υπηρεσίες Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) της πλατφόρμας DeepSeek που αυτή παρέχει τόσο στο διαδίκτυο όσο και μέσω σχετικής εφαρμογής (web- και app-based) σε υποκείμενα προσωπικών δεδομένων ευρισκόμενα στην Ευρώπη και, ειδικότερα, στην Ελλάδα.

Η Αρχή διαπίστωσε ότι η εταιρεία Hangzhou DeepSeek Artificial Intelligence Co., Ltd. παρέβη την υποχρέωσή της να ορίσει εκπρόσωπο στην ΕΕ κατ' άρθρο 27 ΓΚΠΔ, διότι, παρόλο που αυτή, αν και δεν έχει εγκατάσταση στην ΕΕ, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ, βάσει του άρθρου 3 παρ. 2 στοιχ. β' και, συνεπώς, υποχρεούται να ορίσει εκπρόσωπο στην ΕΕ σύμφωνα με το άρθρο 27 ΓΚΠΔ, εντούτοις, δεν έχει εκπληρώσει την υποχρέωσή της αυτή.

Η Αρχή απηύθυνε στην εταιρεία Hangzhou DeepSeek Artificial Intelligence Co. (υπεύθυνος επεξεργασίας), η οποία παρέχει υπηρεσίες TN μέσω της πλατφόρμας DeepSeek, με βάση το άρθρο 58 παρ. 2, εδ. δ', του ΓΚΠΔ, εντολή, όπως ορίσει γραπτώς εκπρόσωπο στην ΕΕ, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 27 ΓΚΠΔ, και ενημερώσει σχετικά την Αρχή.

Σχετικά links:

https://www.dpa.gr/sites/default/files/2025-05/18_2025%20anonym.pdf

► ΕΕΤΤ: Ετήσια Έκθεση για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες

Τον Ιούνιο του 2025, η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (ΕΕΤΤ) δημοσίευσε την Ετήσια Έκθεση για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες, στο πλαίσιο εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065 (Digital Services Act-DSA). Ο Κανονισμός DSA τέθηκε σε ισχύ τον Φεβρουάριο 2024 σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η εφαρμογή του σε κάθε χώρα συντονίζεται από τους Εθνικούς Συντονιστές Ψηφιακών Υπηρεσιών.

Εντός του 2024, η ΕΕΤΤ ανέλαβε τον ρόλο του Συντονιστή Ψηφιακών Υπηρεσιών στην Ελλάδα, συνδράμοντας στην προσπάθεια αντιμετώπισης του παράνομου και επιβλαβούς περιεχομένου στο Διαδίκτυο, στοχεύοντας παράλληλα στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων όλων των χρηστών ψηφιακών υπηρεσιών.

Οι κυριότερες δράσεις της ΕΕΤΤ κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του Κανονισμού DSA περιλαμβάνουν:

- Τη διαχείριση καταγγελιών χρηστών ψηφιακών υπηρεσιών.
- Τη θέσπιση διαδικασίας σχετικά με την αναγνώριση αξιόπιστων πηγών επισήμανσης παράνομου περιεχομένου.
- Την αναγνώριση αξιόπιστων πηγών επισήμανσης παράνομου περιεχομένου.
- Τη θέσπιση διαδικασίας σχετικά με την πιστοποίηση Οργάνων Εξωδικαστικής Επίλυσης Διαφορών.
- Την καθιέρωση πλαισίου συνεργασίας με τις άλλες αρμόδιες αρχές στην Ελλάδα (Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα και Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης).
- Τη δημιουργία μητρώου παρόχων ενδιάμεσων υπηρεσιών.
- Τη συμμετοχή στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Ψηφιακών Υπηρεσιών και στις σχετικές ομάδες εργασίας.
- Την ενίσχυση της ενημέρωσης για τον Κανονισμό DSA και τις υποχρεώσεις που θέτει στους παρόχους ψηφιακών υπηρεσιών.

Το 2025, η ΕΕΤΤ στοχεύει να ενισχύσει περαιτέρω τις δράσεις της, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, με έμφαση στη συνεργασία με όλους τους εμπλεκόμενους και στη διασφάλιση της επιτυχούς εφαρμογής του Κανονισμού DSA.

Σχετικά links:

<https://www.eett.gr/wp-content/uploads/2025/06/Ετήσια-Έκθεση-DSA-2024.pdf>

► Στρατηγική της ΕΕ για τη διαχείριση κρίσεων στον κυβερνοχώρο

Στις 6 Ιουνίου 2025, οι Υπουργοί Τηλεπικοινωνιών των κρατών μελών της ΕΕ ενέκριναν το σχέδιο στρατηγικής της Ένωσης για τη διαχείριση κρίσεων στον κυβερνοχώρο, το οποίο παρέχει καθοδήγηση για την αντίδραση της ΕΕ σε μεγάλης κλίμακας περιστατικά κυβερνοασφάλειας ή κυβερνοκρίσεις.

Το σχέδιο στρατηγικής της ΕΕ για τον κυβερνοχώρο αποτελεί σημαντική κατευθυντήρια γραμμή, προκειμένου τα κράτη μέλη να ενισχύσουν τις ικανότητές τους όσον αφορά την ετοιμότητα, τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση περιστατικών κυβερνοασφάλειας, αξιοποιώντας παράλληλα τα θεμέλια που τέθηκαν στο σχέδιο στρατη-

γικής του 2017 για την κυβερνοασφάλεια και λαμβάνοντας υπόψη σημαντικά νομοθετήματα που εκδόθηκαν πρόσφατα, όπως η Οδηγία NIS2 και ο Κανονισμός για την αλληλεγγύη στον κυβερνοχώρο.

Το σχέδιο στρατηγικής της ΕΕ για τον κυβερνοχώρο αποσκοπεί στην αντιμετώπιση ενός ολοένα και πιο σύνθετου τοπίου κυβερνοαπειλών μέσω της ενίσχυσης των υφιστάμενων δικτύων της ΕΕ, της προώθησης της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών και των εμπλεκόμενων φορέων και της υπέρβασης των ενδεχόμενων εμποδίων.

Το εν λόγω σχέδιο τονίζει τη σημασία της ψηφιακής τεχνολογίας και της παγκόσμιας συνδεσιμότητας ως βάσης για την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα της ΕΕ. Ωστόσο, η αύξηση του βαθμού διασύνδεσης και ψηφιοποίησης της κοινωνίας μεγαλώνει και τον κίνδυνο εμφάνισης περιστατικών κυβερνοασφάλειας και κυβερνοεπιθέσεων. Οι υβριδικές εκστρατείες και οι κυβερνοεπιθέσεις μπορούν να επηρεάσουν άμεσα την ασφάλεια, την οικονομία και την κοινωνία της ΕΕ.

Ενώ τα κράτη μέλη έχουν την πρωταρχική ευθύνη για τη διαχείριση περιστατικών και κρίσεων στον κυβερνοχώρο, τα περιστατικά μεγάλης κλίμακας θα μπορούσαν να προκαλέσουν διαταραχή τόσο μεγάλη που να υπερβαίνει την ικανότητα αντίδρασης ενός κράτους μέλους, ή θα μπορούσαν να έχουν αντίκτυπο σε αρκετά κράτη μέλη.

Δεδομένου ότι ένα τέτοιο περιστατικό θα μπορούσε να εξελιχθεί σε μια ολοκληρωμένη κρίση, επηρεάζοντας τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς της ΕΕ ή θέτοντας σε σοβαρό κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια και προστασία, η συνεργασία σε τεχνικό, επιχειρησιακό και πολιτικό επίπεδο είναι απαραίτητη για την αποτελεσματική διαχείριση κρίσεων και περιστατικών αυτού του είδους.

Για τον συγκεκριμένο προσδιορισμό των μεγάλης κλίμακας περιστατικών ή κυβερνοκρίσεων σε επίπεδο Ένωσης, το σχέδιο στρατηγικής της ΕΕ για τον κυβερνοχώρο εξηγεί σαφώς πότε θα πρέπει να ενεργοποιηθεί το πλαίσιο κρίσης και ποιοι είναι οι ρόλοι των αρμόδιων δικτύων, φορέων και μηχανισμών της Ένωσης [π.χ. ENISA, Οργανισμός της ΕΕ για την Κυβερνοασφάλεια ή EU-CyCLONe (δίκτυο οργανισμών διασύνδεσης για τις κρίσεις στον κυβερνοχώρο)]. Το κείμενο επισημαίνει επίσης τη σημασία του συντονισμού της επικοινωνίας με το κοινό πριν, κατά και μετά από περιστατικά κρίσης.

Το σχέδιο στρατηγικής της ΕΕ για τον κυβερνοχώρο τονίζει τη σημασία της πολιτικοστρατιωτικής συνεργασίας στο πλαίσιο της διαχείρισης κυβερνοκρίσεων, μεταξύ άλλων με το NATO, μέσω ενισχυμένων μηχανισμών ανταλλαγής πληροφοριών, όπου είναι εφικτό και απαραίτητο.

Τέλος, το σχέδιο στρατηγικής της ΕΕ για τον κυβερνοχώρο περιλαμβάνει επίσης κεφάλαια σχετικά με την ανάκαμψη, ενώ παράλληλα προσπαθεί να ενισχύσει την ανταλλαγή διδαγμάτων μεταξύ των κρατών μελών.

Σχετικά links:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/el/library/cyber-blueprint-draft-council-recommendation>

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/el/news/commission-launches-new-cybersecurity-blueprint-enhance-eu-cyber-crisis-coordination>

<https://www.consilium.europa.eu/el/topics/cybersecurity/>

<https://www.consilium.europa.eu/el/meetings/tte/2025/06/06/>

► Η Γνώμη του ΕΣΠΔ για την προστασία δεδομένων στα μοντέλα Τεχνητής Νοημοσύνης

Η Γνώμη 28/2024 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Προστασίας Δεδομένων (ΕΣΠΔ) αφορά ορισμένες πτυχές της προστασίας δεδομένων που σχετίζονται με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο των μοντέλων Τεχνητής Νοημοσύνης (TN) και είναι πλέον αναρτημένη στην ελληνική γλώσσα στον ιστότοπο του ΕΣΠΔ.

Οι τεχνολογίες τεχνητής νοημοσύνης δημιουργούν πολλές ευκαιρίες και οφέλη σε ένα ευρύ φάσμα τομέων και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Προστατεύοντας το θεμελιώδες δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων, ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ) υποστηρίζει αυτές τις ευκαιρίες και προωθεί άλλα θεμελιώδη δικαιώματα της ΕΕ, όπως το δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης, της έκφρασης και της πληροφόρησης, το δικαίωμα στην εκπαίδευση ή την επιχειρηματική ελευθερία. Ως εκ τούτου, ο ΓΚΠΔ είναι ένα νομικό πλαίσιο που ενθαρρύνει την υπεύθυνη καινοτομία.

Στο πλαίσιο αυτό, λαμβάνοντας υπόψη τα ζητήματα προστασίας των δεδομένων που εγείρουν οι τεχνολογίες αυτές, η ιρλανδική εποπτική αρχή ζήτησε από το ΕΣΠΔ να εκδώσει γνώμη για ζητήματα γενικής εφαρμογής σύμφωνα με το άρθρο 64 παρ. 2 του ΓΚΠΔ. Το αίτημα αφορά την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο των φάσεων ανάπτυξης και εφαρμογής των μοντέλων TN. Πιο αναλυτικά, στο αίτημα τέθηκαν τα εξής ερωτήματα: 1) πότε και πώς ένα μοντέλο TN μπορεί να θεωρηθεί «ανώνυμο»· 2) πώς οι υπεύθυνοι επεξεργασίας μπορούν να αποδείξουν την καταλληλότητα του έννομου συμφέροντος ως νομικής βάσης στις φάσεις ανάπτυξης και 3) εφαρμογής· και 4) ποιες είναι οι συνέπειες της παράνομης επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά τη φάση ανάπτυξης ενός μοντέλου TN στην επακόλουθη επεξεργασία ή λειτουργία του μοντέλου TN.

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα, στη Γνώμη αναφέρεται ότι οι ισχυρισμοί περί ανωνυμίας ενός μοντέλου TN θα πρέπει να αξιολογούνται από τις αρμόδιες εποπτικές αρχές κατά περίπτωση, δεδομένου ότι το ΕΣΠΔ θεωρεί ότι τα μοντέλα TN που εκπαιδεύονται με δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δεν μπορούν, σε όλες τις περιπτώσεις,

να θεωρηθούν ανώνυμα. Για να θεωρηθεί ένα μοντέλο ΤΝ ανώνυμο, τόσο 1) η πιθανότητα άμεσης (ή και πιθανολογικής) εξαγωγής δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που αφορούν άτομα των οποίων τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα χρησιμοποιήθηκαν για την ανάπτυξη του μοντέλου, όσο και 2) η πιθανότητα λήψης, σκόπιμης ή μη, τέτοιων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από ερωτήσεις, θα πρέπει να είναι αμελητέα, λαμβάνοντας υπόψη «όλα τα μέσα τα οποία είναι ευλόγως πιθανό ότι θα χρησιμοποιηθούν» από τον υπεύθυνο επεξεργασίας ή άλλο πρόσωπο.

Κατά τη διενέργεια της αξιολόγησής τους, οι εποπτικές αρχές θα πρέπει να επανεξετάζουν την τεκμηρίωση που παρέχεται από τον υπεύθυνο επεξεργασίας για να αποδειχθεί η ανωνυμία του μοντέλου. Εν προκειμένω, η Γνώμη παρέχει έναν μη περιοριστικό και μη εξαντλητικό κατάλογο μεθόδων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους υπευθύνους επεξεργασίας για την απόδειξη της ανωνυμίας και μπορούν, επομένως, να ληφθούν υπόψη από τις εποπτικές αρχές κατά την αξιολόγηση του ισχυρισμού του υπευθύνου επεξεργασίας περί ανωνυμίας. Αυτό καλύπτει, για παράδειγμα, τις προσεγγίσεις που ακολουθούν οι υπεύθυνοι επεξεργασίας, κατά τη φάση της ανάπτυξης, για να αποτρέψουν ή να περιορίσουν τη συλλογή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που χρησιμοποιούνται για την εκπαίδευση, να μειώσουν την αναγνωρισιμότητά τους, να αποτρέψουν την εξαγωγή τους ή να παράσχουν διαβεβαίωση σχετικά με την προηγμένη ανθεκτικότητα σε επιθέσεις.

Όσον αφορά το δεύτερο και το τρίτο ερώτημα, η Γνώμη παρέχει γενικές εκτιμήσεις που πρέπει να λαμβάνουν υπόψη οι εποπτικές αρχές όταν αξιολογούν εάν οι υπεύθυνοι επεξεργασίας μπορούν να επικαλεστούν έννομο συμφέρον ως κατάλληλη νομική βάση για την επεξεργασία που διενεργείται στο πλαίσιο της ανάπτυξης και της εφαρμογής μοντέλων ΤΝ.

Η Γνώμη υπενθυμίζει ότι δεν υπάρχει ιεράρχηση των νομικών βάσεων που προβλέπονται από τον ΓΚΠΔ, και ότι εναπόκειται στους υπευθύνους επεξεργασίας να προσδιορίσουν την κατάλληλη νομική βάση για τις δραστηριότητες επεξεργασίας τους. Στη συνέχεια, η Γνώμη υπενθυμίζει τον έλεγχο τριών σταδίων που θα πρέπει να διενεργείται κατά την αξιολόγηση της χρήσης του έννομου συμφέροντος ως νομικής βάσης, δηλ. 1) προσδιορισμός του έννομου συμφέροντος που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή τρίτο μέρος· 2) ανάλυση της αναγκαιότητας της επεξεργασίας για τους σκοπούς των επιδιωκόμενων έννομων συμφερόντων (αναφέρεται επίσης ως «κριτήριο αναγκαιότητας»)· και 3) εκτίμηση ότι τα συμφέροντα ή τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες των υποκειμένων των δεδομένων δεν υπερισχύουν του έννομου συμφέροντος ή των έννομων συμφερόντων (αναφέρεται επίσης ως «κριτήριο εξισορρόπησης»).

Όσον αφορά το πρώτο στάδιο, υπενθυμίζεται στη Γνώμη ότι ένα συμφέρον μπορεί να θεωρηθεί έννομο εάν πληρούνται τα ακόλουθα τρία σωρευτικά κριτήρια: το συμφέρον 1) είναι σύννομο· 2) διατυπώνεται με σαφήνεια και ακρίβεια· και 3) είναι πραγματικό και υπαρκτό (δηλαδή δεν είναι υποθετικό). Το συμφέρον αυτό μπορεί να καλύπτει, για παράδειγμα, την ανάπτυξη ενός μοντέλου ΤΝ – ανάπτυξη της υπηρεσίας ενός εικονικού συνομιλητή για την παροχή βοήθειας στους χρήστες – ή την εφαρμογή του για τη βελτίωση της ανίχνευσης απειλών σε ένα πληροφοριακό σύστημα.

Όσον αφορά το δεύτερο στάδιο, η Γνώμη υπενθυμίζει ότι, προκειμένου να εκτιμηθεί η αναγκαιότητα, πρέπει να εξετάζεται: 1) αν η δραστηριότητα επεξεργασίας θα επιτρέψει την επιδίωξη του έννομου συμφέροντος· και 2) αν ο τρόπος αυτός είναι ο λιγότερο παρεμβατικός για την επιδίωξη του εν λόγω συμφέροντος. Όταν αξιολογούν εάν πληρούται η προϋπόθεση της αναγκαιότητας, οι εποπτικές αρχές θα πρέπει να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στον όγκο των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται σε επεξεργασία και στο εάν είναι αναλογική η επιδίωξη του επίμαχου έννομου συμφέροντος, μεταξύ άλλων υπό το πρίσμα της αρχής της ελαχιστοποίησης των δεδομένων.

Όσον αφορά το τρίτο στάδιο, η Γνώμη υπενθυμίζει ότι το κριτήριο της εξισορρόπησης θα πρέπει να ελέγχεται με συνεκτίμηση των ειδικών περιστάσεων κάθε περίπτωσης. Στη συνέχεια, παρέχει επισκόπηση των στοιχείων που μπορούν να λαμβάνουν υπόψη οι εποπτικές αρχές όταν αξιολογούν εάν το συμφέρον ενός υπευθύνου επεξεργασίας ή τρίτου μέρους παρακάμπτεται από τα συμφέροντα, τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες των υποκειμένων των δεδομένων.

Στο πλαίσιο του τρίτου σταδίου, η Γνώμη επισημαίνει συγκεκριμένους κινδύνους για τα θεμελιώδη δικαιώματα οι οποίοι ενδέχεται να ανακύψουν είτε κατά τη φάση ανάπτυξης είτε κατά τη φάση εφαρμογής μοντέλων ΤΝ. Διευκρινίζει, επίσης, ότι η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που πραγματοποιείται κατά τις φάσεις ανάπτυξης και εφαρμογής των μοντέλων ΤΝ μπορεί να επηρεάσει τα υποκείμενα των δεδομένων με διάφορους τρόπους, οι οποίοι μπορεί να είναι θετικοί ή αρνητικοί. Για την αξιολόγηση του εν λόγω αντικτύπου, οι εποπτικές αρχές μπορούν να λαμβάνουν υπόψη τη φύση των δεδομένων που τίθενται σε επεξεργασία από τα μοντέλα, το πλαίσιο της επεξεργασίας και τις πιθανές περαιτέρω συνέπειες της επεξεργασίας.

Η Γνώμη υπογραμμίζει επιπλέον τον ρόλο των εύλογων προσδοκιών των υποκειμένων των δεδομένων στο κριτήριο εξισορρόπησης. Αυτό μπορεί να είναι σημαντικό λόγω της πολυπλοκότητας των τεχνολογιών που χρησιμοποιούνται στα μοντέλα ΤΝ και του γεγονότος ότι μπορεί να είναι δύσκολο για τα υποκείμενα των δε-

δομένων να κατανοήσουν την ποικιλία των πιθανών χρήσεών τους, καθώς και τις διάφορες δραστηριότητες επεξεργασίας που εκτελούνται. Στο πλαίσιο αυτό, τόσο οι πληροφορίες που παρέχονται στα υποκείμενα των δεδομένων όσο και το πλαίσιο της επεξεργασίας μπορεί να συγκαταλέγονται μεταξύ των στοιχείων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την αξιολόγηση του εάν τα υποκείμενα των δεδομένων μπορούν εύλογα να αναμένουν ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τους θα υποβληθούν σε επεξεργασία. Όσον αφορά το πλαίσιο, αυτό μπορεί να περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τα εξής: το εάν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ήταν δημόσια διαθέσιμα, τη φύση της σχέσης μεταξύ του υποκειμένου των δεδομένων και του υπευθύνου επεξεργασίας (και εάν υπάρχει σύνδεση μεταξύ των δύο), τη φύση της υπηρεσίας, το πλαίσιο στο οποίο συλλέχθηκαν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, την πηγή από την οποία συλλέχθηκαν τα δεδομένα (π.χ. τον ιστότοπο ή την υπηρεσία από όπου συλλέχθηκαν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, και τις ρυθμίσεις απορρήτου που προσφέρουν), τις πιθανές περαιτέρω χρήσεις του μοντέλου, και το εάν τα υποκείμενα των δεδομένων γνωρίζουν ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τους βρίσκονται στο διαδίκτυο.

Στη Γνώμη υπενθυμίζεται επίσης ότι, όταν τα συμφέροντα, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των υποκειμένων των δεδομένων φαίνεται να υπερισχύουν του έννομου συμφέροντος ή των έννομων συμφερόντων που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή τρίτο μέρος, ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να εξετάσει το ενδεχόμενο εφαρμογής μέτρων μετριασμού προκειμένου να περιοριστεί ο αντίκτυπος της επεξεργασίας στα εν λόγω υποκείμενα των δεδομένων. Τα μέτρα μετριασμού δεν θα πρέπει να συγχέονται με τα μέτρα τα οποία ο υπεύθυνος επεξεργασίας υποχρεούται εκ του νόμου να υιοθετήσει ούτως ή άλλως για να εξασφαλίσει τη συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ. Επιπλέον, τα μέτρα θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στις περιστάσεις της περίπτωσης και στα χαρακτηριστικά του μοντέλου ΤΝ, συμπεριλαμβανομένης της σκοπούμενης χρήσης του. Εν προκειμένω, η Γνώμη παρέχει μη εξαντλητικό κατάλογο παραδειγμάτων μέτρων μετριασμού σε σχέση με τη φάση ανάπτυξης (μεταξύ άλλων όσον αφορά την ιστοσυγκομιδή) και τη φάση εφαρμογής. Τα μέτρα μετριασμού μπορεί να υπόκεινται σε ταχεία εξέλιξη και θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στις περιστάσεις της περίπτωσης. Ως εκ τούτου, εναπόκειται στις εποπτικές αρχές να αξιολογούν την καταλληλότητα των μέτρων μετριασμού που εφαρμόζονται κατά περίπτωση.

Όσον αφορά το τέταρτο ερώτημα, η Γνώμη υπενθυμίζει γενικά ότι οι εποπτικές αρχές έχουν τη διακριτική ευχέρεια να αξιολογούν την πιθανή παράβαση (ή τις πιθανές παραβάσεις) και να επιλέγουν τα κατάλληλα, ανα-

γκαία και αναλογικά μέτρα, λαμβάνοντας υπόψη τις περιστάσεις κάθε μεμονωμένης περίπτωσης. Στη συνέχεια, η Γνώμη εξετάζει τρία σενάρια.

Σύμφωνα με το σενάριο 1, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα διατηρούνται στο μοντέλο ΤΝ (υπό την έννοια ότι το μοντέλο δεν μπορεί να θεωρηθεί ανώνυμο, όπως περιγράφεται λεπτομερώς στο πρώτο ερώτημα) και στη συνέχεια υποβάλλονται σε επεξεργασία από τον ίδιο υπεύθυνο επεξεργασίας (για παράδειγμα, στο πλαίσιο της εφαρμογής του μοντέλου). Η Γνώμη αναφέρει ότι θα πρέπει να αξιολογείται, κατά περίπτωση, ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο, εάν οι φάσεις ανάπτυξης και εφαρμογής αφορούν χωριστούς σκοπούς (και άρα συνιστούν χωριστές δραστηριότητες επεξεργασίας) και σε ποιον βαθμό η έλλειψη νομικής βάσης για την αρχική δραστηριότητα επεξεργασίας επηρεάζει τη νομιμότητα της επακόλουθης επεξεργασίας.

Σύμφωνα με το σενάριο 2, τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα διατηρούνται στο μοντέλο και υποβάλλονται σε επεξεργασία από άλλον υπεύθυνο επεξεργασίας στο πλαίσιο της εφαρμογής του μοντέλου. Εν προκειμένω, η Γνώμη αναφέρει ότι οι εποπτικές αρχές θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη εάν ο υπεύθυνος επεξεργασίας που εφαρμόζει το μοντέλο διενήργησε κατάλληλη αξιολόγηση, στο πλαίσιο των υποχρεώσεων λογοδοσίας του για απόδειξη της συμμόρφωσης με το άρθρο 5 παρ. 1 στοιχ. α' και το άρθρο 6 του ΓΚΠΔ, προκειμένου να εξακριβώσει ότι το μοντέλο ΤΝ δεν αναπτύχθηκε με παράνομη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Η αξιολόγηση αυτή θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη, για παράδειγμα, την πηγή των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και εάν κατά την επεξεργασία στη φάση της ανάπτυξης διαπιστώθηκε παράβαση, ιδίως από εποπτική αρχή ή δικαστήριο, και θα πρέπει να είναι λιγότερο ή περισσότερο λεπτομερής ανάλογα με τους κινδύνους που ενέχει η επεξεργασία στη φάση της εφαρμογής.

Σύμφωνα με το σενάριο 3, ένας υπεύθυνος επεξεργασίας επεξεργάζεται παρανόμως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα για την ανάπτυξη του μοντέλου ΤΝ και στη συνέχεια εξασφαλίζει την ανωνυμοποίησή τους, πριν ο ίδιος ή άλλος υπεύθυνος επεξεργασίας ξεκινήσει άλλη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της εφαρμογής. Εν προκειμένω, η Γνώμη αναφέρει ότι, εάν μπορεί να αποδειχθεί ότι η μετέπειτα λειτουργία του μοντέλου ΤΝ δεν συνεπάγεται την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, το ΕΣΠΔ θεωρεί ότι δεν θα έχει εφαρμογή ο ΓΚΠΔ. Ως εκ τούτου, ο παράνομος χαρακτήρας της αρχικής επεξεργασίας δεν θα πρέπει να επηρεάζει τη μεταγενέστερη λειτουργία του μοντέλου. Επιπλέον, το ΕΣΠΔ θεωρεί ότι, όταν οι υπεύθυνοι επεξεργασίας επεξεργάζονται ακολούθως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που συλλέγονται κατά τη διάρκεια της φάσης εφαρμογής, μετά την ανω-

νυμοποίηση του μοντέλου, ο ΓΚΠΔ θα έχει εφαρμογή σε σχέση με τις εν λόγω πράξεις επεξεργασίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η Γνώμη θεωρεί ότι, όσον αφορά τον ΓΚΠΔ, η νομιμότητα της επεξεργασίας που πραγματοποιείται κατά τη φάση της εφαρμογής δεν θα πρέπει να επηρεάζεται από τον παράνομο χαρακτήρα της αρχικής επεξεργασίας.

Σχετικά links:

https://www.edpb.europa.eu/system/files/2025-05/edpb_opinion_202428_ai-models_el.pdf

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2025)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου

► Ανεξαρτησία των εθνικών δικαστών

Το δίκαιο της ΕΕ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση, η οποία επιτρέπει την αφαίρεση μέρους ή του συνόλου των υποθέσεων τις οποίες έχει αναλάβει μία δικαστής, εφόσον η σχετική απόφαση δεν λαμβάνεται στη βάση αντικειμενικών κριτηρίων και δεν αιτιολογείται επαρκώς

προδικαστική παραπομπή – κράτος δικαίου – άρθρο 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ – αρχή της ισοβιότητας και της ανεξαρτησίας των δικαστών – πράξη του συμβουλίου διοίκησης δικαστηρίου με την οποία αφαιρείται από δικαστή το σύνολο των υποθέσεων του – έλλειψη αντικειμενικών κριτηρίων βάσει των οποίων μπορεί να ληφθεί απόφαση για την αφαίρεση υποθέσεων – απουσία υποχρέωσης αιτιολόγησης της απόφασης αυτής – υπεροχή του δικαίου της Ένωσης – υποχρέωση μη εφαρμογής μιας τέτοιας πράξης

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-647/21 και C-648/21, D.K. (Dessaisissement d'un juge), 06.03.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2025:143 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης στην παρούσα υπόθεση αφορούν την ερμηνεία των άρθρων 19 παρ. 1, εδάφιο β', ΣΕΕ και 47 του ΧΘΔ. Ειδικότερα, το ζήτημα προέκυψε όταν, στις 11 και 13 Οκτωβρίου 2021, το περιφερειακό δικαστήριο Slupsk στην Πολωνία διέταξε την αφαίρεση ενός συνόλου υποθέσεων (συμπεριλαμβανομένων και των υποθέσεων των κύριων δικών) από τη δικαστή που υπέβαλε τα σχετικά προδικαστικά ερωτήματα και την ανάθεσή τους σε άλλον δικαστή. Πριν τη μεταφορά αυτή, σε διαδικασίες άσχετες με αυτές εν προκειμένω, η πρώτη δικαστής είχε εξαφανίσει απόφαση πρωτοβάθμιου δικαστηρίου λόγω παραβίασης των άρθρων 19 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔ, ενώ είχε ζητήσει την απομάκρυνση δικαστή από τη σύνθεση που εκδίκαζε ορισμένη υπόθεση, βασιζόμενη στο δικαίωμα σε δικαστήριο που έχει συσταθεί νομίμως.

Στο πλαίσιο αυτό, η αιτούσα δικαστής, ισχυριζόμενη ότι η παραπάνω αφαίρεση των υποθέσεων που τής είχαν ανατεθεί συνιστά παραβίαση των αρχών ανεξαρτησίας και ισοβιότητας, υπέβαλε τρία προδικαστικά ερωτήματα προς το ΔΕΕ. Συγκεκριμένα, ζητούσε από το Δικαστήριο,

μεταξύ άλλων, να ερευνήσει τη συμβατότητα των άρθρων 19 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔ με την εξουσία εθνικού δικαστικού οργάνου να απαλλάξει κάποιον δικαστή (χωρίς τη συγκατάθεσή του) από τις υποθέσεις που του έχουν ανατεθεί, ιδίως όταν τίθενται ζητήματα διάκρισης εξουσιών ως προς τη σύνθεση του οργάνου, τη λήψη υπόψιν μιας τέτοιας απόφασης από τον νέο δικαστικό σχηματισμό ή άλλα δικαστικά όργανα, καθώς και τη δυνατότητα προσβολής των αποφάσεων αυτών από τους κατηγορουμένους στις κύριες, ποινικές δίκες. Πριν την εξέταση των ερωτημάτων αυτών επί της ουσίας, το Δικαστήριο διερεύνησε ορισμένα ζητήματα που αφορούν την αρμοδιότητά του και το παραδεκτό των προδικαστικών αιτήσεων. Αναφορικά με την αρμοδιότητά του, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι δεν είναι αρμόδιο να ερμηνεύσει το άρθρο 47 ΧΘΔ καθαυτό, καθώς, ενόψει του πεδίου εφαρμογής του τελευταίου, όπως ορίζεται στο άρθρο 51, οι υποθέσεις των κύριων δικών δεν σχετίζονται με την ερμηνεία ή την εφαρμογή κανόνα του δικαίου της Ένωσης ο οποίος να τίθεται σε εφαρμογή σε εθνικό επίπεδο. Εντούτοις, έκρινε ότι είναι αρμόδιο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα, διότι η οργάνωση της δικαιοσύνης ανήκει μεν στα κράτη μέλη, αλλά πρέπει να γίνεται σεβαστό το ενωσιακό δίκαιο κατά την άσκηση της εν λόγω αρμοδιότητας και, κυρίως, το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ.

Όσον αφορά το παραδεκτό των αιτήσεων, οι ενστάσεις που προβλήθηκαν από την πολωνική εισαγγελία, αφενός, και την Επιτροπή, αφετέρου, ήταν δύο. Πρώτον, η εισαγγελία υποστήριξε ότι η αιτούσα δικαστής υπέβαλε τα προδικαστικά ερωτήματα σε ημερομηνία μεταγενέστερη της πράξης αφαίρεσης των κρίσιμων υποθέσεων από την αρμοδιότητά της και, άρα, δεν θα μπορούσε να λάβει μια τέτοια απόφαση. Ως προς το ζήτημα αυτό, το ΔΕΕ έκρινε ότι, όπως προκύπτει από τη δικογραφία που έχει στη διάθεσή του, η ημερομηνία που έφεραν οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης ήταν προγενέστερη αυτής που έφερε η διάταξη ανάθεσης των υποθέσεων των κύριων δικών σε άλλον δικαστικό σχηματισμό, ενώ, σε κάθε περίπτωση, οι δύο διαδικασίες είχαν ανασταλεί λόγω της εκκρεμότητας των προδικαστικών παραπομπών. Παράλληλα, το Δικαστήριο τόνισε ότι η προσωπική φύση των ερωτημάτων που έθεσε η αιτούσα δεν επηρεάζει το παραδεκτό τους, ενώ, τέλος, οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης πληρούν εν μέρει τις προϋποθέσεις του άρθρου 94, στοιχεία α' και β', του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου για το απαραίτητο περιεχόμενο της κρίσιμης αίτησης. Ωστόσο, κατά τη γνώμη του ΔΕΕ, το σκέλος του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος σχετικά με την προβληματική σύνθεση του συμβουλίου διοίκησης του εθνικού δικα-

στηρίου δεν προσδιορίζεται επαρκώς εντός της αίτησης μέσα από την αναγκαία παράθεση του εθνικού νομικού πλαισίου και, συνεπώς, απορρίφθηκε ως απαράδεκτο. Δεύτερον, κατόπιν της ένστασης της Επιτροπής, εξίσου απαράδεκτο θεωρήθηκε και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα περί της δυνατότητας των κατηγορουμένων στις κύριες δίκες να προσφύγουν κατά των προαναφερόμενων διατάξεων που είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή της σύνθεσης του εθνικού δικαστικού σχηματισμού, δεδομένου ότι δεν επρόκειτο για ζητήματα αναγκαία για την επίλυση των υποθέσεων των κύριων δικών.

Σε επίπεδο ουσίας, το Δικαστήριο υπενθύμισε, καταρχάς, ότι η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', ΣΕΕ, αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της ΕΕ, κατ'αντιστοιχία με το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ και το άρθρο 47 ΧΘΔ, στις απαιτήσεις της οποίας συμπεριλαμβάνεται και η δικαστική ανεξαρτησία. Η ανεξαρτησία αυτή, συνεχίζει το ΔΕΕ, απαιτεί τόσο την άσκηση των καθηκόντων του εκάστοτε οργάνου με πλήρη αυτονομία, χωρίς εξωτερικές επιρροές ή παρεμβάσεις, είτε αυτές προέρχονται από τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία είτε από το εσωτερικό των εθνικών δικαστηρίων, όσο και την αμεροληψία του οργάνου αυτού (στην ουσία δικαστηρίου που έχει συσταθεί νομίμως), δηλαδή την τήρηση αντικειμενικότητας και την απουσία κάθε συμφέροντος ως προς την επίλυση της διαφοράς. Συνακόλουθα, οι εθνικοί κανόνες οι οποίοι σχετίζονται με τη διαδικασία ανάθεσης (ή αφαίρεσης) υποθέσεων, σε συνδυασμό με τους κανόνες που αφορούν τη σύνθεση των δικαστικών σχηματισμών, πρέπει να είναι σε θέση να αποκλείουν κάθε αθέμιτη παρεμβολή. Ωστόσο, εν προκειμένω, οι πολωνικές ρυθμίσεις που επιτρέπουν τέτοιου είδους αφαιρέσεις υποθέσεων και τη μεταβολή των δικαστικών σχηματισμών δεν περιλαμβάνουν αντικειμενικά κριτήρια για τις κρίσιμες ενέργειες, ενώ, μάλιστα, δεν απαιτείται από τα συμβούλια που λαμβάνουν τις αποφάσεις να τις αιτιολογήσουν επαρκώς. Πράγματι, στο πλαίσιο των επίμαχων υποθέσεων, η κρίσιμη πράξη του συμβουλίου διοίκησης, καθώς και η διάταξη περί μετακίνησης της αιτούσας δικαστή, είχαν μια ιδιαίτερα λακωνική αιτιολογία.

Συνολικά, ελλείψει αντικειμενικών κριτηρίων, οι σχετικές αποφάσεις δημιουργούν υπόνοιες αυθαιρεσίας και θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ως συγκεκαλυμμένες πειθαρχικές ποινές που επιβλήθηκαν λόγω της προγενέστερης συμπεριφοράς της οικείας δικαστή, αλλά και της απουσίας προηγούμενης συγκατάθεσής της. Επομένως, καταλήγει το ΔΕΕ, το άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', ΣΕΕ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που δίνει τη δυνατότητα να αφαιρείται μέρος ή το σύνολο των υποθέσεων που έχουν ανατεθεί σε έναν δικαστή, εφόσον η ρύθμιση αυτή δεν προβλέπει κριτήρια τα οποία πρέπει να διέπουν μια

τέτοια απόφαση και δεν επιβάλλει υποχρέωση αιτιολόγησης της.

Όσον αφορά το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, για το αν αποφάσεις αφαίρεσης, όπως οι προαναφερόμενες, πρέπει να μένουν ανεφάρμοστες, ενόψει του άρθρου 19 ΣΕΕ και της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, το ΔΕΕ ανέφερε σε πρώτη φάση ότι η τελευταία αρχή υποχρεώνει τον εθνικό δικαστή να αφήσει ανεφάρμοστη κάθε εθνική ρύθμιση και πρακτική η οποία αντιβαίνει σε ενωσιακή διάταξη που έχει άμεσο αποτέλεσμα. Το άρθρο 19 παρ. 1, εδάφιο β', ΣΕΕ έχει ένα τέτοιο αποτέλεσμα, διότι επιβάλλει στα κράτη μέλη σαφή και συγκεκριμένη υποχρέωση χωρίς καμία προϋπόθεση. Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι οι αποφάσεις αφαίρεσης αντιτίθενται στο άρθρο 19 ΣΕΕ, σύμφωνα με την προηγούμενη ανάλυση του Δικαστηρίου, ο εκάστοτε δικαστικός σχηματισμός είναι υποχρεωμένος να τις αφήσει ανεφάρμοστες, συνεχίζοντας την εκδίκαση των υποθέσεων με τη σύνθεση που υπήρχε πριν τη λήψη των αποφάσεων αυτών, χωρίς το συμβούλιο διοίκησης να μπορεί να εμποδίσει την εν λόγω εκδίκαση.

► Πρόσβαση στα έγγραφα

Ακύρωση απόφασης της Επιτροπής από το ΓεΔΕΕ λόγω αδικαιολόγητης απαγόρευσης πρόσβασης δημοσιογράφου σε ηλεκτρονικά μηνύματα

πρόσβαση στα έγγραφα – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – έγγραφα σχετικά με τα γραπτά μηνύματα που ανταλλάχθηκαν μεταξύ της Προέδρου της Επιτροπής και του διευθυνόντος συμβούλου της φαρμακευτικής εταιρείας Pfizer – άρνηση παροχής πρόσβασης – τεκμήριο αλήθειας της δήλωσης περί μη κατοχής εγγράφων – έλλειψη πειστικών εξηγήσεων βάσει των οποίων να είναι δυνατόν να προσδιορισθούν οι λόγοι για τη μη ύπαρξη ή τη μη κατοχή – διατήρηση των εγγράφων – αρχή της χρηστής διοίκησης

ΓεΔΕΕ T-36/23, Stevi και The New York Times/Επιτροπή, 14.05.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: M. van der Woude, Εισηγητής: M. Sampaol Pucurull, ECLI:EU:T:2025:483 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η προσφυγή που άσκησαν οι προσφεύγουσες, Ματίνα Στεβή και The New York Times Company, βάσει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ είχε ως αντικείμενο την ακύρωση της απόφασης που εξέδωσε η Επιτροπή στις 15 Νοεμβρίου 2022 και η οποία στην ουσία απέρριπτε το αίτημα των προσφευγουσών για πρόσβαση (βάσει του Κανονισμού 1049/2001 για την πρόσβαση στα έγγραφα των ενωσιακών θεσμών) στα ηλεκτρονικά μηνύματα που ανταλλάχθηκαν μεταξύ της Προέδρου της Επιτροπής και του διευθυνόντος συμβούλου της φαρμακευτικής εταιρείας Pfizer.

Ειδικότερα, στις 11 Μαΐου 2022, η Μ. Στεβή, δημοσιογράφος που εργάζεται στους New York Times, υπέβαλε αίτημα προς την Επιτροπή, βάσει του Κανονισμού 1049/2001, με το οποίο ζητούσε πρόσβαση στο σύνολο των γραπτών μηνυμάτων που ανταλλάχθηκαν μεταξύ των δύο προαναφερόμενων προσώπων την περίοδο μεταξύ 1ης Ιανουαρίου 2021 και 11ης Μαΐου 2022. Συνακόλουθα, κατόπιν της εξέτασης και δύο επιβεβαιωτικών αιτήσεων για πρόσβαση στα έγγραφα που κατέθεσε μεταγενέστερα η δημοσιογράφος, στις 16 Νοεμβρίου 2022 η Επιτροπή εξέδωσε την απόφασή της με την οποία απέρριπτε το αίτημα της τελευταίας, ισχυριζόμενη ότι δεν είχε στη διάθεσή της κάποιο έγγραφο το οποίο να αντιστοιχεί στην αρχική της αίτηση.

Ως εκ τούτου, οι προσφεύγουσες προσέφυγαν ενώπιον του ΓΕΔΕΕ, ζητώντας την ακύρωση της παραπάνω απόφασης της Επιτροπής. Σε πρώτη φάση, το ΓΕΔΕΕ εξέτασε το παραδεκτό της εν λόγω προσφυγής, το οποίο περιέλαβε δύο ζητήματα. Πρώτον, η Επιτροπή υποστήριξε ότι η New York Times δεν είχε ενεργητική νομιμοποίηση επί της προσφυγής, καθώς μόνο η Μ. Στεβή είχε υποβάλει την αρχική αίτηση και, κατά συνέπεια, είναι η μοναδική αποδέκτρια της προσβαλλόμενης απόφασης. Το ΓΕΔΕΕ έκρινε ότι δεν ήταν αναγκαίο να εξετάσει το εν λόγω ζήτημα, από τη στιγμή που δεν υπήρχε κάποιο ζήτημα με τη νομιμοποίηση της Μ. Στεβή, δεδομένου ότι μια ενεργητική νομιμοποίηση χωρίς προβλήματα αρκεί για το παραδεκτό όταν μια προσφυγή ασκείται από περισσότερους προσφεύγοντες. Δεύτερον, με το υπόμνημα απάντησης που προσκόμισαν οι προσφεύγουσες, συμπεριέλαβαν ως αποδεικτικό στοιχείο τις απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων που είχε πραγματοποιήσει η Μ. Στεβή χωριστά με την Πρόεδρο της Επιτροπής και με τον διευθύνοντα σύμβουλο της φαρμακευτικής εταιρείας Pfizer στις 25 Απριλίου 2021. Η Επιτροπή υποστήριξε ότι η καθυστερημένη προσκόμιση των αποδεικτικών στοιχείων αυτών δεν δικαιολογήθηκε επαρκώς όπως απαιτείται από τον Κανονισμό Διαδικασίας του ΓΕΔΕΕ και, άρα, δεν θα έπρεπε να γίνουν δεκτά. Ωστόσο, το ΓΕΔΕΕ θεώρησε πως η κρίσιμη καθυστέρηση ήταν δικαιολογημένη, καθώς σκοπός των προσφευγουσών ήταν η άρση οποιασδήποτε ασάφειας ως προς την ταυτότητα του κάθε προσώπου που προέβη στις επίμαχες δηλώσεις.

Επί της ουσίας, οι προσφεύγουσες προέβαλαν τρία επιχειρήματα υπέρ της ακύρωσης της απόφασης της Επιτροπής. Το πρώτο επιχείρημα που εξέτασε το ΓΕΔΕΕ αφορούσε την παραβίαση της αρχής της χρηστής διοίκησης εκ μέρους της Επιτροπής, διότι η τελευταία δεν εξήγησε τους λόγους για τους οποίους δεν κατέστη δυνατή η ανεύρεση των ζητηθέντων εγγράφων. Εξάλλου, συνεχίζουν, δεν προκύπτει από την προσβαλλόμενη απόφαση η έκταση της έρευνας και σε ποιους χώρους αποθήκευσης αυτή πραγματοποιήθηκε.

Αρχικά, το ΓΕΔΕΕ τόνισε ότι, στο πλαίσιο της *ratio* του Κανονισμού 1049/2001, δηλαδή την πληρέστερη πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων, θα πρέπει κάθε άρνηση παροχής πρόσβασης να μπορεί να προσβληθεί δικαστικώς. Αν κάποιο όργανο υποστηρίξει ότι τα ζητούμενα έγγραφα δεν βρίσκονται στην κατοχή του ή ότι δεν υπάρχουν, τεκμαίρεται ακριβώς η μη ύπαρξη των εγγράφων αυτών. Ωστόσο, το τεκμήριο αυτό μπορεί να ανατραπεί εφόσον προσκομίσει επαρκείς και συγκλίνουσες ενδείξεις ο εκάστοτε προσφεύγων.

Στην παρούσα υπόθεση, το ΓΕΔΕΕ διαπίστωσε ότι οι απαιτήσεις της Επιτροπής αναφορικά με την ύπαρξη ή μη των μηνυμάτων που ανταλλάχθηκαν μεταξύ της Προέδρου της Επιτροπής και του διευθύνοντος συμβούλου της φαρμακευτικής εταιρείας Pfizer ήταν ασυνεπείς και στηρίζονταν σε εικασίες. Συνεπώς, το κρίσιμο στοιχείο για το ΓΕΔΕΕ, στο σημείο αυτό, ήταν να αποδείξουν οι προσφεύγουσες με σχετικές ενδείξεις ότι η Επιτροπή είχε στην κατοχή της τα συγκεκριμένα μηνύματα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή και, σε κάθε περίπτωση, το κατά πόσον ήταν δυνατόν να υπάρχουν αυτά τα έγγραφα γενικότερα. Εν προκειμένω, οι προσφεύγουσες υποστήριξαν ότι η ύπαρξη και, άρα, η κατοχή από την Επιτροπή των κρίσιμων εγγράφων προέκυπτε από άρθρο που είχε δημοσιεύσει τον Απρίλιο του 2021 η Μ. Στεβή, το οποίο περιελάμβανε συνεντεύξεις που είχε πραγματοποιήσει η τελευταία με την Πρόεδρο της Επιτροπής και τον διευθύνοντα σύμβουλο της φαρμακευτικής εταιρείας Pfizer και από το οποίο φαινόταν η σχέση εμπιστοσύνης που είχε αναπτυχθεί μεταξύ των τελευταίων. Οι ενδείξεις αυτές, σε συνδυασμό με την ειδική έκθεση του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου σχετικά με την αγορά εμβολίων εκ μέρους της Ένωσης στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19, που επιβεβαίωνε την άτυπη διαδικασία διαπραγμάτευσης που διεξήχθη κατά τη διαπραγμάτευση των συμβάσεων για τα εμβόλια, κρίθηκαν επαρκείς από το ΓΕΔΕΕ για να ανατραπεί το τεκμήριο μη κατοχής.

Παράλληλα, το ΓΕΔΕΕ έκρινε ότι οι εξηγήσεις που παρέσχε η Επιτροπή αναφορικά με το γιατί δεν μπορούσε να εντοπίσει ή να επιτρέψει πρόσβαση στα σχετικά έγγραφα δεν ήταν πειστικές. Ειδικότερα, το ΓΕΔΕΕ θεώρησε προβληματικό το γεγονός ότι η Επιτροπή σε κανένα σημείο της υπόθεσης και της διαδικασίας ενώπιόν του δεν διευκρίνισε τους χώρους αποθήκευσης και, γενικότερα, το βάθος της έρευνας που πραγματοποίησε πριν καταλήξει στο συμπέρασμα της ανυπαρξίας των ζητηθέντων εγγράφων. Επιπλέον, η Επιτροπή δεν διευκρίνισε το κατά πόσον τα σχετικά γραπτά μηνύματα είχαν διαγραφεί ή όχι, καθώς και το αν κάτι τέτοιο έγινε με αυτόματο ή οικειοθελή τρόπο σε περίπτωση που πράγματι είχαν διαγραφεί. Τέλος, σύμφωνα με το ΓΕΔΕΕ, η Επιτροπή δεν επεξήγησε με σαφήνεια τους λόγους για τους οποίους τα μηνύματα αυτά αντιμετωπίστηκαν ως έγγραφα περιορισμένης ση-

μασίας, αν και ανταλλάχθηκαν στο πλαίσιο διαπραγματεύσεων για την αγορά εμβολίων από το εν λόγω θεσμικό όργανο για την αντιμετώπιση της πανδημίας.

Ενόψει τόσο της προαναφερόμενης ανατροπής του τεκμηρίου μη κατοχής των εγγράφων, αλλά και της έλλειψης πειστικών εξηγήσεων εκ μέρους της Επιτροπής, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την απόφαση της τελευταίας περί μη παροχής πρόσβασης στα έγγραφα, χωρίς να χρειαστεί να εξετάσει τους άλλους δύο λόγους ακύρωσης που προέβλεπαν οι προσφεύγουσες.

► Υπηρεσιακή κατάσταση των υπαλλήλων της ΕΕ

Ακύρωση αποφάσεων της Προέδρου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που επέβαλαν κύρωση λόγω ηθικής παρενόχλησης, στη βάση της παραβίασης των δικαιωμάτων άμυνας της προσφεύγουσας

θεσμικό δίκαιο – μέλος του Κοινοβουλίου – ηθική παρενόχληση – αποφάσεις της Προέδρου του Κοινοβουλίου σχετικά με ηθική παρενόχληση σε βάρος διαπιστευμένου κοινοβουλευτικού βοηθού και επιβολή σε βουλευτή της κύρωσης της απώλειας του δικαιώματος αποζημίωσης διαμονής επί δεκαημέρου – δικαίωμα ακρόασης – δικαιώματα άμυνας

ΓεΔΕΕ T-349/23, Semedo/Κοινοβούλιο, 12.03.2025, Τμήμα τέταρτο (πενταμελές), Πρόεδρος: Σ. Παπασάββας, Εισηγήτρια: T. Rynná, ECLI:EU:T:2025:252 – Προσφυγή ακυρώσεως

Τον Μάρτιο του 2022, επιτροπή του Κοινοβουλίου επιφορτισμένη με ζητήματα παρενόχλησης κίνησε έρευνα κατά της προσφεύγουσας, Monica Semedo, πρώην μέλος του Κοινοβουλίου, κατόπιν καταγγελίας για ηθική/ψυχολογική παρενόχληση που υπέβαλε ο πρώην κοινοβουλευτικός βοηθός της. Η εν λόγω επιτροπή διαβίβασε στην προσφεύγουσα μία περίληψη των ισχυρισμών του καταγγέλλοντος και τα σχετικά μη εμπιστευτικά αποδεικτικά στοιχεία, καλώντας την να υποβάλει τις παρατηρήσεις της επ' αυτών, ενώ παράλληλα τής γνωστοποίησε ότι πιθανώς θα την καλούσε σύντομα σε ακρόαση. Πράγματι, στις 17 Μαρτίου 2022, η προσφεύγουσα κατέθεσε τις παρατηρήσεις της επί των ισχυρισμών του καταγγέλλοντος και κλήθηκε σε ακρόαση ενώπιον της επιτροπής στις 26 Απριλίου. Ωστόσο, η ακρόαση αυτή θα λάμβανε χώρα κεκλεισμένων των θυρών και χωρίς τη δυνατότητα να συνδράμει δικηγόρος στην προσφεύγουσα (παρά τα σχετικά αιτήματα των συμβούλων της), με αποτέλεσμα να μην εμφανιστεί την προαναφερόμενη ημερομηνία και, εν τέλει, να καταθέσει μόνο ο καταγγέλλων.

Κατόπιν αυτών, τον Νοέμβριο του 2022, η επιτροπή ολοκλήρωσε την έκθεσή της επί της καταγγελίας, αναφέρο-

ντας ότι τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά συνιστούσαν όντως ηθική παρενόχληση, κατά την έννοια του Κανονισμού Υπηρεσιακής Κατάστασης των υπαλλήλων της ΕΕ. Συνακόλουθα, η Πρόεδρος του Κοινοβουλίου, αφού έδωσε τη δυνατότητα στην προσφεύγουσα να υποβάλει τις παρατηρήσεις της επί της έκθεσης της επιτροπής, εξέδωσε τις δύο αποφάσεις της στις 17 Απριλίου 2023. Με την πρώτη κρίθηκε ότι υπήρξε πράγματι ηθική παρενόχληση εκ μέρους της M. Semedo και με τη δεύτερη τής επιβλήθηκε κύρωση συνιστάμενη στην απώλεια του δικαιώματος αποζημίωσης διαμονής επί δεκαημέρου.

Στο πλαίσιο αυτό, η προσφεύγουσα άσκησε προσφυγή ακυρώσεως ενώπιον του ΓεΔΕΕ, με την οποία ζητούσε την ακύρωση των δύο αυτών αποφάσεων. Ειδικότερα, προέβαλε δύο λόγους ακυρώσεως. Με τον πρώτο ισχυρίστηκε ότι προσβλήθηκαν τόσο το δικαίωμα ακρόασης όσο και τα δικαιώματα άμυνας της, ενώ με τον δεύτερο υποστήριξε ότι υπήρξε πρόδηλη πλάνη εκτιμήσεως κατά τον χαρακτηρισμό των συμπεριφορών της ως περιστατικών ηθικής παρενόχλησης.

Σε πρώτη φάση, το ΓεΔΕΕ εξέτασε την ένσταση του Κοινοβουλίου, το οποίο θεώρησε ότι οι δύο παραπάνω λόγοι ακυρώσεως αφορούσαν στην ουσία μόνο την πρώτη προσβαλλόμενη απόφαση και, άρα, η προσφυγή είναι απαράδεκτη σε ό,τι αφορά τη δεύτερη απόφαση, ελλείψει σχετικών επιχειρημάτων. Το ΓεΔΕΕ τόνισε επ' αυτού ότι οι δύο αποφάσεις συνδέονται, δεδομένου ότι η νομιμότητα της δεύτερης απόφασης εξαρτάται από τη νομιμότητα της πρώτης και ότι, σε κάθε περίπτωση, μπορεί να θεωρηθεί ότι τα επιχειρήματα που περιλαμβάνονται στο δικόγραφο της προσφυγής καλύπτουν και τις δύο αποφάσεις. Συνεπώς, απέρριψε την ένσταση αυτή.

Σε επίπεδο ουσίας, το ΓεΔΕΕ εξέτασε αρχικά το δεύτερο σκέλος του πρώτου λόγου ακυρώσεως, το οποίο αφορούσε το γεγονός ότι η προσφεύγουσα δεν άσκησε το δικαίωμα ακρόασης ενώπιον της Προέδρου του Κοινοβουλίου, κατά παραβίαση, μεταξύ άλλων, του άρθρου 48 ΧΘΔ, ενώ παράλληλα η ανωνυμοποίηση της έκθεσης που έλαβε κατέστη την άμυνά της αδύνατη. Ειδικά για το τελευταίο στοιχείο, κρίσιμο για το ΓεΔΕΕ είναι το κατά πόσον η έκθεση που έλαβε η προσφεύγουσα περιλάμβανε το ουσιαστικό περιεχόμενο των μαρτυρικών καταθέσεων που είχε στη διάθεσή της η επιτροπή, έστω και αν αυτό προκύπτει από τη σύνοψη των καταθέσεων αυτών. Ως εκ τούτου, εξετάζοντας διάφορα αποσπάσματα των καταθέσεων των μαρτύρων που εντοπίζονταν εντός της μη εμπιστευτικής έκθεσης, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πράγματι υφίσταται μια σύνοψη των μαρτυριών που έλαβε η επιτροπή από δύο πρόσωπα, χωρίς να διευκρινίζεται η ταυτότητα των τελευταίων. Ωστόσο, η εν λόγω σύνοψη δεν αποτυπώνει το ουσιαστικό περιεχόμενο των μαρτυρικών καταθέσε-

ων, καθώς διαπιστώθηκε ότι δεν απέδιδαν ορισμένα σημαντικά στοιχεία της υπόθεσης, όπως, για παράδειγμα, η ευθύνη του καταγγέλλοντος για την επιδείνωση των σχέσεων του με την προσφεύγουσα. Επομένως, τα δικαιώματα άμυνας της προσφεύγουσας δεν έγιναν σεβαστά εν προκειμένω.

Επιπλέον, τα δικαιώματα άμυνας της προσφεύγουσας παραβιάστηκαν λόγω του ότι δεν έλαβε γνώση, ούτε της παρασχέθηκαν όλα τα έγγραφα αποδεικτικά στοιχεία της υπόθεσης. Πράγματι, το ΓεΔΕΕ τόνισε ότι πολλά από τα μηνύματα που είχε αποστείλει η προσφεύγουσα στον καταγγέλλοντα και στα οποία στηρίχθηκε η επιτροπή προκειμένου να θεμελιώσει τη δημιουργία αχρωτικού περιβάλλοντος εκ μέρους της, δεν συμπεριλήφθηκαν στα παραρτήματα της έκθεσης την οποία έλαβε και, σε κάθε περίπτωση, τα εν λόγω αποδεικτικά στοιχεία δεν της κοινοποιήθηκαν σε κανένα σημείο της διοικητικής διαδικασίας.

Συνακόλουθα, ενόψει της προσβολής των δικαιωμάτων άμυνας που διαπίστωσε στα δύο παραπάνω σημεία το ΓεΔΕΕ, κρίθηκε ότι η προσφεύγουσα στερήθηκε της ουσιαστικής δυνατότητας να διατυπώσει με μεγαλύτερη πληρότητα τις παρατηρήσεις της και να οργανώσει καλύτερα την άμυνά της. Δεδομένου ότι, χωρίς την πλημμέλεια αυτή, η υπόθεση θα μπορούσε να έχει διαφορετικό αποτέλεσμα, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε τις δύο προσβαλλόμενες αποφάσεις της Προέδρου του Κοινοβουλίου.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Συμπράξεις

Το ΓεΔΕΕ επικυρώνει κατ' ουσίαν την απόφαση C(2021) 3489 final της Επιτροπής με την οποία διαπιστώθηκε ότι οι τράπεζες επενδύσεων UBS, Natixis, UniCredit, Nomura, Bank of America, Portigon (πρώην WestLB) και NatWest (πρώην Royal Bank of Scotland) μετείχαν σε σύμπραξη στον τομέα των ευρωπαϊκών κρατικών ομολόγων

ανταγωνισμός – συμπράξεις – τομέας των ευρωπαϊκών κρατικών ομολόγων – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ – συντονισμός των τιμών και των δραστηριοτήτων διαπραγμάτευσης ομολόγων – ανταλλαγές εμπορικά ευαίσθητων πληροφοριών – διαρκής και ενιαία παράβαση – περιορισμός του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου – έννομο συμφέρον για τη διαπίστωση των παραβάσεων – υπολογισμός του ύψους του προστίμου – βασικό ποσό – αξία αντικατάστασης για την αξία των πωλήσεων – πλήρης δικαιοδοσία

ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-441/21, T-449/21, T-453/21, T-455/21, T-456/21 και T-462/21, UBS Group και UBS/ Επιτροπή (Obligations d'État européennes), 26.03.2025, Τμήμα πέμπτο (πενταμελές), Πρόεδρος: Σ. Παπασάββας, Εισηγητής: J. Svenningsen, ECLI:EU:T: 2025:337 – Προσφυγή ακυρώσεως

Το 2015, κατόπιν αίτησης επιείκειας που υπέβαλε η NatWest (πρώην Royal Bank of Scotland), η Επιτροπή κίνησε διαδικασία έρευνας για να εξετάσει την ύπαρξη σύμπραξης στον τομέα των ευρωπαϊκών κρατικών ομολόγων. Τα ευρωπαϊκά κρατικά ομόλογα είναι χρεόγραφα που επιτρέπουν στα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ να αντλούν μετρητά για τη χρηματοδότηση ορισμένων δαπανών ή επενδύσεων, και ιδίως για την αναχρηματοδότηση υφιστάμενου χρέους. Διατίθενται προς πώληση για πρώτη φορά από τον εκδότη τους ή για λογαριασμό του στην πρωτογενή αγορά και στη συνέχεια αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στη δευτερογενή αγορά. Στη δευτερογενή αγορά, οι τράπεζες επιδιώκουν να αποκομίσουν έσοδα εκμεταλλευόμενες τη διαφορά μεταξύ της τιμής προσφοράς και της τιμής ζήτησης των ομολόγων.

Από την έρευνά της, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι επτά τράπεζες επενδύσεων – η UBS, η Natixis, η UniCredit, η Nomura, η Bank of America, η Portigon (πρώην WestLB) και η NatWest (πρώην Royal Bank of Scotland) – είχαν συνεργαστεί και είχαν ανταλλάξει πληροφορίες προκειμένου να αποκτήσουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα κατά την έκδοση, τη διάθεση στην αγορά και τη διαπραγμάτευση ευρωπαϊκών κρατικών ομολόγων. Θεωρώντας ότι η εν λόγω συμπεριφορά αποτελούσε μέρος ενός συνολικού σχεδίου με το οποίο επιδιωκόταν αντίθετος προς τον ανταγωνισμό σκοπός, με αντίκτυπο στο σύνολο της αγοράς του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ), η Επιτροπή έκρινε ότι οι τράπεζες αυτές είχαν διαπράξει ενιαία και διαρκή παράβαση του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, επέβαλε πρόστιμα συνολικού ύψους 371 εκατομμυρίων ευρώ. Πρόστιμα επιβλήθηκαν μόνο στις UBS, UniCredit και Nomura. Στις Bank of America και Natixis δεν επιβλήθηκαν πρόστιμα διότι η σχετική εξουσία της Επιτροπής είχε παραγραφεί. Πρόστιμο δεν επιβλήθηκε ούτε στην Portigon, δεδομένου ότι ο καθαρός κύκλος εργασιών της κατά το τελευταίο οικονομικό έτος (βάσει του οποίου προσδιορίζεται το ανώτατο όριο του προστίμου) ήταν αρνητικός.

Οι τράπεζες (πλην της NatWest) άσκησαν προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ για την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής, στο μέτρο που τις αφορά. Η UBS, η UniCredit και η Nomura ζήτησαν επίσης από το ΓεΔΕΕ να μειώσει το ύψος των προστίμων που τους επιβλήθηκαν.

Σε ό,τι αφορά την προβαλλόμενη παραβίαση των δικαιωμάτων υπεράσπισης των προσφευγουσών, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι οι διορθώσεις των πραγματικών περιστάσεων και οι τροποποιήσεις που επέφερε η Επιτροπή στην

επιστολή πραγματικών περιστατικών προς την Portigon δεν αλλοίωσαν ουσιωδώς τα αποδεικτικά στοιχεία της παράβασης για την οποία κινήθηκε η διαδικασία ούτε οδήγησαν την Επιτροπή σε επέκταση του υλικού, χρονικού ή γεωγραφικού πεδίου εφαρμογής της παράβασης που καταλογίζεται, μεταξύ άλλων, στην Portigon στην ανακοίνωση των αιτιάσεων. Κατά συνέπεια, καμία από τις διορθώσεις ή τροποποιήσεις που επέφερε η Επιτροπή κατά την υποβολή της επιστολής πραγματικών περιστατικών δεν δικαιολογούσε την αποστολή συμπληρωματικής ανακοίνωσης αιτιάσεων αντί της απλής επιστολής πραγματικών περιστατικών, όπως ισχυρίστηκε η Portigon.

Ως προς την ευθύνη των προσφευγουσών για τη συμπεριφορά των διαπραγματευτών τους, το ΓεΔΕΕ υπενθύμισε ότι ένας υπάλληλος που εκτελεί τα καθήκοντά του για λογαριασμό και υπό την εποπτεία της επιχείρησης στην οποία εργάζεται θεωρείται ότι αποτελεί μέρος της οικονομικής μονάδας που συγκροτεί η εν λόγω επιχείρηση. Επομένως, για να διαπιστωθεί παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού της Ένωσης, κάθε αντιαγωνιστική συμπεριφορά υπαλλήλου μπορεί να καταλογιστεί στην επιχείρηση στην οποία ανήκει. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή μπορούσε νόμιμα να θεωρήσει την Portigon, την UniCredit και την Nomura υπεύθυνες για τη συμπεριφορά των αντίστοιχων διαπραγματευτών τους. Τούτο δε, λαμβάνοντας ιδίως υπόψη ότι οι εν λόγω τράπεζες δεν υπέβαλαν καταγγελία ούτε έλαβαν μέτρα κατά των διαπραγματευτών τους, παρά το γεγονός ότι οι τράπεζες αυτές ισχυρίζονται ότι συμμετείχαν στην αντιαγωνιστική συμπεριφορά εν αγνοία τους.

Σε ό,τι αφορά τους ισχυρισμούς που αμφισβητούν τον χαρακτηρισμό της καταλογιζόμενης στις προσφεύγουσες παράβασης ως διαρκούς και ενιαίας, το ΓεΔΕΕ αρχικά υπενθύμισε ότι μόνον οι συμπεριφορές που εντάσσονται σε ένα «συνολικό σχέδιο», λόγω του ότι επιδιώκουν τον ίδιο αντιαγωνιστικό σκοπό, μπορούν να χαρακτηριστούν ως ενιαία και διαρκής παράβαση. Όσον αφορά τον ενιαίο χαρακτήρα της παράβασης, διαπιστώθηκε ότι ορθώς η Επιτροπή έκρινε ότι ο αντίθετος προς τον ανταγωνισμό ενιαίος σκοπός τον οποίο επιδίωκαν οι διαπραγματευτές των εμπλεκόμενων τραπεζών ήταν να συνεννοηθούν ή να συντονίσουν τις στρατηγικές τους για την απόκτηση ευρωπαϊκών κρατικών ομολόγων στην πρωτογενή αγορά ή τη διαπραγμάτευσή τους στη δευτερογενή αγορά και την αύξηση των εσόδων τους. Όσον αφορά τον διαρκή χαρακτήρα της παράβασης, το ΓεΔΕΕ επικύρωσε το συμπέρασμα της Επιτροπής ότι η ενιαία παράβαση ήταν συνεχής μεταξύ του Ιανουαρίου 2007 και του Νοεμβρίου 2011. Αν και ήταν δυνατό να διαπιστωθούν κενά μεταξύ των εκδηλώσεων της παράβασης, γεγονός παραμένει ότι οι διαπραγματευτές συνέχιζαν τακτικά τις αντίθετες προς τον ανταγωνισμό συζητήσεις τους.

Όσον αφορά τον καταλογισμό της ενιαίας και διαρκούς παράβασης στις προσφεύγουσες, το ΓεΔΕΕ υπενθύμισε ότι ο καταλογισμός σε μια επιχείρηση της ευθύνης για την ενιαία και διαρκή παράβαση στο σύνολό της πρέπει να εκτιμάται υπό το πρίσμα δύο στοιχείων: πρώτον, της εκ προθέσεως συμβολής της εν λόγω επιχείρησης στους κοινούς σκοπούς τους οποίους επιδίωκε το σύνολο των συμμετεχόντων και, δεύτερον, της γνώσης των παραβατικών συμπεριφορών τις οποίες σχεδίαζαν ή ανέπτυσαν άλλες επιχειρήσεις επιδιώκοντας τους ίδιους σκοπούς ή του γεγονότος ότι μπορούσε ευλόγως να τις προβλέψει και αποδεχόταν τον σχετικό κίνδυνο. Κατόπιν των διευκρινίσεων αυτών, το ΓεΔΕΕ απέρριψε τους ισχυρισμούς των προσφευγουσών, με τους οποίους αμφισβητούσαν την εκ προθέσεως συμβολή τους στο συνολικό σχέδιο. Επιπλέον, απέρριψε συνολικά τους ισχυρισμούς, ότι οι ίδιες αγνοούσαν τις επίμαχες παράνομες συμπεριφορές που ανέπτυσαν ή σχεδίαζαν οι λοιπές εμπλεκόμενες τράπεζες ή ότι δεν μπορούσαν ευλόγως να τις προβλέψουν. Κατόπιν όλων αυτών, το ΓεΔΕΕ απέρριψε στο σύνολό του τον λόγο ακύρωσης με τον οποίο προβάλλονται σφάλματα ως προς τον χαρακτηρισμό των επίμαχων συμπεριφορών ως «ενιαίας και διαρκούς παράβασης» και ως προς τον καταλογισμό της παράβασης αυτής στις εν λόγω τράπεζες. Ωστόσο, όσον αφορά την έναρξη της συμμετοχής της UniCredit στην ενιαία και διαρκή παράβαση, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή είχε υποπέσει σε πλάνη κρίνοντας ότι η τράπεζα αυτή είχε συμμετάσχει σε ενιαία και διαρκή παράβαση από τις 9 Σεπτεμβρίου 2011. Όπως διαπιστώθηκε, η αντίθετη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφορά άρχισε 17 ημέρες αργότερα από την ημερομηνία που προσδιόρισε η Επιτροπή. Ως εκ τούτου, ο λόγος ακύρωσης της UniCredit έγινε δεκτός μόνον κατά το μέτρο αυτό.

Όσον αφορά τους λόγους ακύρωσης με τους οποίους προβάλλονται σφάλματα ως προς τον χαρακτηρισμό της εν λόγω ενιαίας και διαρκούς παράβασης ως «περιορισμού ως εκ του αντικειμένου», το ΓεΔΕΕ αρχικά υπενθύμισε ότι η έννοια του «περιορισμού ως εκ του αντικειμένου» πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να εφαρμόζεται μόνον σε ορισμένες συμπαιγνικές πρακτικές μεταξύ επιχειρήσεων οι οποίες είναι, αφ' εαυτών και λαμβανομένων υπόψη του περιεχομένου τους, των σκοπών τους καθώς και του οικονομικού και νομικού πλαισίου εντός του οποίου εντάσσονται, αρκούντως επιβλαβείς για τον ανταγωνισμό ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ότι παρέλκει η εξέταση των αποτελεσμάτων τους. Συναφώς, από τη νομολογία προκύπτει ότι η εκτίμηση του βαθμού βλάβης μιας ενιαίας και διαρκούς παράβασης πρέπει να γίνεται με βάση τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της παράβασης αυτής και χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ιδιαίτερη κατάσταση κάθε εμπλεκόμενης επιχείρησης. Επομένως, απορρίφθηκαν οι ισχυρισμοί των προσφευγουσών, οι οποίοι βασιζόνταν στην παρα-

δοχή ότι έπρεπε να ληφθούν υπόψη μόνο οι συζητήσεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια συμμετοχής στην παράβαση για να διαπιστωθεί ο ανταγωνιστικός σκοπός των εν λόγω περιόδων. Σε ό,τι αφορά τον βαθμό του επιβλαβούς για τον ανταγωνισμό χαρακτήρα που απαιτείται για τον χαρακτηρισμό μιας συμπεριφοράς ως «περιορισμού ως εκ του αντικειμένου», το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Επιτροπή ορθώς απέδειξε ότι οι συζητήσεις μεταξύ των διαπραγματευτών των εμπλεκόμενων τραπεζών έλαβαν τη μορφή όχι μόνο ανταλλαγών εμπορικά ευαίσθητων πληροφοριών, αλλά και πρακτικών καθορισμού τιμών και κατανομής πελατών τόσο στην πρωτογενή όσο και στη δευτερογενή αγορά των ευρωπαϊκών κρατικών ομολόγων. Δεδομένου ότι οι πρακτικές αυτές είναι ιδιαιτέρως επιζήμιες για τον ανταγωνισμό, αποκαλύπτουν δηλαδή έναν ιδιαίτερα υψηλό βαθμό βλάβης του ανταγωνισμού, η Επιτροπή δεν έσφαλε χαρακτηρίζοντάς τις ως «περιορισμό ως εκ του αντικειμένου».

Όσον αφορά το έννομο συμφέρον της Επιτροπής να διαπιστώσει την επίμαχη παράβαση σε σχέση με τις τράπεζες στις οποίες δεν επιβλήθηκε πρόστιμο (Bank of America και Natixis), το ΓεΔΕΕ επισήμανε, μεταξύ άλλων, ότι η διαπίστωση της επίμαχης παράβασης σε σχέση με τις εν λόγω δύο τράπεζες ήταν σχετική για να αποδειχθεί η συχνότητα των συμπαιγνιακών συζητήσεων μεταξύ των διαπραγματευτών κάθε τράπεζας, η φύση των σχέσεών τους και ο συνεχής χαρακτήρας της παράβασης. Επομένως, πρέπει να απορριφθεί ο ισχυρισμός τους, ότι η αναφορά τους στην προσβαλλόμενη απόφαση δεν συνέβαλε ουσιαστικά στην απόδειξη της επίμαχης παράβασης ή στην εξακρίβωση της έκτασης της παράνομης συμπεριφοράς. Τούτο, μάλιστα, δεδομένου ότι η συμπεριφορά των εν λόγω τραπεζών ήταν ιδιαίτερα σοβαρή, λαμβανομένων υπόψη του τομέα στον οποίο δραστηριοποιούνται και του πλαισίου της χρηματοπιστωτικής κρίσης εντός του οποίου έλαβε χώρα η συμπεριφορά αυτή.

Τέλος, όσον αφορά τους λόγους ακύρωσης με τους οποίους προβάλλονται σφάλματα ως προς τον καθορισμό του ποσού των προστίμων που επιβλήθηκαν, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Επιτροπή υπέπεσε σε πλάνη κατά τον καθορισμό ενός από τα στοιχεία του προστίμου στην περίπτωση της Nomura, αρνούμενη να χρησιμοποιήσει τα ακριβή δεδομένα που της είχε παράσχει η εν λόγω τράπεζα.

Με βάση όλα τα παραπάνω, το ΓεΔΕΕ απέρριψε τις προσφυγές της Natixis, της Bank of America, της Portigon και της UBS στο σύνολό τους. Αντίθετα, ακύρωσε την προσβαλλόμενη απόφαση όσον αφορά την UniCredit, στο μέτρο που διαπίστωνε ότι η εν λόγω τράπεζα συμμετείχε στην επίμαχη παράβαση από τις 9 Σεπτεμβρίου έως τις 28 Νοεμβρίου 2011 και όχι από τις 26 Σεπτεμβρίου έως τις 28 Νοεμβρίου 2011. Ως εκ τούτου, το ύψος του προστίμου που είχε επιβληθεί σε βάρος της UniCredit

μειώθηκε ελαφρώς. Το ΓεΔΕΕ ακύρωσε επίσης την προσβαλλόμενη απόφαση όσον αφορά την Nomura, στο μέτρο που το ύψος του προστίμου που επιβλήθηκε στην εν λόγω τράπεζα είχε υπολογιστεί βάσει ανακριβών στοιχείων. Δεδομένου ότι η χρήση των ακριβών στοιχείων που παρέσχε η Nomura οδηγεί σε μείωση του συντελεστή αναπροσαρμογής που εφαρμόστηκε, το ΓεΔΕΕ μείωσε ελαφρώς το ύψος του προστίμου που επιβλήθηκε στην εν λόγω τράπεζα.

Το ΓεΔΕΕ απορρίπτει την προσφυγή της Symrise AG κατά της απόφασης C(2023) 1103 final της Επιτροπής με την οποία διατάσσεται η διεξαγωγή επιτόπιου ελέγχου στην Symrise AG και σε όλες τις άμεσα ή έμμεσα ελεγχόμενες από αυτήν θυγατρικές της δυνάμει του άρθρου 20 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003

ανταγωνισμός – συμφωνίες, αποφάσεις και συντονισμένες πρακτικές – διοικητική διαδικασία – απόφαση με την οποία διατάσσεται η διεξαγωγή επιτόπιου ελέγχου – άρθρο 20 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 – αντικείμενο και σκοπός του επιτόπιου ελέγχου – υποχρέωση αιτιολογίας – επαρκώς σοβαρές ενδείξεις – προστασία της ιδιωτικής ζωής

ΓεΔΕΕ Τ-263/23, Symrise/Επιτροπή, 30.04.2025, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Mastroianni, Εισηγητής: Τ. Τόθ, ECLI:EU:T:2025:417 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η Symrise AG, με έδρα στο Holzminden (Γερμανία), δραστηριοποιείται, μεταξύ άλλων, στον τομέα της παραγωγής και πώλησης αρωμάτων και συστατικών αρωμάτων στον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ), καθώς και παγκοσμίως. Σε γνώση της Επιτροπής περιήλθαν πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες ορισμένοι κατασκευαστές αρωμάτων είχαν συνάψει συμφωνίες ή είχαν εμπλακεί σε εναρμονισμένες πρακτικές με σκοπό την ανταλλαγή ευαίσθητων επιχειρηματικών πληροφοριών και τον συντονισμό της επιχειρηματικής τους συμπεριφοράς και της εμπορικής τους στρατηγικής όσον αφορά την προμήθεια αρωμάτων και συστατικών αρωμάτων σε πελάτες και ανταγωνιστές, τουλάχιστον στον ΕΟΧ. Ως εκ τούτου, με την απόφαση C(2023) 1103 final της Επιτροπής, της 10ης Φεβρουαρίου 2023, διατάχθηκε η διεξαγωγή επιτόπιου ελέγχου στην Symrise AG και σε όλες τις άμεσα ή έμμεσα ελεγχόμενες από αυτήν θυγατρικές της δυνάμει του άρθρου 20 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003¹, σχετικά με πιθανή συμμετοχή τους σε ανταγωνιστικές συμφωνίες ή εναρμονισμένες πρακτικές που παραβιάζουν το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και το άρθρο 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ. Με

1. Κανονισμός (ΕΚ) 1/2003 του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της Συνθήκης (ΕΕ 2003, L 1, σ. 1).

προσφυγή που άσκησε δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ ενώπιον του ΓεΔΕΕ, η Symrise AG ζήτησε την ακύρωση της εν λόγω απόφασης.

Προς στήριξη της προσφυγής της, η Symrise AG προέβαλε δύο λόγους: α) προσβολή του θεμελιώδους δικαιώματός της επί του απαραβίαστου των ιδιωτικών εγκαταστάσεων της και της ιδιωτικής σφαίρας της, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, και β) παράβαση του άρθρου 20 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 και της υποχρέωσης αιτιολογίας την οποία υπέχει η Επιτροπή κατά το άρθρο 296, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ.

Σε ό,τι αφορά τον δεύτερο λόγο ακύρωσης, ο οποίος εξετάστηκε πρώτος, η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι η απόφαση C(2023) 1103 final παραβιάζει την υποχρέωση της Επιτροπής να διευκρινίζει σαφώς και επακριβώς το αντικείμενο του επιτόπιου ελέγχου. Η υποχρέωση αυτή απορρέει, κατά την άποψή της, από το άρθρο 20 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 σε συνδ. με το καθήκον της Επιτροπής να αιτιολογεί τις αποφάσεις της. Όπως ισχυρίστηκε ειδικότερα η προσφεύγουσα, η απόφαση της Επιτροπής ήταν διατυπωμένη με τέτοιο τρόπο που δεν τής επέτρεπε να κατανοήσει τον σκοπό της επιτόπιας έρευνας, και, συνεπώς, να ασκήσει τα δικαιώματά της άμυνας.

Προκαταρκτικά, το ΓεΔΕΕ υπενθύμισε ότι η επιβαλλόμενη από το άρθρο 296 ΣΛΕΕ αιτιολόγηση των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης πρέπει να είναι προσαρμοσμένη στη φύση της οικείας πράξης και ότι από την αιτιολογία αυτή πρέπει να προκύπτει με σαφήνεια και χωρίς αμφιβολία η συλλογιστική του οργάνου που εξέδωσε την πράξη, ώστε οι μεν ενδιαφερόμενοι να γνωρίζουν τους λόγους για τους οποίους δικαιολογείται η λήψη του σχετικού μέτρου, το δε αρμόδιο δικαστήριο να μπορεί να ασκήσει έλεγχο νομιμότητας. Κατά πάγια νομολογία, η υποχρέωση αιτιολόγησης πρέπει να αξιολογείται αναλόγως των περιστάσεων της συγκεκριμένης υπόθεσης, ιδίως του περιεχομένου της οικείας πράξης, της φύσης των προβαλλόμενων λόγων και του συμφέροντος που έχουν ενδεχομένως στην παροχή διευκρινίσεων οι αποδέκτες της πράξης. Δεν απαιτείται, πάντως, να διασαφηνίζονται όλα τα πραγματικά και νομικά στοιχεία.

Εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ παρατηρεί ότι πρέπει να ληφθεί υπόψη το νομικό πλαίσιο που διέπει τις επιθεωρήσεις της Επιτροπής σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΚ) 1/2003. Ειδικότερα, το άρθρο 4 και το άρθρο 20 παρ. 1 του Κανονισμού αυτού αναθέτουν στην Επιτροπή εξουσίες επιθεώρησης για λόγους που συνδέονται με την προστασία της εσωτερικής αγοράς από στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Από το άρθρο 20 παρ. 4 του Κανονισμού προκύπτει ότι η απόφαση της Επιτροπής, με την οποία διατάσσεται η διενέργεια επιτόπιου ελέγχου, πρέπει να αναφέρει, μεταξύ άλλων, το αντικείμενο και τον σκοπό του ελέγχου. Αυτή η υποχρέωση παράθεσης ειδικής αιτιολογίας αποτελεί,

όπως έχει διευκρινίσει η νομολογία, θεμελιώδη επιταγή όχι μόνο για να καταδειχθεί ότι η επικείμενη παρέμβαση εντός των εμπλεκόμενων επιχειρήσεων είναι δικαιολογημένη, αλλά και για να παρασχεθεί στις επιχειρήσεις αυτές η δυνατότητα να κατανοήσουν την έκταση της υποχρέωσής τους προς συνεργασία και να προασπίσουν παράλληλα τα δικαιώματά τους άμυνας. Η Επιτροπή είναι βέβαια υποχρεωμένη να προσδιορίζει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια το αντικείμενο του ελέγχου της και τα στοιχεία που θα αφορούν οι εξακριβώσεις, ωστόσο, όπως παγίως γίνεται δεκτό, δεν οφείλει να ανακοινώνει στον αποδέκτη της απόφασης όλα τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή της σχετικά με τις εικαζόμενες παραβάσεις ούτε να προβαίνει σε επακριβή νομικό χαρακτηρισμό των παραβάσεων αυτών. Προϋποτίθεται, πάντως, ότι η απόφαση διενέργειας ελέγχου αναφέρει τα ουσιώδη στοιχεία της εικαζόμενης παράβασης.

Κατόπιν των ανωτέρω προκαταρκτικών διευκρινίσεων, το ΓεΔΕΕ εξέτασε το πρώτο σκέλος του δεύτερου λόγου ακύρωσης, το οποίο αφορά έλλειψη ακριβούς προσδιορισμού του αντικειμένου και του σκοπού του επιτόπιου ελέγχου της Επιτροπής. Στο πλαίσιο αυτό, παρατήρησε ότι, από την απόφαση διενέργειας ελέγχου, προέκυπτε σαφώς: α) η επίμαχη αγορά, β) η φύση των εικαζόμενων περιορισμών του ανταγωνισμού, γ) το είδος των εξουσιών που είχαν ανατεθεί στους ελεγκτές. Επιπλέον, κατά το ΓεΔΕΕ, μολονότι η προσβαλλόμενη απόφαση δεν προσδιόριζε ρητά τον εικαζόμενο βαθμό συμμετοχής της προσφεύγουσας στην υπό διερεύνηση παράβαση, από διάφορα άλλα στοιχεία της απόφασης η προσφεύγουσα ήταν σε θέση να κατανοήσει πλήρως τους λόγους για τους οποίους θεωρήθηκε ύποπτη συμμετοχής. Τέλος, η απόφαση όριζε γεωγραφικά τη σχετική αγορά και οριοθετούσε χρονικά την εικαζόμενη παράβαση. Με βάση τα παραπάνω, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι στην απόφαση της Επιτροπής αναφέρονταν επαρκή στοιχεία που επέτρεπαν στην προσφεύγουσα να γνωρίζει το αντικείμενο και τον σκοπό του ελέγχου στον οποίο υποβλήθηκε. Ως εκ τούτου, το πρώτο σκέλος του δεύτερου λόγου ακύρωσης απορρίφθηκε.

Ακολούθως, εξετάστηκε το δεύτερο σκέλος του δεύτερου λόγου ακύρωσης, το οποίο αφορά έλλειψη σαφούς και ακριβούς αιτιολογίας. Συναφώς, υπενθυμίστηκε ότι η Επιτροπή δεν είναι υποχρεωμένη να προβεί στον ακριβή νομικό χαρακτηρισμό των υπό διερεύνηση παραβάσεων. Εξάλλου, δεν διαθέτει ακόμη ακριβή στοιχεία για να προβεί σε εξειδικευμένη νομική αξιολόγηση, αλλά πρέπει προηγουμένως να ελέγξει την ορθότητα των υπονοιών της και να διερευνήσει την έκταση των γεγονότων. Κατόπιν αυτών των διαπιστώσεων, το ΓεΔΕΕ απέρριψε και το δεύτερο σκέλος αυτού του λόγου.

Συνεπώς, ο δεύτερος λόγος ακύρωσης απορρίφθηκε στο σύνολό του.

Στη συνέχεια, εξετάστηκε το πρώτο σκέλος του πρώτου λόγου ακύρωσης με το οποίο προβάλλεται ότι η προσαλλόμενη απόφαση της Επιτροπής ήταν αυθαίρετη. Η προσφεύγουσα υποστήριξε κατ' ουσίαν ότι η Επιτροπή δεν διέθετε επαρκώς σοβαρές ενδείξεις που δικαιολογούσαν τη διενέργεια επιτόπιου ελέγχου στις εγκαταστάσεις της, ενώ και ο τρόπος διεξαγωγής του ελέγχου ήταν ιδιαίτερα επιφανειακός. Συναφώς, το ΓεΔΕΕ υπενθύμισε ότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, η απόφαση ελέγχου πρέπει να αποσκοπεί στη συλλογή των αναγκαίων στοιχείων τεκμηρίωσης για την εξακρίβωση του υποστατού και της έκτασης ορισμένης πραγματικής και νομικής κατάστασης, για την οποία η Επιτροπή διαθέτει ήδη πληροφορίες οι οποίες αποτελούν αρκούντως σοβαρές ενδείξεις που να δικαιολογούν υπόνοιες ότι συντρέχει παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη αρκούντως σοβαρών ενδείξεων που να δικαιολογούν υπόνοιες ότι συντρέχει παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορεί η Επιτροπή να ασκήσει έλεγχο δυνάμει του άρθρου 20 παρ. 4 του Κανονισμού (ΕΚ) 1/2003. Εν προκειμένω, από έγγραφα και καταθέσεις διαπιστώθηκε ότι η Επιτροπή διέθετε επαρκώς συγκεκριμένα και σαφή στοιχεία που της επέτρεπαν να έχει υπόνοιες ότι οι τέσσερις μεγαλύτεροι κατασκευαστές αρωμάτων, μεταξύ των οποίων η προσφεύγουσα: ευθυγράμμισαν, επέβαλαν και υπερασπίστηκαν τη βιομηχανική τους πολιτική εις βάρος των άλλων ανταγωνιστών τους μέσω της International Fragrance Association, αντάλλασσαν, κατά τη διάρκεια ή επ' ευκαιρία των συνεδριάσεων της International Fragrance Association, ευαίσθητες επιχειρηματικές πληροφορίες που αφορούσαν τους εν λόγω ανταγωνιστές, συντόνιζαν την επιχειρηματική τους συμπεριφορά έναντι των πελατών τους και, τέλος, ήταν σε θέση να συντονίζουν τη στρατηγική τους συμπεριφορά όσον αφορά τις προσφορές. Συνεπώς, το πρώτο σκέλος του πρώτου λόγου ακύρωσης απορρίφθηκε.

Με το δεύτερο σκέλος αυτού του λόγου ακύρωσης προβάλλεται δυσανάλογη παρέμβαση της Επιτροπής στο δικαίωμα της προσφεύγουσας στην ιδιωτική σφαίρα. Εν προκειμένω, οι ισχυρισμοί της προσφεύγουσας αφορούσαν το χρονικό πεδίο εφαρμογής της απόφασης περί διενέργειας ελέγχου και, ιδίως, το γεγονός ότι στην απόφαση δεν ορίζεται η ημερομηνία περάτωσης του ελέγχου. Συναφώς, υπενθυμίστηκε ότι, αν στην απόφαση ορίζεται η ημερομηνία από την οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί ο έλεγχος, χωρίς όμως να ορίζεται η ημερομηνία περάτωσής του, τούτο δεν σημαίνει ότι ο έλεγχος μπορεί να διαρκέσει επ' αόριστον. Εξάλλου, η Επιτροπή υποχρεούται να τηρεί εύλογη προθεσμία, σύμφωνα με το άρθρο 41 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Εν προκειμένω, ο επιτόπιος έλεγχος της Επιτροπής διήρκεσε μόνο τρεις ημέρες. Επιπλέον, δεν αποδείχθηκε ότι η εξέταση των δεδομένων στις εγκαταστάσεις της Επιτροπής

και, στη συνέχεια, στις εγκαταστάσεις του δικηγόρου της προσφεύγουσας συνιστούσε δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα στην ιδιωτική σφαίρα. Επομένως, και το δεύτερο σκέλος αυτού του λόγου απορρίφθηκε.

Τέλος, με το τρίτο σκέλος προβάλλεται δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα στην ιδιωτική σφαίρα της προσφεύγουσας λόγω της διενέργειας επιτόπιου ελέγχου αντί της αποστολής αιτήματος παροχής πληροφοριών. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε, ειδικότερα, ότι η Επιτροπή θα μπορούσε να διερευνήσει οποιαδήποτε φερόμενη αντιανταγωνιστική πρακτική ή συμφωνία αποστέλλοντάς της αίτημα παροχής πληροφοριών. Στο πλαίσιο αυτό, υποστήριξε ότι η διενέργεια επιτόπιου ελέγχου συνιστούσε δυσανάλογη παρέμβαση στο θεμελιώδες δικαίωμά της επί του απαραβίαστου των ιδιωτικών εγκαταστάσεών της και της ιδιωτικής της σφαίρας. Το σκέλος αυτό απορρίφθηκε ως απαράδεκτο, διότι ήταν εκπρόθεσμο.

Συνεπώς, ο πρώτος λόγος ακύρωσης απορρίφθηκε στο σύνολό του.

Με βάση όλα τα παραπάνω, η προσφυγή ακύρωσης απορρίφθηκε στο σύνολό της.

Το άρθρο 4, στοιχείο β', σημείο i, του Κανονισμού (ΕΕ) 330/2010 έχει την έννοια ότι: α) όταν ένας προμηθευτής έχει παραχωρήσει αποκλειστική περιοχή σε έναν από τους αγοραστές του, η διαπίστωση και μόνον ότι οι άλλοι αγοραστές του προμηθευτή αυτού δεν προβαίνουν σε ενεργητικές πωλήσεις στη συγκεκριμένη περιοχή δεν αρκεί για να αποδειχθεί η ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ του εν λόγω προμηθευτή και των άλλων αυτών αγοραστών σχετικής με την απαγόρευση ενεργητικών πωλήσεων στην εν λόγω περιοχή, και β) το ευεργέτημα της εξαίρεσης που προβλέπει η διάταξη αυτή χορηγείται για την περίοδο για την οποία αποδεικνύεται ότι υφίσταται συναίνεση των αγοραστών ενός προμηθευτή σε πρόσκληση του τελευταίου να μην πραγματοποιούν ενεργητικές πωλήσεις στην αποκλειστική περιοχή που έχει παραχωρηθεί σε άλλον αγοραστή.

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – συμπράξεις – απαγόρευση – κάθετες συμφωνίες – άρθρο 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ – Κανονισμός (ΕΕ) 330/2010 – απαλλαγή κατά κατηγορία – άρθρο 4, στοιχείο β', σημείο i – περιορισμός ιδιαίτερης σοβαρότητας που οδηγεί στην άρση του ευεργετήματος της εν λόγω απαλλαγής – εξαίρεση – συμφωνίες αποκλειστικής διανομής – περιορισμός των ενεργητικών πωλήσεων σε αποκλειστική περιοχή – έννοια της «συμφωνίας» – σύμπτωση των βουλήσεων του προμηθευτή και των αγοραστών του – απόδειξη – αποκλειστική

περιοχή που έχει παραχωρηθεί σε αγοραστή – απουσία ενεργητικών πωλήσεων από άλλους αγοραστές στην περιοχή αυτή

ΔΕΕ C-581/23, Beevers Kaas, 08.05.2025, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2025:323 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Beevers Kaas BV και, αφετέρου, των Albert Heijn België NV, Koninklijke Ahold Delhaize NV, Albert Heijn BV και Ahold België BV (στο εξής, από κοινού: εταιρείες Albert Heijn) σχετικά με την εκ μέρους των τελευταίων παράβαση της συμφωνίας αποκλειστικής διανομής μεταξύ της Beevers Kaas και της B.A. Coöperatieve Zuivelonderneming Cono (στο εξής: Cono) για τη διανομή του τυριού Beemster στο Βέλγιο και στο Λουξεμβούργο.

Η Beevers Kaas είναι ο αποκλειστικός διανομέας του τυριού Beemster στο Βέλγιο, το οποίο προμηθεύεται από την ολλανδική εταιρεία Cono. Την 1η Ιανουαρίου 1993, οι δύο πλευρές υπέγραψαν συμφωνία αποκλειστικής διανομής.

Οι εταιρείες Albert Heijn δραστηριοποιούνται στον χώρο του λιανικού εμπορίου στο Βέλγιο και στις Κάτω Χώρες και αγοράζουν τυρί Beemster από την Cono για πωλήσεις εκτός Βελγίου και Λουξεμβούργου. Η Beevers Kaas τις κατηγορεί ότι κατέστησαν συνεργοί, ως τρίτοι, σε παράβαση της επίμαχης συμφωνίας αποκλειστικής διανομής, μεταπωλώντας στο βελγικό έδαφος, ενώ γνώριζαν την ύπαρξη της σύμβασης αποκλειστικής διανομής. Αντίθετα, οι Albert Heijn υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί να τους επιβληθεί απαγόρευση μεταπωλήσεων και ότι η συμφωνία δεν πληροί τις αυστηρές προϋποθέσεις του δικαίου ανταγωνισμού ώστε να δικαιολογεί τέτοιον περιορισμό.

Με απόφαση της 9ης Ιουλίου 2021, το δικαστήριο επιχειρήσεων της Αμβέρσας απέρριψε την αγωγή της Beevers Kaas ως αβάσιμη, κρίνοντας ότι δεν απαγορεύεται στις επιχειρήσεις να προμηθεύονται τα προϊόντα τους από την Cono και να πωλούν στο Βέλγιο, αφού η σύμβαση απλώς περιορίζει την ίδια την Cono από το να πωλεί απευθείας σε Βέλγους διανομείς. Επομένως, η Beevers Kaas δεν απολαύει καμίας συμβατικής προστασίας στην αποκλειστική περιοχή της στο Βέλγιο έναντι των ενεργητικών πωλήσεων από άλλους αγοραστές.

Η Beevers Kaas άσκησε έφεση ενώπιον του εφετείου Αμβέρσας, όπου τέθηκε το ζήτημα αν η επίμαχη συμφωνία αποκλειστικής διανομής συμβαδίζει με το δίκαιο ανταγωνισμού και ιδίως με τον Κανονισμό 330/2010 σχετικά με την «απαίτηση παράλληλης επιβολής», δηλαδή την υποχρέωση του προμηθευτή να προστατεύει τον αποκλειστικό διανομέα από ενεργητικές πωλήσεις άλλων αγοραστών στην αποκλειστική περιοχή που έχει παραχωρηθεί στον εν λόγω διανομέα.

Το εφετείο έκρινε ότι η Beevers Kaas απέδειξε ότι οι εταιρείες Albert Heijn αποδέχτηκαν, τουλάχιστον σιωπηρά, την απαγόρευση των ενεργητικών πωλήσεων, αλλά πρέπει να αποδείξει το ίδιο και για όλους τους άλλους πελάτες της Cono. Η βελγική αρχή ανταγωνισμού επισήμανε ότι μπορεί να συναχθεί σιωπηρή συναίνεση όλων των άλλων μεταπωλητών της Cono από το γεγονός και μόνον ότι κανένας άλλος εξ αυτών δεν πουλά επί του παρόντος στο Βέλγιο προϊόντα αγορασθέντα από την Cono – θέση με την οποία συμφωνεί η Beevers Kaas. Ωστόσο, οι εταιρείες Albert Heijn υποστηρίζουν ότι, για να υπάρξει τέτοια συναίνεση, απαιτείται αποδεδειγμένη γνωστοποίηση και δέσμευση όλων των εξουσιοδοτημένων μεταπωλητών από την Cono κατά την ημερομηνία χορήγησης της αποκλειστικότητας.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το εφετείο Αμβέρσας αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο δύο προδικαστικά ερωτήματα.

Η Beevers Kaas και η Cono ζήτησαν από το Δικαστήριο, με δικόγραφο που κατέθεσαν τον Φεβρουάριο 2025, να επαναληφθεί η προφορική διαδικασία βάσει του άρθρου 83 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου. Υποστήριξαν ότι, με τις Προτάσεις της, η Γεν. Εισαγγελέας απάντησε σε διαφορετικό ερώτημα από εκείνο που είχε τεθεί από το αιτούν δικαστήριο και στηρίχθηκε σε εσφαλμένα πραγματικά και νομικά στοιχεία. Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν συντρέχει νέος λόγος που να δικαιολογεί επανάληψη της προφορικής διαδικασίας, καθώς είχε ήδη επαρκή στοιχεία για να αποφανθεί.

Ως προς το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, ζητήθηκε να διευκρινιστεί αν αρκεί το γεγονός ότι οι λοιποί αγοραστές ενός προμηθευτή δεν πραγματοποιούν ενεργητικές πωλήσεις σε μια αποκλειστική περιοχή, ώστε να θεωρηθεί ότι υπάρχει συμφωνία με τον εν λόγω προμηθευτή για την απαγόρευση ενεργητικών πωλήσεων στη συγκεκριμένη περιοχή. Το Δικαστήριο επισήμανε ότι, σύμφωνα με τον Κανονισμό 330/2010 και το άρθρο 101 ΣΛΕΕ, η ύπαρξη συμφωνίας που έχει ως αντικείμενο τον περιορισμό της περιοχής ή της πελατείας ενός αγοραστή απαιτεί κοινή βούληση μεταξύ προμηθευτή και αγοραστών, που μπορεί να προκύπτει είτε ρητά είτε σιωπηρά, όχι όμως από μια αμιγώς μονομερή πολιτική. Ειδικότερα, όσον αφορά τον περιορισμό των ενεργητικών πωλήσεων σε αποκλειστική περιοχή που έχει παραχωρηθεί σε αγοραστή, η απουσία ενεργητικών πωλήσεων δεν αρκεί από μόνη της για να αποδείξει την ύπαρξη «συμφωνίας», κατά την έννοια του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Μπορεί μεν να αποτελεί κρίσιμη ένδειξη, αλλά χρειάζονται επιπλέον στοιχεία, όπως ρητή πρόσκληση του προμηθευτή ή μηχανισμοί ελέγχου και κυρώσεων, για να αποδειχθεί η ύπαρξη ενδεχόμενης σιωπηρής συναίνεσης των άλλων αγοραστών να μην προβαίνουν σε ενεργητικές πωλήσεις σε αποκλειστική περιοχή. Συνεπώς, η απλή διαπίστωση

ότι οι αγοραστές δεν πωλούν στην αποκλειστική περιοχή που είχε παραχωρηθεί από την Cono στην Beever's Kaas δεν τεκμηριώνει απ' εαυτής την ύπαρξη συμφωνίας περί απαγόρευσης ενεργητικών πωλήσεων στη συγκεκριμένη περιοχή.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα ζητήθηκε να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4, στοιχείο β', σημείο i, του Κανονισμού 330/2010 σημαίνει ότι το ευεργέτημα της εξαίρεσης που προβλέπει η διάταξη αυτή εφαρμόζεται μόνο για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο αποδεικνύεται πως οι αγοραστές συναινούν σε πρόσκληση του προμηθευτή να μην προβαίνουν σε ενεργητικές πωλήσεις στην αποκλειστική περιοχή άλλου αγοραστή.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι η απαγόρευση τέτοιων πωλήσεων εμπίπτει στην εν λόγω διάταξη, εφόσον: α) ο προμηθευτής έχει καλέσει ρητά τους αγοραστές του να απόσχουν από ενεργητικές πωλήσεις στην παραχωρημένη περιοχή, και β) οι αγοραστές έχουν αποδεχθεί την πρόσκληση αυτή.

Επομένως, ο διάδικος που επικαλείται την εξαίρεση του άρθρου 4, στοιχείο β', σημείο i, του Κανονισμού 330/2010 οφείλει να αποδείξει, με αντικειμενικά και επαρκή στοιχεία, ότι τα δύο αυτά κριτήρια πληρούνται. Στην περίπτωση αυτή, το ευεργέτημα της εξαίρεσης ισχύει μόνο για την περίοδο που υπάρχει αποδεδειγμένη συναίνεση των αγοραστών.

► Κρατικές ενισχύσεις

Μη επιλεκτικές φοροαπαλλαγές σε σιδηροδρομικές γραμμές

προδικαστική παραπομπή – ενισχύσεις χορηγούμενες από τα κράτη μέλη – άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ – έννοια της «κρατικής ενισχύσεως» – επιλεκτικός χαρακτήρας φορολογικού μέτρου – κριτήρια εκτιμήσεως – καθορισμός του πλαισίου αναφοράς – φόρος ακίνητης περιουσίας – απαλλαγή όσον αφορά τα γήπεδα, κτίρια και κατασκευές που αποτελούν μέρος σιδηροδρομικής υποδομής

ΔΕΕ C-453/23, Prezydent Miasta Mielca, 29.04.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2025:285 – Προδικαστική παραπομπή

Με βάση το πολωνικό φορολογικό δίκαιο, εφόσον μία παρακαμπτήρια σιδηροδρομική γραμμή διατεθεί σε άλλον μεταφορέα για τη διενέργεια των μεταφορών, τότε η ίδια η γραμμή και το γήπεδο επί του οποίου ευρίσκεται τυγχάνουν απαλλαγής από τον φόρο ακίνητης περιουσίας. Η εταιρεία E., η οποία υπόκειται στον παραπάνω φόρο, υπέβαλε στον αρμόδιο Δήμο Mielec αίτηση, προκειμένου να λάβει την επίμαχη απαλλαγή, ισχυριζόμενη ότι διαθέτει παρακαμπτήρια σιδηροδρομική γραμμή επί γηπέδου

ιδιοκτησίας της και ότι της ανήκει μέρος της υποδομής της εν λόγω γραμμής. Ο παραπάνω Δήμος απέρριψε το αίτημά της, με την αιτιολογία ότι η επίμαχη φοροαπαλλαγή αποτελεί παράνομη κρατική ενίσχυση, καθώς δεν είχε κοινοποιηθεί στην Επιτροπή. Το πρωτοβάθμιο διοικητικό δικαστήριο, στο οποίο προσέφυγε η εταιρεία, απέρριψε τους ισχυρισμούς της, υιοθετώντας εν πολλοίς το παραπάνω σκεπτικό του Δήμου. Στη συνέχεια, η E. άσκησε αίτηση αναίρεσεως ενώπιον του πολωνικού αναιρετικού διοικητικού δικαστηρίου, το οποίο απέστειλε δύο προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, ζητώντας να αξιολογηθεί α) εάν η επίμαχη φοροαπαλλαγή αποτελεί κρατική ενίσχυση, και β) σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, εάν υπάρχει υποχρέωση καταβολής από την αναιρεσείουσα του αναλογούντος φόρου, πλέον τόκων. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στο τμήμα μείζονος συνθέσεως του ΔΕΕ.

Το ΔΕΕ εξέτασε, αρχικά, το παραδεκτό των ερωτημάτων. Ενώ έκρινε παραδεκτό το πρώτο ερώτημα, εντούτοις παρατήρησε ότι το δεύτερο αφορά τις υποχρεώσεις επιχείρησης που έτυχε της επίμαχης φοροαπαλλαγής στην περίπτωση κατά την οποία ενέχει στοιχεία κρατικής ενίσχυσης, πλην, όμως, η E. δεν είχε τύχει της επίμαχης απαλλαγής. Ως εκ τούτου, έχει γενικό ή υποθετικό χαρακτήρα και είναι απαράδεκτο.

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι εγείρει ζητήματα επιλεκτικότητας. Αφού επεσήμανε την πάγια νομολογία του επί της επιλεκτικότητας φορολογικών μέτρων, υπενθύμισε την αρχή της φορολογικής αυτονομίας των κρατών μελών. Με εξαίρεση τους τομείς εναρμόνισης, το οικείο κράτος μέλος είναι αυτό που προσδιορίζει τα συστατικά χαρακτηριστικά του φόρου τα οποία καθορίζουν, κατ' αρχήν, το πλαίσιο αναφοράς ή το «κανονικό» φορολογικό καθεστώς βάσει του οποίου πρέπει να αναλυθεί η προϋπόθεση περί επιλεκτικού χαρακτήρα. Ο καθορισμός των συστατικών χαρακτηριστικών του φόρου περιλαμβάνει τη βάση επιβολής του, τη γενεσιουργό αιτία του, καθώς και τις ενδεχόμενες απαλλαγές από αυτόν.

Δεδομένου ότι, κατ' αρχήν, τα συστατικά χαρακτηριστικά του φόρου καθορίζουν το πλαίσιο αναφοράς, μία γενική και αφηρημένη απαλλαγή από έναν άμεσο φόρο, όπως εν προκειμένω, δεν μπορεί κανονικά να χαρακτηριστεί ως κρατική ενίσχυση, διότι, στο μέτρο που τεκμαίρεται ότι η απαλλαγή αυτή είναι συμφυής με το «κανονικό» φορολογικό καθεστώς, δεν μπορεί, κατά κανόνα, να παρέχει επιλεκτικό πλεονέκτημα. Το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι η φορολογική αυτονομία στον τομέα της άμεσης φορολογίας συνεπάγεται ότι τα κράτη μέλη έχουν την ευχέρεια να χρησιμοποιούν φορολογικές κατηγοριοποιήσεις και, ιδίως, φοροαπαλλαγές τις οποίες θεωρούν ως τις πλέον κατάλληλες για την επίτευξη των σκοπών γενικού συμφέροντος τους οποίους επιδιώκουν, ανεξαρτήτως του εάν οι σκοποί αυτοί έχουν φορολογικό χαρακτήρα ή όχι. Έτσι,

στο πλαίσιο της φορολογικής αυτονομίας τους, τα κράτη μέλη μπορούν θεμιτώς να επιδιώκουν, μέσω της άμεσης φορολογίας, εκτός από έναν αμιγώς δημοσιονομικό σκοπό, έναν ή περισσότερους άλλους σκοπούς, οι οποίοι, κατά περίπτωση, συνιστούν από κοινού τον σκοπό του κρίσιμου πλαισίου αναφοράς. Εάν κάθε γενική και αφηρημένη φοροαπαλλαγή υπέκειτο στην άσκηση της διευρυμένης εξουσίας εκτίμησης της Επιτροπής, θα υπήρχε κίνδυνος η Επιτροπή να υποκαθιστά συστηματικά την εκτίμηση των κρατών μελών στον τομέα αυτό θίγοντας, ως εκ τούτου, τη φορολογική αυτονομία τους.

Επεξηγώντας την παραπάνω κρίση του, το ΔΕΕ επεσήμανε, αφενός, ότι αυτή δεν θίγει τη δυνατότητα να διαπιστωθεί ότι το ίδιο το πλαίσιο αναφοράς είναι μη συμβατό με το δίκαιο κρατικών ενισχύσεων, δεδομένου ότι διαμορφώθηκε βάσει παραμέτρων που προδήλως εισήγαν διακρίσεις με σκοπό την καταστρατήγηση του δικαίου αυτού. Αφετέρου, κατά παρέκκλιση της παραπάνω κρίσης, μία γενική και αφηρημένη απαλλαγή από τον άμεσο φόρο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στο «κανονικό» φορολογικό καθεστώς, όταν οι προϋποθέσεις που θέτει η σχετική ρύθμιση για τη χορήγηση της απαλλαγής αφορούν, από νομικής ή πραγματικής απόψεως, ένα ή περισσότερα ειδικά χαρακτηριστικά μίας και μοναδικής κατηγορίας επιχειρήσεων που μπορούν να τύχουν της απαλλαγής αυτής. Τα χαρακτηριστικά αυτά συνδέονται άρρηκτα με τη φύση των εν λόγω επιχειρήσεων ή των δραστηριοτήτων τους. Συνεπώς, δημιουργείται, κατ' αυτόν τον τρόπο, μια συνεκτική κατηγορία επιχειρήσεων.

Το γεγονός ότι μόνον μία τέτοια συνεκτική κατηγορία επιχειρήσεων μπορεί να τύχει φοροαπαλλαγής μπορεί να σημαίνει ότι η απαλλαγή εισάγει διακρίσεις και θίγει τον ανταγωνισμό, μολονότι το ίδιο το πλαίσιο αναφοράς δεν διαμορφώθηκε βάσει παραμέτρων οι οποίες εισάγουν προδήλως δυσμενείς διακρίσεις. Τούτο ισχύει, μεταξύ άλλων, στην περίπτωση γενικών και αφηρημένων απαλλαγών οι οποίες χορηγούνται, από νομικής ή πραγματικής απόψεως, αποκλειστικώς στις επιχειρήσεις που διαθέτουν ορισμένη κεφαλαιακή διάρθρωση, που δραστηριοποιούνται σε έναν συγκεκριμένο γεωγραφικό ή οικονομικό τομέα, που είναι μικρές σε μέγεθος ή, αντιθέτως, διαθέτουν σημαντικούς χρηματοοικονομικούς πόρους ή που δεν απασχολούν προσωπικό στην εθνική επικράτεια. Αντιθέτως, όταν οι προϋποθέσεις τις οποίες προβλέπει ένα καθεστώς φοροαπαλλαγών δεν αφορούν, από νομικής ή πραγματικής απόψεως, ειδικά χαρακτηριστικά της μοναδικής κατηγορίας επιχειρήσεων που μπορούν να υπαχθούν σε αυτό, συνδεόμενα άρρηκτα με τη φύση των εν λόγω επιχειρήσεων ή των δραστηριοτήτων τους, το εν λόγω καθεστώς εντάσσεται στο «κανονικό» φορολογικό καθεστώς, καθώς οι προϋποθέσεις χορήγησης μιας τέτοιας φοροαπαλλαγής είναι ουδέτερες από την άποψη του ανταγωνισμού. Το δε γεγονός ότι ορισμένες επιχειρή-

σεις πληρούν τις προϋποθέσεις αυτές, ενώ άλλες δεν τις πληρούν, συνιστά περίσταση η οποία δεν είναι κρίσιμη υπό το πρίσμα των κανόνων κρατικών ενισχύσεων.

Συναφώς, το γεγονός ότι μία φοροαπαλλαγή εξαρτάται από την τήρηση ορισμένων προϋποθέσεων συνεπάγεται κατ' ανάγκην ότι η απαλλαγή αυτή χορηγείται μόνο στην κατηγορία επιχειρήσεων που δύνανται να τις πληρούν. Εντούτοις, το γεγονός ότι μόνον οι επιχειρήσεις που πληρούν τις προϋποθέσεις ενός μέτρου μπορούν να υπαχθούν στο μέτρο αυτό δεν μπορεί αφ' εαυτού να προσδώσει στο εν λόγω μέτρο επιλεκτικό χαρακτήρα. Η φοροαπαλλαγή, της οποίας η εφαρμογή εξαρτάται από τα οικονομικά αποτελέσματα των επιχειρήσεων, δεν είναι, αυτή καθ' εαυτήν, επιλεκτική. Το ίδιο ισχύει, κατ' αρχήν, και για τις φοροαπαλλαγές των οποίων η εφαρμογή εξαρτάται, για παράδειγμα, από ορισμένη πολιτική προσλήψεων ή από ορισμένες περιβαλλοντικές ενέργειες. Εξάλλου, το γεγονός ότι μια φοροαπαλλαγή χορηγείται ανεξαρτήτως του αν οι υποκείμενοι στον φόρο, με τον οποίο αυτή συνδέεται, ασκούν οικονομική δραστηριότητα συνιστά ένδειξη του ότι η απαλλαγή αυτή εμπίπτει στο πλαίσιο αναφοράς.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι μία γενική και αφηρημένη απαλλαγή από έναν άμεσο φόρο δεν καθίσταται αυτομάτως επιλεκτική, ακόμη και όταν πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν εμπίπτει στο πλαίσιο αναφοράς, διότι, σε μια τέτοια περίπτωση, πρέπει να εξακριβωθεί εάν οι επιχειρήσεις που τυγχάνουν της απαλλαγής αυτής βρίσκονται, υπό το πρίσμα του σκοπού που επιδιώκεται με το εν λόγω πλαίσιο αναφοράς, σε πραγματική και νομική κατάσταση συγκρίσιμη με εκείνη των επιχειρήσεων που δεν τυγχάνουν της εν λόγω απαλλαγής. Εάν αυτό συμβαίνει, η εν λόγω απαλλαγή θεωρείται επιλεκτική, εκτός αν μπορεί να αποδειχθεί ότι η εντεύθεν απορρέουσα διαφοροποίηση μεταξύ επιχειρήσεων προκύπτει από τη φύση ή την οικονομία του συστήματος στο οποίο εντάσσεται η απαλλαγή.

Εφαρμόζοντας τις παραπάνω αρχές στην υπό κρίση διαφορά, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι το νομικό καθεστώς του πολωνικού φόρου ακίνητης περιουσίας συνιστά, εν προκειμένω, το «κανονικό» φορολογικό καθεστώς και, κατά συνέπεια, το εφαρμοστέο πλαίσιο αναφοράς. Το καθεστώς αυτό αποτελείται από ένα σύστημα κανόνων που έχουν εφαρμογή σε όλες τις οντότητες που έχουν την κυριότητα ή την κατοχή ακινήτων, καθορίζοντας, μεταξύ άλλων, το αντικείμενο και τη βάση επιβολής του φόρου, τους υποκειμένους στον φόρο καθώς και τον φορολογικό συντελεστή. Η επίμαχη φοροαπαλλαγή χορηγείται στα πρόσωπα που υπόκεινται στον φόρο ακίνητης περιουσίας υπό την προϋπόθεση ότι κατέχουν γήπεδο, κτίριο ή κατασκευή που αποτελεί μέρος της σιδηροδρομικής υποδομής η οποία τίθεται στη διάθεση των σιδηροδρομικών μεταφορέων. Η προϋπόθεση αυτή δεν φαίνεται να συνδέεται, από νομικής ή πραγματικής απόψεως, με ένα

ή περισσότερα ειδικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων που τυγχάνουν της απαλλαγής αυτής, βάσει των οποίων όλες οι εν λόγω επιχειρήσεις θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σε μια συνεκτική κατηγορία. Αντίθετως, φαίνεται να μπορεί να χορηγηθεί σε κάθε υποκείμενο στον φόρο ο οποίος κατέχει ένα από τα απαλλασσόμενα περιουσιακά στοιχεία, ανεξαρτήτως του αν ασκεί ή όχι οικονομική δραστηριότητα και, εφόσον ασκεί τέτοια δραστηριότητα, ανεξαρτήτως της φύσεως της δραστηριότητας αυτής. Επομένως, η κατηγορία των δικαιούχων της επίμαχης φοροαπαλλαγής φαίνεται να είναι ένα ανομοιογενές σύνολο, αποτελούμενο τόσο από μη οικονομικούς φορείς όσο και από επιχειρήσεις, οι οποίες, επιπλέον, μπορούν να διαφέρουν κατά πολύ ως προς τη νομική μορφή και το μέγεθος, καθώς επίσης να δραστηριοποιούνται σε πολύ διαφορετικούς τομείς. Συνεπώς, η απαλλαγή φαίνεται να στηρίζεται σε ένα ουδέτερο κριτήριο το οποίο εφαρμόζεται ανεξαρτήτως των τομέων, των οικονομικών δραστηριοτήτων ή της νομικής μορφής των δικαιούχων επιχειρήσεων. Επομένως, η εν λόγω απαλλαγή πρέπει να θεωρηθεί ότι εντάσσεται στο πλαίσιο αναφοράς, με την επιφύλαξη των σχετικών επαληθεύσεων από το αιτούν δικαστήριο.

Το ΔΕΕ πρόσθεσε ότι το εν λόγω πλαίσιο αναφοράς φαίνεται να έχει τη δική του αυτοτελή νομική λογική, με τους δικούς του σκοπούς, και να μην μπορεί να συνδεθεί με ένα συνεκτικό σύνολο κανόνων εκτός του πλαισίου αυτού. Το καθεστώς του φόρου ακίνητης περιουσίας επιδιώκει όχι μόνο δημοσιονομικό σκοπό, αλλά και, μέσω της επίμαχης φοροαπαλλαγής, περιβαλλοντικό σκοπό, ο οποίος συνίσταται στο να ενθαρρύνει τις οικείες επιχειρήσεις να αποκαταστήσουν τις εγκαταλελειμμένες σιδηροδρομικές γραμμές και να χρησιμοποιήσουν τις σιδηροδρομικές μεταφορές οι οποίες δεν συνεπάγονται εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και παρέχουν μεγαλύτερη ασφάλεια από τις οδικές μεταφορές. Δεν προκύπτει ότι το εν λόγω πλαίσιο αναφοράς διαμορφώθηκε βάσει παραμέτρων οι οποίες προδήλως εισάγουν διακρίσεις και οι οποίες αποσκοπούν στην καταστρατήγηση του δικαίου κρατικών ενισχύσεων.

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η επίμαχη φοροαπαλλαγή δεν είναι επιλεκτική, με την επιφύλαξη των σχετικών επαληθεύσεων από το αιτούν δικαστήριο.

Κίνητρα για μείωση της πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας

προδικαστική παραπομπή – ενισχύσεις χορηγούμενες από τα κράτη – έννοια της «ενίσχυσης» – εθνική ρύθμιση προβλέπουσα τη χορήγηση μέτρου υπέρ των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα των χυτηρίων χάλυβα σε περίπτωση μερικής ή ολικής παύσης της λειτουργίας των μονάδων παραγωγής τους – χρηματοδοτική συνεισφορά – πλεονέκτημα

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-746/23 και C-747/23, Cividale και Flag, 13.03.2025, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2025:171 – Προδικαστική παραπομπή

Το 2002, στην Ιταλία, διαπιστώθηκε ότι το ιταλικό σύστημα παραγωγής χυτοσιδήρου και χάλυβα παρουσίαζε πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα και είχε ανάγκη αναδιάρθρωσης. Για τον σκοπό αυτόν, θεσπίστηκαν κίνητρα για προγράμματα υλικής καταστροφής των εγκαταστάσεων και των μηχανημάτων που απαρτίζουν τον κύκλο παραγωγής των σχετικών επιχειρήσεων, ούτως ώστε να παύσει η λειτουργία της οικείας μονάδας παραγωγής. Το ποσό της χρηματοδοτικής συνεισφοράς καθορίστηκε με βάση το υψηλότερο εκ των δύο παρακάτω κριτηρίων: i) «το περιθώριο συνεισφοράς για την κάλυψη των σταθερών εξόδων» και ii) «την υπολειμματική αξία των εγκαταστάσεων που πρέπει να κλείσουν». Το ποσό αυτό αντιστοιχούσε στο: α) 100% της υψηλότερης από τις δύο παραπάνω αξίες, όταν η μείωση της παραγωγικής ικανότητας προέκυπτε από συγχώνευση επιχειρήσεων ή από συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων χυτηρίου, οι οποίες προέβλεπαν, μεταξύ άλλων, πρόσφορη λύση για τα προβλήματα απασχόλησης, ή β) στο 60% της υψηλότερης από τις εν λόγω δύο αξίες, σε περίπτωση απλής μείωσης της παραγωγικής ικανότητας. Σημειώνεται ότι τα κίνητρα αυτά δεν κοινοποιήθηκαν ποτέ στην Επιτροπή.

Το 2004, η Flag, μία εταιρεία που δραστηριοποιείται στον κλάδο και διέθετε εγκατάσταση χυτηρίου, αποτελούμενη από δύο χωριστές μονάδες παραγωγής, συνήψε με τη μητρική της εταιρεία, Cividale, μία συμφωνία της παραπάνω υπό α' περίπτωσης και την υπέβαλε στο ιταλικό Υπουργείο Οικονομικής Ανάπτυξης (MISE) μαζί με αίτηση για τη χορήγηση της παραπάνω χρηματοδοτικής συνεισφοράς. Το 2006, το MISE προσδιόρισε προσωρινά την καταβλητέα συνεισφορά σε ποσό 1.645.000 ευρώ περίπου. Την ίδια χρονιά, η Flag μεταβίβασε τον ως άνω κλάδο δραστηριότητας στην εταιρεία Flag Fonderia Acciaio Marcon Srl, η οποία συστάθηκε με αποκλειστικό σκοπό τη διάλυση της εν λόγω εγκατάστασης και τη διεκπεραίωση των σχετικών ζητημάτων. Το 2013, το MISE ενέκρινε τελικώς την καταβολή στη Flag ποσού μόλις 200.000 ευρώ, κατ'εφαρμογήν του Κανονισμού de minimis, θεωρώντας ότι οποιοδήποτε επιπλέον ποσό θα αποτελούσε παράνομη και μη συμβατή κρατική ενίσχυση.

Οι δύο εταιρείες προσέφυγαν ενώπιον του διοικητικού πρωτοδικείου του Βένετο, το οποίο, όμως, απέρριψε τις προσφυγές τους, με το σκεπτικό ότι, ελλείψει προηγούμενης κοινοποίησης στην Επιτροπή, δεν ήταν δυνατή η χορήγηση της αρχικώς προβλεφθείσας χρηματοδοτικής συνεισφοράς. Οι προσφεύγουσες άσκησαν έφεση ενώπιον του ιταλικού Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο ανέστειλε την εκδίκαση της υπόθεσης και απέ-

στείλε στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα, ζητώντας να διευκρινιστεί εάν οι επίμαχες συνεισφορές αποτελούν κρατική ενίσχυση.

Το ΔΕΕ εξέτασε αρχικά τη δυνατότητα του μέτρου να επηρεάσει τον ανταγωνισμό. Παρατήρησε ότι ο επίμαχος τομέας ήταν ανοικτός στον ανταγωνισμό και αποτελούσε αντικείμενο διασυνοριακού εμπορίου κατά τον χρόνο της εφαρμογής του επίμαχου προγράμματος. Επομένως, η καταβολή των επίμαχων χρηματοδοτικών συνεισφορών θα ήταν, κατ' αρχήν, ικανή να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και τον ανταγωνισμό.

Ως προς την ύπαρξη πλεονεκτήματος, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι είναι, κατ' αρχήν, καθήκον του εθνικού δικαστηρίου να προβεί στη σχετική διαπίστωση, λαμβάνοντας υπόψη του τις ακόλουθες διευκρινίσεις: Πρώτον, από τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του το ΔΕΕ δεν μπορούσε να καταδειχθεί ότι το Ιταλικό Δημόσιο ενεργούσε όπως ένας ιδιώτης επιχειρηματίας. Δεύτερον, οι επίμαχες χρηματοδοτικές συνεισφορές αποσκοπούσαν στην ελάφρυνση, τουλάχιστον εν μέρει, των επιβαρύνσεων που συνδέονται με τη διακοπή της παραγωγής σε τομέα χαρακτηριζόμενο από ορισμένη πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα. Πλην όμως, οι επιβαρύνσεις αυτές αποτελούσαν μέρος των δαπανών που συνήθως βαρύνουν τον προϋπολογισμό μιας επιχείρησης. Τρίτον, μολονότι το ιταλικό δικαστήριο είχε επισημάνει ότι οι χρηματοδοτικές συνεισφορές είναι χαμηλότερες από την εγγενή αξία των μονάδων που αποξηλώνονται, δεδομένου ότι η αξία αυτή πρέπει να υπολογιστεί υπό τις κανονικές συνθήκες της αγοράς, αθροισμένης της αξίας της επένδυσης την οποία συνιστά η αποξηλωθείσα μονάδα παραγωγής και της αξίας που προκύπτει από την ικανότητα της μονάδας αυτής να παράγει έσοδα, το ΔΕΕ έκρινε ότι δεν νοείται μονάδα παραγωγής να μπορεί να μεταβιβαστεί έναντι τιμήματος που αντανάκλα την εγγενή της αξία, όταν η σχετική αγορά χαρακτηρίζεται, όπως εν προκειμένω, από υπερπαραγωγή. Επομένως, είναι πιθανό οι χρηματοδοτικές συνεισφορές που καταβάλλονται στο πλαίσιο προγράμματος, σκοπός του οποίου είναι να ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις να αποξηλώσουν ορισμένες παραγωγικές μονάδες που λειτουργούν σε αγορά χαρακτηριζόμενη από υπερπαραγωγή, να είναι οικονομικά πιο συμφέρουσες από την αντιπαροχή που θα μπορούσαν να λάβουν οι επιχειρήσεις αυτές, υπό τις ιδιόζουσες συνθήκες μιας τέτοιας αγοράς, για τη διάθεση των εν λόγω μονάδων.

Όσον αφορά το εάν οι οντότητες, στις οποίες μεταβιβάζονται τα προς καταστροφή περιουσιακά στοιχεία, είναι «επιχειρήσεις», το ΔΕΕ παρατήρησε ότι, βάσει του ιταλικού προγράμματος, η αιτούσα επιχείρηση μπορεί απλώς να μεταβιβάσει τον κλάδο δραστηριότητας χυτηρίου σε άλλη νεοσυσταθείσα επιχείρηση, η οποία, αφότου ολοκληρώσει τις πράξεις και τις υποχρεώσεις που άπτονται της υλικής καταστροφής των οικείων εγκαταστάσεων,

παύει να ασκεί την επίμαχη δραστηριότητα. Μάλιστα, για τη συμμετοχή στο πρόγραμμα αρκούσε η μεταβίβαση μίας μόνον εκ των μονάδων παραγωγής. Ωστόσο, το ΔΕΕ έκρινε ότι, από τα στοιχεία που του έχουν προσκομιστεί, δεν τεκμηριώνεται ότι οι δικαιούχοι δεν είναι επιχειρήσεις.

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ απάντησε στο προδικαστικό ερώτημα ότι οι επίμαχες χρηματοδοτικές συνεισφορές παρέχουν πλεονέκτημα ικανό να επηρεάσει το ενδοενοσιακό εμπόριο και τον ανταγωνισμό, υπό την προϋπόθεση ότι αποδεικνύεται, αφενός, ότι η ίδια επιχείρηση δεν θα μπορούσε να αποκομίσει το ίδιο πλεονέκτημα υπό συνθήκες που αντιστοιχούν στις κανονικές συνθήκες της σχετικής αγοράς που χαρακτηρίζεται από πλεόνασμα παραγωγικής ικανότητας και, αφετέρου, ότι υφίσταται κατάσταση πραγματικού ανταγωνισμού στην αγορά αυτή.

Παρέμβαση της Επιτροπής σε εθνικό δικαστήριο

εξωσυμβατική ευθύνη – κρατικές ενισχύσεις – παρέμβαση της Επιτροπής ως amicus curiae ενώπιον εθνικού δικαστηρίου – παράνομος χαρακτήρας της προσαπτόμενης στο θεσμικό όργανο της Ένωσης συμπεριφοράς – ένσταση ελλείψεως νομιμότητας – κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου που απονέμει δικαιώματα σε ιδιώτες – άρθρο 29 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/1589 – αρχή της διάκρισης των εξουσιών, αρχή της ανεξαρτησίας των εθνικών δικαστηρίων, αρχή του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής, αρχή της αμεροληψίας και αρχή της ουδετερότητας

ΓεΔΕΕ T-350/23, Kargins/Επιτροπή, 19.03.2025, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: Α. Μαρκουλλή, Εισηγήτρια: V. Tomljenović, ECLI:EU:T:2025:312 – Αγωγή αποζημιώσεως

Το 2008, ο κ. Rems Kargins κατέστη δικαιούχος μίας τραπεζικής κατάθεσης που είχε γίνει στην τράπεζα Parex banka για περίοδο επτά ετών με ετήσιο επιτόκιο 12% επί του κατατεθειμένου ποσού. Η κατάθεση είχε συμφωνηθεί ότι θα χρησιμοποιούνταν από την εν λόγω τράπεζα ως κεφάλαιο μειωμένης εξασφάλισης. Λόγω της τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, η Λετονία κατήρτησε ένα σχέδιο αναδιάρθρωσης της Parex banka, το οποίο προέβλεπε τη διάσπαση των περιουσιακών στοιχείων και των δραστηριοτήτων της, προκειμένου να δημιουργηθούν δύο νέες τράπεζες: η «καλή τράπεζα», η οποία θα πωλούνταν τελικά σε ιδιώτη επενδυτή, και η «κακή τράπεζα» (Reverta), η οποία θα παρέμενε στην ιδιοκτησία του Λετονικού Δημοσίου και στην οποία θα ανήκε μέρος των μη βασικών και μη εξυπηρετούμενων περιουσιακών στοιχείων της πρώην τράπεζας. Η Επιτροπή ενέκρινε το σχέδιο βάσει των Κατευθυντηρίων Γραμμών 2004 για τη διάρθρωση και αναδιάρθρωση (SA.28561/2011 & SA.36612/2014). Μετά τη διάσπαση της Parex banka, η κατάθεση του κ. Kargins μεταβιβάστηκε στη Reverta, η

οποία συνέχισε να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις της, καταβάλλοντάς του τακτικά τόκους. Το 2012, ο κ. Kargings άσκησε αστική αγωγή κατά της Reverta, ζητώντας να του καταβληθεί το ποσό της κατάθεσης. Οι ισχυρισμοί του έγιναν δεκτοί τόσο σε πρώτο όσο και σε δεύτερο βαθμό αστικής δικαιοδοσίας. Το 2016, όμως, η Reverta άσκησε αίτηση αναιρέσεως και, στο πλαίσιο της αναιρετικής δίκης, το λετονικό Υπουργείο Οικονομικών ενημέρωσε την Επιτροπή πως η επίμαχη υπόθεση θα μπορούσε να είναι δυνητικά αντίθετη προς τις παραπάνω εγκριτικές αποφάσεις της και την κάλεσε να παρέμβει ως *amicus curiae* δυνάμει του άρθρου 29 (2) του Κανονισμού 2015/1589. Πράγματι, η Επιτροπή άσκησε παρέμβαση και υπέβαλε παρατηρήσεις ως *amicus curiae* ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Λετονίας, το οποίο εν τέλει έκανε δεκτή την αναίρεση της Reverta. Κατόπιν τούτων, ο κ. Kargings άσκησε την παρούσα αγωγή αποζημιώσεως κατά της Επιτροπής, ισχυριζόμενος ότι παρανόμως είχε παρέμβει στην εθνική αναιρετική διαδικασία.

Το ΓεΔΕΕ σημείωσε αρχικά ότι, στο μέτρο που τόσο η Επιτροπή όσο και τα εθνικά δικαστήρια καλούνται να εφαρμόσουν τα άρθρα 107 και 108 ΣΛΕΕ, οι μηχανισμοί συνεργασίας, όπως αυτοί που προβλέπονται στο άρθρο 29 του Κανονισμού 2015/1589, οι οποίοι επιτρέπουν, αφενός, στα εθνικά δικαστήρια να ζητούν από την Επιτροπή πληροφορίες ή γνώμες σχετικά με την εφαρμογή των εν λόγω κανόνων και, αφετέρου, στην Επιτροπή να διατυπώνει γραπτές ή προφορικές παρατηρήσεις ενώπιον των εν λόγω δικαστηρίων, πρέπει να θεωρούνται χρήσιμοι για την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων της ΣΛΕΕ.

Εν συνεχεία, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι ο μηχανισμός που προβλέπεται στο άρθρο 29 του Κανονισμού 2015/1589 δεν αντίκειται στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ. Από τη διάταξη αυτή δεν προκύπτει ότι η παρέμβαση της Επιτροπής, είτε κατόπιν αιτήσεως των εθνικών δικαστηρίων είτε με δική της πρωτοβουλία, επηρεάζει ή προδικάζει τη δυνατότητα ή την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Πρώτον, ο μηχανισμός που προβλέπεται στο άρθρο 29 εντάσσεται στο πνεύμα της καλόπιστης συνεργασίας και συνιστά στήριξη των εθνικών δικαστηρίων, δεδομένου ότι οι παρατηρήσεις της Επιτροπής δεν είναι δεσμευτικές για τα εν λόγω δικαστήρια. Δεύτερον, η εξουσία ή η υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να υποβάλλουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ βασίζεται στις αρχές της ομοιόμορφης εφαρμογής και της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Έτσι, τα εθνικά δικαστήρια έχουν την εξουσία και, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, την υποχρέωση να υποβάλλουν προδικαστική παραπομπή μόλις διαπιστώσουν, είτε αυτεπαγγέλτως είτε κατόπιν αιτήσεως των διαδίκων, ότι η ουσία της διαφοράς αφορά ζήτημα που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του πρώτου

εδαφίου του εν λόγω άρθρου. Ένα εθνικό δικαστήριο, αφού λάβει παρατηρήσεις από την Επιτροπή, σύμφωνα με το άρθρο 29, σχετικά με ζήτημα που αφορά την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 ΣΛΕΕ, μπορεί στη συνέχεια να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ για το ίδιο ζήτημα, σύμφωνα με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, οι μηχανισμοί που προβλέπονται στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ και στο άρθρο 29 του Κανονισμού 2015/1589 είναι συμπληρωματικοί και δεν αποκλείουν ο ένας τον άλλον.

Περαιτέρω, ο μηχανισμός του άρθρου 29 δεν αντίκειται ούτε στο άρθρο 108 ΣΛΕΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 108 (2) ΣΛΕΕ, η Επιτροπή μπορεί να παραπέμψει απευθείας στο ΔΕΕ, στο πλαίσιο διαδικασίας επί παραβάσει, ένα κράτος μέλος που δεν συμμορφώνεται με απόφαση της Επιτροπής με την οποία διαπιστώνεται ότι η κρατική ενίσχυση δεν είναι συμβατή με την εσωτερική αγορά. Ωστόσο, από το άρθρο 108 ΣΛΕΕ δεν προκύπτει ότι η δυνατότητα της Επιτροπής να παραπέμψει την υπόθεση απευθείας στο ΔΕΕ αποκλείεται από το γεγονός ότι η Επιτροπή παρενέβη ως *amicus curiae* σε εθνική διαδικασία δυνάμει του άρθρου 29. Ομοίως, από την τελευταία διάταξη δεν προκύπτει ότι το δικαίωμα παρέμβασης ως *amicus curiae* εξαρτάται από το εάν η Επιτροπή μπορεί να παραπέμψει την υπόθεση στο Δικαστήριο δυνάμει του άρθρου 108 (2) ΣΛΕΕ. Κατά συνέπεια, η παρέμβαση της Επιτροπής, σύμφωνα με το άρθρο 29 του Κανονισμού 2015/1589, δεν θίγει τη διαδικασία που μπορεί να κινήσει η Επιτροπή βάσει του άρθρου 108 παρ. 2 της ΣΛΕΕ.

Το ΓεΔΕΕ έκρινε, τέλος, ότι ο μηχανισμός που προβλέπεται στο άρθρο 29 του Κανονισμού 2015/1589 παρέχει επαρκείς διαδικαστικές εγγυήσεις. Οι παρατηρήσεις της Επιτροπής πρέπει να υποβάλλονται σύμφωνα με τους εθνικούς διαδικαστικούς κανόνες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που διασφαλίζουν τα δικαιώματα των διαδίκων και την ανεξαρτησία των εθνικών δικαστηρίων. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της εν λόγω εθνικής διαδικασίας εφαρμόζονται οι εγγυήσεις που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο και από τα άρθρα 19 ΣΕΕ και 47 ΧΘΔΕΕ.

Στη βάση αυτή, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την αγωγή αποζημιώσεως.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων

Ρύθμιση κράτους μέλους, που προβλέπει υποχρεωτική πρακτική άσκηση ασκουμένων δικηγόρων στην ημεδαπή, για την εγγραφή τους στο οικείο μητρώο του Δικηγορικού Συλλόγου, δύναται να συνιστά περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων – άρθρο 45 ΣΛΕΕ – δικηγόροι – άσκηση ασκούμενων δικηγόρων – εδαφικός περιορισμός – εθνική κανονιστική ρύθμιση που απαιτεί τη συμπλήρωση μέρους της περιόδου εκπαίδευσης ασκούμενου δικηγόρου σε δικηγόρο εδρεύοντα στην ημεδαπή

ΔΕΕ C-807/23, Jones Day, 03.04.2025, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2025:234 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπόθεση C-807/23 αφορά την ερμηνεία του άρθρου 45 ΣΛΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων.

Η υπόθεση ήχθη ενώπιον του ΔΕΕ κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος που υπέβαλε το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστρίας (εφεξής: αιτούν δικαστήριο), στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ μιας Αυστριακής ασκούμενης δικηγόρου (εφεξής: προσφεύγουσα) και του Δικηγορικού Συλλόγου της Βιέννης (εφεξής: καθού). Κατά το ΔΕΕ, η πρακτική άσκηση των ασκούμενων δικηγόρων, εφόσον παρέχουν υπηρεσίες έναντι αμοιβής, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 45 της ΣΛΕΕ.

Ως προς τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά, η προσφεύγουσα ξεκίνησε την πρακτική της άσκηση σε δικηγορικό γραφείο στην αλλοδαπή (Φρανκφούρτη επί του Μάιν, Γερμανία), ούσα υπό την εποπτεία ενός Αυστριακού δικηγόρου, μέλους του Δικηγορικού Συλλόγου της Αυστρίας, που δραστηριοποιούνταν επί του αυστριακού δικαίου. Όταν υπέβαλε δήλωση στον καθού για εγγραφή στα μητρώα ασκούμενων δικηγόρων έλαβε αρνητική απάντηση, με την αιτιολογία ότι στον αυστριακό Κώδικα Δικηγόρων, κατά την υποβολή της δήλωσης για εγγραφή στα μητρώα, η πρακτική άσκηση θα πρέπει να διενεργείται σε δικηγορικό γραφείο, εγκατεστημένο στην Αυστρία. Ειδικότερα, κατά τον αυστριακό Κώδικα Δικηγόρων, η πρακτική άσκηση έχει διάρκεια πέντε ετών, εκ των οποίων τρία τουλάχιστον έτη πραγματοποιούνται υποχρεωτικά σε δικηγορικό γραφείο της ημεδαπής και 7 μήνες σε δικαστήριο ή σε εισαγγελία επίσης στην ημεδαπή. Το υπόλοιπο μέρος της πρακτικής άσκησης δύναται να πραγματοποιηθεί στην αλλοδαπή και συνυπολογίζεται στον χρόνο της πρακτικής άσκησης.

Κατόπιν των ανωτέρω, το αιτούν δικαστήριο, εκτιμώντας ότι ανακύπτει ζήτημα ενωσιακού δικαίου, ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο ΔΕΕ το ερώτημα, εάν η αυστριακή ρύθμιση περί υποχρεωτικής πρακτικής άσκησης στην ημεδαπή για εγγραφή στα μητρώα ασκούμενων, μη αναγνωρίζοντας την πρακτική άσκηση στην αλλοδαπή, ακόμη και όταν αυτή πραγματοποιείται υπό την εποπτεία Αυστριακού δικηγόρου και αφορά το αυστριακό δίκαιο, αντίκειται στο άρθρο 45 της ΣΛΕΕ.

Το ΔΕΕ, παραπέμποντας σε σχετική νομολογία, επισημαίνει ότι το άρθρο 45 της ΣΛΕΕ αντιτίθεται, κατ' αρχήν, σε

εθνική ρύθμιση, η οποία παρακωλύει ή καθιστά λιγότερο ελκυστική την απόκτηση επαγγελματικής πείρας στην αλλοδαπή, όταν αυτή αποτελεί προϋπόθεση για την πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου. Αντίθετα με όσα υποστήριξε η Αυστριακή Κυβέρνηση, η πρόβλεψη του αυστριακού Κώδικα Δικηγόρων περί συνυπολογισμού του διαστήματος πρακτικής άσκησης στην αλλοδαπή δεν αρκεί για να αναιρέσει τον περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, που υφίσταται από την υποχρεωτική τριετή πρακτική άσκηση στην Αυστρία.

Μολονότι η προστασία των αποδεκτών των νομικών υπηρεσιών και η ορθή απονομή της δικαιοσύνης συνιστούν επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, που είναι πρόσφοροι να δικαιολογήσουν τον περιορισμό, το ΔΕΕ έκρινε ότι η υποχρεωτική πρακτική άσκηση στην ημεδαπή για την εγγραφή στα μητρώα ασκούμενων υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο, καθώς υφίστανται λιγότερο επαχθή μέτρα, που θα μπορούσαν να επιτύχουν τους ανωτέρω σκοπούς. Ως λιγότερο επαχθές μέτρο προτείνεται η πρακτική άσκηση στην αλλοδαπή να πραγματοποιείται σε δικηγόρο, εγγεγραμμένο σε δικηγορικό σύλλογο της ημεδαπής, και συγχρόνως να αποδεικνύεται από τους ενδιαφερόμενους η απόκτηση ισοδύναμης εκπαίδευσης και πείρας μ' αυτή που θα αποκτούνταν εάν η πρακτική άσκηση διενεργούνταν στην ημεδαπή. Άλλωστε, και σ' αυτή την τελευταία περίπτωση, ο οικείος Δικηγορικός Σύλλογος δεν στερείται της εξουσίας ελέγχου των συνθηκών διεξαγωγής της πρακτικής άσκησης.

IV. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Παράγωγο δικαίωμα διαμονής υπηκόου τρίτης χώρας, μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης

Το παράγωγο δικαίωμα διαμονής απορρέει απευθείας από το δίκαιο της Ένωσης και αποκτάται κατά τη γέννηση της σχέσης εξάρτησης. Εθνική ρύθμιση που εξαρτά το παράγωγο δικαίωμα από την εκ των υστέρων θεώρηση εισόδου δύναται να περιορίσει την πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ.

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – άρθρο 20 ΣΛΕΕ – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και ελεύθερης διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών – παράγωγο δικαίωμα διαμονής υπηκόου τρίτης χώρας που ασκεί την επιμέλεια ανηλίκου ο οποίος έχει την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης – σχέση εξάρτησης – φύση του παράγωγου δικαιώματος διαμονής – χρόνος γέννησης του δικαιώματος – υποχρέωση να ληφθεί εκ των υστέρων θεώρηση σε τρίτη χώρα

ΔΕΕ C-130/24, Stadt Wuppertal, 08.05.2025, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: Δ. Γρατσίας, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: R. Norkus, ECLI:EU:C:2025:340 – Προδικαστική παραπομπή

Στην υπόθεση C-130/24, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ) κλήθηκε να ερμηνεύσει το άρθρο 20 ΣΛΕΕ, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της ΥC, υπηκόου τρίτης χώρας (εφεξής: προσφεύγουσα) και του Δήμου Βούπερταλ της Γερμανίας (εφεξής: καθού), σχετικά με το παράγωγο δικαίωμα διαμονής υπηκόου τρίτης χώρας, γονέα και ασκούντα τη γονική μέριμνα πολίτη της Ένωσης. Στη δίκη παρενέβησαν η Ελλάδα, η Δανία και η Ολλανδία.

Πιο συγκεκριμένα, η προσφεύγουσα μετέβη στην Πολωνία για σπουδές στις 25.09.2019 επί τη βάσει θεώρησης μακράς διάρκειας με ισχύ έως 23.09.2020. Εντός του ανωτέρω διαστήματος, η προσφεύγουσα μετακινήθηκε στη Γερμανία και δήλωσε ως κατοικία της τον καθού Δήμο. Στις 06.11.2020 της ζητήθηκε από τον καθού να αποχωρήσει από τη Γερμανία, πλην, όμως, εκείνη παρέμεινε και στις 24.11.2021 απέκτησε παιδί με Γερμανό πολίτη. Η ανατροφή του ανήκει στην προσφεύγουσα, καθώς ο πατέρας αδυνατεί να το φροντίζει, λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων. Έτσι, στις 12.04.2022, η προσφεύγουσα ζήτησε τη χορήγηση άδειας διαμονής από τον καθού για άσκηση γονικής μέριμνας. Ελλείψει απάντησης από τον καθού, η προσφεύγουσα στράφηκε κατά της παράλειψης ενώπιον του αρμόδιου Διοικητικού Πρωτοδικείου (εφεξής: αιτούν δικαστήριο).

Ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ο καθού αρνήθηκε τη χορήγηση άδειας διαμονής στην προσφεύγουσα, επικαλούμενος το εθνικό δίκαιο. Σύμφωνα με τα άρθρα 95 παρ.1 σημ. 2 και 5 παρ.1 σημ. 2 του νόμου περί διαμονής, απασχόλησης και ένταξης των αλλοδαπών στην ομοσπονδιακή επικράτεια, η διαμονή αλλοδαπού, χωρίς την απαιτούμενη άδεια, αποτελεί ποινικό αδίκημα και για τη χορήγηση άδειας διαμονής απαιτείται να μην συντρέχουν λόγοι απέλασης, όπως η τέλεση ποινικού αδικήματος.

Το αιτούν δικαστήριο, κρίνοντας ένα μέρος της υπόθεσης, διέταξε τον καθού να χορηγήσει άδεια διαμονής για λόγους οικογενειακής επανένωσης στην προσφεύγουσα από την ημερομηνία δημοσίευσης της απόφασης, ήτοι από 23.11.2023. Για το προηγούμενο διάστημα (εφεξής: επίμαχο), το αιτούν δικαστήριο θεωρεί ότι ανακύπτει ζήτημα ενωσιακού δικαίου και, ειδικότερα, εάν και από πότε η προσφεύγουσα απέκτησε παράγωγο δικαίωμα διαμονής, σύμφωνα με το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, ανέστειλε τη διαδικασία για το επίμαχο διάστημα και υπέβαλε τα κάτωθι τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ:

1. «Εξαρτάται το δικαίωμα διαμονής βάσει του άρθρου 20 ΣΛΕΕ από το αν η διαδικασία θεώρησης που απαιτείται εκ

του νόμου για τη χορήγηση εθνικής άδειας διαμονής μπορεί ευλόγως να ολοκληρωθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα το οποίο είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με αξιόπιστο τρόπο;

2. Μπορεί να γίνει δεκτό ότι το δικαίωμα διαμονής βάσει του άρθρου 20 ΣΛΕΕ γεννάται δυνάμει του δικαίου της Ένωσης, με αποτέλεσμα οι εθνικές αρχές να πρέπει απλώς να πιστοποιήσουν την ύπαρξή του, ή έχει η χορήγηση του εν λόγω δικαιώματος από τις εθνικές αρχές συστατικό χαρακτήρα;

3. Σε περίπτωση που το δικαίωμα διαμονής γεννάται αυτομάτως δυνάμει του δικαίου της Ένωσης: σε ποιο χρονικό σημείο γεννάται το δικαίωμα;

4. Σε περίπτωση που το δικαίωμα διαμονής χορηγείται από τις εθνικές αρχές: από ποιο χρονικό σημείο πρέπει το δικαίωμα αυτό να χορηγείται αναδρομικά;»

Το ΔΕΕ, εξετάζοντας πρώτα το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, διευκρίνισε ότι το παράγωγο δικαίωμα διαμονής υπηκόου τρίτης χώρας, μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, βάσει του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ, απορρέει απευθείας από το ενωσιακό δίκαιο και, ως εκ τούτου, η χορήγηση σχετικής άδειας διαμονής από τις εθνικές αρχές έχει αναγνωριστικό, και όχι συστατικό, χαρακτήρα.

Επίσης, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι, κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ θεμελιώνει ένα τέτοιο παράγωγο δικαίωμα σε όλως εξαιρετικές περιπτώσεις. Δηλαδή, θα πρέπει η φύση της σχέσης εξάρτησης μεταξύ του πολίτη της Ένωσης (που δεν έχει ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας) και του υπηκόου της τρίτης χώρας (που δεν δικαιούται με άλλη νομική βάση άδεια διαμονής) να είναι τέτοια, ώστε η μη χορήγηση άδειας να εξαναγκάσει τον πολίτη να εγκαταλείψει την Ένωση, και άρα να τον αποστερούσε από την ουσιαστική απόλαυση των δικαιωμάτων της Ένωσης.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ προχώρησε στην εξέταση του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος. Διαπίστωσε ότι είναι κρίσιμης σημασίας το σημείο δημιουργίας της σχέσης εξάρτησης μεταξύ του πολίτη της Ένωσης και του υπηκόου τρίτης χώρας. Αναλόγως της εκτίμησης των πραγματικών περιστατικών από τις εθνικές αρχές, το σημείο αυτό δύναται να συμπίπτει χρονικά με την ημερομηνία γέννησης του τέκνου.

Ακολούθως, το ΔΕΕ εξέτασε το παραδεκτό του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος. Ειδικότερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αμφισβήτησε τη λυσιτέλεια του ερωτήματος, θεωρώντας ότι η εκ των υστέρων θεώρηση εισόδου σε τρίτη χώρα είναι ζήτημα του εθνικού δικαίου και ζήτημα υποθετικής φύσεως για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Το ΔΕΕ απάντησε ότι, μολονότι αποτελεί, πράγματι, ζήτημα εθνικού δικαίου, εντούτοις το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να την συνδέει με το παράγωγο δικαίωμα διαμονής του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ και, επομένως, αφορά την υπό κρίση υπόθεση.

Ως προς την ουσία του πρώτου ερωτήματος, η Γερμανική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι η διαδικασία της θεώρησης στην τρίτη χώρα είναι σύντομη και, επομένως, η μητέρα δύναται να λείψει μετά του τέκνου της, που είναι νηπιακής ηλικίας, για αυτό το σύντομο διάστημα από τη Γερμανία, χωρίς να θίγεται η πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ. Αντιθέτως, το ΔΕΕ έκρινε ότι, ακόμη και μια σύντομη, αλλά αναγκαστική, λόγω της σχέσης εξάρτησης, απουσία του πολίτη της Ένωσης τον αποστερεί από τα ενωσιακά του δικαιώματα. Συνεπώς, το ΔΕΕ κατέληξε ότι εθνική ρύθμιση που εξαρτά το παράγωγο δικαίωμα διαμονής από την εκ των υστέρων θεώρηση εισόδου δύναται να περιορίσει την πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ.

Τέλος, δεδομένης της απάντησης στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ έκρινε ότι είναι άνευ σημασίας η εξέταση του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Συναλλαγματική ισοτιμία

Η εξουσία καθορισμού συναλλαγματικής ισοτιμίας, μη δημοσιευθείσας από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, κατά τη δήλωση ποσού ρευστών διαθεσίμων στα εξωτερικά σύνορα της Ένωσης, ανήκει στα κράτη μέλη, τα οποία οφείλουν να τηρούν το δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1672 – άρθρο 3 παρ. 1 – μη δήλωση ποσού ρευστών διαθεσίμων – καθορισμός της αξίας του ποσού ρευστών διαθεσίμων σε ξένο νόμισμα – ισοτιμία νομίσματος η οποία δεν δημοσιεύεται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα – ουκρανικό χρίβνια

ΔΕΕ C-745/23, Alenopik, 30.04.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: M.L. Arastey Sahún, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čapeta, ECLI:EU:C:2025:294 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπόθεση C-745/23 αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1 του Κανονισμού 2018/1672 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Οκτωβρίου 2018, σχετικά με τους ελέγχους ρευστών διαθεσίμων που εισέρχονται ή εξέρχονται από την Ένωση και την κατάργηση του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1889/2005 (εφεξής: Κανονισμός). Σκοπός του Κανονισμού είναι η πρόληψη και ο εντοπισμός της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες μέσω ελέγχου των ρευστών διαθεσίμων στα εξωτερικά σύνορα της Ένωσης.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Κανονισμό, προβλέπεται η υποχρέωση δήλωσης, για κάθε φυσικό πρόσωπο που εισέρχεται ή εξέρχεται από την Ένωση, των συνοδευόμενων ρευστών διαθεσίμων, συμπεριλαμβανομένων των μετρητών, αν έχουν αξία ίση ή μεγαλύτερη των 10.000 ευρώ ή του ισοδύναμού τους σε άλλο νόμισμα. Ωστόσο, ο Κανονισμός δεν καθορίζει τον τρόπο υπολογισμού της ισοτιμίας νομίσματος σε ευρώ, η οποία δεν δημοσιεύεται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

Εν προκειμένω, η UT πέρασε τα σύνορα μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας και Εσθονίας, επιλέγοντας την «πράσινη δίοδο», δηλαδή τη δίοδο που χρησιμοποιείται από όσους δεν είναι υπόχρεοι σε υποβολή δήλωσης ρευστών διαθεσίμων. Κατά τον έλεγχο από τη φορολογική και τελωνειακή αρχή της Εσθονίας (εφεξής: διοικητική αρχή) διαπιστώθηκε ότι μετέφερε συνολικά 500.000 ουκρανικά χρίβνια σε μετρητά. Η διοικητική αρχή μετέτρεψε το ποσό σε ευρώ με βάση την ισοτιμία στην ιστοσελίδα www.xe.com, διαπιστώνοντας ότι η αξία του ισοδυναμούσε με 12.565 ευρώ, ποσό που υποχρέωνε την UT να υποβάλει δήλωση, πριν εισέλθει στην Εσθονία, σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1 του Κανονισμού. Ως εκ τούτου, τής επιβλήθηκε από τη διοικητική αρχή πρόστιμο 600 ευρώ και αποφασίστηκε η δήμευση του μη δηλωθέντος ποσού.

Ακολούθως, η UT προσέφυγε κατά των πράξεων της διοικητικής αρχής ενώπιον του αρμόδιου Διοικητικού Πρωτοδικείου, επικαλούμενη, πρώτον, ότι δεν γνώριζε την υποχρέωση δήλωσης των ρευστών διαθεσίμων, δεύτερον, ότι τα μετρητά ανήκαν στην κυριότητα άλλου προσώπου, και, τρίτον, ότι, σύμφωνα με την ισοτιμία που προέκυπτε από διαφορετική ιστοσελίδα (Tavid AS), τα μετρητά δεν υπερέβαιναν το όριο των 10.000 ευρώ. Το Διοικητικό Πρωτοδικείο δέχθηκε, εν μέρει, την προσφυγή, μειώνοντας το πρόστιμο και διατάσσοντας την επιστροφή του ποσού που είχε δемеυθεί.

Κατόπιν τούτων, η διοικητική αρχή άσκησε αναίρεση ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Εσθονίας (εφεξής: αιτούν δικαστήριο). Υποστήριξε ότι παρέχεται επαρκής ενημέρωση για την υποχρέωση δήλωσης και ότι, όπως ενημερώνει το κοινό μέσω της επίσημης ιστοσελίδας της, για τη μετατροπή σε ευρώ ξένων νομισμάτων, για τα οποία η ισοτιμία δεν δημοσιεύεται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, χρησιμοποιούνται οι τιμές συναλλάγματος του ιστοτόπου www.xe.com, όπως κάνουν και τα άλλα κράτη μέλη. Μάλιστα, η διοικητική αρχή στηρίχθηκε στο άρθρο 53 παρ. 1 του Ενωσιακού Τελωνειακού Κώδικα (εφεξής: ΕΤΚ), το οποίο προβλέπει δημοσίευση/κοινοποίηση μέσω του διαδικτύου των συναλλαγματικών ισοτιμιών, για περιπτώσεις που εντάσσονται στον ΕΤΚ.

Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο, διατηρώντας αμφιβολίες για το κατά πόσον το άρθρο 53 του ΕΤΚ θα μπορούσε να αποτελέσει την κατάλληλη νομική βάση, απέστειλε προ-

δικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ), ζητώντας να διευκρινιστεί πώς καθορίζεται η συναλλαγματική ισοτιμία, όταν δεν υπάρχει δημοσιευθείσα ισοτιμία από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

Αρχικά, το ΔΕΕ, συντασσόμενο με τη θέση της Γεν. Εισαγγελέως, κατέστησε σαφές ότι τα ρευστά διαθέσιμα δεν θεωρούνται «εμπορεύματα» και, συνεπώς, δεν έχει εφαρμογή, εν προκειμένω, ο ΕΤΚ. Επομένως, εναπόκειται στα κράτη μέλη να καθορίσουν ποια ισοτιμία, από τις διαθέσιμες, θα χρησιμοποιούν, τηρώντας, βεβαίως, το δίκαιο της Ένωσης. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ έθεσε τέσσερις προϋποθέσεις:

πρώτον, η επιλεγόμενη τιμή συναλλάγματος θα πρέπει να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της αγοράς,

δεύτερον, η επιλογή της τιμής θα πρέπει να έχει γίνει με σαφή και κατανοητό τρόπο, άνευ αμφισβήτησης,

τρίτον, η ασφάλεια του δικαίου απαιτεί, οι πληροφορίες σχετικά με την τιμή να είναι ελεύθερες και ευχερώς προσβάσιμες στο κοινό,

τέταρτον, οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να μπορούν να γνωρίζουν ποια ισοτιμία εφαρμόζεται, το αργότερο κατά την είσοδό τους ή την έξοδό τους από την Ένωση.

Η τελική κρίση για την πλήρωση των ανωτέρω προϋποθέσεων ανήκει στο αιτούν δικαστήριο, το οποίο λαμβάνει υπόψη τις κατευθύνσεις που παρέχει το ΔΕΕ. Ειδικότερα, το ΔΕΕ διαπίστωσε, κατά τη μελέτη της δικογραφίας, ότι οι ισοτιμίες της ιστοσελίδας www.xe.com εφαρμόζονται πράγματι στην αγορά και η φορολογική αρχή παρέπεμπε μέσω της ιστοσελίδας της στον εν λόγω ιστότοπο. Μάλιστα, οι πληροφορίες αυτές ήταν ελεύθερα προσβάσιμες στον καθένα, χωρίς να απαιτείται εγγραφή. Τέλος, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι από τη δικογραφία δεν συνάγεται εάν οι τιμές συναλλάγματος είναι σχετικά σταθερές ή υφίστανται συνεχείς διακυμάνσεις. Στην τελευταία περίπτωση, ο ενδιαφερόμενος, χάριν ασφάλειας δικαίου, δικαιούται να επικαλεστεί την πλέον συμφέρουσα τιμή συναλλάγματος, που ίσχυε κατά την είσοδό του στην Ένωση.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου

► Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης

Εθνική ρύθμιση που επιτρέπει μειωμένη σύνταξη αναπηρίας εργαζόμενης που εργαζόταν υπό καθεστώς μειωμένου ωραρίου λόγω φροντίδας παιδιού δεν παραβιάζει το δίκαιο της ΕΕ ακόμη και αν η συγκεκριμένη ομάδα εργαζομένων αποτελείται στην συντριπτική της πλειοψηφία από γυναίκες

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης – Οδηγία 79/7/ΕΟΚ – άρθρο 4 παρ. 1 – έμμεση διάκριση λόγω φύλου – μέθοδος υπολογισμού της σύνταξης λόγω μόνιμης ανικανότητας προς εργασία εξαιτίας εργατικού ατυχήματος – υπολογισμός βάσει των πραγματικών αποδοχών κατά τον χρόνο του εργατικού ατυχήματος – μείωση του ωραρίου εργασίας λόγω φροντίδας παιδιών κάτω των δώδεκα ετών

ΔΕΕ C-584/23, Alcampo κ.λπ., 10.04.2025, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: A. Kumin, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: R. Norkus, ECLI:EU:C:2025:261 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης στην παρούσα υπόθεση αφορά την ερμηνεία του άρθρου 8 ΣΛΕΕ, των άρθρων 21 και 23 του ΧΘΔ, της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης, και της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης.

Ειδικότερα, η ΚΤ, εργαζόμενη στην εταιρεία Alcampo, τελούσε από το 2008 σε καθεστώς μειωμένου ωραρίου λόγω της επιμέλειας παιδιού κάτω των 12 ετών. Το 2019 υπέστη εργατικό ατύχημα και, τον Ιούνιο του ίδιου έτους, ο εργοδότης της την απέλυσε. Δύο χρόνια αργότερα, με απόφαση του εθνικού ιδρύματος κοινωνικής ασφάλισης (INSS), αναγνωρίστηκε ότι η ΚΤ ήταν ολικά και μόνιμα ανίκανη για εργασία λόγω εργατικού ατυχήματος και, επομένως, ήταν δικαιούχος σχετικής σύνταξης, το ποσό της οποίας υπολογίστηκε βάσει του μειωμένου ωραρίου εργασίας της, δηλαδή το 50% του ποσού που αντιστοιχούσε σε εργασία πλήρους απασχόλησης.

Η ΚΤ προσέφυγε στα εθνικά δικαστήρια της Ισπανίας, υποστηρίζοντας ότι η εθνική διάταξη που επέτρεπε τον υπολογισμό της σύνταξης λόγω μόνιμης ανικανότητας εξαιτίας εργατικού ατυχήματος με βάση τις πραγματικές αποδοχές του εργαζομένου εισάγει έμμεση διάκριση λόγω φύλου καθώς οι γυναίκες εργαζόμενες επιλέγουν ως επί το πλείστον το μειωμένο ωράριο, δεδομένου ότι αυτές αναλαμβάνουν τις περισσότερες φορές τη φροντίδα ανηλίκου. Από την πλευρά του, το INSS ισχυρίστηκε ότι η σύνταξη της ΚΤ θα ήταν πλήρης μόνο σε περίπτωση που το εργατικό ατύχημα είχε συμβεί κατά τα δύο πρώτα έτη της περιόδου που εργαζόταν με μειωμένο ωράριο και ότι, σε κάθε περίπτωση, ο προαναφερόμενος τρόπος υπολογισμού μιας κοινωνικής παροχής ήταν απόλυτα δικαιολογημένος.

Στο πλαίσιο αυτό, το δικαστήριο εργατικών διαφορών της Βαρκελώνης, ήτοι το αιτούν δικαστήριο, δεδομένου ότι διατηρούσε αμφιβολίες σχετικά με τη συμβατότητα

της παραπάνω εθνικής διάταξης με το ενωσιακό δίκαιο, απέστειλε δύο προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ. Το πρώτο αφορούσε ακριβώς το κατά πόσον οι Οδηγίες 79/7/ΕΟΚ και 2006/54 είναι σύμφωνες με τον κρίσιμο ισπανικό κανόνα δικαίου, ενώ το δεύτερο σχετιζόταν με το αν οι Οδηγίες αυτές, αλλά και το άρθρο 8 ΣΛΕΕ, και τα άρθρα 21 και 23 του ΧΘΔ, είναι σύμφωνα με τον τρόπο υπολογισμού των παροχών λόγω μόνιμης ανικανότητας προς εργασία εξαιτίας εργατικού ατυχήματος, όπως προβλέπουν οι σχετικές εθνικές διατάξεις και όπως ισχυρίστηκε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου το INSS.

Το ΔΕΕ έκρινε αρχικά ότι η κρίσιμη κοινωνική παροχή εμπίπτει πρωτίστως στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, η οποία εξάλλου εξειδικεύει τη γενική αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών, όπως αυτή κατοχυρώνεται τόσο στο άρθρο 8 ΣΛΕΕ, όσο και στα άρθρα 21 και 23 ΧΘΔ, και, συνεπώς, μόνο αυτή είναι απαραίτητη προκειμένου να δοθεί απάντηση στα δύο ερωτήματα, τα οποία εξετάζονται από κοινού. Στη συνέχεια, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι, αν και η οργάνωση των συστημάτων κοινωνικών παροχών εμπίπτει καταρχάς στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, εντούτοις το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να γίνεται σεβαστό, όπως εν προκειμένω η αρχή της ισότητας ανδρών και γυναικών.

Ως εκ τούτου, από τη στιγμή που, στην παρούσα υπόθεση, δεν τίθεται ζήτημα άμεσης διάκρισης, το Δικαστήριο εξέτασε την ύπαρξη έμμεσης διάκρισης, η οποία υφίσταται όταν η σχετική εθνική ρύθμιση επιφέρει κάποιο μειονέκτημα σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό προσώπων του ενός φύλου σε σύγκριση με πρόσωπα του άλλου φύλου. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, το βασικό πρόβλημα του αιτούντος δικαστηρίου έγκειται στο γεγονός ότι ο κανόνας υπολογισμού του εθνικού διατάγματος περί εργατικών ατυχημάτων περιάγει σε μειονεκτική θέση τα άτομα που εργάζονται με μειωμένο ωράριο λόγω φροντίδας παιδιού, ενώ παράλληλα τη συγκεκριμένη ομάδα εργαζομένων την απαρτίζουν κατά συντριπτική πλειοψηφία γυναίκες. Ωστόσο, συνεχίζει το Δικαστήριο, οι δυσμενείς συνέπειες της εν λόγω διάταξης αφορούν το σύνολο των εργαζομένων με μειωμένο ωράριο και όχι μόνον τους εργαζομένους που έκαναν χρήση ενός τέτοιου καθεστώτος για τη φροντίδα παιδιού, ενώ πιο συγκεκριμένα οι σχετικές συνέπειες επηρεάζουν μόνο τους εργαζομένους που έπαθαν κάποιο εργατικό ατύχημα κατά την περίοδο εργασίας με μειωμένο ωράριο. Επιπλέον, η εφαρμογή του κρίσιμου κανόνα υπολογισμού της σύνταξης, όπως υποστήριξε το INSS και η Ισπανική Κυβέρνηση, έχει δυσμενείς συνέπειες για τους εργαζομένους μόνο από το τρίτο έτος της περιόδου εργασίας με μειωμένο ωράριο. Σε κάθε περίπτωση, τονίζει το ΔΕΕ, η Οδηγία 79/7 δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να παρέχουν πλεονεκτήμα-

τα κοινωνικής ασφάλισης ειδικά σε εργαζόμενους που έχουν αναλάβει την επιμέλεια ανηλίκου.

Συνεπώς, ενόψει και των στατιστικών στοιχείων που είχε στη διάθεσή του το ΔΕΕ, τα οποία αν και έδειχναν ότι οι γυναίκες ήταν αυτές που εργάζονταν κατά πλειοψηφία με μειωμένο ωράριο, δεν καθιστούσαν δυνατό τον καθορισμό των αντίστοιχων ποσοστών ανδρών και γυναικών εργαζομένων που περιέρχονται σε μειονεκτική θέση λόγω της εφαρμογής της εν λόγω εθνικής διάταξης, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Οδηγία 79/7/ΕΟΚ δεν αντιτίθεται στην κρίσιμη εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει τον υπολογισμό της σύνταξης λόγω μόνιμης ανικανότητας προς εργασία εξαιτίας εργατικού ατυχήματος με βάση τον πραγματικό μισθό που λάμβανε ο εργαζόμενος κατά τον χρόνο του ατυχήματος, ακόμη και αν εργαζόταν υπό καθεστώς μειωμένου ωραρίου εργασίας λόγω φροντίδας παιδιού, δηλαδή άνηκε σε μια ομάδα εργαζομένων που αποτελείται ως επί το πλείστον από γυναίκες.

Η Οδηγία 79/7/ΕΟΚ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που επιτρέπει τη χορήγηση προσαύξησης σύνταξης γήρατος στις γυναίκες που έχουν αποκτήσει τέκνα, ενώ για να χορηγηθεί στους άνδρες η ίδια προσαύξηση απαιτείται η συνδρομή επιπλέον προϋποθέσεων

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 79/7/ΕΟΚ – ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης – άρθρο 4 παρ. 1 και 2 – άρθρο 7 παρ. 1 – εθνική νομοθεσία που προβλέπει τη χορήγηση προσαύξησης σύνταξης σε γυναίκες που λαμβάνουν ανταποδοτική σύνταξη γήρατος και έχουν αποκτήσει ένα ή περισσότερα φυσικά ή θετά τέκνα – δυνατότητα χορήγησης της προσαύξησης αυτής στους άνδρες υπό πρόσθετες προϋποθέσεις – άμεση διάκριση λόγω φύλου – άρθρο 23 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – μέτρα εθνικής δράσης

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-623/23 και C-626/23, Melbán, 15.05.2025, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: Δ. Γρατσί-ας, Εισηγητής: Β. Smulders, Γεν. Εισαγγελέας: R. Norkus, ECLI:EU:C:2025:358 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης στην παρούσα υπόθεση σχετίζονται με την ερμηνεία της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης, σε συνδυασμό με τα άρθρα 20, 21, 23 και 34 παρ. 1 του ΧΘΔ.

Ειδικότερα, τα παρόμοια πραγματικά περιστατικά των υποθέσεων των κύριων δικών αφορούσαν δύο άνδρες συνταξιούχους, των οποίων οι αιτήσεις για προσαύξηση σύνταξης απορρίφθηκαν από το ισπανικό ίδρυμα κοινωνικής ασφάλισης, δεδομένου ότι δεν πληρούσαν τα κριτήρια που προέβλεπε η σχετική εθνική διάταξη. Συγκε-

κριμένα, η εν λόγω προσαύξηση στη σύνταξη γήρατος παρέχεται προκειμένου να περιοριστεί το χάσμα ανδρών και γυναικών στα ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης. Οι γυναίκες δικαιούνται αυτόματα την προσαύξηση, εφόσον έχουν αποκτήσει τέκνα, ενώ για τους άνδρες πρέπει να πληρούνται επιπλέον προϋποθέσεις, όπως η προγενέστερη λήψη σύνταξης χρεΐας (και ένα από τα τέκνα να δικαιούται σύνταξη ορφανού), ή να έχει επηρεαστεί ή διακοπεί η επαγγελματική τους καριέρα από την ανατροφή τέκνου.

Συνακόλουθα, οι δύο πατέρες προσέφυγαν ενώπιον των αρμόδιων εθνικών δικαστηρίων κατά των απορριπτικών αποφάσεων του ιδρύματος κοινωνικής ασφάλισης, υποστηρίζοντας ότι η κρίσιμη εθνική διάταξη παραβιάζει την ενωσιακή αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω φύλου. Ως εκ τούτου, τα δύο αιτούντα δικαστήρια (το δικαστήριο εργατικών και κοινωνικοασφαλιστικών διαφορών της Παμπλόνα στην υπόθεση C-623/23 και το ανώτερο δικαστήριο Μαδρίτης στην υπόθεση C-626/23) απέστειλαν συνολικά τρία προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία, λόγω ομοιοτήτων στη διατύπωσή τους, εξετάστηκαν ως δύο από το ΔΕΕ.

Το πρώτο ερώτημα αφορούσε στην ουσία τη συμβατότητα της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, ερμηνευομένης υπό το πρίσμα αποκλειστικά του άρθρου 23 του Χάρτη (τα υπόλοιπα άρθρα του Χάρτη που συμπεριλήφθηκαν στο ερώτημα, ήτοι τα άρθρα 20, 21 και 34 παρ. 1 περί της αρχής της ισότητας ενώπιον του νόμου, της απαγόρευσης των διακρίσεων και του δικαιώματος πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης, αντίστοιχα, εξειδικεύονται ήδη από την Οδηγία) με την προαναφερόμενη εθνική ρύθμιση ως προς τη διαφορετική μεταχείριση ανδρών και γυναικών για τη λήψη της προσαύξησης σύνταξης γήρατος.

Αφού αρχικά επισημάνθηκε ότι, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των αιτούντων δικαστηρίων και της Επιτροπής, παρά τις τροποποιήσεις που έγιναν στην κρίσιμη εθνική διάταξη, η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση των ανδρών σε σχέση με τις γυναίκες δεν αντιμετωπίστηκε πλήρως ως προς το επίμαχο ζήτημα. Πράγματι, το ΔΕΕ επιβεβαιώνει ότι το άρθρο αυτό, στο πλαίσιο του σκοπού της μείωσης του χάσματος μεταξύ των φύλων στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης με αντιστάθμιση της οικονομικής ζημίας που υφίστανται οι μητέρες κατά την επαγγελματική σταδιοδρομία τους λόγω του κεντρικού ρόλου τους στην ανατροφή των τέκνων τους, επιτρέπει τη διαφορετική μεταχείριση προσώπων που πιθανώς τελούν σε παρεμφερή κατάσταση και, άρα, εισάγει άμεση διάκριση λόγω φύλου κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ.

Το ζήτημα που τέθηκε, ως εκ τούτου, ήταν το αν η διάκριση αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί δυνάμει του άρθρου 23 του ΧΘΔ. Εν προκειμένω, το ΔΕΕ τόνισε συναφώς ότι το

άρθρο 157 παρ. 4 ΣΛΕΕ (το οποίο, κατά το Δικαστήριο, επαναλαμβάνεται με πιο σύντομο τρόπο από το άρθρο 23) στοχεύει στην αντιστάθμιση των μειονεκτημάτων που υφίστανται οι γυναίκες κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας και, άρα, κατ' επέκταση, στη διασφάλιση της αρχής της ισότητας ανδρών και γυναικών στην επαγγελματική ζωή. Επομένως, η κρίσιμη εθνική διάταξη, η οποία περιορίζεται στη χορήγηση προσαύξησης στις γυναίκες κατά τη συνταξιοδότηση, δηλαδή μετά το τέλος της επαγγελματικής καριέρας, χωρίς να ασχολείται επαρκώς με τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζουν οι γυναίκες κατά τη διάρκεια αυτής, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί βάσει του άρθρου 23 ΧΘΔ και του άρθρου 157 παρ. 4 ΣΛΕΕ.

Όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα, δηλαδή το κατά πόσον η Οδηγία 79/7/ΕΟΚ απαιτεί την παύση χορήγησης της προσαύξησης στις γυναίκες συνταξιούχους εφόσον διαπιστωθεί απαγορευμένη διάκριση ή εναλλακτικά να χορηγηθεί και στους άνδρες δικαιούχους, το ΔΕΕ εξέτασε αρχικά το παραδεκτό. Αν και το ζήτημα αυτό δεν φαινόταν να αποτελεί άμεσο αντικείμενο της κύριας δίκης, το ΔΕΕ εντούτοις θεώρησε ότι, από την μία πλευρά, σχετίζεται με την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου και, από την άλλη πλευρά, ότι οι άμεσες συνέπειες για τη μητέρα στην περίπτωση που ο πατέρας λάβει την προσαύξηση σύνταξης είναι σχετικές με την υπόθεση, δεδομένου ότι η μητέρα είναι παρεμβαίνουσα στην υπόθεση και, άρα, το ερώτημα κρίθηκε παραδεκτό.

Επί της ουσίας, το ΔΕΕ επανέλαβε ότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία του, η αποκατάσταση μιας άμεσης διάκρισης γίνεται πρωτίστως μέσα από τη χορήγηση των κρίσιμων πλεονεκτημάτων στην ομάδα ατόμων που βρίσκεται στη δυσμενέστερη θέση, με το εθνικό δικαστήριο να καλείται να μην εφαρμόζει την εθνική διάταξη που εισάγει ακριβώς τη διάκριση αυτή. Η εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ δεν συνεπάγεται απαραίτητα την κατάργηση χορήγησης της προσαύξησης στις γυναίκες, σε περίπτωση που αυτή χορηγείται αντίστοιχα στους άνδρες. Ωστόσο, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να κρίνει μέσα από την ερμηνεία του εθνικού δικαίου το κατά πόσον είναι δυνατή μια τέτοια παράλληλη χορήγηση, λαμβανομένου ιδίως υπόψιν του γεγονότος ότι η σχετική εθνική διάταξη επιτρέπει τη χορήγηση της προσαύξησης μόνο στον έναν από τους δύο γονείς.

► Εργασία ορισμένου χρόνου

Η ερμηνεία της συμφωνίας-πλαίσιου του 1999 για την εργασία ορισμένου χρόνου αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που επιτρέπει τον διαφορετικό υπολογισμό των εισφορών που οφείλουν οι εργοδότες ανάλογα με το αν απασχολούν εργαζομένους ορισμένου ή αορίστου χρόνου

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – εργασία ορισμένου χρόνου – Οδηγία 1999/70/ΕΚ – συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP – ρήτρα 4, σημείο 1 – αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων εις βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου – πεδίο εφαρμογής – έννοια του όρου «συνθήκες απασχόλησης» – εργάτες ορισμένου χρόνου στον γεωργικό τομέα – εισφορές κοινωνικής ασφάλισης που υπολογίζονται βάσει των αμοιβών – αμοιβές των εργαζομένων ορισμένου χρόνου στον γεωργικό τομέα οι οποίες καθορίζονται βάσει των ημερήσιων ωρών παρασχεθείσας εργασίας – αμοιβές των εργαζομένων αορίστου χρόνου στον γεωργικό τομέα οι οποίες καθορίζονται βάσει κατ' αποκοπήν ημερήσιου χρόνου εργασίας

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-212/24, C-226/24 και C-227/24, L.T. (Allocations sociales pour travailleurs agricoles à durée déterminée), 08.05.2025, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: Δ. Γρατσίας, Εισηγητής: Β. Smulders, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2025:341 – Προδικαστική παραπομπή

Οι διαφορές των κύριων δικών προέκυψαν όταν επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της γεωργίας, εκκαλούσες στις δίκες αυτές, κλήθηκαν από το ιταλικό ίδρυμα κοινωνικής ασφάλισης να καταβάλουν επιπλέον εισφορές κοινωνικής ασφάλισης από αυτές που είχαν ήδη καταβάλει, λόγω εσφαλμένου υπολογισμού του χρόνου εργασίας των εργαζομένων ορισμένου χρόνου που απασχολούσαν, σύμφωνα με τη σχετική εθνική συλλογική σύμβαση εργασίας για τη γεωργία. Ειδικότερα, ο υπολογισμός αυτός θα έπρεπε να γίνει με βάση τον ημερήσιο χρόνο εργασίας των εξήμισι ωρών, όπως ορίζεται στη συλλογική σύμβαση, και όχι βάσει του πραγματικού χρόνου εργασίας των εργαζομένων.

Κατόπιν αναπομπής από το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, η υπόθεση κατέληξε στο εφετείο Φλωρεντίας, ήτοι το αιτούν δικαστήριο. Το εν λόγω δικαστήριο διατηρούσε αμφιβολίες για το κατά πόσον η συμφωνία-πλαίσιο του 1999 για την εργασία ορισμένου χρόνου, η οποία περιλαμβάνεται στο παράρτημα της Οδηγίας 1999/70/ΕΚ, είναι συμβατή με την ερμηνεία που πραγματοποίησε το Ανώτατο Δικαστήριο, κατά την οποία οι οφειλόμενες από τους εργοδότες εισφορές κοινωνικής ασφάλισης επί των αμοιβών που καταβάλλονται στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου στον γεωργικό τομέα πρέπει να υπολογίζονται αποκλειστικώς βάσει των ωρών πράγματι παρασχεθείσας εργασίας. Το αιτούν δικαστήριο θεωρεί πως η ερμηνεία αυτή καταλήγει σε μια δυσμενέστερη μεταχείριση των εργαζομένων ορισμένου χρόνου σε σχέση με εκείνους που εργάζονται ως αορίστου χρόνου, παρά το γεγονός ότι ασκούν παρόμοια εργασία και χωρίς αυτή η διάκριση να δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.

Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο απέστειλε δύο προδικαστικά ερωτήματα προς το ΔΕΕ, με τα οποία ζητούσε από το Δικαστήριο να διευκρινίσει ακριβώς το κατά πόσον η συμφωνία-πλαίσιο του 1999 είναι σύμφωνη, στο πλαίσιο της ερμηνείας που δόθηκε από το Ανώτατο Ιταλικό Δικαστήριο, με το ότι η προαναφερθείσα συλλογική σύμβαση εργασίας προβλέπει ότι η αμοιβή των εργαζομένων ορισμένου χρόνου εξαρτάται από τις ώρες πραγματικά παρασχεθείσας εργασίας κατά τη διάρκεια της ημέρας, μολονότι, αντιθέτως, αναγνωρίζεται στους εργαζομένους αορίστου χρόνου στον γεωργικό τομέα δικαίωμα αμοιβής υπολογιζόμενης σε συνάρτηση με ημέρα εργασίας διάρκειας εξήμισι ωρών, καθώς και το αν τα κριτήρια υπολογισμού των κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών πρέπει να είναι τα ίδια για τις δύο κατηγορίες εργαζομένων.

Το ΔΕΕ εξέτασε αρχικά το παραδεκτό των προδικαστικών ερωτημάτων, καθώς οι εκκαλούσες των κύριων δικών επιχειρήσεις προέβαλαν σχετικές ενστάσεις, σύμφωνα με τις οποίες, πρώτον, τα κρίσιμα ερωτήματα σχετίζονταν με την ερμηνεία διάταξης Οδηγίας την οποία δεν θα μπορούσε να επικαλεστεί το ιταλικό ίδρυμα κοινωνικής ασφάλισης ως κρατικός φορέας, έχουσα άμεσο αποτέλεσμα ως προς τις ίδιες και, δεύτερον, τα ερωτήματα είχαν υποθετικό χαρακτήρα. Ως προς την πρώτη ένσταση, το ΔΕΕ τόνισε ότι είναι αρμόδιο να αποφαίνεται επί προδικαστικών ερωτημάτων που αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, ανεξαρτήτως του αν η σχετική Οδηγία (εν προκειμένω η 1999/70) έχει άμεσο αποτέλεσμα ή όχι και αν δημιουργεί υποχρεώσεις για τις εκκαλούσες. Παράλληλα, όσον αφορά το υποθετικό των ερωτημάτων, το Δικαστήριο έκρινε ότι τόσο τα στοιχεία που του παρείχε το αιτούν δικαστήριο, όσο και ο τρόπος διατύπωσής τους απέκλειαν ένα τέτοιο ενδεχόμενο, δεδομένου ότι ετίθεντο ζητήματα απαραίτητα για την έκδοση εθνικής απόφασης. Συνεπώς, τα ερωτήματα κρίθηκαν παραδεκτά.

Επί της ουσίας, εξετάζοντας τα ερωτήματα από κοινού, το ΔΕΕ ανέφερε σε πρώτη φάση ότι σκοπός της συμφωνίας-πλαισίου (στο πεδίο εφαρμογής της οποίας εμπίπτουν κανονικά οι εργασιακές σχέσεις των κύριων δικών) είναι, μεταξύ άλλων, η βελτίωση της ποιότητας εργασίας ορισμένου χρόνου, ενώ ειδικότερα η ρήτρα 4 της συμφωνίας αποσκοπεί στο να εμποδίσει τη δυσμενέστερη μεταχείριση των εργαζομένων αυτών σε σχέση με των αορίστου χρόνου, ως ειδική έκφραση της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων. Περαιτέρω, αν και εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να το αποφασίσει, οι επίμαχες εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, εφόσον υπολογίζονται στη βάση των αμοιβών των εργαζομένων, εμπίπτουν στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης» της ρήτρας 4.

Στη συνέχεια, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι, στο πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης, υφίσταται πράγματι διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των εργαζομένων αορίστου χρόνου και των εργαζομένων ορισμένου χρόνου στον γεωργικό τομέα εις βάρος των τελευταίων, λόγω του ότι η αμοιβή και, κατά συνέπεια, οι εισφορές που οφείλουν οι εργοδότες υπολογίζονται με διαφορετικό τρόπο για τις δύο κατηγορίες (πραγματικά παρασχεθείσα εργασία για τους δεύτερους, σταθερά καθοριζόμενη για ημερήσιο χρόνο εργασία εξίμισι ωρών για τους δεύτερους), με αποτέλεσμα να είναι δυνατόν να καταβάλλονται εισφορές κοινωνικής ασφάλισης για ώρες κατά τις οποίες δεν έχουν εργαστεί, ενώ για τους εργαζομένους ορισμένου χρόνου στον γεωργικό τομέα αποκλείεται η δυνατότητα αυτή.

Συνακόλουθα, δεδομένου ότι οι δύο κατηγορίες εργαζομένων πραγματοποιούν παρεμφερή εργασία, το ΔΕΕ εξέτασε το κατά πόσον αυτή η δυσμενέστερη μεταχείριση θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από κάποιον αντικειμενικό λόγο. Οι λόγοι αυτοί, σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, θα πρέπει να βασίζονται σε σαφή και συγκεκριμένα στοιχεία, αλλά και σε διαφανή κριτήρια, με σεβασμό προς την αρχή της αναλογικότητας. Για παράδειγμα, τέτοιοι λόγοι μπορούν να αποτελούν τυχόν ιδιαίτερα καθήκοντα που συνδέονται με την εκπλήρωση των συμβάσεων ορισμένου χρόνου. Φυσικά, σε καμία περίπτωση ο προσωρινός χαρακτήρας της εργασίας ορισμένου χρόνου δεν μπορεί να δικαιολογήσει από μόνος του μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση.

Εν προκειμένω, οι εκκαλούσες υποστήριξαν ότι η διαφορετική μεταχείριση θα μπορούσε να δικαιολογηθεί καθώς οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου απασχολήθηκαν για την εκτέλεση εργασίας σύντομης διάρκειας, εποχιακής ή περιστασιακής εργασίας. Ωστόσο, οι λόγοι αυτοί στηρίζονται αποκλειστικά στη διάρκεια της απασχόλησης και, άρα, όπως προαναφέρθηκε, δεν μπορούν να δικαιολογήσουν τη δυσμενέστερη μεταχείρισή τους.

Συνεπώς, ελλείψει αντικειμενικών λόγων, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ρήτρα 4 σημείο 1 της συμφωνίας-πλασίου του 1999 για την εργασία ορισμένου χρόνου αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση, όπως ερμηνεύεται από ανώτατο εθνικό δικαστήριο, δυνάμει της οποίας οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης που οφείλουν οι εργοδότες που απασχολούν εργαζομένους ορισμένου χρόνου στον γεωργικό τομέα υπολογίζονται βάσει των αμοιβών που καταβάλλονται στους εργαζομένους αυτούς για τις ώρες πράγματι παρασχεθείσας εργασίας, ενώ οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης τις οποίες οφείλουν οι εργοδότες που απασχολούν εργαζομένους αορίστου χρόνου στον γεωργικό τομέα υπολογίζονται βάσει αμοιβής καθοριζόμενης για σταθερό ημερήσιο χρόνο εργασίας, ανεξαρτήτως των ωρών πράγματι παρασχεθείσας εργασίας.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Παράδοση προσώπου στο Ηνωμένο Βασίλειο με σκοπό την άσκηση ποινικής δίωξης και εφαρμογή της αρχής «ουδεμία ποινή άνευ νόμου» σε περίπτωση δυσμενούς για τον καταδικασθέντα μεταβολή του καθεστώτος της υπό όρους απολύσεως

προδικαστική παραπομπή – Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, αφενός, και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, αφετέρου – παράδοση προσώπου στο Ηνωμένο Βασίλειο με σκοπό την άσκηση ποινικής δίωξης – κίνδυνος προσβολής θεμελιώδους δικαιώματος – άρθρο 49 παρ. 1, δεύτερη περίοδος, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – αρχή «ουδεμία ποινή άνευ νόμου» – δυσμενής για τον καταδικασθέντα μεταβολή του καθεστώτος της υπό όρους απολύσεως

ΔΕΕ C-743/24, Alchaster II, 03.04.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: D. Spielmann, ECLI:EU:C:2025:230 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 49 παρ. 1, δεύτερη περίοδος, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Supreme Court (Ανώτατο Δικαστήριο, Ιρλανδία) στο πλαίσιο της εκτέλεσης, στην Ιρλανδία, τεσσάρων ενταλμάτων σύλληψης εκδοθέντων εις βάρος του ΜΑ από τις δικαστικές αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας με σκοπό την άσκηση ποινικής δίωξης.

Η υπόθεση αφορά την εκτέλεση τεσσάρων ενταλμάτων σύλληψης κατά του ΜΑ, τα οποία είχαν εκδοθεί από τις αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου για τρομοκρατικά αδικήματα που φέρονται να διαπράχθηκαν μεταξύ 18 και 20 Ιουλίου 2020 στη Βόρεια Ιρλανδία. Η ανώτατη ποινή για τα αδικήματα αυτά περιελάμβανε ποινές φυλάκισης έως και δέκα ετών και, για ορισμένα, παρατεταμένες ποινές δυνητικά έως και ισόβιας κάθειρξης. Το ιρλανδικό Ανώτατο Δικαστήριο είχε διατάξει την παράδοση του ΜΑ στο Ηνωμένο Βασίλειο και απέρριψε την αίτησή του για άδεια άσκησης έφεσης. Το Ανώτατο Δικαστήριο επέτρεψε την άσκηση έφεσης και εξέφρασε ανησυχίες σχετικά με την αναδρομική εφαρμογή νέων, αυστηρότερων διατάξεων για την υπό όρους απόλυση στο Ηνωμένο Βασίλειο, σε σύγκριση με το καθεστώς που ίσχυε κατά τον χρόνο

του φερόμενου αδικήματος. Ο ΜΑ υποστήριξε ότι αυτή η αναδρομικότητα παραβίαζε την αρχή *nulla poena sine lege*, όπως αυτή ενσωματώνεται στο άρθρο 49 παρ. 1 του Χάρτη, οδηγώντας δυνητικά σε βαρύτερη ποινή.

Κατά τον χρόνο του φερόμενου αδικήματος, η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου προέβλεπε ότι οι καταδικασθέντες σε φυλάκιση ορισμένου χρόνου θα μπορούσαν να αποφυλακιστούν αυτόματα υπό όρους μετά την έκτιση του μισού της ποινής τους. Ωστόσο, νομοθετικές αλλαγές που εισήχθησαν μετά το αδίκημα, αλλά πριν από την πιθανή καταδίκη του ΜΑ, άλλαξαν ουσιαστικά τους όρους αυτούς για συγκεκριμένα τρομοκρατικά αδικήματα. Σύμφωνα με το νέο καθεστώς, ο καταδικασθείς πρέπει να εκτίσει τουλάχιστον τα δύο τρίτα της ποινής του προτού να είναι επιλέξιμος για αποφυλάκιση υπό όρους, ενώ η υπό όρους αποφυλάκιση υπόκειται σε αξιολόγηση του κινδύνου από την επιτροπή αποφυλάκισης υπό όρους. Η αυτόματη αποφυλάκιση θα γίνεται μόνο κατά το τελευταίο έτος της ποινής, εάν δεν χορηγηθεί αναστολή.

Με βάση αυτά τα δεδομένα, το εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, ζητώντας επί της ουσίας διευκρινίσεις ως προς το αν η εφαρμογή του νέου καθεστώτος υπό όρους απόλυσης, αναδρομικά και εις βάρος του ΜΑ, συνιστούσε επιβολή βαρύτερης ποινής για τους σκοπούς του Χάρτη.

Το ΔΕΕ υπογράμμισε ότι το δεύτερο εδάφιο της παρ. 1 του άρθρου 49 του Χάρτη απαγορεύει την επιβολή βαρύτερης ποινής από εκείνη που ίσχυε κατά τον χρόνο τέλεσης της αξιόποινης πράξης. Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι οι εγγυήσεις που προβλέπονται από τη συγκεκριμένη διάταξη είναι τουλάχιστον εξίσου ισχυρές με εκείνες του άρθρου 7 της ΕΣΔΑ και πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με αυτό, όπως απαιτεί το άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη.

Κεντρικό σημείο της ανάλυσης του Δικαστηρίου αποτελεί η διάκριση – που εδράζεται τόσο στη νομολογία του ΕΔΔΑ όσο και σε εκείνη του ίδιου του ΔΕΕ – μεταξύ των μέτρων που συνιστούν την ίδια την «ποινή» που επιβάλλεται από το ποινικό δικαστήριο και εκείνων που αφορούν την «εκτέλεση» της ποινής. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ιδίως στην υπόθεση *Del Río Prada κατά Ισπανίας*, ένα μέτρο που επηρεάζει τη μείωση της ποινής ή τροποποιεί τους όρους υπό όρους απόλυσης δεν αποτελεί, γενικά, αναπόσπαστο μέρος της ίδιας της «ποινής», εκτός εάν μεταβάλλει ουσιαστικά το περιεχόμενο ή τη βαρύτητά της.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι τροποποιήσεις στο κατώτατο όριο επιλεξιμότητας για την υπό όρους απόλυση – όπως η επιμήκυνση του ελάχιστου χρόνου έκτισης της ποινής – δεν συνιστούν, αφ' εαυτών, επιβολή βαρύτερης

ποινής κατά το άρθρο 49 παρ. 1 του Χάρτη. Ωστόσο, αυτό υπόκειται σε εξαιρέσεις, ιδίως όταν οι αλλαγές στερούν από τον κρατούμενο κάθε ρεαλιστική δυνατότητα απόλυσης ή εντάσσονται σε ένα σύνολο μέτρων που καθιστούν την ποινή ουσιαστικά βαρύτερη.

Το ΔΕΕ αξιολόγησε προσεκτικά κατά πόσον οι τροποποιήσεις στη βρετανική νομοθεσία υπερέβαιναν αυτό το όριο. Το νέο καθεστώς αντικαθιστά την αυτόματη απόλυση στο ήμισυ της ποινής με ένα σύστημα κατά το οποίο η αποφυλάκιση με όρους είναι δυνατή μετά την έκτιση των δύο τρίτων της ποινής, κατόπιν αξιολόγησης κινδύνου, και, σε περίπτωση μη χορήγησης αποφυλάκισης, προβλέπεται αυτόματη αποφυλάκιση εντός του τελευταίου έτους της ποινής.

Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι το νέο καθεστώς επιβάλλει αυστηρότερες συνθήκες κράτησης, καθώς εισάγει μεγαλύτερη αβεβαιότητα ως προς τον χρόνο αποφυλάκισης και τη συνδέει με μια εξατομικευμένη αξιολόγηση επικινδυνότητας αντί με την πάροδο ορισμένου χρόνου.

Ωστόσο, το Δικαστήριο τόνισε σημαντικές εγγυήσεις: η δυνατότητα υπό όρους απόλυσης εξακολουθεί να υφίσταται, ενώ και η αυτόματη απόλυση διατηρείται, έστω και αργότερα. Οι τροποποιήσεις δεν καταργούν ουσιαστικά την έννοια της υπό όρους απόλυσης, ούτε συνεπάγονται αναγκαία επιμήκυνση του χρόνου κράτησης, δεδομένου ότι η διάρκεια της ποινής παραμένει οριοθετημένη. Τα νέα κριτήρια επικινδυνότητας κρίνονται ως τυπικά για την ευρωπαϊκή ποινική πολιτική, και δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η αρμόδια επιτροπή ενεργεί χωρίς περιορισμούς ή εκτός πλαισίου δικονομικών εγγυήσεων.

Το Δικαστήριο εξέτασε, επίσης, κατά τη νομολογία του, κατά πόσον το νέο καθεστώς αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου συνόλου μέτρων που επιβαρύνουν ουσιαστικά τη σοβαρότητα της ποινής. Διαπίστωσε ότι οι τροποποιήσεις δεν αυξάνουν τη μέγιστη διάρκεια της ποινής φυλάκισης, ούτε υπάρχει διασφάλιση ότι το προϊσχύσαν καθεστώς οδηγούσε, στην πράξη, σε μικρότερη διάρκεια έκτισης, δεδομένου ότι η αποφυλάκιση με όρους μπορούσε να ανακληθεί σε κάθε περίπτωση, εφόσον συνέτρεχε λόγος.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο κατέληξε ότι, εφόσον οι νομοθετικές αλλαγές δεν ισοδυναμούν, από νομική άποψη ή στην πράξη, με κατάργηση της δυνατότητας υπό όρους απόλυσης και δεν αποτελούν μέρος ευρύτερου συνόλου μέτρων που καθιστούν την ποινή βαρύτερη, η αναδρομική εφαρμογή τους δεν παραβιάζει το άρθρο 49 παρ. 1 του Χάρτη, ακόμη και όταν εφαρμόζονται σε πράξεις που τελέστηκαν πριν από την έναρξη ισχύος τους.

► Δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του

Προϋποθέσεις υπό τις οποίες πρέπει να διασφαλίζεται το δικαίωμα σε νέα δίκη ή άλλο μέσο ένδικης προστασίας που επιτρέπει την επί της ουσίας επανεξέταση της υπόθεσης

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 – άρθρο 8 – δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του – ενημέρωση σχετικά με τη δίκη και τις συνέπειες της μη παράστασης – αδυναμία εντοπισμού του κατηγορουμένου παρόλο που καταβλήθηκαν οι δέουσες προσπάθειες από τις αρμόδιες εθνικές αρχές – δυνατότητα διεξαγωγής δίκης και εκδόσεως αποφάσεως ερήμην του κατηγορουμένου – άρθρο 9 – δικαίωμα σε νέα δίκη ή άλλο μέσο ένδικης προστασίας που επιτρέπει την επί της ουσίας επανεξέταση της υπόθεσης – ένδικη διαδικασία χάρη στην οποία καθίσταται δυνατή η διαπίστωση της ύπαρξης δικαιώματος σε νέα δίκη – υποχρέωση ταχείας διεξαγωγής

ΔΕΕ C-135/25 PPU, Kachev, 20.05.2025, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2025:366 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 4, και του άρθρου 9 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Varhoven kasatsionen sad (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Βουλγαρία) στο πλαίσιο αίτησης επανάληψης της ποινικής διαδικασίας την οποία υπέβαλε ο Μ.Σ.Τ. κατόπιν της ερήμην καταδίκης του σε ένα έτος φυλάκισης για διακεκριμένα κλοπή.

Πιο συγκεκριμένα, ο Μ.Σ.Τ. αρχικά έλαβε διάταξη περί απαγγελίας κατηγορίας στο στάδιο της ανάκρισης (στο εξής: αρχικό κατηγορητήριο), και στη συνέχεια του ζητήθηκε να εμφανίζεται τακτικά ενώπιον των αστυνομικών αρχών της Βουλγαρίας. Παρείχε διεύθυνση επικοινωνίας και η απαγγελθείσα με το τελικό κατηγορητήριο κατηγορία αντιστοιχούσε, τόσο με βάση τα πραγματικά περιστατικά όσο και με βάση τον νομικό χαρακτηρισμό τους, σε εκείνη που περιεχόταν στο αρχικό κατηγορητήριο το οποίο είχε παραδοθεί στον Μ.Σ.Τ. κατά το στάδιο της ανάκρισης. Ωστόσο, πριν από τη δίκη, οι κοινοποιήσεις που στάλθηκαν στη δηλωθείσα διεύθυνσή του επιστράφηκαν και διαπιστώθηκε ότι ο Μ.Σ.Τ. είχε εγκαταλείψει τη χώρα. Οι αρχές επιχείρησαν περαιτέρω κλητεύσεις τηλεφωνικά, έλεγξαν διασυνοριακές μετακινήσεις και έδωσαν εντολή στην αστυνομία να τον αναζητήσει, χωρίς επιτυχία. Ο Μ.Σ.Τ. τελικά δικάστηκε και καταδικάστηκε ερήμην, εκ-

προσωπούμενος από διορισμένο αυτεπαγγέλτως συνήγορο, και άρχισε την έκτιση της ποινής του.

Στη συνέχεια, ζήτησε την επανεξέταση της υπόθεσής του, γεγονός που οδήγησε το εθνικό δικαστήριο να υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα ως προς το κατά πόσον, υπό τις ανωτέρω συνθήκες, ο Μ.Σ.Τ. έχει δικαίωμα σε νέα δίκη βάσει του ενωσιακού δικαίου. Το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε δύο ερωτήματα στο ΔΕΕ. Με το πρώτο ζητεί να διευκρινιστεί αν το ενωσιακό δίκαιο επιτρέπει εθνική νομοθεσία που αρνείται το δικαίωμα σε νέα δίκη σε πρόσωπο καταδικασθέν ερήμην, το οποίο είχε διαφύγει αφού του είχε επιδοθεί το προκαταρκτικό κατηγορητήριο και δεν κατέστη δυνατή η ενημέρωσή του για τη δίκη. Με το δεύτερο διερωτάται αν, σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, μια τέτοια άρνηση είναι θεμιτή όταν οι αρχές κατέβαλαν εύλογες προσπάθειες ενημέρωσης του κατηγορουμένου και εκείνος εκπροσωπήθηκε από αυτεπαγγέλτως διορισθέντα συνήγορο σε όλη τη διαδικασία.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε αρχικά ότι πρόσωπο που καταδικάστηκε ερήμην μπορεί να στερηθεί του δικαιώματος νέας δίκης μόνο εφόσον πληρούνται σωρευτικά οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2016/343.

Βασικό ζήτημα είναι αν ο κατηγορούμενος είχε δεόντως ενημερωθεί για τη δίκη, περιλαμβανομένης της ημερομηνίας και του τόπου διεξαγωγής της, καθώς και για τις συνέπειες της μη παρουσίας του. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι τα μέτρα των αρχών πρέπει να είναι ευλόγως επιμελή. Αν ο κατηγορούμενος, για παράδειγμα, έδωσε σκοπίμως ψευδή διεύθυνση ή διέφυγε, αυτά μπορεί να συνιστούν αντικειμενικές ενδείξεις πρόθεσης αποφυγής της ενημέρωσης. Εφόσον τα έγγραφα αποστέλλονται στη δηλωθείσα διεύθυνση και καταβάλλονται όλες οι πρακτικά εφικτές προσπάθειες ενημέρωσης, περιλαμβανομένων διασυνοριακών ειδοποιήσεων όταν πιθανολογείται φυγή στο εξωτερικό, τότε η ενημέρωση μπορεί να θεωρηθεί επαρκής.

Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η απλή γνώση των κατηγοριών ή της επικείμενης δίκης δεν αρκεί. Ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει ενημερωθεί για τις νομικές συνέπειες της μη εμφάνισής του. Αν στο αρχικό κατηγορητήριο περιλαμβάνεται ρητή ενημέρωση ότι η διαφυγή ενδέχεται να οδηγήσει σε δίκη ερήμην, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι η απαίτηση πληρούται, ενώ αν η ενημέρωση για τις συνέπειες της μη παράστασης δεν του παρασχέθηκε εγκαίρως, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πληρωθείσα η δεύτερη προϋπόθεση που προβλέπεται στο άρθρο 8 παρ. 2, στοιχείο α', και πρέπει να του διασφαλιστεί νέα δίκη.

Η εκπροσώπηση από συνήγορο μπορεί να υποκαταστήσει την ενημέρωση για τις συνέπειες της μη παράστασης μόνο εφόσον ο κατηγορούμενος τον έχει εξουσιοδοτήσει

ρητά, εθελούσια και ανεπιφύλακτα να τον εκπροσωπήσει στη δίκη ερήμην. Επομένως, δεν αρκεί ότι υπήρξε εκπροσώπηση σε προγενέστερο στάδιο από αυτεπαγγέλτως διορισμένο συνήγορο. Η προηγούμενη επικοινωνία δεν επαρκεί χωρίς σαφή εξουσιοδότηση εκπροσώπησης σε περίπτωση απουσίας.

Το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ότι η αρχή της αποτελεσματικότητας απαιτεί τα πρόσωπα που καταδικάστηκαν ερήμην να λαμβάνουν πλήρη ενημέρωση για την καταδίκη, τα δικονομικά τους δικαιώματα και τα διαθέσιμα ένδικα βοηθήματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σε νέα δίκη. Η διαδικασία αυτή πρέπει να διενεργείται ταχέως, ιδίως όταν το πρόσωπο κρατείται λόγω της καταδίκης ερήμην, ώστε να αποφεύγεται αδικαιολόγητη μακροχρόνια κράτηση.

Το Δικαστήριο σημείωσε, επίσης, ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να επαληθεύσει σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση εάν πληρούνται οι δικονομικές εγγυήσεις και, εφόσον η εθνική νομοθεσία δεν συμμορφώνεται με την Οδηγία 2016/343, οφείλει να παραμερίσει τις αντίθετες εθνικές διατάξεις λόγω του άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας.

Το ΔΕΕ κατέληξε ότι τα άρθρα 8 και 9 της Οδηγίας 2016/343 δεν αποκλείουν εθνική νομοθεσία που αρνείται το δικαίωμα νέας δίκης σε πρόσωπο καταδικασθέν ερήμην, εφόσον, πρώτον, οι αρχές κατέβαλαν κάθε εύλογη προσπάθεια να ενημερώσουν το πρόσωπο για την ημερομηνία και τον τόπο της δίκης και να το εντοπίσουν, δεύτερον, τα έγγραφα του κατηγορητηρίου και της ημερομηνίας δίκης επιδόθηκαν στην τελευταία διεύθυνση που παρείχε το πρόσωπο, μετά τη λήψη αρχικού κατηγορητηρίου με ισοδύναμο περιεχόμενο και νομικό χαρακτηρισμό, και, τρίτον, ο κατηγορούμενος εκπροσωπήθηκε σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας από συνήγορο, υπό την προϋπόθεση ότι ο συνήγορος είχε ρητή και ανεπιφύλακτη εντολή για εκπροσώπηση στη δίκη ερήμην.

Επιπλέον, πρέπει να πληρούται τουλάχιστον μία από τις εξής δύο προϋποθέσεις: είτε ο κατηγορούμενος να ενημερώθηκε εγκαίρως και δεόντως για τις συνέπειες της μη παρουσίας του, είτε ο κατηγορούμενος να εξουσιοδοτήσε ρητά τον συνήγορό του να τον εκπροσωπήσει ερήμην κατά τη δίκη. Αν αυτές οι προϋποθέσεις δεν πληρούνται, πρέπει να διασφαλιστεί το δικαίωμα σε νέα δίκη ή σε ισοδύναμο ένδικο βοήθημα.

► Ευρωπαϊκή Εισαγγελία – Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939

Δικαστικός έλεγχος από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια σύμφωνα με τις προϋποθέσεις και τις διαδικασίες που ορίζει το εθνικό δίκαιο

προδικαστική παραπομπή – Ευρωπαϊκή Εισαγγελία – Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939 – άρθρο 42 παρ. 1 – διαδικαστικές πράξεις που προορίζονται να παραγάγουν έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων – δικαστικός έλεγχος από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια σύμφωνα με τις προϋποθέσεις και τις διαδικασίες που ορίζει το εθνικό δίκαιο – περιεχόμενο – κλήτευση μαρτύρων – εθνικό δίκαιο το οποίο δεν επιτρέπει τον άμεσο δικαστικό έλεγχο τέτοιου μέτρου – άρθρο 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ – άρθρα 47 και 48 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας

ΔΕΕ C-292/23, EPPO (Contrôle juridictionnel des actes de procédure), 08.04.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: Δ. Γρατσίας, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2025:255 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 42 παρ. 1 του Κανονισμού 2017/1939, σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, του άρθρου 7 της Οδηγίας, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, του άρθρου 2 και του άρθρου 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, του άρθρου 86 παρ. 3 ΣΛΕΕ, καθώς και των άρθρων 6, 47 και 48 του Χάρτη. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από τον Juzgado Central de Instrucción no 6 de Madrid (έκτο εθνικό τακτικό ανακριτή Μαδρίτης, Ισπανία) στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας την οποία κίνησε η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία κατά των I.R.O. και F.J.L.R., σε βάρος των οποίων διεξήχθη έρευνα του εν λόγω οργάνου για απάτη σχετικά με επιδοτήσεις και για πλαστογραφία σε σχέση με τη χρηματοδότηση ενός έργου από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία (EPPO) έχει σχεδιαστεί ως ένα αποκεντρωμένο όργανο της Ένωσης, αρμόδιο για τη διερεύνηση, δίωξη και παραπομπή σε δίκη των δραστών ποινικών αδικημάτων που επηρεάζουν τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ. Οι ανακριτικές αρμοδιότητες σε εθνικό επίπεδο ασκούνται συνήθως από τους Ευρωπαίους εντεταλμένους εισαγγελείς, οι οποίοι ενεργούν με διττή υποχρέωση: δρουν αποκλειστικά εξ ονόματος της EPPO, αλλά οφείλουν ταυτόχρονα να σέβονται και να εφαρμόζουν το εθνικό δικονομικό δίκαιο στον βαθμό που ρυθμίζει την ποινική διαδικασία. Ο Κανονισμός 2017/1939 τονίζει ότι οι δραστηριότητες της EPPO πρέπει να διεξάγονται με πλήρη σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και των δικαιωμάτων υπεράσπισης, όπως κατοχυρώνονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σημαντικό είναι ότι κάθε ύποπτος ή κατηγορούμενος στο πλαίσιο έρευνας της EPPO απολαύει όλων

των δικαιωμάτων που προβλέπονται από την ενωσιακή νομοθεσία, όπως το δικαίωμα υποβολής αποδεικτικών στοιχείων, εξέτασης μαρτύρων και αίτησης συλλογής αποδεικτικών στοιχείων υπέρ του από την ΕΡΡΟ, καθώς και των δικαιωμάτων που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο.

Ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά του Κανονισμού 2017/1939 είναι η δικαστική επανεξέταση των διαδικαστικών πράξεων της ΕΡΡΟ. Το άρθρο 42 προβλέπει ρητά ότι οι διαδικαστικές πράξεις της ΕΡΡΟ που προορίζονται να παράγουν έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων υποκείνται σε έλεγχο από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις απαιτήσεις και διαδικασίες που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο. Ωστόσο, ο Κανονισμός αναθέτει ορισμένα είδη ελέγχου αποκλειστικά στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κυρίως για αποφάσεις αρχειοθέτησης υποθέσεων ή για διοικητικές πράξεις εκτός του πεδίου της ανακριτικής ή διωκτικής λειτουργίας, όπως οι αποφάσεις σχετικές με τα δικαιώματα των υποκειμένων δεδομένων ή διοικητικά ζητήματα.

Ο ισπανικός εφαρμοστικός νόμος LO 9/2021 καθιερώνει ένα «εποπτεύον» δικαστήριο εντός κάθε αρμόδιου δικαστικού σχηματισμού, με αποστολή τη δικαστική επανεξέταση μόνο για τις περιπτώσεις που προβλέπονται ρητά στον νόμο. Στο πλαίσιο αυτό, σύμφωνα με το ισπανικό δίκαιο, αποφάσεις του Ευρωπαίου εντεταλμένου εισαγγελέα μπορούν να προσβληθούν μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις που αναφέρονται περιοριστικά στον νόμο LO 9/2021. Μεταξύ αυτών δεν περιλαμβάνεται η κλήτευση μαρτύρων, γεγονός που πρακτικά αποκλείει την άμεση δικαστική επανεξέταση τέτοιας πράξης. Η παράλειψη αυτή αποτελεί τον πυρήνα του ερωτήματος του αιτούντος δικαστηρίου: αν οι περιορισμοί του εθνικού δικαίου ως προς τη δυνατότητα ελέγχου των μέτρων της ΕΡΡΟ, ειδικά της κλήτευσης μάρτυρα, είναι συμβατοί με το δίκαιο της Ένωσης.

Η υπόθεση αφορά ποινική έρευνα για ύποπτη απάτη με επιδοτήσεις και πλαστογραφία εγγράφων, με τους Ευρωπαίους εντεταλμένους εισαγγελείς στην Ισπανία να καλούν δύο άτομα, τους Y.C. και I.M.B., να καταθέσουν ως μάρτυρες. Τα πρόσωπα που αποτελούν αντικείμενο της έρευνας, οι I.R.O. και F.J.L.R., προσπάθησαν να προσβάλουν την κλήτευση, υποστηρίζοντας ότι ήταν περιττή επανάληψη, καθώς ο ένας εκ των μαρτύρων είχε ήδη καταθέσει, και ότι τέτοιες πράξεις μπορεί να επηρεάσουν το δικαίωμά τους σε δίκαιη διαδικασία χωρίς καθυστέρηση και να υπονομεύσουν την υπεράσπισή τους. Το αιτούν δικαστήριο, μη δυνάμενο κατά το εθνικό δίκαιο να εξετάσει την προσφυγή, διερωτήθηκε κατά πόσον ο εθνικός περιορισμός συμμορφώνεται με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, τον Χάρτη και τις θεμελιώδεις αξίες της Ένωσης, όπως το κράτος δικαίου.

Το ΔΕΕ διευκρίνισε εξ αρχής ότι η έννοια των «*διαδικαστικών πράξεων ... που προορίζονται να παράγουν έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων*» του άρθρου 42 παρ. 1 πρέπει να ερμηνεύεται ως αυτοτελής έννοια του δικαίου της Ένωσης, απαιτώντας ενιαία κριτήρια ερμηνείας σε όλη την Ένωση. Το Δικαστήριο τόνισε ότι η παραπομπή στο εθνικό δίκαιο περιορίζεται μόνο στις διαδικαστικές προϋποθέσεις και όχι στον προσδιορισμό του τί συνιστά πράξη με έννομα αποτελέσματα. Αυτή η προσέγγιση είναι κρίσιμη για να διασφαλιστεί η συνοχή του συστήματος δικαστικού ελέγχου και η κατοχύρωση του κράτους δικαίου, δηλαδή της δυνατότητας επανεξέτασης όλων των πράξεων των οργάνων της Ένωσης.

Για να προσδιορίσει αν μια κλήτευση μάρτυρα από την ΕΡΡΟ αποτελεί τέτοια πράξη, το ΔΕΕ κατέφυγε σε κριτήρια παρόμοια με αυτά του άρθρου 263, πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ για τον ορισμό της έννοιας της πράξεως που μπορεί να προσβληθεί ενώπιον των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης στο πλαίσιο της προσφυγής ακυρώσεως. Έκρινε ότι μια πράξη είναι προσβλητή όταν είναι δεσμευτική και ικανή να επηρεάσει τα συμφέροντα ενός φυσικού ή νομικού προσώπου, μεταβάλλοντας τη νομική του κατάσταση. Η κατηγορία των «*τρίτων*» περιλαμβάνει όχι μόνο τους υπόπτους και τα θύματα αλλά και άλλα πρόσωπα των οποίων τα δικαιώματα ενδέχεται να θίγονται. Το Δικαστήριο τόνισε ότι η αξιολόγηση πρέπει να γίνεται κατά περίπτωση, λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο της πράξης, το πλαίσιο έκδοσής της και το δικονομικό πλαίσιο.

Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ καθόρισε ότι το εθνικό δικαστήριο οφείλει να εκτιμήσει, υπό το φως του εθνικού δικονομικού δικαίου και του πλαισίου της έρευνας, αν η συγκεκριμένη πράξη της ΕΡΡΟ, όπως η κλήτευση μάρτυρα, παράγει δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα ικανά να επηρεάσουν τα συμφέροντα των προσώπων που επιδιώκουν την επανεξέταση. Αν ναι, τότε αυτή η πράξη πρέπει να υπόκειται σε αποτελεσματική δικαστική προστασία από το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο, όπως απαιτεί το άρθρο 42 παρ. 1 του Κανονισμού. Η μορφή αυτής της επανεξέτασης δεν είναι ανάγκη να είναι άμεση αυτοτελής προσφυγή, αλλά μπορεί να παρέχεται και εντός της κύριας ποινικής διαδικασίας, αρκεί να διασφαλίζεται το δικαίωμα σε ένδικο μέσο και ο σεβασμός στα θεμελιώδη δικαιώματα, ιδίως στα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη.

Το Δικαστήριο ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας που διέπουν την εθνική δικονομική αυτονομία στο πεδίο του δικαίου της ΕΕ. Η αρχή της ισοδυναμίας απαιτεί οι εθνικές διαδικασίες προστασίας των δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ να μην είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που ισχύουν για παρόμοιες εσωτερικές αξιώσεις. Το ΔΕΕ αναφέρθηκε στην άποψη του αιτούντος δικαστηρίου, ότι το ισπανικό δίκαιο ενδέχεται να αντιμετωπίζει

τις προσφυγές κατά πράξεων της ΕΡΡΟ δυσμενέστερα από τις αντίστοιχες πράξεις των εθνικών δικαστικών αρχών, κάτι που ενδέχεται να παραβιάζει την αρχή της ισοδυναμίας.

Ως προς την αποτελεσματικότητα, το ΔΕΕ έκρινε ότι το δίκαιο της ΕΕ απαιτεί μόνο οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες να επιτρέπουν σε πρόσωπο του οποίου τα δικαιώματα θίγονται να έχει πραγματικά πρόσβαση σε δικαστική προστασία. Δεν απαιτείται απόλυτα η ύπαρξη άμεσου και αυτοτελούς ενδίκου μέσου για κάθε διαδικαστική πράξη. Αρκεί να υπάρχει, στην πράξη, δυνατότητα ουσιαστικού ελέγχου, ακόμη και παρεμπιπτόντως, από δικαστήριο που έχει αρμοδιότητα να εξετάσει όλα τα νομικά και πραγματικά ζητήματα και να διασφαλίσει τα δικαιώματα που εγγυάται το δίκαιο της ΕΕ.

Το ΔΕΕ κατέληξε ότι το άρθρο 42 παρ. 1 του Κανονισμού 2017/1939, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ, τα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη, και τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, έχει την έννοια ότι απόφαση με την οποία, στο πλαίσιο έρευνας, ο επιληφθείς της υποθέσεως Ευρωπαίος εντεταλμένος εισαγγελέας κλητεύει μάρτυρες υπόκειται στον έλεγχο του αρμόδιου εθνικού δικαστηρίου, σύμφωνα με το άρθρο 42 παρ. 1, όταν η απόφαση αυτή αποσκοπεί στην παραγωγή δεσμευτικών εννόμων αποτελεσμάτων ικανών να θίξουν τα συμφέροντα των προσώπων που προσβάλλουν την εν λόγω απόφαση, όπως είναι τα πρόσωπα σε βάρος των οποίων διεξάγεται η έρευνα, μεταβάλλοντας ουσιαστικά τη νομική τους κατάσταση. Στην περίπτωση αυτή, το εθνικό δίκαιο πρέπει να εγγυάται στα εν λόγω πρόσωπα τον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο της ως άνω αποφάσεως, τουλάχιστον παρεμπιπτόντως, κατά περίπτωση από το δικάζον ποινικό δικαστήριο. Εντούτοις, κατ'εφαρμογήν της αρχής της ισοδυναμίας, όταν οι εθνικές δικονομικές διατάξεις που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα του εσωτερικού δικαίου προβλέπουν τη δυνατότητα απευθείας προσβολής ανάλογης αποφάσεως, η δυνατότητα αυτή πρέπει να παρέχεται επίσης στα εν λόγω πρόσωπα.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις

Διεθνής δικαιοδοσία σε θέματα γονικής μέριμνας: Κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας προβλεπόμενοι σε διμερή συμφωνία μεταξύ της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, συναφθείσα πριν από την προσχώρηση της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1111 – πεδίο εφαρμογής – άρθρο 1 παρ. 1, στοιχείο β', και παρ. 2,

στοιχείο ε' – μέτρο σχετικό με τη διάθεση της περιουσίας παιδιού – άρθρο 7 – διεθνής δικαιοδοσία σε θέματα γονικής μέριμνας – άρθρο 10 – παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – πεδίο εφαρμογής – άρθρο 1 παρ. 2, στοιχείο α' – εξαίρεση όσον αφορά την κατάσταση και την ικανότητα δικαίου φυσικών προσώπων – κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας προβλεπόμενοι σε διμερή συμφωνία μεταξύ της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, συναφθείσα πριν από την προσχώρηση της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση – διαφοροποίηση μεταξύ των κανόνων αυτών και των προβλεπόμενων στον Κανονισμό 2019/1111 – άρθρο 351 ΣΛΕΕ – έννοια του «ασυμβιβάστου»

ΔΕΕ C-395/23, Anikoni, 06.03.2025, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: O. Spineanu-Matei, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2025:142 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 1, στοιχείο γ', του Κανονισμού 593/2008, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (στο εξής: Κανονισμός Ρώμη Ι), του άρθρου 24, σημείο 1, του Κανονισμού 1215/2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (στο εξής: Κανονισμός Βρυξέλλες Ια), καθώς και του άρθρου 1 παρ. 2, στοιχείο ε', και του άρθρου 7 παρ. 1 του Κανονισμού 2019/1111, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών (στο εξής: Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙβ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Sofyski Rayonen sad (πρωτοβάθμιο περιφερειακό δικαστήριο Σόφιας, Βουλγαρία) στο πλαίσιο διαδικασίας εκούσιας δικαιοδοσίας, η οποία κινήθηκε εξ ονόματος δύο ανήλικων τέκνων, της E. M. A και της E. M. A, προκειμένου να τους χορηγηθεί από δικαστήριο άδεια για την πώληση, με τη συγκατάθεση της μητέρας τους M. I. A, των μεριδίων τους σε τρία ακίνητα ευρισκόμενα στη Βουλγαρία.

Σύμφωνα με το άρθρο 130 παρ. 3 του Βουλγαρικού Οικογενειακού Κώδικα, κάθε πράξη διάθεσης ακινήτου που ανήκει σε ανήλικο απαιτεί έγκριση από το κατά τόπον αρμόδιο περιφερειακό δικαστήριο, το οποίο πρέπει να ενεργεί προς το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, προτού η πράξη αυτή καταστεί δεκτή προς καταχώριση από συμβολαιογράφο, σύμφωνα με το άρθρο 18 του Νόμου περί Ενοχών και Συμβάσεων. Το αιτούν δικαστήριο, δηλαδή το Περιφερειακό Δικαστήριο της Σόφιας, εξέφρασε αμφιβολίες σχετικά με το ποιοι κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας είναι εφαρμοστέοι στην προκειμένη περίπτωση, δεδομένων των διασυνοριακών στοιχείων, δηλαδή της συνήθους διαμονής των ανήλικων στη

Γερμανία, της ρωσικής ιθαγένειάς τους και της τοποθεσίας του ακινήτου στη Βουλγαρία.

Το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε τρία ερωτήματα στο ΔΕΕ. Το πρώτο αφορούσε το εάν η μη αμφισβητούμενη διαδικασία που αποσκοπεί στην παροχή άδειας για πώληση ακινήτου που ανήκει σε ανήλικο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙβ. Το δεύτερο ερώτημα ζητούσε να διευκρινιστεί ποιος Κανονισμός καθορίζει τη διεθνή δικαιοδοσία σε τέτοιες διαδικασίες: το άρθρο 7 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙβ, το άρθρο 24 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες I bis ή το άρθρο 4 παρ. 1, στοιχείο γ', του Κανονισμού Ρώμη Ι; Το τρίτο ερώτημα αφορούσε το αν υπερिσχύει, έναντι των διατάξεων του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙβ, διμερής διεθνής συμφωνία μεταξύ κράτους μέλους και τρίτης χώρας, η οποία συνήφθη πριν από την προσχώρηση του κράτους μέλους στην ΕΕ – όπως συμβαίνει με την περίπτωση της ρωσοβουλγαρικής σύμβασης² – όταν αυτή δεν περιλαμβάνεται στο Κεφάλαιο VIII του εν λόγω Κανονισμού.

Το ΔΕΕ, καταρχάς, διευκρίνισε ότι η αναφορά στο άρθρο 4 παρ. 1, στοιχείο γ', του Κανονισμού Ρώμη Ι δεν σχετίζεται με τη διεθνή δικαιοδοσία, όπως είχε ήδη επισημάνει και το ίδιο το αιτούν δικαστήριο, και επικεντρώθηκε στους Κανονισμούς Βρυξέλλες Ια και ΙΙβ. Το Δικαστήριο εξέτασε τα δύο πρώτα ερωτήματα από κοινού, αναλύοντας αν η δικαστική άδεια για τη διάθεση ακίνητης περιουσίας ανήλικου συνιστά μέτρο γονικής μέριμνας κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες ΙΙβ ή αν ανήκει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια ως εμπράγματο δικαίωμα.

Βασιζόμενο στη νομολογία του, το Δικαστήριο τόνισε ότι η ανάγκη δικαστικής άδειας προκύπτει ευθέως από την ανικανότητα του ανηλίκου να ενεργεί αυτόνομα και ότι η έγκριση έχει σαφώς προστατευτικό χαρακτήρα. Η πράξη διάθεσης δεν αποσκοπεί απλώς σε μεταβίβαση ιδιοκτησίας, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μέριμνα και την προστασία του παιδιού. Κατά συνέπεια, τέτοιες διαδικασίες εμπίπτουν στο άρθρο 1 παρ. 2, στοιχείο ε', του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙβ και εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια, βάσει του άρθρου 1 παρ. 2, στοιχείο α', αυτού.

Το ΔΕΕ κατέληξε ότι η εν λόγω διαδικασία εμπίπτει στον τομέα της γονικής μέριμνας και της συνοδευτικής προστασίας που προβλέπει ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙβ. Επομένως, η διεθνής δικαιοδοσία ανήκει, κατ' αρχήν, στα δικαστήρια του κράτους μέλους όπου το παιδί έχει τη συνήθη διαμονή του κατά τον χρόνο κατά τον οποίο

επιλαμβάνεται το δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1. Ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ια δεν έχει εφαρμογή σε τέτοιες περιπτώσεις.

Σε σχέση με το τρίτο ερώτημα, το Δικαστήριο εξέτασε εάν οι κανόνες του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙβ μπορούν να παρακαμφθούν από διμερή συνθήκη, όπως η ρωσοβουλγαρική, η οποία συνήφθη πριν από την ένταξη της Βουλγαρίας στην ΕΕ και δεν περιλαμβάνεται στο Κεφάλαιο VIII του Κανονισμού. Το Δικαστήριο έκρινε το ερώτημα παραδεκτό, καθώς υφίσταται πραγματική σύγκρουση ανάμεσα στο σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας που προβλέπει η συνθήκη και σε εκείνο που καθιερώνει το ενωσιακό δίκαιο.

Η αιτιολογική σκ. 91 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙβ παραπέμπει στο άρθρο 351 ΣΛΕΕ, το οποίο ρυθμίζει τις υποχρεώσεις των κρατών μελών όσον αφορά προενταξιακές διεθνείς συμφωνίες. Το άρθρο αυτό επιτρέπει την προσωρινή διατήρηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τέτοιες συμφωνίες, εκτός αν διαπιστωθεί ασυμβατότητα με το ενωσιακό δίκαιο και ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα για την εξάλειψή της. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η δυνατότητα παρέκκλισης από το ενωσιακό δίκαιο βάσει του άρθρου 351 ΣΛΕΕ προϋποθέτει δύο σωρευτικούς όρους: η συμφωνία να έχει συναφθεί πριν από την ένταξη του κράτους μέλους στην ΕΕ και το τρίτο κράτος να αντλεί από αυτήν εκτελεστά δικαιώματα έναντι του κράτους μέλους.

Κατά συνέπεια, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να διαπιστώσει εάν η ρωσοβουλγαρική συνθήκη παρέχει στη Ρωσική Ομοσπονδία εκτελεστά δικαιώματα. Εφόσον αυτό συμβαίνει, και εφόσον η συνθήκη προβλέπει διαφορετικό σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας από τον Κανονισμό (όπως φαίνεται να ισχύει μεταξύ της κατοικίας του παιδιού και της τοποθεσίας του ακινήτου), πρέπει να εξεταστεί αν μπορεί να υπάρξει ερμηνευτική συμφιλίωση μεταξύ της συνθήκης και του Κανονισμού. Αν αυτό δεν είναι εφικτό και το εθνικό δικαστήριο δεν έχει την αρμοδιότητα να άρει μονομερώς την ασυμβατότητα, τότε η συνθήκη μπορεί να εξακολουθήσει να εφαρμόζεται εις βάρος του ενωσιακού δικαίου, αλλά μόνο μέχρι να ληφθούν μέτρα για την άρση της ασυμβατότητας, όπως απαιτεί το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 351 ΣΛΕΕ.

Το Δικαστήριο τόνισε επίσης ότι, παρόλο που τα δικαστήρια των κρατών μελών πρέπει να επιδιώκουν, εφόσον είναι δυνατόν και σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, την ερμηνεία παλαιότερων διεθνών συνθηκών κατά τρόπο συμβατό με το ενωσιακό δίκαιο, δεν υποχρεούνται να ερμηνεύουν το ενωσιακό δίκαιο προς συμμόρφωση με τις συνθήκες αυτές. Το κράτος μέλος οφείλει να λάβει κάθε αναγκαίο μέτρο για την εξάλειψη της ασυμβατότητας, όπως η τροποποίηση, επαναδιαπραγμάτευση ή καταγγελία της συνθήκης.

2. Σύμβαση μεταξύ της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών για τη δικαστική συνδρομή σε αστικές, οικογενειακές και ποινικές υποθέσεις, η οποία υπογράφηκε στη Μόσχα στις 19 Φεβρουαρίου 1975 (Recueil des traités des Nations unies, τόμος 1015, αριθ. 14855, σ. 41).

► Μεταναστευτική πολιτική

Πολιτική ασύλου και χορήγηση καθεστώτος διεθνούς προστασίας: Παράταση της εξάμηνης προθεσμίας εξέτασης αποφασισθείσα από την αποφαινόμενη αρχή λόγω μεγάλου αριθμού αιτήσεων διεθνούς προστασίας οι οποίες υποβάλλονται ταυτόχρονα

προδικαστική παραπομπή – πολιτική ασύλου – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 4 παρ. 1 και άρθρο 31 παρ. 3, τρίτο εδάφιο, στοιχείο β' – διαδικασίες για τη χορήγηση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας – παράταση της εξάμηνης προθεσμίας εξέτασης αποφασισθείσα από την αποφαινόμενη αρχή – μεγάλος αριθμός αιτήσεων διεθνούς προστασίας οι οποίες υποβάλλονται ταυτόχρονα – έννοια – συνεκτίμηση άλλων περιστάσεων

ΔΕΕ C-662/23, Zimir, 08.05.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: M. L. Arastey Sahún, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2025:326 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 31 παρ. 3, τρίτο εδάφιο, στοιχείο β', της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 1 της εν λόγω Οδηγίας. Η ως άνω αίτηση υποβλήθηκε από το Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας, Κάτω Χώρες) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Υφυπουργού Δικαιοσύνης και Ασφάλειας, Κάτω Χώρες) και του X, υπηκόου τρίτης χώρας, σχετικά με το ότι ο πρώτος δεν έλαβε απόφαση εντός της εκ του νόμου προβλεπόμενης εξάμηνης προθεσμίας επί της αιτήσεως για τη χορήγηση άδειας προσωρινής διαμονής λόγω ασύλου.

Η υπόθεση ξεκίνησε όταν ο X υπέβαλε αίτηση για διεθνή προστασία στις Κάτω Χώρες στις 10 Απριλίου 2022. Στο πλαίσιο του μεγάλου αριθμού εκκρεμών αιτήσεων ασύλου, οι ολλανδικές αρχές, επικαλούμενες εθνική νομοθεσία που ενσωματώνει την Οδηγία 2013/32/ΕΕ, παρέτειναν την εκ του νόμου εξάμηνη προθεσμία για την εξέταση των αιτήσεων ασύλου για επιπλέον εννέα μήνες. Η παράταση αυτή, η οποία θεσπίστηκε με το λεγόμενο WBV 2022/22, εφαρμόστηκε σε όλες τις μη διεκπεραιωμένες αιτήσεις που είχαν υποβληθεί πριν από την 1η Ιανουαρίου 2023. Καθώς δεν εκδόθηκε απόφαση επί της αίτησης του X εντός της αρχικής εξάμηνης προθεσμίας, ο X προσέφυγε στη δικαιοσύνη, υποστηρίζοντας ότι η παράταση ήταν παράνομη. Το Πρωτοδικείο της Χάγης συμφώνησε με τον X, κρίνοντας ότι οι αρχές παραβίασαν τις ισχύουσες προθεσμίες και διέταξε την άμεση έκδοση απόφασης, προβλέποντας και χρηματικές κυρώσεις σε περίπτωση περαιτέρω καθυστερήσεων. Ο Υφυπουργός Δικαιοσύνης και Ασφάλειας προσέβαλε την απόφαση ενώπιον του Raad van State (Συμβουλίου της Επικρατείας

των Κάτω Χωρών), υποστηρίζοντας ότι η παράταση δικαιολογείται όχι μόνο από αιφνίδια αύξηση, αλλά και από σταδιακή άνοδο των αιτήσεων σε συνδυασμό με συσσωρευμένες καθυστερήσεις και ελλείψεις προσωπικού.

Κατά την εκδίκαση της έφεσης, και λόγω της έλλειψης σαφήνειας στην Οδηγία 2013/32/ΕΕ σχετικά με ορισμένες βασικές έννοιες, το Raad van State υπέβαλε προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ. Το αιτούν δικαστήριο ρώτησε εάν η Οδηγία επιτρέπει την παράταση της προθεσμίας εξέτασης μόνο σε περιπτώσεις αιφνίδιας αύξησης των αιτήσεων ή εάν μια σταδιακή άνοδος μπορεί επίσης να δικαιολογήσει το ίδιο μέτρο. Επιπλέον, τέθηκε το ερώτημα πώς πρέπει να εκτιμάται ο «μεγάλος αριθμός» αιτήσεων που αναφέρεται στο άρθρο 31 παρ. 3 της Οδηγίας – σε απόλυτους όρους ή σε σχέση με τις εθνικές ιστορικές τάσεις. Τέλος, ζητήθηκε να διευκρινιστεί αν περιστάσεις άσχετες με άμεση αύξηση, όπως συσσωρευμένα υπόλοιπα ή ελλείψεις προσωπικού, μπορούν να αποτελέσουν βάση για την παράταση της προθεσμίας εξέτασης.

Η Οδηγία 2013/32/ΕΕ επιδιώκει να συμβιβάσει δύο στόχους, την ταχεία λήψη αποφάσεων επί των αιτήσεων ασύλου και τη διεξαγωγή «κατάλληλης και πλήρους» εξέτασης. Το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας υποχρεώνει τα κράτη μέλη να ορίζουν αρμόδιες αρχές για την εξέταση των αιτήσεων και να τους παρέχουν επαρκείς πόρους – μεταξύ άλλων, επαρκές προσωπικό – ώστε να μπορούν να εκπληρώνουν αποτελεσματικά τα καθήκοντά τους. Κανονικά, το άρθρο 31 παρ. 3 προβλέπει ότι η εξέταση πρέπει να ολοκληρώνεται εντός έξι μηνών. Ωστόσο, η περίοδος αυτή μπορεί να παραταθεί για εννέα μήνες σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ιδίως όταν «υποβάλλεται μεγάλος αριθμός αιτήσεων ασύλου ταυτοχρόνως», καθιστώντας «πολύ δύσκολη στην πράξη» την τήρηση της προθεσμίας. Ένα ανώτατο χρονικό όριο 21 μηνών τίθεται από την ημερομηνία υποβολής της αίτησης. Η Οδηγία και η αντίστοιχη ολλανδική νομοθεσία δημιουργούν έτσι έναν μηχανισμό εξαίρεσης, το εύρος του οποίου ήταν το επίδικο στην παρούσα παραπομπή.

Το ΔΕΕ ξεκίνησε την ανάλυσή του ερμηνεύοντας την έννοια του «ταυτόχρονα», όπως εμφανίζεται στο άρθρο 31 παρ. 3. Η Οδηγία δεν δίνει ρητό ορισμό, οπότε το Δικαστήριο βασίστηκε στη συνήθη σημασία του όρου, στο πλαίσιο και στον νομοθετικό σκοπό. Στην καθημερινή χρήση, «ταυτόχρονα» σημαίνει «την ίδια στιγμή» ή «παράλληλα». Λαμβάνοντας υπόψη, ωστόσο, ότι σπανίως οι αιτήσεις ασύλου υποβάλλονται ακριβώς την ίδια χρονική στιγμή, το Δικαστήριο, συνυπολογίζοντας τις πρακτικές συνθήκες, υιοθέτησε μια ελαφρώς ευρύτερη ερμηνεία: ο όρος πρέπει να νοηθεί ως «εντός σύντομου χρονικού διαστήματος». Έτσι, διασφαλίζεται ότι η διάταξη είναι λειτουργική και σύμφωνη με τους στόχους της Οδηγίας, αποφεύγοντας μια καθαρά γραμματική προσέγγιση που θα καθιστούσε την εξαίρεση ανεφάρμοστη. Σημαντικό

είναι όμως ότι το Δικαστήριο υπογράμμισε πως η διάταξη δεν έχει σχεδιαστεί για να καλύπτει περιπτώσεις όπου ο αριθμός των αιτήσεων αυξάνεται σταδιακά και προβλέψιμα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μόνο μια «αιφνίδια» και «μεγάλη» αύξηση αιτήσεων σε σύντομο χρονικό διάστημα δύναται να ενεργοποιήσει τη δυνατότητα παράτασης σύμφωνα με την Οδηγία.

Στο πλαίσιο αυτό, η εκτίμηση του εάν ο αριθμός των αιτήσεων είναι «μεγάλος» δεν είναι ζήτημα απόλυτων αριθμών, αλλά απαιτείται συγκριτική αξιολόγηση σε σχέση με τη συνήθη και προβλέψιμη ροή αιτήσεων στο οικείο κράτος μέλος. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η αρμόδια αρχή πρέπει να βασίζεται σε στατιστικά δεδομένα, τόσο τρέχοντα όσο και ιστορικά, για να διαπιστώσει εάν σημειώθηκε σημαντική αύξηση εντός σύντομου χρονικού διαστήματος σε σχέση με τις συνήθεις τάσεις. Η προσέγγιση αυτή αποφεύγει την άδικη επιβάρυνση των αρχών για καταστάσεις που μπορούν να αντιμετωπιστούν με κατάλληλο προγραμματισμό και επιτρέπει ευελιξία, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορές στις εθνικές δυνατότητες και στις μεταναστευτικές ροές.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε τη χρονική διάρκεια της εξαιρετικής παράτασης. Η λογική των επιπλέον εννέα μηνών είναι να προσφέρει στις αρχές περιθώριο αναπνοής σε περίπτωση αιφνίδιας και έκτακτης αύξησης. Η Οδηγία όμως δεν επιτρέπει την επ' αόριστον επέκταση της εξαιρετικής περιόδου. Αντιθέτως, το κράτος μέλος οφείλει να προσαρμόσει τους παρεχόμενους πόρους στις καθ' ύλην αρμόδιες αρχές του ώστε να αποκατασταθεί η συνήθης ικανότητα εντός εύλογου διαστήματος. Η χρονική περίοδος που δικαιολογείται από την αύξηση πρέπει επομένως να περιορίζεται αυστηρά στον χρόνο που απαιτείται για την πρόσληψη και εκπαίδευση προσωπικού και την εξασφάλιση επαρκών πόρων. Αυτή η λογική αποτρέπει την κατάχρηση της εξαιρετικής διαδικασίας για τη διαχείριση χρόνιων ελλείψεων ή διοικητικής αδράνειας.

Θεμελιώδης αρχή της Οδηγίας είναι ότι τα κράτη μέλη πρέπει να προβλέπουν και να διασφαλίζουν τους αναγκαίους πόρους για τη διαχείριση φυσιολογικών και προβλέψιμων διακυμάνσεων στον αριθμό αιτήσεων.

Υπό το ερμηνευτικό αυτό πλαίσιο, το ΔΕΕ απάντησε στα προδικαστικά ερωτήματα. Έκρινε ότι η εξαμηνια προθεσμία για την εξέταση αιτήσεων ασύλου μπορεί να παραταθεί έως εννέα μήνες μόνο όταν υπάρχει έντονη και σημαντική αύξηση αιτήσεων σε σύντομο χρονικό διάστημα, σε σύγκριση με τις συνήθεις τάσεις στο οικείο κράτος μέλος. Δεν δικαιολογείται παράταση για σταδιακές αυξήσεις σε μακροχρόνιο ορίζοντα, καθώς τα κράτη μέλη οφείλουν να προσαρμόζουν τους πόρους τους για την αντιμετώπιση τέτοιων περιπτώσεων μέσω των συνήθων διοικητικών διαδικασιών. Η προσέγγιση αυτή αποκλείει ευρεία ή απροσδιόριστη ερμηνεία των χρονικών ή ποσοτικών κριτηρίων που θα υπονόμει τα δικαιώματα των αιτούντων άσυλο

και τον σκοπό της Οδηγίας για επιτάχυνση των διαδικασιών με παράλληλη εγγύηση πλήρους εξέτασης.

Τέλος, ως προς το κατά πόσον άλλες περιστάσεις, ιδίως διοικητικές καθυστερήσεις ή ελλείψεις που προϋπήρχαν, είναι σχετικές, το Δικαστήριο ήταν σαφές: μόνο μεγάλος αριθμός αιτήσεων που υποβλήθηκαν εντός σύντομου χρονικού διαστήματος ενεργοποιεί τη δυνατότητα παράτασης. Διοικητικές δυσλειτουργίες, ελλείψεις προσωπικού ή συσσωρευμένες καθυστερήσεις δεν δικαιολογούν απόκλιση από τον εξαμηνιο κανόνα, καθώς είναι προβλέψιμες καταστάσεις που θα έπρεπε να είχαν αντιμετωπιστεί εγκαίρως με οργανωτικά μέτρα.

VIII. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Αγγελική Ζησιού

► Εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας

Το άρθρο 57 παρ. 4 και παρ. 5, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α', της Οδηγίας 2019/944, σε συνδυασμό με το άρθρο 59 της ίδιας Οδηγίας, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία έχει μεν ως σκοπό, όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της, μεταξύ άλλων, να ασκήσει επιρροή επί των τιμολογίων διανομής της ηλεκτρικής ενέργειας, χωρίς ωστόσο να περιέχει διατάξεις που να ρυθμίζουν ειδικώς τα τιμολόγια μεταφοράς ή διανομής ηλεκτρικής ενέργειας ούτε τις μεθοδολογίες υπολογισμού τους, πλην όμως η έναρξη ισχύος της είχε ως αποτέλεσμα η εθνική ρυθμιστική αρχή να τροποποιήσει τις μεθοδολογίες ελέγχου των τιμολογίων λειτουργίας του δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας πριν λήξει η τρέχουσα κατά την ημερομηνία της εν λόγω έναρξης ισχύος ρυθμιστική περίοδος

προδικαστική παραπομπή – εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία (ΕΕ) 2019/944 – άρθρο 57 παρ. 4 και 5 – ανεξαρτησία της εθνικής ρυθμιστικής αρχής στο πλαίσιο της άσκησης των καθηκόντων και των αρμοδιοτήτων της – πολιτικοί προσανατολισμοί που εκδίδονται από κράτος μέλος – νομοθετική τροποποίηση για τη μείωση των τιμών διανομής ηλεκτρικής ενέργειας – απόφαση σχετική με τις μεθοδολογίες ελέγχου των τιμολογίων λειτουργίας του δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας η οποία ελήφθη από την οικεία ρυθμιστική αρχή μετά την εν λόγω τροποποίηση – συνεκτίμηση των προπαρασκευαστικών εργασιών του νόμου που επέφερε την τροποποίηση

ΔΕΕ C-48/23, Alajärven Sähkö κ.λπ., 06.03.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Ι. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2025:144 – Προδικαστική παραπομπή

Η συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 57 παρ. 4 και 5 και του άρθρου 59 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/944, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και την τροποποίηση της Οδηγίας 2012/27/ΕΕ. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, των Alajärven Sähkö Oy κ.λπ. και Elenia Verkkö Oyj, φινλανδικών επιχειρήσεων, διαχειριστών του δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας, και, αφετέρου, της Energiavirasto (Υπηρεσίας Ενέργειας, Φινλανδία), με αντικείμενο την ακύρωση αποφάσεων της εν λόγω Υπηρεσίας, κατά το μέρος που οι αποφάσεις αυτές τροποποίησαν τις μεθοδολογίες ελέγχου των τιμολογίων λειτουργίας του δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας.

Η όλη διαφορά εκτυλίσσεται γύρω από την αυτεπάγγελτη τροποποίηση από τη φινλανδική Υπηρεσία Ενέργειας των μεθοδολογιών ελέγχου των εσόδων των διαχειριστών δικτύου για την περίοδο 2022-2023, μεσούσης της ρυθμιστικής περιόδου, και τον βαθμό στον οποίο η τροποποίηση αυτή παραβιάζει την αρχή ανεξαρτησίας της ρυθμιστικής αρχής, όπως κατοχυρώνεται στην Οδηγία 2019/944. Ειδικότερα, με αποφάσεις της 30ής Νοεμβρίου 2015, η Υπηρεσία Ενέργειας της Φινλανδίας καθόρισε μεθοδολογίες ελέγχου για τις ρυθμιστικές περιόδους 2016-2019 και 2020-2023. Στις 15 Δεκεμβρίου 2021, και μετά την έναρξη ισχύος του φινλανδικού νόμου 730/2021, η Υπηρεσία τροποποίησε τις μεθοδολογίες αυτές, με σκοπό την αναχαίτιση της αύξησης των τελών διανομής, επικαλούμενη την ανάγκη προσαρμογής στο νέο νομικό πλαίσιο. Οι τροποποιήσεις αφορούσαν την επικαιροποίηση των τιμών μονάδας και την κατάργηση εναλλακτικής μεθοδολογίας υπολογισμού του επιτοκίου μηδενικού κινδύνου.

Προς τούτο, οι διανομείς ηλεκτρικής ενέργειας άσκησαν προσφυγή ενώπιον του Markkinaoikeus (φινλανδικού δικαστηρίου οικονομικών υποθέσεων), ζητώντας ακύρωση των επίδικων αποφάσεων, υποστηρίζοντας ότι εκδόθηκαν χωρίς πραγματική ανεξαρτησία, υπό την επιρροή του νομοθετικού περιβάλλοντος. Αντίθετα, η Υπηρεσία υποστήριξε ότι οι μεταβολές ήταν ευθυγραμμισμένες με τη νομοθεσία, αντανakλούσαν γενικούς πολιτικούς προσανατολισμούς και εντάσσονταν στο πεδίο της ρυθμιστικής της ευχέρειας.

Επιλαμβανόμενο των ως άνω προσφυγών, το αιτούν δικαστήριο διατυπώνει επιφυλάξεις ως προς το κατά πόσον οι αποφάσεις της Υπηρεσίας ήταν προϊόν ελεύθερης κρίσης ή επηρεάστηκαν από προπαρασκευαστικές εργασίες του νόμου 730/2021, οι οποίες καθόριζαν ως πολιτική προτεραιότητα την ανάσχεση των εσόδων των διαχειριστών δικτύου.

Ειδικότερα, το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι, για να επιλύσει τη διαφορά της κύριας δίκης, απαιτείται η ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης όσον αφορά το αν ένας εθνικός

νομοθετικός σκοπός – όπως η συγκράτηση της αύξησης των τιμών διανομής ηλεκτρικής ενέργειας και η μείωση του σχετικού κόστους, με στόχο τη βελτίωση της σχέσης κόστους-αποτελεσματικότητας των επιχειρήσεων δικτύου – μπορεί να θεωρηθεί ουδέτερος ως προς τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της εθνικής ρυθμιστικής αρχής ή, αντίθετα, αν τέτοιοι γενικοί πολιτικοί στόχοι, όπως οι επίμαχοι στην παρούσα υπόθεση, μπορούν να τα επηρεάσουν. Επιπλέον, το δικαστήριο ζητεί διευκρίνιση ως προς τα κριτήρια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για μια τέτοια αξιολόγηση. Στο πλαίσιο αυτό, διερωτάται ιδίως αν έχει σημασία το γεγονός ότι οι σχετικές εκτιμήσεις περιλαμβάνονται σε προπαρασκευαστικές εργασίες νόμου, και αν μπορούν να χαρακτηριστούν ως «γενικοί πολιτικοί προσανατολισμοί» κατά την έννοια του άρθρου 57 της Οδηγίας 2019/944, ιδίως υπό το φως της νομολογίας, όπως η απόφαση της 29ης Απριλίου 2004, *Björnekulla Fruktindustrier* (C-371/02).

Κατόπιν τούτων, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα δύο προδικαστικά ερωτήματα:

Πρώτον, ποια κριτήρια πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για να διαπιστωθεί τότε μια παρέμβαση σε ζητήματα τιμολόγησης και μεθοδολογίας υπολογισμού συνιστά ανεπίτρεπτη επέμβαση στα βασικά καθήκοντα και αρμοδιότητες της ρυθμιστικής αρχής, κατά παράβαση της αρχής ανεξαρτησίας, και τότε πρόκειται για γενικούς πολιτικούς προσανατολισμούς επιτρεπτούς βάσει του άρθρου 59 της Οδηγίας 2019/944, και

Δεύτερον, εάν αντίκειται προς την ανεξαρτησία της ρυθμιστικής αρχής, κατά το άρθρο 57 παρ. 4 και 5 της ίδιας Οδηγίας, εθνική νομοθετική τροποποίηση που, ενώ δεν μεταβάλλει άμεσα τις μεθοδολογίες, έχει ως αποτέλεσμα να επιβάλει τροποποίησή τους εντός της ρυθμιστικής περιόδου, με στόχο τη ρύθμιση του επιπέδου τιμών διανομής.

Εξετάζοντας από κοινού τα δύο ως άνω προδικαστικά ερωτήματα, το Δικαστήριο επισήμανε, καταρχάς ότι, κατά το άρθρο 57 της Οδηγίας 2019/944, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να εγγυώνται την ανεξαρτησία των ρυθμιστικών αρχών, τόσο σε νομικό όσο και σε λειτουργικό επίπεδο, διασφαλίζοντας ότι αυτές δεν υπόκεινται σε οδηγίες ή εξωτερικές παρεμβάσεις, ιδίως από κυβερνητικά ή πολιτικά όργανα, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Περαιτέρω, το Δικαστήριο υπογραμμίζει πως, αν και η έννοια της ανεξαρτησίας δεν ορίζεται στην Οδηγία 2019/944, εντούτοις, από τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την ερμηνεία της Οδηγίας 2009/72, όπου η διατύπωση της ως άνω έννοιας απαντάται με πανομοιότυπο τρόπο, λογίζεται ως πλήρης ελευθερία λήψης αποφάσεων αποκλειστικά βάσει του δημοσίου συμφέροντος, χωρίς εξωτερική καθοδήγηση από κρατικούς ή

ιδιωτικούς φορείς, και αφορά όχι μόνο την κυβέρνηση αλλά και τον εθνικό νομοθέτη. Συναφώς, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η άσκηση των ρυθμιστικών καθηκόντων από τις εθνικές αρχές δεν μπορεί να εξαρτάται ή να επηρεάζεται από πολιτικές κατευθύνσεις όταν πρόκειται για τομείς που εμπίπτουν στον πυρήνα των αποκλειστικών αρμοδιοτήτων τους, όπως ο καθορισμός των τιμολογίων μεταφοράς και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας ή των σχετικών μεθοδολογιών. Αντιθέτως, οι ρυθμιστικές αρχές οφείλουν να ενεργούν βάσει τεχνικής εκτίμησης και εντός σαφώς προσδιορισμένου κανονιστικού πλαισίου, απαλλαγμένες από πολιτικές επιρροές.

Αν και το Δικαστήριο αναγνώρισε πως τα κράτη μέλη διατηρούν το δικαίωμα καθορισμού της γενικής ενεργειακής πολιτικής τους, και ειδικότερα του πλαισίου εντός του οποίου λειτουργούν οι ρυθμιστικές αρχές, αυτό θα πρέπει να γίνεται υπό την προϋπόθεση ότι δεν θίγουν την ανεξαρτησία και την αυτονομία αυτών. Η επιδίωξη νομοθετικών σκοπών, όπως η μείωση του κόστους ή η αύξηση της ασφάλειας του εφοδιασμού, μπορεί να έχει αντίκτυπο στο κόστος λειτουργίας των δικτύων. Ωστόσο, ο στόχος της συγκράτησης των τιμών διανομής, καθαυτός, δεν θεωρείται αντίθετος προς την αρχή της ανεξαρτησίας, εκτός εάν συνοδεύεται από δεσμευτικές παρεμβάσεις στις αρμοδιότητες της ρυθμιστικής αρχής.

Εν προκειμένω, και αναφορικά με το εσωτερικό δίκαιο της Φινλανδίας, το Δικαστήριο σημείωσε πως όσα ο εσωτερικός νομοθέτης θέσπισε περί ασφάλειας εφοδιασμού διά του νόμου περί αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας, τα οποία τροποποιήθηκαν από τον νόμο 730/2021, δεν προέβλεπαν ευθέως αλλαγές στις μεθοδολογίες υπολογισμού, ούτε υποχρέωναν ρητά τη ρυθμιστική αρχή να λάβει συγκεκριμένα μέτρα. Επίσης, από τις προπαρασκευαστικές εργασίες δεν προέκυπτε η ύπαρξη δεσμευτικού περιεχομένου που να μπορούσε να καθοδηγήσει υποχρεωτικώς τις αποφάσεις της ρυθμιστικής αρχής. Επιπλέον, η Υπηρεσία Ενέργειας είχε εξουσία αυτεπάγγελτης επανεκτίμησης των μεθοδολογιών, ενώ είχε ενεργήσει βάσει της εκ του νόμου αναγνωρισμένης αρμοδιότητάς της, χωρίς αποδείξεις επιβολής ή άμεσης παρέμβασης του νομοθέτη ή της κυβέρνησης στις αποφάσεις της.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 57 παρ. 4 και 5, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α', της Οδηγίας 2019/944, σε συνδυασμό με το άρθρο 59 της ίδιας Οδηγίας, δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία επιδιώκει, όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες, να ασκήσει επιρροή επί των τιμολογίων διανομής ηλεκτρικής ενέργειας, δεν περιέχει όμως δεσμευτικές διατάξεις σχετικά με τα τιμολόγια ή τις μεθοδολογίες υπολογισμού τους, και έχει ως αποτέλεσμα η εθνική ρυθμιστική αρχή να τροποποιήσει αυτεπάγγελτως τις μεθοδολογίες ελέγχου πριν από τη λήξη της τρέχουσας ρυθμιστικής περιόδου, υπό την προϋπόθεση ότι η ρυθ-

μιστική αρχή ενεργεί στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της και με πλήρη ανεξαρτησία χωρίς να δεσμεύεται νομικά από τις κυβερνητικές ή νομοθετικές εκτιμήσεις ως προς τον προσδιορισμό των τιμολογίων ή των σχετικών μεθοδολογιών.

► Φορολογία ενεργειακών προϊόντων

Το άρθρο 15 παρ. 1, στοιχείο στ', της Οδηγίας 2003/96/EK σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας η απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης του πετρελαίου ντίζελ που διατίθεται με σκοπό να χρησιμοποιηθεί ως καύσιμο για τη ναυσιπλοΐα στις εσωτερικές πλωτές οδούς της ΕΕ μπορεί να μην εφαρμοστεί για τον λόγο ότι το πετρέλαιο δεν φέρει φορολογική σήμανση σύμφωνη με τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης, παρά το γεγονός ότι, αφενός, έχει αποδειχθεί ότι το πετρέλαιο χρησιμοποιείται για τέτοιον σκοπό και, αφετέρου, δεν υπάρχει καμία ένδειξη που να δημιουργεί υπόνοιες περί φοροδιαφυγής, κατάχρησης ή φοροαποφυγής

προδικαστική παραπομπή – φορολογία – ειδικοί φόροι κατανάλωσης – Οδηγία 2003/96/EK – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – απαλλαγή των ενεργειακών προϊόντων που χρησιμοποιούνται ως καύσιμα κινητήρων ή ως καύσιμα θέρμανσης – άρθρο 14 παρ. 1, στοιχείο γ' – ναυσιπλοΐα στα ύδατα της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 15 παρ. 1, στοιχείο στ' – ναυσιπλοΐα σε εσωτερικές πλωτές οδούς – Οδηγία 95/60/EK – φορολογική σήμανση του πετρελαίου ντίζελ και του φωτιστικού πετρελαίου – πετρέλαιο ντίζελ που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί για την πρόωση πλοίου και δεν φέρει φορολογική σήμανση σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο – άρνηση εφαρμογής της απαλλαγής από τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης – αρχή της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-137/23, Alsen, 13.03.2025, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: I. Jarukaitis, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2025:179 – Προδικαστική παραπομπή

Η συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 14 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/96/EK σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2004/75/EK, και του άρθρου 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2008/118/EK. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του προσφεύγοντος της κύριας δίκης και του Staatssecretaris van Financiën (Υφυπουργού Οικονομικών, Κάτω Χώρες) σχετικά με

πράξη διορθωτικού προσδιορισμού του ειδικού φόρου κατανάλωσης επί του πετρελαίου ντίζελ που χρησιμοποιείται ως καύσιμο για την ποτάμια ναυσιπλοΐα.

Ως προς το διαδικαστικό ιστορικό της υπόθεσης σημειώνεται πως ο Χ, κάτοικος Γερμανίας, είναι πλοιοκτήτης και κυβερνήτης δεξαμενόπλοιου που δραστηριοποιείται σε εμπορική ναυσιπλοΐα εντός της ΕΕ. Στις 7 Ιουνίου 2016, σε έλεγχο που διενεργήθηκε ενώ το δεξαμενόπλοιο βρισκόταν στο κανάλι Άμστερνταμ-Ρήνου, στις Κάτω Χώρες, διαπιστώθηκε πως το πετρέλαιο ντίζελ στις δεξαμενές καυσίμου είχε δείκτη Solvent Yellow 124 σε ανεπαρκή ποσότητα και, συγκεκριμένα, 4,4-5 g αντί για τα προβλεπόμενα 6-9 g/1000 λίτρα. Η ολλανδική φορολογική αρχή θεώρησε πως η προϋπόθεση απαλλαγής δεν πληρούται και επέβαλε φόρο, ασχέτως του ότι το καύσιμο προοριζόταν για πλοήγηση. Ακολούθως, ο Χ αμφισβήτησε την εν θέματι φορολογική πράξη επιβολής φόρου, πλην όμως το ολλανδικό εφετείο *Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden* απέρριψε την εν λόγω προσφυγή του Χ και επικύρωσε την πράξη επιβολής ειδικού φόρου κατανάλωσης. Κρίσιμο σημείο του σκεπτικού του ολλανδικού εφετείου αποτέλεσε η διαπίστωση ότι το πετρέλαιο δεν πληρούσε τις απαιτήσεις για απαλλαγή, καθώς η περιεκτικότητα σε Solvent Yellow 124 ήταν κάτω από το ελάχιστο όριο (6 g/1000L). Ακολούθως, το γεγονός ότι ο Χ είχε εξουσία διάθεσης επί του καυσίμου, το οποίο δεν τελούσε υπό καθεστώς αναστολής κατά τον έλεγχο, ενώ η άγνοια ή η καλή πίστη του Χ κρίθηκε νομικά αδιάφορη κατά το ολλανδικό εφετείο καθώς δεν απαιτείται γνώση της παράβασης για να καταστεί ο φόρος απαιτητός. Τέλος, το ολλανδικό εφετείο επεσήμανε πως το βάρος απόδειξης ότι πληρούνται οι όροι απαλλαγής φέρεται από τον φορολογούμενο και περαιτέρω η αρχή της αναλογικότητας δεν παραβιάζεται εν προκειμένω, καθότι η εφαρμογή της επίμαχης απαλλαγής εξαρτάται από την ύπαρξη επαρκούς ποσότητας δείκτη φορολογικής σήμανσης στο ελεγχθέν πετρέλαιο ντίζελ, δεδομένου ότι ο δείκτης αυτός καθιστά δυνατό τον έλεγχο της χρήσης των απαλλασσόμενων προϊόντων και ότι πρόκειται για ουσιώδη προϋπόθεση για την καταπολέμηση της κατάχρησης.

Κατόπιν τούτων, ο Χ άσκησε αναίρεση κατά της απόφασης του *Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden* (εφετείου *Arnhem-Leeuwarden*) ενώπιον του *Hoge Raad der Nederlanden* (Ανωτάτου Δικαστηρίου των Κάτω Χωρών), που είναι το αιτούν δικαστήριο.

Επιλαμβανόμενο της εν θέματι αίτησης αναίρεσης, το αιτούν δικαστήριο, εξετάζοντας το εφαρμοστέο εθνικό και ενωσιακό δίκαιο, επεσήμανε ότι το άρθρο 66 παρ. 1, στοιχείο α', του ολλανδικού νόμου περί ειδικών φόρων κατανάλωσης, που εφαρμόζει μεταξύ άλλων το άρθρο 14 παρ. 1, στοιχείο γ', της Οδηγίας 2003/96, προβλέπει την απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης υπό την προϋπόθεση ότι τα ενεργειακά προϊόντα πληρούν

συγκεκριμένες τεχνικές απαιτήσεις. Συγκεκριμένα, τα ελαφρά έλαια και το πετρέλαιο ντίζελ πρέπει να φέρουν στοιχεία ταυτοποίησης, περιλαμβανομένου του δείκτη Solvent Yellow 124 σε περιεκτικότητα 6-9 γραμμάρια ανά 1000 λίτρα, καθώς και χρωστική ουσία που να προσδίδει μόνιμο και ευδιάκριτο κόκκινο χρώμα.

Η εν λόγω απαίτηση, κατά την κρίση του αιτούντος δικαστηρίου *Hoge Raad*, απορρέει από το άρθρο 1 παρ. 1 της Οδηγίας 95/60, σε συνδυασμό με την εκτελεστική απόφαση 2011/544, ενώ το άρθρο 4 της ίδιας Οδηγίας παρέχει στα κράτη μέλη την ευχέρεια να προβλέπουν πρόσθετους εθνικούς δείκτες.

Το αιτούν δικαστήριο επεσήμανε ότι ο σκοπός αυτών των διατάξεων είναι η διοικητική διευκόλυνση των ελέγχων, καθώς η προσθήκη φορολογικού δείκτη επιτρέπει την εύκολη και άμεση διαπίστωση του τρόπου χρήσης των πετρελαιοειδών και της συμβατότητάς τους με τις περιπτώσεις απαλλαγής από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης.

Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο διατυπώνει κρίσιμη επιφύλαξη ως προς τη συμβατότητα της απόλυτης εφαρμογής αυτής της απαίτησης με την αρχή της αναλογικότητας: σε περιπτώσεις όπου αποδεικνύεται ότι τα καύσιμα χρησιμοποιούνται για σκοπούς που αντιστοιχούν σε περιπτώσεις απαλλαγής και δεν διαπιστώνεται καμία απώλεια φορολογικών εσόδων ή υπόνοια φοροδιαφυγής, η πλήρης άρνηση της απαλλαγής βάσει και μόνον της μη πλήρωσης των τεχνικών απαιτήσεων σήμανσης ενδέχεται να υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη των σκοπών του ελέγχου.

Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διαπιστώνει ότι, κατά τον σχετικό έλεγχο, το πετρέλαιο στις δεξαμενές του δεξαμενόπλοιου είχε μεν κόκκινο χρώμα, αλλά ανεπαρκή ποσότητα του δείκτη Solvent Yellow 124, περαιτέρω ότι ο Χ είχε παραλάβει το καύσιμο από προμηθευτές καυσίμων με άδεια απαλλαγής και, τέλος, πως δεν υπήρξαν ενδείξεις εμπλοκής του Χ σε οποιαδήποτε φορολογική παρατυπία.

Έχοντας ως βάση τα ανωτέρω, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι το ΔΕΕ πρέπει να αποφανθεί εάν, υπό τέτοιες περιστάσεις, η εθνική αρχή υποχρεούται να αρνηθεί την απαλλαγή αποκλειστικά λόγω ανεπαρκούς περιεκτικότητας του δείκτη, ακόμη κι όταν αποδεικνύεται ότι η χρήση είναι νόμιμη και δεν υπάρχει φοροδιαφυγή.

Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο θέτει το ζήτημα της υποχρέωσης καταβολής του φόρου, στην περίπτωση που η απαλλαγή δεν ισχύει. Ερωτά, ειδικότερα, αν η υποχρέωση βαρύνει τον κυβερνήτη/κάτοχο του πλοίου κατά το άρθρο 7 παρ. 2, στοιχείο β', και 8 παρ. 1, στοιχείο β', της Οδηγίας 2008/118, ή τον προμηθευτή που έθεσε το προϊόν σε ανάληψη. Προς τούτο, επικαλείται τη νομολογία του ΔΕΕ (υπόθεση C-279/19), κατά την οποία για την

επιβολή υποχρέωσης ειδικού φόρου κατανάλωσης δεν απαιτείται γνώση ή δόλος του υπόχρεου.

Κατόπιν τούτων, το αιτούν δικαστήριο, Hoge Raad der Nederlanden, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα:

Πρώτον, εάν η απαλλαγή του άρθρου 14(1)(γ) της Οδηγίας 2003/96 εφαρμόζεται ακόμα και όταν το καύσιμο δεν φέρει επαρκή σήμανση, εφόσον αποδεικνύεται η νόμιμη χρήση του και δεν υπάρχουν ενδείξεις φοροδιαφυγής.

Δεύτερον, σε περίπτωση αρνητικής απάντησης, αν ο ειδικός φόρος γεννάται κατά την ανάλωση του καυσίμου από τον προμηθευτή κατά το άρθρο 7(2)(α) της Οδηγίας 2008/118.

Τρίτον, εάν όχι, κατά πόσον η επιβολή φόρου στον καλόπιστο κυβερνήτη συνάδει με την αρχή της αναλογικότητας.

Τέταρτον, εάν έχει σημασία το γεγονός ότι ο κυβερνήτης είναι ταυτόχρονα και πλοιοκτήτης.

Επιλαμβανόμενο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η απαλλαγή εξαρτάται από τη χρήση του προϊόντος και όχι αυστηρά από την τεχνική συμμόρφωση στη σήμανση, εφόσον η χρήση είναι για εμπορική ναυσιπλοΐα και τελεί υπό φορολογικό έλεγχο. Ακολούθως, προχώρησε στην εξέταση του σκοπού της εν θέματι Οδηγίας 2003/96 σε τρία επίπεδα.

Πρώτον, βάσει της γραμματικής ερμηνείας, το Δικαστήριο υπογράμμισε πως το άρθρο 15 της Οδηγίας 2003/96 επιτρέπει στα κράτη μέλη να απαλλάσσουν από τη φορολογία ενεργειακά προϊόντα που χρησιμοποιούνται για τη ναυσιπλοΐα, εφόσον δεν πρόκειται για ιδιωτικά σκάφη αναψυχής. Η απαλλαγή εξαρτάται από την πραγματική χρήση και όχι αυστηρά από τη συμμόρφωση με τεχνικούς δείκτες.

Δεύτερον, βάσει της συστηματικής ερμηνείας, το Δικαστήριο υπενθύμισε πως το ενωσιακό σύστημα βασίζεται στην αρχή της φορολόγησης ανάλογα με τη χρήση. Το περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών δεν μπορεί να φτάσει στο σημείο να τίθεται υπό αμφισβήτηση η προαναφερθείσα αρχή – δεν μπορεί δηλαδή η έλλειψη σήμανσης από μόνη της να ακυρώνει το δικαίωμα απαλλαγής, όταν αποδεικνύεται η ορθή χρήση.

Τρίτον, βάσει της τελεολογικής ερμηνείας, για το Δικαστήριο ο σκοπός της εν θέματι Οδηγίας είναι η ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς χωρίς στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Η σήμανση, για παράδειγμα, Solvent Yellow 124 έχει εργαλειακό χαρακτήρα, επιτρέποντας τον αποτελεσματικό φορολογικό έλεγχο, αλλά δεν υποκαθιστά την ουσία του κριτηρίου που είναι η χρήση. Επομένως, η εσφαλμένη ή ανεπαρκής σήμανση δεν συνιστά τεκμήριο κατάχρησης, εάν δεν υπάρχουν άλλες ενδείξεις παρατυπίας.

Το Δικαστήριο τονίζει ότι μόνο εφόσον η έλλειψη σήμανσης συνδέεται με σκοπούμενη φοροδιαφυγή ή εμποδίζει τον αποτελεσματικό έλεγχο, θα μπορούσε να αποκλειστεί η απαλλαγή. Εν προκειμένω, όμως, δεν διαπιστώθηκε τέτοια κατάσταση – αντίθετα, είχε αποδειχθεί ότι το πετρέλαιο χρησιμοποιήθηκε για την πρόωση εμπορικού πλοίου και ότι παραδόθηκε από αδειοδοτημένους προμηθευτές, χωρίς ενδείξεις παρανομίας.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 15 παρ. 1, στοιχείο στ', της Οδηγίας 2003/96, σε συνδυασμό με το άρθρο 1 της Οδηγίας 95/60, αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που αποκλείει την εφαρμογή απαλλαγής αποκλειστικά λόγω έλλειψης σήμανσης, όταν πληρούνται ο όρος της χρήσης και απουσιάζει κάθε στοιχείο φορολογικής καταστρατήγησης και, εξ αυτού του λόγου, θεώρησε πως η εξέταση των λοιπών προδικαστικών ερωτημάτων παρέλκει.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 15 παρ. 1, στοιχείο στ', της Οδηγίας 2003/96/EK σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2004/75/EK σε συνδυασμό με το άρθρο 1 της Οδηγίας 95/60/EK, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας η απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης του πετρελαίου ντίζελ που διατίθεται με σκοπό να χρησιμοποιηθεί ως καύσιμο για τη ναυσιπλοΐα στις εσωτερικές πλωτές οδούς της ΕΕ μπορεί να μην εφαρμοστεί για τον λόγο ότι το πετρέλαιο δεν φέρει φορολογική σήμανση σύμφωνη με τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης, παρά το γεγονός ότι, αφενός, έχει αποδειχθεί ότι το πετρέλαιο χρησιμοποιείται για τέτοιον σκοπό και, αφετέρου, δεν υπάρχει καμία ένδειξη που να δημιουργεί υπόνοιες περί φοροδιαφυγής, κατάχρησης ή φοροαποφυγής.

► Προστασία ενεργειακών καταναλωτών

Κατά το άρθρο 2, στοιχείο β', της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, στην έννοια του «καταναλωτή» εμπίπτει ο κάτοχος γεωργικής εκμετάλλευσης που συνάπτει σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας τόσο για τη γεωργική εκμετάλλευσή του όσο και για ιδιωτική, οικιακή χρήση, εφόσον ο επαγγελματικός χαρακτήρας της σύμβασης είναι περιορισμένος. Κατά το άρθρο 3 παρ. 7, και το παράρτημα Ι, σημείο 1, στοιχείο α', της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ, η καταβολή συμβατικής ποινικής ρήτρας για πρόωρη καταγγελία σύμβασης σταθερής τιμής δεν αντίκειται στο δίκαιο της ΕΕ, εφόσον η ρήτρα είναι δίκαιη, σαφής και υπάρχει δυνατότητα προσφυγής για εκτίμηση της αναλογικότητας της ποινής.

προδικαστική παραπομπή – προστασία των καταναλωτών – Οδηγία 93/13/ΕΟΚ – καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές – άρθρο 2, στοιχείο β' – έννοια του «καταναλωτή» – σύμβαση διττού σκοπού – γεωργός ο οποίος συνήψε σύμβαση αγοράς αγαθού το οποίο προορίζεται τόσο για τη γεωργική εκμετάλλευσή του όσο και για δική του οικιακή χρήση – εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2009/72/ΕΚ – άρθρο 3 παρ. 7 – παράρτημα Ι, σημείο 1, στοιχείο α' – οικιακός πελάτης – σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας σταθερής τιμής ορισμένου χρόνου – συμβατική ποινική ρήτρα λόγω πρόωρης καταγγελίας – εθνική κανονιστική ρύθμιση κατά την οποία το ποσό της ποινικής ρήτρας περιλαμβάνει μόνον «έξοδα και αποζημιώσεις που απορρέουν από το περιεχόμενο της σύμβασης»

ΔΕΕ C-410/23, Pielatak, 08.05.2025, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Ι. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2025:325 – Προδικαστική παραπομπή

Η συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2, στοιχεία β' και γ', της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, και του άρθρου 3 παρ. 5 και 7 και του παραρτήματος Ι, σημείο 1, στοιχεία α' και ε', της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και για την κατάργηση της Οδηγίας 2003/54/ΕΚ. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Ι. S.A., προμηθεύτριας ηλεκτρικής ενέργειας (στο εξής: προμηθεύτρια), και του S. J., κατόχου γεωργικής εκμετάλλευσης, με αντικείμενο την οφειλόμενη από τον S. J. συμβατική ποινική ρήτρα λόγω της εκ μέρους του πρόωρης καταγγελίας της σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας σταθερής τιμής ορισμένου χρόνου που είχαν συνάψει τα μέρη.

Ειδικότερα, στις 18 Μαρτίου 2017, ο S. J. συνήψε με προμηθεύτρια ηλεκτρικής ενέργειας σύμβαση προμήθειας (στο εξής: «επίμαχη σύμβαση»), η οποία συνοδευόταν από παράρτημα και γενικούς όρους πώλησης που αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα αυτής. Σύμφωνα με τον ρητό όρο της εν θέματι σύμβασης, η διάρκεια της σύμβασης θα ήταν ορισμένη και, συγκεκριμένα, θα ίσχυε από την 1η Ιανουαρίου 2018 έως τις 31 Δεκεμβρίου 2021. Περαιτέρω, προβλεπόταν πως και σε περίπτωση καταγγελίας της εν λόγω σύμβασης από την πλευρά του του πελάτη πριν από τη λήξη της, ο τελευταίος όφειλε να καταβάλει συμβατική ποινική ρήτρα. Η ρήτρα αυτή υπολογιζόταν με βάση την «προβλεπόμενη ποσότητα ενέργειας» που είχε δηλωθεί στη σύμβαση, η οποία δεν θα καταναλωνόταν λόγω της καταγγελίας, με τιμή μονάδας 60 πολωνικά ζλότι (περίπου 14 ευρώ) ανά MWh. Η προβλεπόμενη κατανάλωση ανερχόταν σε 20 MWh ετησίως και το σημείο κατανάλωσης είχε οριστεί η γεωργική εκμετάλλευση του S. J.

Στις 5 Μαΐου 2017, ο S. J. γνωστοποίησε στην προμηθεύτρια εταιρεία ότι υπαναχώρησε από την επίμαχη σύμβαση, ασκώντας το προβλεπόμενο για τις καταναλωτικές συμβάσεις δικαίωμα υπαναχώρησης. Επιπλέον, υπέβαλε δήλωση περί μη αποδοχής των εννόμων συνεπειών μιας σύμβασης την οποία είχε συνάψει λόγω πλάνης, ισχυριζόμενος ταυτόχρονα ότι η εν λόγω σύμβαση δεν ήταν έγκυρη. Η προμηθεύτρια, με έγγραφο της 22ας Μαΐου 2020, απέρριψε τις δηλώσεις του S. J. ως ανίσχυρες και του ζήτησε την καταβολή ποσού 4.700,22 PLN (περίπου 1.128 ευρώ) ως ποινική ρήτρα, καθώς και επιπλέον την εξόφληση των τιμολογίων κατανάλωσης ενέργειας (254,33 PLN και 314,90 PLN) για το διάστημα 1-10 Ιανουαρίου 2018.

Ο S. J. αρνήθηκε να πληρώσει και προς τούτο η προμηθεύτρια προσέφυγε στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο Βαρσοβίας, ζητώντας να καταδικαστεί στην καταβολή των ποσών αυτών. Το εν λόγω δικαστήριο απέρριψε την αγωγή, κρίνοντας ότι ο S. J. δεν είχε την ιδιότητα του καταναλωτή, δεδομένου ότι η σύμβαση αφορούσε την προμήθεια ενέργειας για γεωργική εκμετάλλευση. Κατά το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, η αποδοχή μιας προσφοράς η οποία απευθυνόταν σε πελάτες που δεν έχουν την ιδιότητα του καταναλωτή αποδείκνυε, αφ' εαυτής, πρώτον, ότι ο S. J. είχε συνάψει την επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης σύμβαση υπό την ιδιότητα του επαγγελματία και, δεύτερον, ότι η σύμβαση αφορούσε άμεσα την επαγγελματική δραστηριότητα του S. J., ήτοι τη γεωργική εκμετάλλευσή του. Επιπλέον, το δικαστήριο έκρινε ότι η αξίωση για την ποινική ρήτρα ήταν νομικά αβάσιμη, καθώς, σύμφωνα με το άρθρο 483 παρ. 1 του πολωνικού Αστικού Κώδικα, τέτοιες ρήτρες προβλέπονται μόνο για μη χρηματικές υποχρεώσεις, ενώ εδώ η υποχρέωση του πελάτη ήταν χρηματική (καταβολή τιμήματος). Τα δε αιτήματα για καταναλωθείσα ενέργεια απορρίφθηκαν, διότι η προμηθεύτρια ουδέποτε προέβη σε προμήθεια ποσότητας ενέργειας.

Ακολούθως, η προμηθεύτρια εταιρεία άσκησε έφεση ενώπιον του Περιφερειακού Δικαστηρίου Βαρσοβίας κατά της πρωτοβάθμιας απόφασης, επικαλούμενη παράβαση διατάξεων του πολωνικού νόμου για την ενέργεια και του Αστικού Κώδικα. Πλην, όμως, ο S. J. ισχυρίστηκε πως μετά από επίσκεψη εκπροσώπων της εταιρείας στη γεωργική του εκμετάλλευση τον Μάρτιο του 2017, υπέγραψε μη συμπληρωμένα έντυπα, ενώ στη συνέχεια παρέλαβε σύμβαση με διαφορετικά στοιχεία και αυθαίρετα εισαχθείσες προβλέψεις για κατανάλωση ενέργειας, και για τον λόγο αυτό υπαναχώρησε τον Μάιο του 2017.

Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, πρώτον, ότι πρέπει να διευκρινιστεί αν ο S. J. θεωρείται καταναλωτής ή επαγγελματίας, δεδομένου ότι η σύμβαση αφορά τόσο την αγροτική εκμετάλλευση όσο και ιδιωτική χρήση. Ειδικότερα, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Βαρσοβίας είχε

κρίνει ότι η επίμαχη σύμβαση απευθυνόταν στη γεωργική εκμετάλλευση του S. J. και στηρίχθηκε αποκλειστικά σε σχετικό συμβατικό όρο που ανέφερε ότι οι συμβάσεις αυτής της κατηγορίας προορίζονται για πρόσωπα που δεν έχουν την ιδιότητα του καταναλωτή. Σύμφωνα με το πολωνικό δίκαιο, ο γεωργός θεωρείται καταρχήν επαγγελματία, εκτός εάν η εκμετάλλευση εξυπηρετεί αποκλειστικά ιδιωτικές ανάγκες. Παράλληλα, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει κρίνει ότι η έννοια του «καταναλωτή» ή του «επαγγελματία» κατά την Οδηγία 93/13/ΕΟΚ βασίζεται σε λειτουργικό κριτήριο: εξετάζεται αν η συμβατική σχέση αφορά δραστηριότητες που δεν σχετίζονται με την επαγγελματική δραστηριότητα του αντισυμβαλλομένου.

Δεύτερον, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν η δυνατότητα επιβολής ποινικών ρητρών για πρόωρη καταγγελία σύμβασης ορισμένου χρόνου, όπως προβλέπεται στον πολωνικό νόμο για την ενέργεια, αντίκειται στην Οδηγία 2009/72/ΕΚ, η οποία προστατεύει το δικαίωμα του καταναλωτή να αλλάζει ελεύθερα προμηθευτή χωρίς επιβαρύνσεις. Το πολωνικό δίκαιο δεν προβλέπει ειδικά κριτήρια αναλογικότητας για τις ρήτρες αυτές, γεγονός που μπορεί να δυσχεράνει την αλλαγή προμηθευτή.

Με βάση τις ως άνω σκέψεις, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο ΔΕΕ τα ακόλουθα δύο προδικαστικά ερωτήματα:

Πρώτον: ερμηνεύονται το άρθρο 2, στοιχεία β' και γ', της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, καθώς και η αιτιολογική σκ. 17 της Οδηγίας 2011/83/ΕΕ, ως καταλαμβάνοντα και γεωργό που συνάπτει σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας τόσο για ανάγκες γεωργικής εκμετάλλευσης όσο και για ιδιωτική κατανάλωση;

Δεύτερον: έχει το άρθρο 3 παρ. 5 και 7, η αιτιολογική σκ. 51, και το παράρτημα Ι, σημείο 1, στοιχεία α' και ε', της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ την έννοια ότι αντιτίθενται στη δυνατότητα επιβολής στον καταναλωτή-πελάτη ποινικής ρήτρας σε περίπτωση καταγγελίας σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας ορισμένου χρόνου (άρθρο 4j παρ. 3α του πολωνικού νόμου για την ενέργεια);

Επιλαμβανόμενο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο διευκρινίζει πως, αν και το εν θέματι προδικαστικό ερώτημα αναφέρεται τόσο στην έννοια του «καταναλωτή» όσο και στην έννοια του «επαγγελματία» κατά την Οδηγία 93/13, ζητείται ουσιαστικά η ερμηνεία μόνο της έννοιας του «καταναλωτή». Ειδικότερα, το Δικαστήριο υπογραμμίζει πως, βάσει του άρθρου 2, στοιχείο β', της εν λόγω Οδηγίας, «καταναλωτής» είναι κάθε φυσικό πρόσωπο που συνάπτει σύμβαση για σκοπούς άσχετους με την επαγγελματική του δραστηριότητα, κριτήριο που έχει αντικειμενικό χαρακτήρα και δεν εξαρτάται από προσωπικές γνώσεις. Περαιτέρω, εξετάζο-

ντας τις συμβάσεις «διττού σκοπού» (ταυτόχρονα επαγγελματικού και ιδιωτικού), το Δικαστήριο σημειώνει πως σε ορισμένες περιπτώσεις ο συμβαλλόμενος μπορεί να θεωρηθεί καταναλωτής, όταν ο επαγγελματικός σκοπός είναι περιορισμένος και δεν κυριαρχεί στο γενικό πλαίσιο της σύμβασης. Αυτό συνάδει με την αιτιολογική σκ. 17 της Οδηγίας 2011/83 και την ανάγκη ευρείας ερμηνείας της έννοιας του καταναλωτή, ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική προστασία του. Επισημαίνεται ότι, για την εκτίμηση αυτή, ο εθνικός δικαστής πρέπει να εξετάζει όλες τις περιστάσεις, κυρίως τη φύση και τον σκοπό της σύμβασης. Στην περίπτωση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας, ενδεικτικό στοιχείο μπορεί να είναι το ύψος της αναμενόμενης κατανάλωσης: υψηλή κατανάλωση υποδηλώνει κυρίαρχο επαγγελματικό σκοπό, ενώ χαμηλή, οικιακό.

Με βάση τις ως άνω σκέψεις, το Δικαστήριο, επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο κάτοχος γεωργικής εκμετάλλευσης που συνάπτει σύμβαση αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας τόσο για τη γεωργική εκμετάλλευσή του όσο και για δική του οικιακή κρίση θεωρείται «καταναλωτής» κατά την Οδηγία 93/13, εφόσον ο εμπορικός σκοπός της σύμβασης είναι τόσο περιορισμένος, ώστε να μην υπερισχύει στο γενικό πλαίσιο αυτής.

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο κλήθηκε να διευκρινίσει αν εθνική ρύθμιση, βάσει της οποίας προβλέπεται η επιβολή ποινικής ρήτρας σε περίπτωση πρόωρης καταγγελίας σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας σταθερής τιμής ορισμένου χρόνου από οικιακό πελάτη, συμβιβάζεται με το άρθρο 3 παρ. 7, και το παράρτημα Ι, σημείο 1, στοιχείο α', της Οδηγίας 2009/72, ιδίως όταν ο καταναλωτής δεν είχε ενημερωθεί με σαφή και κατανοητό τρόπο για την ύπαρξη και τις συνέπειές της πριν από τη σύναψη της σύμβασης.

Επιλαμβανόμενο του εν θέματι προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά το άρθρο 5 της Οδηγίας 93/13, οι συμβατικοί όροι πρέπει να είναι διατυπωμένοι κατά τρόπο σαφή και κατανοητό, και να επιτρέπουν στον καταναλωτή να προβλέψει τις οικονομικές του υποχρεώσεις. Ιδίως, όταν πρόκειται για ρήτρες με δυνητικά επιβαρυντικές συνέπειες, όπως αυτές που προβλέπουν ποινικές ρήτρες ή έξοδα καταγγελίας, απαιτείται ιδιαίτερη έμφαση στη διαφάνεια. Περαιτέρω, τονίζει πως η απουσία ουσιαστικής προσυμβατικής πληροφόρησης σχετικά με το κόστος καταγγελίας συνιστά ισχυρή ένδειξη καταχρηστικότητας, ιδίως εάν η ρήτρα δεν διατυπώνεται με επαρκή σαφήνεια ή δεν παρέχει τη δυνατότητα στον καταναλωτή να εκτιμήσει εκ των προτέρων το ύψος της επιβάρυνσης. Σημειώνεται, επίσης, ότι η συμβατική ισορροπία μεταξύ των μερών δεν πρέπει να διαταράσσεται προς όφελος του επαγγελματία.

Υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκ. 51 της Οδηγίας 2009/72 συνάγεται πως σκοπός των διατάξεων της εν λόγω Οδηγίας είναι σαφώς η προστασία των καταναλωτών και η εξασφάλιση του δικαιώματός τους να καταγγέλλουν συμβάσεις χωρίς να επιβαρύνονται με δυσανάλογα κόστη. Ωστόσο, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, μολονότι η Οδηγία αποσκοπεί στη διασφάλιση της δυνατότητας ελεύθερης αλλαγής προμηθευτή χωρίς οικονομικά αντικίνητρα, δεν αποκλείει κατ' αρχήν τη δυνατότητα επιβολής ποινικής ρήτρας σε τέτοιες περιπτώσεις. Ωστόσο, η επιβολή αυτής της ρήτρας πρέπει να πληροί ορισμένες ουσιαστικές εγγυήσεις, όπως να είναι δίκαιη, διαφανής και να έχει γνωστοποιηθεί εκ των προτέρων, καθώς επίσης να αποτελεί προϊόν ελεύθερης βούλησης του καταναλωτή. Εξίσου ουσιώδες είναι να παρέχεται δυνατότητα διοικητικού ή ένδικου ελέγχου, μέσω του οποίου να αξιολογείται η αναλογικότητα της ποινής ανάλογα με τις συνθήκες της υπόθεσης και, εφόσον χρειάζεται, να μειώνεται ή να εκμηδενίζεται.

Επιπλέον, το Δικαστήριο τονίζει ότι η εν λόγω ερμηνεία δεν θίγει τα δικαιώματα που μπορεί να αντλεί ο πελάτης από την Οδηγία 93/13 για τις καταχρηστικές ρήτρες στις καταναλωτικές συμβάσεις, εφόσον κριθεί ότι διαθέτει την ιδιότητα του «καταναλωτή» κατά την έννοια του άρθρου 2, στοιχείο β', της εν λόγω Οδηγίας. Συμπερασματικά, η Οδηγία 2009/72 δεν αντιτίθεται στην επιβολή ποινικής ρήτρας, υπό την προϋπόθεση ότι πληρούνται οι παραπάνω ουσιώδεις εγγυήσεις, και διασφαλίζεται η προστασία του καταναλωτή τόσο από τη νομοθεσία για την ενέργεια όσο και από τη νομοθεσία για την προστασία καταναλωτών.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι:

1. Το άρθρο 2, στοιχείο β', της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ, λαμβάνοντας υπόψη και την αιτιολογική σκ. 17 της Οδηγίας 2011/83/ΕΕ, έχει την έννοια ότι ως «καταναλωτής» θεωρείται ο κάτοχος γεωργικής εκμετάλλευσης, ο οποίος συνάπτει σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας που αφορά τόσο τη γεωργική εκμετάλλευσή του όσο και ιδιωτική, οικιακή χρήση, εφόσον ο επαγγελματικός χαρακτήρας της σύμβασης είναι περιορισμένος και δεν υπερίσχυει σε σχέση με τον συνολικό σκοπό της.

2. Το άρθρο 3 παρ. 7, και το παράρτημα Ι, σημείο 1, στοιχείο α', της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ, υπό το πρίσμα της αιτιολογικής σκ. 51, έχουν την έννοια ότι δεν αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση βάσει της οποίας, σε περίπτωση πρόωρης καταγγελίας σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας σταθερής τιμής ορισμένου χρόνου, πραγματοποιούμενης από οικιακό πελάτη, ο τελευταίος υποχρεούται να καταβάλει τη συμβατική ποινική ρήτρα που ορίζεται στη σύμβαση, υπό την προϋπόθεση ότι η εν λόγω ρύθμιση, αφενός, διασφαλίζει ότι μια τέτοια συμβατική ποινική ρήτρα είναι δίκαιη, σαφής, ανακοινώνεται εκ των προτέρων και αποτελεί προϊόν ελεύθερης βούλησης, και,

αφετέρου, προβλέπει τη δυνατότητα διοικητικής ή ένδικης προσφυγής στο πλαίσιο της οποίας η επιλαμβανόμενη αρχή μπορεί να εκτιμήσει την αναλογικότητα του ποσού της ποινικής ρήτρας, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης, και, εφόσον το κρίνει αναγκαίο, να επιβάλει τη μείωση ή την εκμηδένισή του. Η εν λόγω ερμηνεία δεν θίγει τα δικαιώματα που θα μπορούσε ενδεχομένως να αντλήσει ένας τέτοιος πελάτης από τη νομοθεσία της Ένωσης περί προστασίας των καταναλωτών, ιδίως από την Οδηγία 93/13.

ΙΧ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

ΓΚΠΔ και προϋποθέσεις διόρθωσης δεδομένων σχετικών με την ταυτότητα φύλου

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 5 παρ. 1, στοιχείο δ' – αρχή της ακρίβειας – άρθρο 16 – δικαίωμα διόρθωσης – άρθρο 23 – περιορισμοί – δεδομένα σχετικά με την ταυτότητα φύλου – ανακρίβεια των δεδομένων ήδη από την καταχώρισή τους σε δημόσιο μητρώο – αποδεικτικά μέσα – διοικητική πρακτική σύμφωνα με την οποία πρέπει να ζητείται η απόδειξη περί υποβολής του φυσικού προσώπου σε χειρουργική επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου

ΔΕΕ C-247/23, Deldits, 13.03.2025, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2025:172 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 16 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Fővárosi Törvényszék (δικαστήριο περιφέρειας Βουδαπέστης, Ουγγαρία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του φυσικού προσώπου VP και της Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság (εθνικής γενικής αστυνομικής διεύθυνσης αλλοδαπών, Ουγγαρία, στο εξής: αρμόδια για το άσυλο αρχή) με αντικείμενο τη διόρθωση των δεδομένων σχετικά με την ταυτότητα φύλου του φυσικού προσώπου VP που περιέχονται σε δημόσιο μητρώο τηρούμενο από την εν λόγω αρχή.

Η υπόθεση αφορά το φυσικό πρόσωπο VP, υπήκοο Ιράν, το οποίο απέκτησε καθεστώς πρόσφυγα στην Ουγγαρία το 2014, επικαλούμενο τη διεμφυλική του ταυτότητα και προσκομίζοντας σχετική ιατρική τεκμηρίωση. Παρότι αναγνωρίστηκε το καθεστώς του πρόσφυγα, ο VP καταχωρίστηκε ως γυναίκα στο μητρώο ασύλου. Το 2022, επικαλούμενος το άρθρο 16 του ΓΚΠΔ, υπέβαλε αίτηση διόρθωσης του καταχωρισμένου φύλου και ονόματός του, βασιζόμενος στη διεμφυλική του ταυτότητα και στην ύπαρξη σχετικής ιατρικής διάγνωσης (F64.0 της Διεθνούς Ταξινόμησης Νόσων του ΠΟΥ). Η αίτηση απορρίφθηκε λόγω έλλειψης χειρουργικής επέμβασης επαναπροσδιορισμού φύλου, με την αρμόδια αρχή να θεωρεί ότι η προσκομισθείσα τεκμηρίωση δεν επαρκούσε για τη νομική αναγνώριση αλλαγής φύλου.

Ο VP άσκησε προσφυγή ενώπιον του αρμόδιου ουγγρικού δικαστηρίου, προβάλλοντας ότι η απαίτηση χειρουργικής επέμβασης παραβιάζει τόσο τα θεμελιώδη δικαιώματα των άρθρων 3 και 7 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ όσο και τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ. Υπογράμμισε ότι αρκετά κράτη μέλη αναγνωρίζουν αλλαγή ταυτότητας φύλου με απλή δήλωση. Το δικαστήριο επισημαίνει ότι δεν υφίσταται διαδικασία στο ουγγρικό δίκαιο για την αναγνώριση αλλαγής φύλου σε μη Ούγγρους υπηκόους, γεγονός που είχε ήδη χαρακτηριστεί αντισυνταγματικό από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ουγγαρίας και παράνομο από το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Rana κατά Ουγγαρίας*. Ενόψει του νομοθετικού κενού και της άρνησης της Διοίκησης να προβεί σε αλλαγή φύλου στο μητρώο ασύλου, το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ σχετικά με το αν το άρθρο 16 ΓΚΠΔ επιβάλλει τέτοια υποχρέωση και ποια τεκμήρια απαιτούνται.

Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα εστιάζει στο κατά πόσον εθνική αρχή, επιφορτισμένη με την τήρηση δημόσιου μητρώου (εν προκειμένω το μητρώο ασύλου), υποχρεούται να διορθώνει δεδομένα τα οποία είναι ανακριβή σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1, στοιχ. δ', του ΓΚΠΔ.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 16 του ΓΚΠΔ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 8 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, κατοχυρώνει ένα θεμελιώδες δικαίωμα στη διόρθωση ανακριβών δεδομένων. Επιπλέον, τονίζει ότι η ακρίβεια πρέπει να εκτιμάται με βάση τον σκοπό για τον οποίο τα δεδομένα συλλέχθηκαν. Στην προκείμενη υπόθεση, τα δεδομένα που αφορούν την ταυτότητα φύλου του προσώπου VP κρίνονται ανακριβή, καθώς αντανakλούν το φύλο που αποδόθηκε κατά τη γέννηση και όχι την έμφυλη ταυτότητα που αναγνωρίστηκε κατά τη διαδικασία ασύλου.

Το ΔΕΕ απορρίπτει την άποψη ότι εθνικές διατάξεις μπορούν να υπερισχύσουν του δικαιώματος στη διόρθωση, εκτός εάν πληρούν τις αυστηρές προϋποθέσεις του άρθρου 23 του ΓΚΠΔ. Υπογραμμίζει, επίσης, ότι η έλλειψη

νομικής διαδικασίας για την αναγνώριση της διεμφυλικής ταυτότητας σε εθνικό επίπεδο δεν δύναται να παρεμποδίσει την άσκηση δικαιώματος που απορρέει από το ενωσιακό δίκαιο. Συνεπώς, το άρθρο 16 του ΓΚΠΔ επιβάλλει στην εθνική αρχή τη διόρθωση των σχετικών δεδομένων όταν αυτά είναι ανακριβή, λαμβάνοντας υπόψη την ταυτότητα φύλου όπως τη βιώνει το υποκείμενο των δεδομένων.

Στη συνέχεια, απαντώντας στο δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ εξετάζει κατά πόσον είναι σύμφωνη με τον ΓΚΠΔ η πρακτική κράτους μέλους που εξαρτά τη διόρθωση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σχετικά με την ταυτότητα φύλου από την υποβολή του αιτούντος σε χειρουργική επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου. Ειδικότερα, ζητείται η ερμηνεία του άρθρου 16 ΓΚΠΔ, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα διόρθωσης ανακριβών προσωπικών δεδομένων, σε συνδυασμό με το άρθρο 23, που επιτρέπει υπό προϋποθέσεις τον περιορισμό των σχετικών δικαιωμάτων.

Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι το υποκείμενο των δεδομένων μπορεί να οφείλει να προσκομίσει κρίσιμα και επαρκή αποδεικτικά στοιχεία για την ανακρίβεια των δεδομένων του, εφόσον αυτά είναι ευλόγως απαιτητά και ανάλογα με τις περιστάσεις. Ωστόσο, υπογραμμίζει ότι κάθε περιορισμός στο δικαίωμα αυτό πρέπει να βασίζεται σε νομοθετική ρύθμιση, να σέβεται την ουσία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και να πληροί τα κριτήρια της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας σύμφωνα με το άρθρο 23 ΓΚΠΔ.

Η υπό εξέταση ουγγρική πρακτική, η οποία απαιτεί αποδείξεις υποβολής σε χειρουργική επέμβαση ως προϋπόθεση για τη διόρθωση της ταυτότητας φύλου σε δημόσιο μητρώο, δεν εδράζεται σε νομοθετικό μέτρο και, συνεπώς, δεν πληροί τις απαιτήσεις του άρθρου 23. Επιπλέον, σύμφωνα με το Δικαστήριο, προσβάλλει την ουσία θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και σωματική ακεραιότητα και το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής που κατοχυρώνονται στα άρθρα 3 και 7 του Χάρτη, αντίστοιχα.

Η κρίση του Δικαστηρίου ενισχύεται από τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, το οποίο έχει αναγνωρίσει ότι η ταυτότητα φύλου αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ιδιωτικής ζωής του ατόμου, προστατευόμενο από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έχει επίσης κρίνει ότι η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου δεν μπορεί να εξαρτάται από ιατρικές ή χειρουργικές επεμβάσεις που το άτομο δεν επιθυμεί.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η επίμαχη διοικητική πρακτική δεν είναι ούτε αναγκαία ούτε αναλογική, καθώς υπάρχουν εναλλακτικά αποδεικτικά μέσα, όπως ιατρικά πιστοποιητικά ή ψυχολογικές αξιολογήσεις, τα οποία επαρκούν για τη διόρθωση των σχετικών δεδομένων. Συ-

νεπώς, το άρθρο 16 ΓΚΠΔ δεν επιτρέπει τον περιορισμό του δικαιώματος διόρθωσης μέσω διοικητικής πρακτικής που απαιτεί χειρουργική επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου.

Πρόσβαση του κοινού σε επίσημα έγγραφα στο πλαίσιο του ΓΚΠΔ και γνωστοποίηση δεδομένων που αφορούν τον εκπρόσωπο νομικού προσώπου

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 4 – ορισμοί – άρθρο 6 – νομιμότητα της επεξεργασίας – άρθρο 86 – πρόσβαση του κοινού σε επίσημα έγγραφα – δεδομένα που αφορούν τον εκπρόσωπο νομικού προσώπου – νομολογία εθνικού δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία υφίσταται υποχρέωση ενημέρωσης του υποκειμένου των δεδομένων και διαβούλευσης μαζί του πριν από τη γνωστοποίηση επίσημων εγγράφων που περιέχουν τέτοια δεδομένα

ΔΕΕ C-710/23, Ministerstvo zdravotnictví (Données relatives au représentant d'une personne morale), 03.04.2025, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: F. Biltgen, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2025:231 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4, σημείο 1, καθώς και του άρθρου 6 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε', του ΓΚΠΔ. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Nejvyšší správní soud (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Τσεχική Δημοκρατία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του L. H. και του Ministerstvo zdravotnictví (Υπουργείου Υγείας, Τσεχική Δημοκρατία), με αντικείμενο απόφαση του εν λόγω Υπουργείου να μην γνωστοποιήσει στον L. H. ορισμένες πληροφορίες σχετικές με εκπροσώπους νομικών προσώπων, οι οποίοι μνημονεύονται σε συμβάσεις αγοράς τεστ ανίχνευσης του Covid-19, καθώς και σε πιστοποιητικά σχετικά με τα εν λόγω τεστ.

Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση αφορά αίτηση του L. H. προς το Υπουργείο Υγείας της Τσεχικής Δημοκρατίας για πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικές με φυσικά πρόσωπα που υπέγραψαν, αφενός, συμβάσεις προμήθειας τεστ ανίχνευσης Covid-19 και, αφετέρου, σχετικά πιστοποιητικά συμμόρφωσης των τεστ αυτών για χρήση στην ΕΕ. Το Υπουργείο γνωστοποίησε μεν τα πιστοποιητικά, αλλά απάλειψε στοιχεία ταυτοποίησης των φυσικών προσώπων (όνομα, υπογραφή, θέση), επικαλούμενο την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με τον ΓΚΠΔ.

Ο L. H. προσέφυγε ενώπιον εθνικού δικαστηρίου ζητώντας την ακύρωση της απόφασης κατά το μέρος που οι σχετικές πληροφορίες απαλείφθηκαν. Το δικαστήριο έκρινε ότι το Υπουργείο όφειλε να ενημερώσει τα υπο-

κείμενα των δεδομένων και να διαβουλευθεί μαζί τους, σύμφωνα με την εθνική νομολογία. Η παράλειψη αυτή κρίθηκε ως παραβίαση της διαδικασίας, καθώς και μη επαρκής εξέταση των προϋποθέσεων νόμιμης επεξεργασίας του άρθρου 6 παρ. 1 ΓΚΠΔ.

Κατά της απόφασης αυτής, το Υπουργείο άσκησε αναίρεση, επικαλούμενο πρακτική αδυναμία εντοπισμού και επικοινωνίας με τα πρόσωπα, λόγω διαμονής τους εκτός Τσεχίας (Κίνα και Ηνωμένο Βασίλειο). Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, ζητώντας διευκρινίσεις σχετικά με το αν οι σχετικές πληροφορίες συνιστούν «δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα» κατά το άρθρο 4 ΓΚΠΔ, και αν είναι συμβατή με το δικαίωμα της Ένωσης η εθνική απαίτηση προηγούμενης ενημέρωσης και διαβούλευσης με τα υποκείμενα, ακόμη και όταν δεν απαιτείται συγκατάθεση.

Με το πρώτο ερώτημα, το ΔΕΕ καλείται να ερμηνεύσει το άρθρο 4, σημεία 1 και 2, του ΓΚΠΔ και να κρίνει αν η γνωστοποίηση του ονόματος, του επωνύμου, της υπογραφής και των στοιχείων επικοινωνίας φυσικού προσώπου που εκπροσωπεί νομικό πρόσωπο συνιστά «επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα», ακόμη και όταν αυτή η γνωστοποίηση έχει αποκλειστικά σκοπό την ταυτοποίηση του εν λόγω προσώπου.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά το άρθρο 4, σημείο 1, ΓΚΠΔ, ως δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα νοείται κάθε πληροφορία που αφορά ταυτοποιημένο ή ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο. Ο ορισμός αυτός έχει ευρύ περιεχόμενο και καλύπτει κάθε πληροφορία που μπορεί να συνδεθεί, άμεσα ή έμμεσα, με φυσικό πρόσωπο. Ειδικότερα, η νομολογία του ΔΕΕ έχει καταστήσει σαφές ότι ακόμη και πληροφορίες που σχετίζονται με την επαγγελματική δραστηριότητα προσώπου, όπως η ιδιότητά του ως νομίμου εκπροσώπου νομικού προσώπου, δεν χάνουν τον χαρακτήρα τους ως προσωπικά δεδομένα.

Το Δικαστήριο επισημαίνει επίσης ότι το γεγονός πως τα εν λόγω πρόσωπα ενεργούν στο πλαίσιο επαγγελματικής δραστηριότητας, ή ότι τα στοιχεία τους δημοσιοποιούνται για λόγους διαφάνειας ή εταιρικής δημοσιότητας, δεν αναιρεί τη φύση των στοιχείων αυτών ως δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Η υπογραφή, το ονοματεπώνυμο, καθώς και άλλα στοιχεία επικοινωνίας που σχετίζονται με φυσικό πρόσωπο συνιστούν προσωπικά δεδομένα.

Όσον αφορά την έννοια της «επεξεργασίας», το άρθρο 4, σημείο 2, ΓΚΠΔ την ορίζει ως οποιαδήποτε πράξη ή σειρά πράξεων που πραγματοποιούνται επί προσωπικών δεδομένων, ανεξαρτήτως αν χρησιμοποιούνται αυτοματοποιημένα μέσα. Η έννοια αυτή περιλαμβάνει ευρύ φάσμα ενεργειών, μεταξύ άλλων και την κοινολόγηση ή γνωστοποίηση δεδομένων. Τέλος, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η πρόθεση ή ο σκοπός της επεξεργασίας – εν

προκειμένω, η ταυτοποίηση του προσώπου που ενεργεί για λογαριασμό νομικού προσώπου – δεν μεταβάλλει το γεγονός ότι πρόκειται για επεξεργασία προσωπικών δεδομένων.

Στο πλαίσιο του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο εξετάζει αν ο ΓΚΠΔ, και συγκεκριμένα το άρθρο 6 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε', αντιτίθεται σε εθνική νομολογία η οποία υποχρεώνει τις δημόσιες αρχές να ενημερώνουν και να διαβουλεύονται με το υποκείμενο των δεδομένων πριν από τη γνωστοποίηση επίσημων εγγράφων που περιέχουν προσωπικά του δεδομένα. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η επεξεργασία δεδομένων πρέπει να συμμορφώνεται τόσο με τις γενικές αρχές του άρθρου 5 του ΓΚΠΔ όσο και με τις προϋποθέσεις νομιμότητας που προβλέπονται στο άρθρο 6 ΓΚΠΔ. Ειδικότερα, η επεξεργασία μπορεί να είναι σύννομη όταν απορρέει από έννομη υποχρέωση ή όταν είναι αναγκαία για την εκπλήρωση καθήκοντος δημοσίου συμφέροντος.

Το άρθρο 6 παρ. 3 επιτρέπει στα κράτη μέλη να θεσπίζουν ειδικές διατάξεις για την προσαρμογή της εφαρμογής του ΓΚΠΔ, ενώ το άρθρο 86 ρυθμίζει τη δυνατότητα δημοσιοποίησης δεδομένων σε επίσημα έγγραφα, εφόσον επιδιώκεται ο συμβιβασμός μεταξύ διαφάνειας και προστασίας προσωπικών δεδομένων. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι η ενημέρωση και διαβούλευση με το υποκείμενο των δεδομένων πριν από τη γνωστοποίηση αποτελεί ενίσχυση της αρχής της διαφάνειας και μπορεί να συμβάλλει στην επίτευξη σύννομης και θεμιτής επεξεργασίας, ενισχύοντας τα δικαιώματα του προσώπου και διευκολύνοντας τον επιβαλλόμενο από το άρθρο 86 συμβιβασμό συμφερόντων.

Ωστόσο, το Δικαστήριο τονίζει ότι η αρχή της αναλογικότητας πρέπει να λαμβάνεται υπόψη. Η καθιέρωση μιας απόλυτης υποχρέωσης ενημέρωσης και διαβούλευσης, ανεξαρτήτως περιστάσεων, μπορεί να οδηγήσει σε δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης του κοινού σε επίσημα έγγραφα, ιδίως όταν η υλοποίηση της υποχρέωσης αυτής είναι πρακτικά ανέφικτη ή απαιτεί υπερβολική προσπάθεια. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η εφαρμογή της σχετικής εθνικής νομολογίας δεν πρέπει να οδηγεί σε πλήρη ματαίωση του προβλεπόμενου στο άρθρο 86 συμβιβασμού. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η Διοίκηση φαίνεται να απέφυγε να επιχειρήσει τον εν λόγω συμβιβασμό, επικαλούμενη απλώς την αδυναμία διαβούλευσης με το υποκείμενο των δεδομένων.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι το άρθρο 6 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε', του ΓΚΠΔ, σε συνδυασμό με το άρθρο 86, δεν αποκλείει εθνική νομολογία που προβλέπει υποχρέωση ενημέρωσης και διαβούλευσης πριν από τη γνωστοποίηση προσωπικών δεδομένων, υπό την προϋπόθεση ότι η υποχρέωση αυτή δεν είναι αδύνατο να εφαρμοστεί και

δεν επιβάλλει δυσανάλογο περιορισμό στην πρόσβαση του κοινού σε επίσημα έγγραφα.

► Προστασία προσωπικών δεδομένων και ανεξαρτησία της δικαιοσύνης

Πρόσβαση δικαστικού οργάνου στα δεδομένα που αφορούν τους τραπεζικούς λογαριασμούς των δικαστικών λειτουργών και των μελών των οικογενειών τους

προδικαστική παραπομπή – κράτος δικαίου – ανεξαρτησία των δικαστών – άρθρο 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ – αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης – δικαστικό όργανο αρμόδιο να προτείνει την κίνηση πειθαρχικών διαδικασιών κατά των δικαστικών λειτουργών με σκοπό την επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων – παραμονή των μελών του δικαστικού οργάνου στη συγκεκριμένη θέση μετά το πέρας της θητείας τους – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – ασφάλεια των δεδομένων – πρόσβαση δικαστικού οργάνου στα δεδομένα που αφορούν τους τραπεζικούς λογαριασμούς των δικαστικών λειτουργών και των μελών των οικογενειών τους – δικαστική άδεια για την άρση του τραπεζικού απορρήτου – δικαστήριο το οποίο χορηγεί άδεια για την άρση του τραπεζικού απορρήτου – άρθρο 4, σημείο 7 – έννοια του «υπευθύνου επεξεργασίας» – άρθρο 51 – έννοια της «εποπτικής αρχής»

ΔΕΕ C-313/23, Inspektorat kam Visshia sadeben savet, 30.04.2025, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2025:303 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ καθώς και του άρθρου 2 παρ. 2, στοιχείο α', του άρθρου 4, σημείο 7, του άρθρου 32 παρ. 1, στοιχείο β', του άρθρου 33 παρ. 3, στοιχείο δ', του άρθρου 51, του άρθρου 57 παρ. 1, στοιχείο β', και του άρθρου 79 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, ερμηνευόμενων σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη. Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν από το Sofiyski rayonen (πρωτοδικείο Σόφιας, Βουλγαρία) στο πλαίσιο διαδικασιών τις οποίες κίνησε η Inspektorat kam Visshia sadeben savet (Επιθεώρηση παρά τω Ανωτάτω Δικαστικό Συμβουλίο, Βουλγαρία) (στο εξής: Επιθεώρηση) προκειμένου να διαταχθεί η γνωστοποίηση σε αυτήν των δεδομένων που αφορούν τους τραπεζικούς λογαριασμούς πλειόνων δικαστικών λειτουργών και των μελών των οικογενειών τους.

Η υπόθεση ξεκίνησε στις 15 Μαΐου 2023 όταν, μετά τη λήξη της προθεσμίας για την υποβολή των ετήσιων δηλώσεων περιουσιακής κατάστασης των δικαστικών

λειτουργιών και των οικείων τους, η αρμόδια βουλγαρική Επιθεώρηση υπέβαλε αίτηση ενώπιον του Sofiyski rayonen sad (Πρωτοδικείου Σόφιας) για την άρση του τραπεζικού απορρήτου πολλών δικαστικών λειτουργιών και συγγενών τους, στηριζόμενη σε εθνική διάταξη που προβλέπει τέτοια δυνατότητα. Το αιτούν δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει, αφενός, τη νομιμότητα της εν λόγω αίτησης υπό το πρίσμα του εθνικού και ενωσιακού δικαίου, και, αφετέρου, τη συμβατότητα της λειτουργίας της Επιθεώρησης με τις απαιτήσεις ανεξαρτησίας και προστασίας δεδομένων.

Η Επιθεώρηση, όπως επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο, συγκροτείται από επιθεωρητές που εκλέγονται από την Εθνοσυνέλευση, ωστόσο, κατά τον χρόνο των επίδικων αιτήσεων, οι θητείες όλων των μελών της είχαν λήξει το 2020, χωρίς να έχουν αντικατασταθεί. Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Βουλγαρίας, με απόφασή του το 2022, έκρινε ότι τα μέλη της Επιθεώρησης μπορούν να παραμείνουν στα καθήκοντά τους έως ότου εκλεγούν νέοι, για λόγους θεσμικής συνέχειας. Το αιτούν δικαστήριο, όμως, εξέφρασε αμφιβολίες ως προς το αν μια τέτοια παραμονή συνάδει με τις ενωσιακές εγγυήσεις ανεξαρτησίας των αρχών που είναι αρμόδιες να διενεργούν ελέγχους επί των δικαστικών λειτουργιών.

Επιπλέον, το εθνικό δικαστήριο προβληματίστηκε για τη νομιμότητα της πρόσβασης της Επιθεώρησης σε ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, όπως αυτά που καλύπτονται από το τραπεζικό απόρρητο. Ειδική ανησυχία προκάλεσε το γεγονός ότι το 2019 η Επιθεώρηση είχε δημοσιεύσει παρανόμως στον ιστότοπό της προσωπικά δεδομένα περίπου είκοσι δικαστών και εισαγγελέων, παραβίαση για την οποία τής επιβλήθηκε πρόστιμο. Δεν κατέστη σαφές αν λήφθηκαν μεταγενέστερα μέτρα ασφάλειας.

Το Sofiyski rayonen sad αναρωτήθηκε αν το ίδιο οφείλει, κατά τον έλεγχο της αίτησης άρσης του απορρήτου, να εξετάζει την τήρηση των απαιτήσεων του ΓΚΠΔ και, ιδίως, αν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «υπεύθυνος επεξεργασίας» ή «εποπτική αρχή» δεδομένων, δεδομένου ότι εγκρίνει ή απορρίπτει την πρόσβαση. Ακόμη διερωτάται αν η περιορισμένη, τυπική αρμοδιότητά του – όπως προκύπτει από την εθνική πρακτική – είναι συμβατή με την απαίτηση πραγματικής δικαστικής προστασίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και στο άρθρο 79 του ΓΚΠΔ. Υπό τις συνθήκες αυτές, το δικαστήριο αποφάσισε να υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ.

Η απάντηση του Δικαστηρίου επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος εστιάζει στην ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, αναφορικά με την παράταση θητείας μελών οργάνου με πειθαρχικές αρμοδιότητες έναντι δικαστικών λειτουργιών, χωρίς το εν λόγω ερώτημα να

αφορά αυτή καθαυτήν την έκταση των εξουσιών του εν λόγω δικαστικού οργάνου. Το ΔΕΕ επισημαίνει ότι κάθε κράτος μέλος οφείλει να διασφαλίζει ότι τα δικαστικά όργανα που εμπλέκονται στην εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης πληρούν τις απαιτήσεις της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, στην οποία περιλαμβάνεται και η ανεξαρτησία των δικαστών. Η ανεξαρτησία αυτή αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση του κράτους δικαίου και βασικό στοιχείο του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και πραγματική προσφυγή ενώπιον δικαστηρίου.

Το Δικαστήριο τονίζει ότι το πειθαρχικό καθεστώς πρέπει να παρέχει τις απαραίτητες εγγυήσεις για να αποφεύγεται η πολιτική επιρροή στη δικαστική λειτουργία. Ειδικότερα, το αρμόδιο όργανο που διενεργεί πειθαρχικές έρευνες πρέπει να ενεργεί με αντικειμενικότητα και αμεροληψία, προστατευόμενο από εξωτερικές πιέσεις.

Σε σχέση με την παράταση της θητείας των μελών της Επιθεώρησης στην προκειμένη περίπτωση, λόγω μη εκλογής νέων μελών από το εθνικό κοινοβούλιο, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η εθνική νομοθεσία, δεν περιέχει κανόνες που να ρυθμίζουν ρητά τη δυνατότητα αυτής της παράτασης, ούτε προβλέπει μηχανισμό για την άρση ενδεχόμενων καθυστερήσεων στη διαδικασία διορισμού. Μάλιστα, σύμφωνα με νομολογία του βουλγαρικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, τα μέλη παραμένουν στην υπηρεσία έως την εκλογή νέων, αλλά χωρίς χρονικό περιορισμό και χωρίς σαφείς εσωτερικούς κανόνες.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, ενώ τα κράτη μέλη έχουν την αρμοδιότητα να επιτρέπουν ή όχι την άσκηση καθηκόντων μετά τη λήξη της θητείας για να διασφαλίζεται η συνέχεια λειτουργίας του οργάνου, μια τέτοια παράταση πρέπει να βασίζεται σε ρητή νομική βάση με σαφείς και συγκεκριμένους κανόνες. Επιπλέον, οι όροι άσκησης των καθηκόντων πρέπει να εξασφαλίζουν την αντικειμενικότητα και αμεροληψία των μελών, προστατεύοντάς τα από εξωτερικές επιρροές.

Παραπέμποντας στις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, αν και τα κράτη μέλη έχουν εξουσία να προβλέπουν παράταση θητείας για λόγους θεσμικής συνέχειας, υποχρεούνται να θεσπίζουν σαφείς κανόνες σε εσωτερικό δίκαιο που, πρώτον, εξασφαλίζουν ρητή νομική βάση για την παράταση, δεύτερον, καθορίζουν συγκεκριμένα όρια διάρκειας της παράτασης, και, τρίτον, διασφαλίζουν ότι τα μέλη ενεργούν με αντικειμενικότητα, αμεροληψία και προστασία από εξωτερικές επιρροές.

Επομένως, η αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών αντιτίθεται στην πρακτική κράτους μέλους κατά την οποία τα μέλη δικαστικού οργάνου του εν λόγω κράτους μέλους, τα οποία εκλέγονται από το εθνικό κοινοβούλιο για θητεία ορισμένου χρόνου και τα οποία είναι αρμόδια να ελέγχουν τη δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργιών

κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, την ακεραιότητά τους και την απουσία σύγκρουσης συμφερόντων στο πρόσωπό τους, καθώς και να προτείνουν σε άλλο δικαστικό όργανο την κίνηση πειθαρχικής διαδικασίας με σκοπό την επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων σε βάρος των δικαστικών λειτουργών, εξακολουθούν να ασκούν τα καθήκοντά τους και μετά το πέρας της καθοριζόμενης στο Σύνταγμα του συγκεκριμένου κράτους μέλους νόμιμης διάρκειας της θητείας τους, έως ότου το εθνικό κοινοβούλιο εκλέξει νέα μέλη, χωρίς η παράταση της θητείας που έχει λήξει να ερείδεται σε ρητή νομική βάση κατά το εθνικό δίκαιο περιλαμβάνουσα σαφείς και συγκεκριμένους κανόνες δυνάμενους να ρυθμίζουν την άσκηση των εν λόγω καθηκόντων και χωρίς να διασφαλίζεται ότι η παράταση είναι, στην πράξη, χρονικώς περιορισμένη.

Προχωρώντας στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα και την ερμηνεία του άρθρου 2 του ΓΚΠΔ σε σχέση με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα τα οποία προστατεύονται από το τραπεζικό απόρρητο και τα οποία αφορούν δικαστικούς λειτουργούς καθώς και τα μέλη των οικογενειών τους, εξετάζεται αν η γνωστοποίηση των δεδομένων αυτών σε άλλο δικαστικό όργανο, για τον έλεγχο της ειλικρίνειας των δηλώσεων περιουσιακής κατάστασης των δικαστών, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι το άρθρο 2 παρ. 1 του ΓΚΠΔ προσδιορίζει ευρύτατα το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του, το οποίο καταλαμβάνει κάθε πράξη επεξεργασίας δεδομένων, δημόσια ή ιδιωτική, εκτός από τις ρητά προβλεπόμενες εξαιρέσεις των παρ. 2 και 3. Τονίζεται ότι οι εξαιρέσεις αυτές πρέπει να ερμηνεύονται στενά, και η μοναδική κατηγορία δραστηριοτήτων που εξαιρείται πλήρως αφορά εκείνες που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια ή λειτουργίες θεμελιώδους σημασίας του κράτους.

Η επεξεργασία των δεδομένων για τον έλεγχο της περιουσιακής κατάστασης των δικαστικών λειτουργών δεν εμπίπτει στις εξαιρούμενες κατηγορίες, καθώς δεν συνδέεται με την εθνική ασφάλεια. Επιπλέον, το γεγονός ότι τα δεδομένα αφορούν δικαστικούς λειτουργούς δεν αρκεί, αφ' εαυτού, για να τα εξαιρέσει από το πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ. Η πράξη της γνωστοποίησης αυτών των δεδομένων συνιστά «επεξεργασία» κατά την έννοια του άρθρου 4 του Κανονισμού. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο καταλήγει ότι τέτοιου είδους γνωστοποίηση αποτελεί επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και εμπίπτει πλήρως στο πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ, με όλες τις εγγυήσεις που αυτός προβλέπει.

Στην απάντησή του επί του τρίτου και του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ εξέτασε κατά πόσον ένα δικαστήριο, το οποίο καλείται να χορηγήσει άδεια γνωστοποίησης δεδομένων τραπεζικών λογαριασμών δικαστικών λειτουργών και των οικείων τους προς άλλη

δημόσια αρχή, μπορεί να θεωρηθεί ως «υπεύθυνος επεξεργασίας» κατά το άρθρο 4, σημείο 7, του ΓΚΠΔ ή «εποπτική αρχή» κατά το άρθρο 51 του ΓΚΠΔ.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η έννοια του υπεύθυνου επεξεργασίας καλύπτει κάθε πρόσωπο ή φορέα που καθορίζει τους σκοπούς και τον τρόπο επεξεργασίας δεδομένων, είτε άμεσα είτε μέσω των διατάξεων του εθνικού δικαίου. Η έννοια αυτή ερμηνεύεται ευρέως, ώστε να διασφαλίζεται υψηλό επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Κατά την εξέταση της εθνικής ρύθμισης, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το αρμόδιο για την επεξεργασία των δεδομένων όργανο είναι η Επιθεώρηση, η οποία καθορίζει τον σκοπό, τον τρόπο, καθώς και τα πρόσωπα και δεδομένα που υπόκεινται σε επεξεργασία. Το δικαστήριο που χορηγεί την άδεια, αντιθέτως, ενεργεί επικουρικά και παρεμβαίνει μόνο για να διαπιστώσει αν πληρούνται οι νομικές προϋποθέσεις που θέτει το εθνικό δίκαιο για την εν λόγω γνωστοποίηση. Δεν διαθέτει αυτόνομη εξουσία καθορισμού των σκοπών ή του τρόπου επεξεργασίας και, ως εκ τούτου, δεν φέρει την ιδιότητα του υπευθύνου επεξεργασίας. Συνεπώς, το άρθρο 4, σημείο 7, του ΓΚΠΔ ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι το δικαστήριο που εγκρίνει τη γνωστοποίηση δεν χαρακτηρίζεται ως υπεύθυνος επεξεργασίας. Υπεύθυνος είναι αποκλειστικά το όργανο που καθορίζει το πλαίσιο και τις παραμέτρους της επεξεργασίας, δηλαδή στην προκείμενη περίπτωση η Επιθεώρηση.

Ως προς την έννοια της εποπτικής αρχής, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να συστήσουν τουλάχιστον μία ανεξάρτητη δημόσια αρχή επιφορτισμένη με την παρακολούθηση της εφαρμογής του Κανονισμού. Η αποστολή των εποπτικών αυτών αρχών συνίσταται στην επιτήρηση της τήρησης του ΓΚΠΔ, στην ενίσχυση της συνεκτικής εφαρμογής του και στην κατοχή συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων, όπως προβλέπεται ιδίως στο άρθρο 58. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, στην προκείμενη περίπτωση, το επίμαχο εθνικό δικαστήριο δεν έχει επιφορτιστεί, βάσει της βουλγαρικής νομοθεσίας, με την αποστολή παρακολούθησης της εφαρμογής του ΓΚΠΔ ούτε κατέχει τις εξουσίες μιας τέτοιας αρχής. Καταλήγει, επομένως, ότι το εν λόγω δικαστήριο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «εποπτική αρχή» κατά το άρθρο 51 ΓΚΠΔ, εφόσον δεν του έχει ανατεθεί ρητώς τέτοια αποστολή από το κράτος μέλος.

Απαντώντας στο έκτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι το άρθρο 79 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, δεν επιβάλλει την υποχρέωση σε δικαστήριο που καλείται να χορηγήσει άδεια γνωστοποίησης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε άλλο δικαστικό όργανο να διασφαλίζει αυτεπαγγέλτως την τήρηση των διατάξεων περί ασφάλειας των δεδομένων, εφόσον δεν έχει επιληφθεί

σχετικής προσφυγής. Το ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου βασιζόταν στην ανησυχία ότι η προβλεπόμενη στο άρθρο 79 του ΓΚΠΔ δικαστική προστασία θα καθίστατο αναποτελεσματική αν η δικαστική άδεια υποκαθιστούσε τη συγκατάθεση των υποκειμένων των δεδομένων, χωρίς δυνατότητα ένδικης προσβολής.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η ευθύνη για τον έλεγχο της συμμόρφωσης προς τις απαιτήσεις του ΓΚΠΔ βαρύνει κατ' αρχήν τις εποπτικές αρχές και τα δικαστήρια που επιλαμβάνονται προσφυγών δυνάμει των άρθρων 78 ή 79 του Κανονισμού. Οι εν λόγω αρχές διαθέτουν ερευνητικές και διορθωτικές εξουσίες και οφείλουν να ενεργούν ακόμη και *ex officio*, όταν υπάρχουν παραβιάσεις, ιδίως προς όφελος των προσώπων που αγνοούν την επεξεργασία των δεδομένων τους. Εφόσον δεν υφίσταται προσφυγή ενώπιον του δικαστηρίου που χορηγεί την άδεια, το τελευταίο δεν δεσμεύεται από τέτοια υποχρέωση ελέγχου, εκτός αν εθνικοί κανόνες του αναγνωρίζουν

σχετικές αρμοδιότητες. Ωστόσο, για να διασφαλιστεί η αποτελεσματική δικαστική προστασία κατά το άρθρο 47 του Χάρτη, σε μια περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης, ο υπεύθυνος επεξεργασίας, ήτοι το αρμόδιο δικαστικό όργανο στο οποίο χορηγήθηκε πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, πρέπει να παράσχει στα υποκείμενα των δεδομένων τις πληροφορίες που απαριθμούνται στις σχετικές διατάξεις του ΓΚΠΔ, καθώς οι πληροφορίες αυτές είναι αναγκαίες προκειμένου τα υποκείμενα των δεδομένων να μπορούν να ασκήσουν, ενδεχομένως, τα δικαιώματά τους που τους απονέμει ο Κανονισμός, και ιδίως το δικαίωμά τους να αντιταχθούν στην επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που τα αφορούν, το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 21 του ΓΚΠΔ, καθώς και το δικαίωμά τους να ασκήσουν αγωγή σε περίπτωση ζημίας, το οποίο προβλέπεται στα άρθρα 79 και 82 αυτού.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Ανήκει σε «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα» το θύμα βεντέτας;

Δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ένα πρόσωπο ανήκει σε «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα», κατά το άρθρο 10 (1) (δ) της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, από μόνο το γεγονός ότι αποτελεί στόχο βεντέτας στη χώρα καταγωγής του λόγω της ιδιότητάς του ως μέλους οικογένειας εμπλεκόμενης σε περιουσιακή διαφορά

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – κοινή πολιτική στον τομέα του ασύλου – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν οι υπήκοοι τρίτων χωρών προκειμένου να τους αναγνωρισθεί το καθεστώς πρόσφυγα – άρθρο 2, στοιχείο δ' – λόγοι δίωξης – άρθρο 10 παρ. 1, στοιχείο δ' – έννοια της «ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» – προϋπόθεση κατά την οποία η ομάδα πρέπει να γίνεται αντιληπτή, από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο στη χώρα καταγωγής, ως διαφορετική – αναγνώριση προσώπου ως δικαιούχου επικουρικής προστασίας – άρθρο 2, στοιχείο στ' – έννοια της «σοβαρής βλάβης» – άρθρο 15, στοιχεία α' και β' – άτομα που ανήκουν στην ίδια οικογένεια και αποτελούν στόχο βεντέτας λόγω του οικογενειακού δεσμού τους

ΔΕΕ C-217/23, Laghman, 27.03.2025, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: N. Rîșcăr, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2025:218 – Προδικαστική παραπομπή

Το 2015, ο Α.Ν., πολίτης του Αφγανιστάν, ο οποίος ανήκει στην εθνότητα των Παστούν και κατάγεται από την επαρχία Laghman, υπέβαλε στην Αυστρία αίτηση διεθνούς προστασίας. Επιχείρημά του ήταν ότι απειλούνταν με δίωξη στο Αφγανιστάν λόγω βεντέτας με πρόσωπα που είχαν συγγενικό δεσμό με τον πατέρα του, η οποία οφειλόταν σε περιουσιακή διαφορά, σχετική με αγροτικό ακίνητο, μεταξύ του πατέρα του και των εξαδέλφων του πατέρα του. Ο πατέρας και ο αδελφός του Α.Ν. φέρεται να είχαν δολοφονηθεί από τα παραπάνω πρόσωπα στο πλαίσιο της βεντέτας.

Η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Αλλοδαπών και Ασύλου (στο εξής: BFA) της Αυστρίας απέρριψε το αίτημα, κρίνοντας ότι δεν προέκυπτε επαρκής κίνδυνος δίωξης. Το Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο έκανε δεκτή την προσφυγή του Α.Ν. και του χορήγησε καθεστώς ασύλου, κρίνοντας ότι οι ισχυρισμοί του σχετικά με τους λόγους για τους οποίους φοβόταν ότι θα διωχθεί στο κράτος καταγωγής του ήταν επαρκώς αποδεδειγμένοι. Ειδικότερα, ότι ο Α.Ν. αποτελεί στόχο βεντέτας οφειλόμενης σε διαφορά περιουσιακής φύσεως, η οποία θα τον εξέθετε, σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα καταγωγής του, στον κίνδυνο να υποστεί επίθεση ή ακόμη και να

δολοφονηθεί από τους εξαδέλφους του πατέρα του λόγω της γονικής σχέσης του με αυτόν, χωρίς να μπορεί ευλόγως να ελπίζει ότι θα τον προστατεύσουν οι αφγανικές αρχές. Περαιτέρω, σε περίπτωση εγκαταστάσεως σε άλλη περιοχή της χώρας καταγωγής του, ο Α.Ν. διατρέχει τον κίνδυνο να μην είναι σε θέση να καλύψει τις ανάγκες του.

Η BFA άσκησε αναίρεση ενώπιον του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου της Αυστρίας, υποστηρίζοντας πως το γεγονός ότι ένα πρόσωπο είναι μέλος οικογένειας που αποτελεί στόχο βεντέτας δεν συνεπάγεται ότι το εν λόγω πρόσωπο μπορεί να χαρακτηριστεί ως «μέλος ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας». Το παραπάνω δικαστήριο απέστειλε στο ΔΕΕ συνολικά τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα που αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 10 (1) (δ) της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ και, ιδίως, την έννοια της «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας».

Το ΔΕΕ, σε αντίθεση με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, έκρινε ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ένα πρόσωπο ανήκει σε «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα» από μόνο το γεγονός ότι αποτελεί στόχο βεντέτας στη χώρα καταγωγής του λόγω της ιδιότητάς του ως μέλους οικογένειας εμπλεκόμενης σε περιουσιακή διαφορά.

Παρατηρήσεις

Πασχάλης Πασχαλίδης*

Ι. Εισαγωγή

Η σχολιαζόμενη απόφαση¹ εντάσσεται στην ολόένα και αυξανόμενη νομολογιακή παραγωγή που αφορά την επικοινωνία του ενωσιακού δικαίου με το διεθνές προσφυγικό δίκαιο και το διεθνές δίκαιο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα, αφορά μία από τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση ασύλου, εκείνη της ιδιότητας του αιτούντος ως μέλους «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας». Σε μια εποχή όπου η αξιολόγηση των αιτημάτων διεθνούς προστασίας μετατοπίζεται από τον εξατομικευμένο έλεγχο των υποθέσεων σε χρήση περισσότερο συλλογικών και μαζικών κριτηρίων, ο τρόπος προσέγγισης και ερμηνείας τους ποικίλει, λόγω της πλειονότητας των οργάνων που καλούνται να ερμηνεύσουν έννοιες όπως η «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα». Εθνικές αρχές, εθνικά δικα-

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

1. Ορισμένα τμήματα του παρόντος σχολίου αποτελούν προδημοσίευση της υπό εκπόνηση διδακτορικής μου διατριβής με θέμα «Ο περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων στην απέλαση αλλοδαπού».

στήρια, διεθνή όργανα, το ΕΔΔΑ και λίαν προσφάτως το ΔΕΕ καλούνται, στο πλαίσιο αυτό, να παράσχουν κρίσιμες κατευθυντήριες οδηγίες ως προς το ακριβές περιεχόμενο αντίστοιχων εννοιών.

Αντί άλλης εισαγωγής, είναι σκόπιμο να αναφέρουμε ότι η χορήγηση προσφυγικού καθεστώτος, την οποίαν συνεπάγεται η διαπίστωση της προσφυγικής ιδιότητας, συνδέεται στο σύγχρονο προσφυγικό δίκαιο όχι πλέον με τη στατική έννοια της *δίωξης*, η οποία απαντάται στη Σύμβαση της Γενεύης, όσο κυρίως με την έννοια του «κινδύνου» στον τόπο προορισμού, σε περίπτωση που απελαθεί ο αιτών, εάν δεν ευδοκιμήσει το αίτημά του. Ο «κίνδυνος» αυτός αφορά την πιθανολόγηση ότι ο αιτών θα αντιμετωπίσει στον τόπο προορισμού απολύτως απαγορευμένη μεταχείριση, η οποία αντίκειται στις βασικές αξίες και αρχές του κράτους δικαίου. Τέτοιες είναι ιδίως η προστασία της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της προσωπικής ελευθερίας και, αντιστοίχως, η απαγόρευση επιβολής θανατικής ποινής ή ανθρωποκτονίας με άλλον τρόπο, των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, της κατάφωρης στέρησης της προσωπικής ελευθερίας και της κατάφωρης αρνησιδικίας.

Ο «κίνδυνος» μπορεί να είναι τριών ειδών, αναλόγως του εύρους των προσώπων που απειλεί. *Γενικός κίνδυνος*, σε περίπτωση, λόγου χάρη, που υφίστανται εμπόλεμες συρράξεις ή άλλα γεγονότα μαζικής και αδιάκριτης βίας με στόχους ή παράπλευρες απώλειες και αμάχους. *Εξατομικευμένος*, λόγω ορισμένων χαρακτηριστικών αυτού καθ' εαυτό του προσώπου του αιτούντος και, τέλος, *κίνδυνος κατά ομάδας*. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, ο κίνδυνος εντοπίζεται μεν κατά συγκεκριμένου προσώπου, πλην όμως δεν αφορά προηγούμενη συμπεριφορά ή ιδιότητα, δική του ξεχωριστά, αλλά μια ιδιότητα του εαυτού του που τον καθιστά μέλος ενός ευρύτερου υποσυνόλου.

II. Η ιδιότητα του μέλους «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» κατά την Οδηγία 2011/95/ΕΕ

Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ εντάσσεται σε μια σειρά νομοθετημάτων του παραγώγου ενωσιακού δικαίου, βάσει των οποίων επεκτάθηκε άρδην η αρμοδιότητα της ΕΕ στα πεδία της μετανάστευσης του ασύλου, μετά τις σχετικές προβλέψεις των Συνθηκών του Άμστερνταμ και της Λισαβόνας². Η διεύρυνση αυτή των αρμοδιοτήτων της ΕΕ επέτρεψε στους ιδιώτες να επικαλούνται το ενωσιακό δίκαιο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και κατά πράξεων των εθνικών αρχών³. Η Οδηγία καθιέρωσε κοινούς

κανόνες σχετικά με τη διεθνή προστασία, ρυθμίζοντας, μεταξύ άλλων, τις προϋποθέσεις χορήγησης ασύλου και επικουρικής προστασίας⁴.

Στο άρθρο 2 (δ') της Οδηγίας, το οποίο κατ' ουσίαν μεταφέρει σε επίπεδο ενωσιακής έννομης τάξης τον γενικό κανόνα του άρθρου 1 (Α) (2) της Συνθήκης της Γενεύης⁵, αναγνωρίζεται η ιδιότητα του πρόσφυγα σε κάθε υπήκοο τρίτης χώρας ο οποίος, συνεπεία βάσιμου φόβου δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, πολιτικών πεποιθήσεων ή ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, ευρίσκεται εκτός της χώρας της ιθαγένειάς του και δεν είναι σε θέση ή, λόγω του φόβου αυτού, δεν επιθυμεί να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας.

Το άρθρο 10 της Οδηγίας θεσπίζει τους λόγους δίωξης βάσει των οποίων μπορεί να χορηγηθεί διεθνής προστασία. Στην περίπτωση δ' της παραγράφου 1 που αφορά τη σχολιαζόμενη απόφαση ορίζει, συγκεκριμένα, ότι: «η ομάδα θεωρείται ως ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα όταν, μεταξύ άλλων:

– τα μέλη της ομάδας αυτής έχουν κοινά εγγενή χαρακτηριστικά ή κοινό ιστορικό παρελθόν το οποίο δεν μπορεί να μεταβληθεί ή έχουν από κοινού χαρακτηριστικά ή πεποιθήσεις τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση ώστε ένα πρόσωπο να μην πρέπει να αναγκάζεται να τις αποκηρύξει και

– η ομάδα έχει ιδιαίτερη ταυτότητα στην οικεία χώρα, διότι γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική ομάδα από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο.

Ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα καταγωγής μια ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα μπορεί να περιλαμβάνει ομάδα που βασίζεται στο κοινό χαρακτηριστικό του γενετήσιου προσανατολισμού. Ο γενετήσιος προσανατολισμός δεν μπορεί να νοηθεί ως περιλαμβάνων πράξεις θεωρούμενες αξιόποινες κατά το εθνικό δίκαιο των κρατών μελών. Λαμβάνονται δεόντως υπόψη πτυχές συνδεόμενες με το φύλο, συμπεριλαμβανομένης της ταυτότητας του φύλου, κατά τον καθορισμό της ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας ή τον προσδιορισμό χαρακτηριστικού αυτής της ομάδας».

Η ιδιότητα του μέλους της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας έχει ιδιαίτερη σημασία για τη χορήγηση προσφυγικού καθεστώτος, καθώς, σύμφωνα με το άρθρο 9 (3) της Οδηγίας, «πρέπει να υπάρχει συσχετισμός μεταξύ των λόγων που αναφέρονται στο άρθρο 10 και των πράξεων δίωξης (...) ή της έλλειψης προστασίας κατά των πράξεων αυτών». Επομένως, δεν επαρκεί από μόνος του ο αποδεδειγμένος

2. Βλ. ιδίως άρθρα 78-79 ΣΛΕΕ.

3. D. JACOBSON / B. RUFFER, Courts across Borders: The Implications of Judicial Agency for Human Rights and Democracy, Human

Rights Quarterly, 2003, σ. 74 επ.

4. Βλ. άρθρο 1 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ.

5. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-391/16, C-77/17 και C-78/17, Μ (ανάκληση του καθεστώτος πρόσφυγα), 14.05.2019, ECLI:EU:C:2019:403, σκ. 84.

κίνδυνος σωματικής βίας ή ανθρωποκτονίας για την αναγνώριση του προσφυγικού καθεστώτος. Όπως έχει κρίνει προηγουμένως το ΔΕΕ, προϋποτίθεται η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας είτε μεταξύ των λόγων δίωξης και των πράξεων δίωξης είτε μεταξύ των λόγων δίωξης και της έλλειψης προστασίας από τους «υπευθύνους προστασίας» κατά των πράξεων αυτών που διαπράττονται από «μη κρατικούς υπευθύνους»⁶.

Εν προκειμένω, το κρίσιμο ερώτημα είναι εάν ο αιτών έπρεπε να θεωρηθεί ότι διατρέχει κίνδυνο δίωξης στο Αφγανιστάν λόγω της ιδιότητάς του ως μέλους «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας». Η ιδιότητα της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας έχει αποτελέσει επί σειρά ετών αντικείμενο επεξεργασίας από το ΕΔΔΑ. Ορισμένες από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις αποτελούν οι εθνοτικές⁷ και θρησκευτικές⁸ ομάδες που έχουν στοχοποιηθεί από την κυβέρνηση ή τρίτους, πρόσωπα που έχουν μεταστρέψει το θρήσκευμά τους σε αντίθετο από το επικρατούν⁹ ή που στοχοποιούνται λόγω της προσηλυτιστικής τους δράσης¹⁰. Σε άλλες, πιο διευρυμένες ερμηνείες της ιδιότητας αυτής, έχει κριθεί ότι «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα» αποτελούν και οι γυναίκες, ιδίως περιπτώσεις που αντιμετωπίζουν ενδοοικογενειακή βία¹¹ ή πρακτικές κακοποίησης, όπως ο ακρωτηριασμός των γεννητικών οργάνων¹².

Σε επίπεδο ΔΕΕ, αντικείμενο πραγματεύσεως έχουν κατα-

στεί και τα ΛΟΑΤΚΙΑ+ πρόσωπα¹³, για τα οποία, άλλωστε, εντοπίζεται ρητή-διακριτή αναφορά στο άρθρο 10 (1) (δ) της Οδηγίας, όπως παρατίθεται ανωτέρω. Στον αντίποδα, απέρριψε τον ισχυρισμό ότι η συμμετοχή στην άσκηση προσφυγής κατά του κράτους καταγωγής του αιτούντος ενώπιον του ΕΔΔΑ μπορεί να καταστήσει τον αιτούντα μέλος ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, με την επιφύλαξη, πάντως, ότι μπορεί να θεμελιώσει εξατομικευμένο κίνδυνο¹⁴. Πλέον πρόσφατα, το 2024, σε υποθέσεις που αφορούσαν γυναίκες και, συγκεκριμένα, θύματα ενδοοικογενειακής βίας, καθώς και υιοθετούσες διαφορετικές αξιακές αντιλήψεις από εκείνες του κράτους προορισμού, τέθηκαν από τη μείζονα σύνθεση του Δικαστηρίου τα κριτήρια ερμηνείας που έπρεπε να τύχουν εφαρμογής σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Βάσει αυτών, το ΔΕΕ εξειδίκευσε και το πλαίσιο της παρούσας διαφοράς.

III. Προϋποθέσεις για τον χαρακτηρισμό της «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας»

Ένα πρώτο άξιο ανάλυσης στοιχείο που αντλείται από τη σχολιαζόμενη απόφαση είναι οι προϋποθέσεις για τον χαρακτηρισμό της «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας». Σύμφωνα με τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 10 (1) (δ) της Οδηγίας, η «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα» προϋποθέτει σωρευτικά δύο προϋποθέσεις¹⁵.

A. Πρώτον, τα μέλη της ομάδας να έχουν ένα από τα εξής τρία αναγνωριστικά στοιχεία: α) κοινά εγγενή χαρακτηριστικά, ή β) κοινό ιστορικό παρελθόν το οποίο δεν μπορεί να μεταβληθεί, ή γ) από κοινού χαρακτηριστικά ή πεποιθήσεις τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση, ώστε ένα πρόσωπο να μην πρέπει να αναγκάζεται να τις αποκηρύξει.

Κατά την υπαγωγή της υπόθεσης στην πρώτη αυτήν προϋπόθεση, το ΔΕΕ παρατήρησε¹⁶ εύστοχα ότι τα μέλη της οικογένειας έχουν, λόγω των οικογενειακών δεσμών τους, είτε κοινά εγγενή χαρακτηριστικά είτε κοινό ιστορικό παρελθόν, το οποίο δεν μπορεί να μεταβληθεί. Στερείται σημασίας η αιτία της δημιουργίας του οικογενειακού δεσμού, δηλαδή εάν έγινε βιολογικά ή κατόπιν υιοθεσίας. Εξειδικεύοντας τον κανόνα αυτόν στην περίπτωση των ανδρών και των αγοριών, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι ακριβώς λόγω της οικογενειακής τους καταγωγής ελλοχεύει ο κίνδυνος να υπαχθούν σε βεντέτα. Η βεντέτα ως κοινωνικό φαινόμενο περνάει από γενιά σε γενιά στην πατρική γραμ-

6. ΔΕΕ C-621/21, *Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques)*, 16.01.2024, ECLI:EU:C:2024:47, σκ. 66.

7. Μεταξύ άλλων: ΕΔΔΑ *Salah Sheekh κατά Ολλανδίας* (Προσφυγή No 1948/04), απόφαση της 11ης Ιανουαρίου 2007, παρ. 146 επ., ΕΔΔΑ *NA κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 25904/07), απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, παρ. 142 επ., ΕΔΔΑ *S.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 19956/06), απόφαση της 15ης Ιουνίου 2010, παρ. 70, ΕΔΔΑ *A.F. κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 80086/13), απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2015, παρ. 58, ΕΔΔΑ *R. κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 11916/15), απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 2016, παρ. 55 επ.

8. Μεταξύ άλλων: ΕΔΔΑ *Muminov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 42502/06), απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2008, παρ. 87 και 94, ΕΔΔΑ *Singh και άλλοι κατά Βελγίου* (Προσφυγή No 33210/11), απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 2012, παρ. 87.

9. ΕΔΔΑ *M.B. και άλλοι κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 36009/08), απόφαση της 15ης Ιουνίου 2010, παρ. 32 επ., ΕΔΔΑ *A.A. κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 32218/17), απόφαση της 5ης Νοεμβρίου 2019, παρ. 50, και ΕΔΔΑ *M.A.M. κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 29836/20), απόφαση της 26ης Απριλίου 2022, παρ. 70 επ.

10. ΕΔΔΑ *M.E. κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 50094/10), απόφαση της 6ης Ιουνίου 2013, παρ. 51.

11. ΕΔΔΑ *Jabari κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 40035/98), απόφαση της 11ης Ιουλίου 2000, παρ. 41 επ.

12. Μεταξύ άλλων: ΕΔΔΑ *Sow κατά Βελγίου* (Προσφυγή No 27081/13), απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2016, παρ. 62, ΕΔΔΑ *R.B.A.B. και άλλοι κατά Ολλανδίας* (Προσφυγή No 7211/06), απόφαση της 7ης Ιουνίου 2016, παρ. 54.

13. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12 έως C-201/12, *Χ. κ.λπ.*, 07.11.2013, ECLI:EU:C:2013:720, σκ. 55 επ.

14. ΔΕΕ C-652/16, *Ahmedbekova*, 04.10.2018, ECLI:EU:C:2018:801, σκ. 86 επ.

15. Βλ. για την ανάλυσή τους: ΔΕΕ C-646/21, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Femmes s'identifiant à la valeur de l'égalité entre les sexes)*, 11.06.2024, ECLI:EU:C:2024:487, σκ. 40.

16. Σκ. 28.

μή, γεγονός που τη χαρακτηρίζει ως αμετάβλητο και σταθερό στοιχείο. Επομένως, η ιδιότητα του μέλους ομάδας μπορεί να αφορά είτε καθεαυτή την ιδιότητα του μέλους οικογένειας είτε ένα σταθερό παρελθοντικό στοιχείο.

Στην πραγματικότητα, δηλαδή, το ΔΕΕ διαπίστωσε, εν προκειμένω, ότι πληρούνται αμφότερα τα παραπάνω υπό α' και β' κριτήρια. Στοιχείο, πάντως, το οποίο στερείται πρακτικής σημασίας, αφού η πλήρωση ενός μόνον εκ των δύο επαρκεί εν προκειμένω να πληρούται συνολικά η πρώτη προϋπόθεση.

Β. Δεύτερον, η ομάδα πρέπει να έχει ιδιαίτερη ταυτότητα στο κράτος καταγωγής, διότι γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο. Το κριτήριο αυτό είναι το πλέον ασαφές ως προς τον τρόπο ερμηνείας του. Ούτε το γράμμα της Οδηγίας ούτε προηγούμενη νομολογία επί του ζητήματος θα μπορούσε να αποτελέσει επαρκή βάση αναφοράς, με δεδομένο ότι δεν έχουν αχθεί ενώπιον του ΔΕΕ περιπτώσεις που να αφορούν τόσο εντοπισμένες ομάδες, όπως τα άρρενα μέλη μίας συγκεκριμένης οικογένειας.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ παρατήρησε πως σε όλες τις γλωσσικές αποδόσεις της Οδηγίας είναι αποφασιστική μια σύνδεση της ιδιαίτερης ταυτότητας της ομάδας με την αντίληψη του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου. Έτσι, η ιδιαίτερη ταυτότητα δεν εξετάζεται αυτοτελώς, αλλά συνδυαστικά με τις αντιλήψεις του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου¹⁷.

Το ΔΕΕ αρνήθηκε να πάρει θέση επί του ποιος είναι αυτός ο περιβάλλον κοινωνικός χώρος που έχει σημασία εν προκειμένω, αλλά παρέπεμψε την κρίση επί του ζητήματος αυτού στο εθνικό δικαστήριο¹⁸. Ο Γεν. Εισαγγελέας J. Richard de la Tour είχε προτείνει τον ορισμό του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου ως του ανθρωπίνου και κοινωνικού περιβάλλοντος «εντός του οποίου λειτουργεί η οικεία ομάδα το οποίο η αρμόδια εθνική αρχή εκτιμά κρίσιμο για τον σκοπό της αξιολόγησης της αίτησης διεθνούς προστασίας σε εξατομικευμένη βάση»¹⁹.

Πάντως, εν προκειμένω να περιορίσει το εύρος της ερμηνείας του εθνικού δικαστηρίου και να προσδώσει σε αυτό μια χρήσιμη απάντηση, το ΔΕΕ προέβη σε δύο διευκρινίσεις. Εν πρώτοις, σημείωσε ότι ο περιβάλλον κοινωνικός χώρος μπορεί να αφορά έναν γενικό χώρο, εκτεινόμενο σε όλη την επικράτεια ή έναν μερικό χώρο. Ο μερικός αυτός χώρος μπορεί να αφορά είτε τμήμα της επικράτειας είτε μέρος του πληθυσμού²⁰. Στον αντίποδα, όμως, έκρινε ότι δεν μπορεί να είναι καθοριστική η αντίληψη ορισμένων μόνον προσώπων που ανήκουν στον περιβάλλο-

ντα κοινωνικό χώρο. Προκειμένου να μπορεί η ομάδα να αναγνωριστεί ως έχουσα δική της ταυτότητα στο κράτος καταγωγής, πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική «από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο» στο σύνολό του, πράγμα που συνεπάγεται κατ' ανάγκη ότι την αντίληψη αυτή συμμερίζεται σημαντικό μέρος των ατόμων που απαρτίζουν τον εν λόγω κοινωνικό χώρο και όχι μόνον οι μεμονωμένοι δράστες πράξεων που μπορούν να χαρακτηριστούν ως πράξεις δίωξης²¹.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ σημείωσε πως, το γεγονός ότι τα ίδια τα θύματα πράξεων δίωξης έχουν την αντίληψη ότι είναι διαφορετικά δεν μπορεί, αφ' εαυτού, να έχει καθοριστική σημασία στο πλαίσιο αυτό. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι μια ομάδα γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο στο σύνολό του, ιδίως λόγω των κοινωνικών, ηθικών ή νομικών κανόνων που επικρατούν στο κράτος καταγωγής. Ενδείξεις προς τούτο αποτελούν ιδίως οι δυσμενείς διακρίσεις ή οι πρακτικές αποκλεισμού, ή ακόμη και ο στιγματισμός εις βάρος των μελών της οικείας ομάδας εν γένει, με αποτέλεσμα την περιθωριοποίησή τους από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο²².

Συγκεκριμενοποιώντας την κρίση του, το ΔΕΕ έδωσε μια κατεύθυνση στο εθνικό δικαστήριο, κρίνοντας ότι, εν προκειμένω, η ομάδα που αποτελείται από τα μέλη συγκεκριμένης οικογένειας-στόχο βεντέτας δεν φαίνεται να γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική από άλλα πρόσωπα, πλην των συγκεκριμένων μελών της οικογένειας που εμπλέκεται στη βεντέτα.

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ απάντησε αρνητικά στο προδικαστικό ερώτημα, προβαίνοντας στην παραπάνω αναφερόμενη κρίση, ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ένα πρόσωπο ανήκει σε «ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα» από μόνο το γεγονός ότι αποτελεί στόχο βεντέτας στη χώρα καταγωγής του λόγω της ιδιότητάς του ως μέλους οικογένειας εμπλεκόμενης σε περιουσιακή διαφορά²³. Σημειωτέον ότι αντίθετη ερμηνεία είχε προτείνει ο Γεν. Εισαγγελέας, όπως αναλύεται παρακάτω.

IV. Η αιτιολογία της κρίσης και ένας αντίλογος

Από την παραπάνω κρίση φαίνεται ότι το ΔΕΕ αποδίδει έναν δυναμικό χαρακτήρα κοινωνίας μεταξύ της αντίληψης του περιβάλλοντος χώρου για την ταυτότητα μιας κοινωνικής ομάδας και των πράξεων δίωξης που μπορούν να προκύψουν σε βάρος του μέλους της ομάδας. Η αιτιολογία του Δικαστηρίου βασίζεται σε τρεις, συνδεδεμένες μεταξύ τους, βάσεις.

Πρώτον, το ΔΕΕ επιχειρηματολόγησε πως μια ερμηνεία, κατά την οποία επαρκούν μόνον οι πράξεις δίωξης, προ-

17. Σκ. 29-30.

18. Σκ. 31.

19. Σημ. 35-36 και 57.

20. Σκ. 31.

21. Σκ. 35.

22. Σκ. 36-37.

23. Σκ. 38-39.

κειμένου να υπαχθούν τα πρόσωπα που τις υφίστανται σε «ιδιαιτέρη κοινωνική ομάδα», θα στερούσε από τη δεύτερη ως άνω προϋπόθεση την πρακτική αποτελεσματικότητά της²⁴. Δεύτερον, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι η νομολογία του παγίως αποσυνέδεε την ιδιότητα του μέλους ομάδας από τον κίνδυνο δίωξης, επικαλούμενο ιδίως τις περιπτώσεις των ομοφυλοφίλων και των γυναικών²⁵. Τρίτον, υποστήριξε ότι, σε κάθε περίπτωση, υπάρχει δυνατότητα προστασίας από την απέλαση, λόγω χορήγησης όχι προσφυγικού καθεστώτος, αλλά επικουρικής προστασίας, πληρουμένων των σχετικών όρων. Ειδικότερα, ως προς το σημείο αυτό, το ΔΕΕ παρέπεμψε για την επί της ουσίας κρίση στο εθνικό δικαστήριο, βάσει ενός συνολικού ελέγχου που αφορά την ατομική κατάσταση και τις προσωπικές περιστάσεις του αιτούντος, ανεξαρτήτως του συγκεκριμένου είδους του κινδύνου²⁶.

Σημειώτέο είναι ότι, στις προηγούμενες κρίσεις του που αφορούσαν υποθέσεις «ιδιαιτέρης κοινωνικής ομάδας», το ΔΕΕ είχε παραπέμψει για την κρίση του ζητήματος στις εθνικές αρχές²⁷. Η ανάγκη να προσδιοριστούν σε ενωσιακό επίπεδο τα σχετικά κριτήρια προέκυψε, το πρώτον, στη σχολιαζόμενη απόφαση, λόγω του ιδιαίτερου και στενότερου χαρακτήρα της ιδιαιτέρης κοινωνικής ομάδας που αφορά τη βεντέτα. Ο λόγος πίσω από αυτήν τη διαφοροποίηση εδράζεται στη διαφορετική πρόσληψη των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών, όπου άλλα θεωρούσαν τους συμμετέχοντες σε βεντέτα (ιδίως άνδρες και αγόρια) ως μέλη ιδιαιτέρης κοινωνικής ομάδας και άλλα όχι. Η κρίση στην οποία οδηγήθηκε το ΔΕΕ καθιστά πλέον αδύνατη κάθε εξατομικευμένη εξέταση τόσο της υπόθεσης αυτής όσο και άλλων παρεμφερών²⁸.

Η όλη διαφοροποίηση της κρίσης του ΔΕΕ αφορά το γεγονός ότι τίθεται από την Οδηγία 2011/95 ο παραπάνω κανόνας των δύο διακριτών προϋποθέσεων για τον χαρακτηρισμό της ιδιαιτέρης κοινωνικής ομάδας. Στον αντίποδα, κατά την πάγια ερμηνεία του διεθνούς προσφυγικού δικαίου, την οποίαν φαίνεται να υιοθετεί και το ΕΔΔΑ, η πλήρωση μόνον μίας εκ των διακριτών αυτών προϋποθέσεων θα επαρκούσε προκειμένου να θεμελιώσει την ιδιότητα του μέλους ομάδας²⁹. Αυτή η σωρευτική

αντιμετώπιση των κριτηρίων από την Οδηγία ασφαλώς δεν μπορούσε να αγνοηθεί από το ΔΕΕ³⁰. Είναι, λοιπόν, ζήτημα υπερβολικά στενής νομοθετικής αντιμετώπισης του ζητήματος από τον ενωσιακό νομοθέτη και όχι αυστηροποίησης των σχετικών κριτηρίων από τον ευρωπαϊό δικαστή.

Δεν προκύπτει, όμως, άμεσα από το γράμμα του άρθρου 10 (1) (δ) της Οδηγίας ο τρόπος ερμηνείας της έκτασης που πρέπει να έχει η αντίληψη του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου για την ομάδα. Το ΔΕΕ προέκρινε μια ερμηνεία κατά την οποία εξεταστέα είναι η αντίληψη την οποία έχει για την κοινωνική ομάδα ένα «σημαντικό μέρος» των ατόμων που απαρτίζουν τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο, μέγεθος δηλαδή σημαντικά επαυξημένο σε σχέση με τους μεμονωμένους δράστες.

Η κρίση αυτή είναι εμπνευσμένη από τις προηγούμενες υποθέσεις που ήχθησαν ενώπιον του ΔΕΕ. Πράγματι, όταν έχουν προηγηθεί σε πολύ πρόσφατο χρονικό διάστημα δύο αποφάσεις της μείζονος συνθέσεως επί παρεμφερών ζητημάτων, είναι δύσκολο να αγνοηθούν τόσο οι συγκεκριμένες κρίσεις τους όσο και εν γένει οι κατευθυντήριες γραμμές τις οποίες έδωσαν. Στις περιπτώσεις εκείνες, όμως, τα ζητήματα των κοινωνικών ομάδων ήταν περισσότερο σαφή. Αφορούσαν, δηλαδή, τις περιπτώσεις των ομοφυλοφίλων σε κράτη όπου η ομοφυλοφιλία διώκεται *de jure* ή *de facto* και τους κινδύνους κακοποίησης και κοινωνικού απομονωτισμού των γυναικών σε πολύ συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, εύκολα διαπιστώνει κανείς τις ιδιότητες των αιτούντων ως μελών κοινωνικής ομάδας, η οποία πράγματι γίνεται αντιληπτή ως τέτοια από ένα μεγάλο τμήμα των κοινωνιών των κρατών καταγωγής τους, περιλαμβανομένων πολλές φορές και εν δυνάμει στόχων ομοίων πράξεων δίωξης (λ.χ. άλλων γυναικών ή ομοφυλοφίλων που αποκρύπτουν δημοσίως την ταυτότητά τους).

Η περίπτωση της βεντέτας, όμως, καταδεικνύει πως μια προσέγγιση που απαιτεί η σημαντικά πλειοψηφούσα κοινωνία να εναντιώνεται σε συγκεκριμένη μειοψηφούσα ομάδα δεν είναι ασφαλές κριτήριο. Πρώτον, διότι τα μέλη της βεντέτας εξ ορισμού δεν γίνονται αντιληπτά από το σύνολο της κοινωνίας. Οι πηγές του κινδύνου δεν είναι ο κάθε ανεξάρτητος τρίτος που θα μπορούσε λ.χ. να επιτεθεί σε μια ασυνόδευτη γυναίκα ή σε έναν ομοφυλόφιλο. Είναι τα συγκεκριμένα μέλη των οικογενειών ή φατριών που εμπλέκονται στη βεντέτα.

Δεύτερον, τα ίδια τα μέλη της ομάδας αποκτούν στη συνειδηση των πιθανών πηγών του κινδύνου (δηλαδή των μελών των αντιπάλων οικογενειών/φατριών) την ιδιότη-

24. Σκ. 35.

25. Σκ. 32-34.

26. Σκ. 45.

27. ΔΕΕ C-621/21, *Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques)*, ό.π., σκ. 54, ΔΕΕ C-646/21, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Femmes s'identifiant à la valeur de l'égalité entre les sexes)*, ό.π., σκ. 50.

28. N. DRINOVSKA, No Asylum for the Capulets: how Family Vendetta does not make one a Member of a particular Social Group (Case C-217/23, Laghman), EU Law Live, 22.04.2025, άνευ σελιδοποίησης.

29. G.S. GOODWIN-GILL / J. McADAM, 4η έκδ., The Refugee in Inter-

national Law, Οξφόρδη, 2021, σ. 217 επ.

30. Ομοίως, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα J. Richard de la Tour, σημ. 31-32.

τα του εχθρού-μελλοντικού θύματος, εκουσίως ή ακουσίως. Δεν δύνανται με δικές τους ενέργειες να απόσχουν από τη βεντέτα, ακόμη κι αν το επιθυμούν. Ο Γεν. Εισαγγελέας κατέθεσε, στο πλαίσιο αυτό, πολύ ενδιαφέροντα πραγματολογικά στοιχεία, με τα οποία κατέδειξε ότι η βεντέτα αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του εθνικού δικαίου των Παστούν στο Αφγανιστάν. Μεταξύ αυτών, τεκμηρίωσε πως οι σχετικές πρακτικές γίνονται με συνείδηση δικαίου, καθώς συχνά η τιμωρία των ενεργειών που γίνονται στο πλαίσιο βεντέτας δεν αποτελεί αρμοδιότητα της κρατικής δικαιοσύνης, αλλά των συμμετεχόντων στη βεντέτα. Παράλληλα, η εκδίκηση δεν είναι μόνο δικαίωμα, αλλά και καθήκον των συμμετεχόντων³¹.

Τρίτον, σε ορισμένες κοινωνίες, τα μέλη των οικογενειών που εμπλέκονται σε βεντέτα γίνονται, ούτως ή άλλως, αντιληπτά από ένα μεγάλο μέρος του κοινωνικού περιγύρου ως ιδιαίτερη ομάδα. Αυτό αποδεικνύεται αρχικά από την αυξημένη αξιακή και ηθική ανοχή που επιδεικνύεται στις οικείες πράξεις τόσο από την κοινωνία όσο και από τις κρατικές αρχές. Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, τα σχετικά αδικήματα τιμωρούνται πολύ ελαφρύτερα από την ποινική νομοθεσία, ακριβώς λόγω της ύπαρξης μιας κουλτούρας ανοχής.

Το σύνολο των παραπάνω λόγων καθιστά αντιληπτές τις αδυναμίες της ερμηνείας που υιοθέτησε το ΔΕΕ, υπό το πρίσμα της εξειδίκευσής τους στην περίπτωση της βεντέτας. Υπάρχει, όμως, κι ένα ευρύτερο στοιχείο που ξεπερνά την κρινόμενη απόφαση. Η ερμηνεία ότι απαιτείται η μεγάλη πλειοψηφούσα μερίδα μιας κοινωνίας να αντιλαμβάνεται ως διακριτή την κοινωνική ομάδα, ουσιαστικά δηλαδή να εναντιώνεται σε αυτήν, καταλήγει να ερμηνεύει την κοινωνία με μια μεταφυσικής καταβολής πρόσληψη, ως να είχε μία ενιαία και αμετάβλητη βούληση. Θυμίζει μια αντίληψη περί της γενικής βούλησης του Ρουσσώ, παραγνωρίζοντας την ύπαρξη διαφορετικών αξιακών καταβολών, αντιλήψεων και στάσης έναντι των κοινωνικών φαινομένων. Καταλήγει, δηλαδή, μια στατική ερμηνεία.

Εάν η ίδια ερμηνεία υιοθετούνταν σε περιπτώσεις πιο προφανών κινδύνων κατά ομάδων, όπως στην περίπτωση των ομοφυλοφίλων (γιατί κάτι τέτοιο δεν έγινε, αλλά το ΔΕΕ παρέπεμψε στην κρίση των εθνικών δικαστηρίων), ποιο θα ήταν το πρακτικό αποτέλεσμα; Να έπρεπε το εκάστοτε δικαστήριο να εξακριβώνει εάν η μεγάλη πλειοψηφούσα μερίδα της κοινωνίας τούς αντιλάμβανε-ται ως κάτι το διαφορετικό ή απειλητικό;

Για τους λόγους αυτούς, η ερμηνεία που πρότεινε ο Γεν. Εισαγγελέας ήταν πολύ πειστικότερη. Ένα μέλος οικογένειας ή φατρίας ή φυλής, ιδίως άνδρας ή αγόρι, μπορεί λόγω μόνο της ιδιότητάς του αυτής, χωρίς να προϋποτίθεται δική του συμπεριφορά, να αποτελεί μέλος ιδιαίτε-

ρης κοινωνικής ομάδας που υπόκειται σε πράξεις δίωξης. Επομένως, το αποφασιστικό κριτήριο, εν προκειμένω, δεν θα έπρεπε να είναι η ιδιότητα του μέλους, αλλά το εύρος της προστασίας που θα μπορούσαν να παράσχουν οι αρχές του κράτους καταγωγής.

V. Επίλογος

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το ΔΕΕ προχώρησε σε μια περαιτέρω εξειδίκευση των κριτηρίων που αφορούν την ερμηνεία της έννοιας «ιδιαιτέρη κοινωνική ομάδα». Η ιδιότητα του μέλους της αποτελεί έναν εκ των πλέον επίκαιρων λόγων δίωξης που μπορούν να θεμελιώσουν την προσφυγική ιδιότητα. Με την κρίση του αυτήν, αξίωσε έναν ιδιαίτερος αυξημένο βαθμό αποδειξιμότητας, συνδέοντας την παραπάνω έννοια με τις αντιλήψεις της πλειοψηφούσας κοινωνίας.

Στην υπό κρίση υπόθεση καταδεικνύεται εκ των πραγμάτων η επισφάλεια μιας τέτοιας κρίσης. Το πρακτικό αποτέλεσμα της θα ήταν να μην μπορεί να λάβει προσφυγικό καθεστώς ένα πρόσωπο, καίτοι αποδεδειγμένα θα αντιμετώπιζε κίνδυνο επίθεσης ή ακόμη και απώλεια ζωής στον τόπο προορισμού συνεπεία της απέλασής του. Διαπίστωση, άλλωστε, την οποίαν φαίνεται να αποδέχεται το ΔΕΕ, παραπέμποντας, χωρίς να του ζητηθεί, στους κανόνες επικουρικής προστασίας. Η επικουρική προστασίας ασφαλώς δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επαρκής προστασία εν προκειμένω, αφενός, λόγω του αμιγώς προσωρινού χαρακτήρα της, ενώ ο κίνδυνος βεντέτας αφορά, όπως αναλύθηκε, μια παγιωμένη και μόνιμη κατάσταση, αφετέρου, λόγω των αυστηρών και ειδικότερων προϋποθέσεών της.

Στη βάση αυτή, η απόφαση καταδεικνύει και μια βαθύτερη αλήθεια: τα αδιέξοδα στα οποία καταλήγει η αγκίστρωση του ενωσιακού νομοθέτη στις παραδοσιακές αντιλήψεις περί του πρόσφυγα που αποτυπώθηκαν στη Σύμβαση της Γενεύης. Με άλλα λόγια, στην έννοια της δίωξης και στη σύνδεσή της με ορισμένη αιτία, όπως η ιδιότητα του μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Τούτο, σε μια εποχή όπου το σύγχρονο διεθνές προσφυγικό δίκαιο, με τη συνδρομή και του ΕΔΔΑ, καταδεικνύουν διαρκώς τη σημασία της προστασίας από την απέλαση σε κάθε περίπτωση συνδρομής απολύτως απανοημένου κινδύνου. Το ΔΕΕ αντιμετωπίζει αυτήν την αγκίστρωση, άλλες φορές αναγκασμένο να προβεί σε ιδιαιτέρως διευρυμένες και δυναμικές ερμηνείες των παραδοσιακών εννοιών, όπως έκανε, λόγου χάρη, με τις γυναίκες εν τω συνόλω, και άλλες φορές επιδεικνύοντας αυστηρότητα και προσήλωση στο γράμμα, ώστε να μην υποκαταστήσει τον νομοθέτη.

Είναι, λοιπόν, ζήτημα νομοθέτησης, εντέλει, και εξέλιξης της ενωσιακής νομοθεσίας ώστε να αρθούν τυπικές προϋποθέσεις για τη χορήγηση της προσφυγικής ιδιότητας, οι οποίες, κατά κανόνα, καταλήγουν όχι σε απελάσεις, αλλά σε καθεστώς *in limbo*. Δηλαδή, σε καταστάσεις όπου ένα

31. Βλ., ιδίως, σημ. 48-50.

πρόσωπο να μην δεν μπορεί να απελαθεί, πλην όμως δεν του χορηγείται προσφυγικό καθεστώς. Βρίσκεται, δηλαδή, σε μια μετέωρη κατάσταση, εν κενώ δικαίου, στερούμενο κάθε πιθανότητας αξιοπρεπούς διαβίωσης και, ταυτόχρονα, επιβαρύνοντας το κράτος απομάκρυνσης. Μια τέτοια νομοθέτηση, πάντως, που σε μια συγκυρία μαζικής μετανάστευσης, ανόδου του εθνικισμού στην Ευρώπη, καλλιέργειας της ευρωπαϊκής συνείδησης ως αντίπαλης προς τον Ξένο και προτεραιοποίησης της ευρωπαϊκής ασφάλειας φαντάζει επί του παρόντος μάλλον απίθανη...

► Προγράμματα χορήγησης ιθαγένειας σε επενδυτές

Το πρόγραμμα της Μάλτας για τη χορήγηση εθνικής και κατ' επέκταση ευρωπαϊκής ιθαγένειας σε επενδυτές παραβιάζει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ και το άρθρο 4 παρ. 3 της ΣΣΕ

παράβαση κράτους μέλους – άρθρο 20 ΣΛΕΕ – ιθαγένεια της Ένωσης – άρθρο 4 παρ. 3 ΣΛΕΕ – αρχή της καλόπιστης συνεργασίας – αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών – χορήγηση της ιθαγένειας κράτους μέλους – ιδιαίτερη σχέση αλληλεγγύης και πίστης – εφαρμογή προγράμματος χορήγησης ιθαγένειας σε επενδυτές – πολιτογράφηση με αντάλλαγμα προκαθορισμένες πληρωμές ή επενδύσεις – συναλλακτικός χαρακτήρας του συστήματος πολιτογράφησης, που ισοδυναμεί με «εμπορευματοποίηση» της ιθαγένειας της Ένωσης

ΔΕΕ C-181/23, Επιτροπή/Μάλτα (Citoyenneté par investissement), 29.04.2025, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2025:283 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Στις 29 Απριλίου 2025, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: Δικαστήριο) εξέδωσε την ιδιαίτερα σημαντική απόφασή του στην υπόθεση *Επιτροπή κατά Μάλτας* (C-181/23), κατόπιν προσφυγής επί παραβάσει που ασκήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατ' εφαρμογή του άρθρου 258 ΣΛΕΕ. Επ' αυτής, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το εν λόγω κράτος μέλος, θεσπίζοντας και εφαρμόζοντας θεσμοθετημένο πρόγραμμα χορήγησης εθνικής και κατ' επέκταση ευρωπαϊκής ιθαγένειας σε φυσικά πρόσωπα, ως αντάλλαγμα για επενδύσεις (citizenship by investment/CBI), παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ, που καθιερώνει την ιθαγένεια της Ένωσης, και το άρθρο 4 παρ. 3 της ΣΣΕ, που καθιερώνει την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας.

Πέραν της Μάλτας, εθνικά προγράμματα CBI διέθεταν η Κύπρος και η Βουλγαρία, τα οποία, όμως, καταργήθηκαν τα έτη 2020 και 2022, αντίστοιχα. Έτσι, η Μάλτα παρέμενε το μοναδικό κράτος μέλος της Ένωσης που εξακολουθούσε να διατηρεί σε ισχύ καθεστώς πολιτογράφησης, με αντάλλαγμα προκαθορισμένες πληρωμές ή επενδύσεις,

παρά τις επανειλημμένες συστάσεις τόσο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου όσο και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ήδη από το 2014, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε εκφράσει την έντονη ανησυχία του για το φαινόμενο της «εμπορευματοποίησης» της ιθαγένειας της Ένωσης και είχε καλέσει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να λάβει θέση επ' αυτού. Μάλιστα, είχε τονίσει ότι η ιθαγένεια της Ένωσης «δεν πρέπει να πωλείται σε καμία τιμή» και ότι τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν, όπως η ελεύθερη κυκλοφορία, δεν πρέπει να θεωρούνται «εμπορεύσιμα προϊόντα». Κατά το Κοινοβούλιο, τέτοιου είδους προγράμματα δεν διαφυλάττουν τις κοινές αξίες της Ένωσης, υπονομεύουν την αμοιβαία εμπιστοσύνη και εισάγουν διακρίσεις υπέρ των οικονομικά ισχυρών υπηκόων τρίτων χωρών¹. Επιπλέον, εμπερικλείουν κινδύνους, ιδίως όσον αφορά την ασφάλεια, τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, τη φοροδιαφυγή και τη διαφθορά². Το ίδιο ζήτημα επανήλθε το 2022, όπου το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με Ψήφισμά του, πρότεινε τη σταδιακή κατάργηση των προγραμμάτων CBI έως το 2025³.

Ειδικότερα, ο νόμος περί μαλτέζικης ιθαγένειας προέβλεπε ότι πιστοποιητικό πολιτογράφησης δύναται να χορηγηθεί σε αλλοδαπό ή ανιθαγενή που έχει προσφέρει εξαιρετικές υπηρεσίες προς τη Δημοκρατία της Μάλτας, συμπεριλαμβανομένων των άμεσων επενδύσεων. Οι προϋποθέσεις που έπρεπε να τηρούνται ήταν οι ακόλουθες: α) καταβολή ποσού 600.000 ευρώ ή 750.000 ευρώ στην Κυβέρνηση της Μάλτας, β) αγορά κατοικίας αξίας τουλάχιστον 700.000 ευρώ ή σύναψη μίσθωσης ακινήτου με ετήσιο μίσθωμα τουλάχιστον 16.000 ευρώ για τουλάχιστον 5 έτη, γ) δωρεά τουλάχιστον 10.000 ευρώ σε

1. Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 16ης Ιανουαρίου 2014, σχετικά με την προσφερόμενη προς πώληση ιθαγένεια της ΕΕ (2013/2995(RSP)), το οποίο εγκρίθηκε με ευρύτατη πλειοψηφία (560 ψήφοι υπέρ, 22 κατά και 44 αποχές). Πρβλ. Ι. ΚΟΥΡΤΗΣ, *Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια*. Η επίδρασή της στην εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σσ. 196-199.

2. Βλ. Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της 23ης Ιανουαρίου 2019, προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Προγράμματα χορήγησης ιθαγένειας και άδειας διαμονής σε επενδυτές στην Ευρωπαϊκή Ένωση, COM(2019) 12 final.

3. Τα προγράμματα CBI, γνωστά ως «χρυσά διαβατήρια», θα πρέπει να διακρίνονται από τα προγράμματα διαμονής μέσω επενδύσεων (residence by investment / RBI), τις λεγόμενες «χρυσές θεωρήσεις». Δώδεκα κράτη μέλη διαθέτουν RBI, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Έτσι, ενώ το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με το Ψήφισμά του πρότεινε τη σταδιακή κατάργηση των CBI, για τα RBI πρότεινε να θεσπιστεί ειδικό νομικό πλαίσιο υπό τη μορφή Κανονισμού. Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2022, με προτάσεις προς την Επιτροπή σχετικά με συστήματα χορήγησης ιθαγένειας και άδειας διαμονής σε επενδυτές (2021/2026(INL)).

μη κυβερνητική οργάνωση, δ) νόμιμη διαμονή στη Μάλτα για τουλάχιστον 36 μήνες (ή για 12 μήνες με επιπλέον πληρωμή), και ε) επικύρωση της επιλεξιμότητας του ενδιφερομένου από τις υπηρεσίες της Μάλτας⁴.

Στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 258 της ΣΛΕΕ, η Επιτροπή απηύθυνε στη Μάλτα προειδοποιητικές επιστολές και κατέληξε στη διατύπωση αιτιολογημένης γνώμης, υποστηρίζοντας ότι η νομοθεσία της παραβιάζει το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ, καθώς υπονομεύει την ουσία της ιθαγένειας της Ένωσης και θίγει την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας κατά το άρθρο 4 παρ. 3 της ΣΕΕ μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών, τα οποία οφείλουν να εκπληρώνουν τις εκ των Συνθηκών υποχρεώσεις βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας. Από την άλλη πλευρά, η Μάλτα αντέτεινε ότι η ρύθμιση της ιθαγένειας αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών στο πλαίσιο της εθνικής τους κυριαρχίας και ότι η παρέμβαση της Επιτροπής υπερέβαινε τις αρμοδιότητές της κατά παράβαση της αρχής της δοτής αρμοδιότητας⁵.

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο, για πρώτη φορά, κλήθηκε να αποφασίσει για τη συμβατότητα με το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο των όρων κτήσης της εθνικής ιθαγένειας⁶. Μέχρι πρότινος, η νομολογία του Δικαστηρίου περιοριζόταν στα ζητήματα συμβατότητας της απώλειας της ιθαγένειας, κρίνοντας ότι, αν και ανήκει στην αρμοδιότητα κάθε κράτους μέλους ο καθορισμός των όρων για την απόκτηση και την απώλεια ιθαγένειας, η αρμοδιότητα αυτή θα πρέπει να ασκείται με γνώμονα την τήρηση του ενωσιακού δικαίου⁷.

Παρατηρήσεις

Βασιλική-Ελένη Γκέκα*

1. Η σχέση εθνικής και ευρωπαϊκής ιθαγένειας

Σύμφωνα με το άρθρο 9, εδάφιο β', της ΣΕΕ και το άρθρο 20 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΛΕΕ, κάθε πολίτης κράτους μέ-

λους είναι αυτοδικαίως και πολίτης της Ένωσης⁸. Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε μεταβολή στο καθεστώς της εθνικής ιθαγένειας, είτε πρόκειται για κτήση είτε για απώλεια, επηρεάζει αυτομάτως, και χωρίς άλλη πρόσθετη διατύπωση, την ιθαγένεια της Ένωσης⁹. Η ευρωπαϊκή ιθαγένεια, συνεπώς, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εθνική.

Η ευρωπαϊκή, όμως, ιθαγένεια έχει νομική και πολιτική αυτοτέλεια, καθώς δεν περιορίζεται στο περιεχόμενο της εθνικής ιθαγένειας. Αφενός, παρέχει πρόσθετα δικαιώματα στους πολίτες της Ένωσης¹⁰. Αφετέρου, καθιστά τους Ευρωπαίους πολίτες κοινωνούς ενός νέου πολιτικού χώρου, που προϋποθέτει τη συνειδητή συνεργασία και αλληλεγγύη, ενισχύοντας, έτσι, τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης¹¹. Τα ανωτέρω ανάγουν την ιθαγένεια της Ένωσης σε θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών¹² και καθιστούν τις σχετικές διατάξεις αναπόσπαστο τμήμα του συνταγματικού πλαισίου της Ένωσης¹³.

Τα βασικά δικαιώματα κατονομάζονται στα άρθρα 21 έως 24 της ΣΛΕΕ. Το πιο εμβληματικό είναι το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών (άρθρο 21 της ΣΛΕΕ). Ακολουθούν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, καθώς και στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο κράτος μέλος κατοικίας (άρθρο 22

8. Βλ. την πανομοιότυπη διατύπωση των άρθρων 9, εδάφιο β', της ΣΕΕ, και 20 παρ. 1, εδάφιο β', της ΣΛΕΕ: «Πολίτης της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα κράτους μέλους». Πρβλ. σκ. 79 της σχολιαζόμενης απόφασης.

9. Βλ. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Χορήγηση ιθαγένειας σε επενδυτές: το δίκαιο της Ένωσης ως ανάχωμα στην εμπορευματοποίηση της ιδιότητας του πολίτη. Σχόλιο στην απόφαση ΔΕΕ, 29.4.2025, C-181/23, Επιτροπή κ. Μάλτας, <https://nomarchia.gr> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025).

10. Βλ. την πανομοιότυπη διατύπωση των άρθρων 9, εδάφιο γ', της ΣΕΕ, και 20 παρ. 1, εδάφιο γ', της ΣΛΕΕ: «Η ιθαγένεια της Ένωσης προστίθεται στην εθνική ιθαγένεια και δεν την αντικαθιστά». Πρβλ. Βλ. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, ό.π., ο οποίος αναφέρει ότι, πέρα από παρακολούθημα της εθνικής ιθαγένειας, η ευρωπαϊκή ιθαγένεια λειτουργεί και ως συμπλήρωμά της.

11. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα M. Poiares Maduro, C-135/08, *Rottmann*, 30.09.2009, ECLI:EU:C:2009:588, σημ. 23, ο οποίος σημείωσε ότι, μολονότι εθνική και ευρωπαϊκή ιθαγένεια είναι άρρηκτα συνδεδεμένες, ωστόσο, είναι συγχρόνως και αυτοτελείς. Η αυτοτέλεια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας δεν συνίσταται, απλώς, στην παροχή κάποιων πρόσθετων δικαιωμάτων, αλλά εκφράζει τη συνειδητή συνεργασία και αλληλεγγύη των πολιτών για τη δημιουργία ενός νέου πολιτικού χώρου.

12. Σκ. 92 της σχολιαζόμενης απόφασης: «η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης συνιστά τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών». Πρβλ. τη διαφορετική διατύπωση του Δικαστηρίου στην παρούσα απόφαση έναντι της ΔΕΚ C-184/99, *Grzelczyk*, 20.09.2001, ECLI:EU:C:2001:458, σκ. 31: «η ιδιότητα του πολίτη της Ενώσεως τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών».

13. Σκ. 91 της σχολιαζόμενης απόφασης.

4. Σκ. 16-27 της σχολιαζόμενης απόφασης.

5. Για την προ της ασκήσεως της προσφυγής διαδικασία βλ. σκ. 28-40 της σχολιαζόμενης απόφασης.

6. Βλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα A. M. Collins, 04.10.2024, ECLI:EU:C:2024:849, σημ. 50.

7. Βλ., ενδεικτικά, ΔΕΚ C-369/90, *Micheletti κ.λπ./Delegación del Gobierno en Cantabria*, 07.07.1992, ECLI:EU:C:1992:295, σκ. 10, ΔΕΚ C-200/02, *Zhu και Chen*, 19.10.2004, ECLI:EU:C:2004:639, σκ. 37, ΔΕΚ C-135/08, *Rottmann*, 02.03.2010, ECLI:EU:C:2010:104, σκ. 39, ΔΕΚ C-221/17, *Tjebbes κ.λπ.*, 12.03.2019, ECLI:EU:C:2019:189, σκ. 30, ΔΕΚ C-689/21, *Udlændinge- og Integrationsministeriet (Perte de la nationalité danoise)*, 05.09.2023, ECLI:EU:C:2023:626, σκ. 39.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

της ΣΛΕΕ). Επιπλέον, το άρθρο 23 της ΣΛΕΕ καθιερώνει το δικαίωμα διπλωματικής και προξενικής προστασίας από τις αρχές άλλου κράτους μέλους, όταν το κράτος μέλος της εθνικής ιθαγένειας δεν εκπροσωπείται στην τρίτη χώρα. Τέλος, το άρθρο 24 της ΣΛΕΕ προβλέπει δικαιώματα αναφοράς και επικοινωνίας: δικαίωμα αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, προσφυγής στον Ευρωπαϊό Διαιεσολαβητή, καθώς και δικαίωμα γραπτής επικοινωνίας με τα θεσμικά όργανα σε οποιαδήποτε επίσημη γλώσσα της Ένωσης.

Το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή ιθαγένεια συνεπάγεται ένα σύνολο πρόσθετων δικαιωμάτων, στα οποία κατά πάσα πιθανότητα αποβλέπει ο υπήκοος τρίτης χώρας, που αποκτά μέσω επένδυσης την ιθαγένεια κράτους μέλους, γεννά εύλογα το ενδιαφέρον της Ένωσης να ελέγξει τους όρους χορήγησης της εθνικής ιθαγένειας¹⁴. Πόσω μάλλον, όταν το οικείο κράτος μέλος προωθεί τα προγράμματα αυτά, προβάλλοντας, κυρίως, τα πλεονεκτήματα της ιδιότητας του πολίτη της Ένωσης¹⁵.

Το ερώτημα, που ανακύπτει, εν προκειμένω, είναι εάν η Ένωση έχει αρμοδιότητα να παρέμβει στις εσωτερικές διαδικασίες χορήγησης της εθνικής ιθαγένειας και, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, ποια είναι η νομική βάση για τα όρια που τίθενται στην εξουσία του οικείου κράτους μέλους.

II. Η αρμοδιότητα επί ζητημάτων ιθαγένειας

Το Δικαστήριο εκκινεί¹⁶ τον συλλογισμό του με αναφορά στη Δήλωση αριθ. 2 για την ιθαγένεια κράτους μέλους¹⁷, καθώς και στην απόφαση του Εδιμβούργου¹⁸, σύμφωνα

με τις οποίες το ζήτημα της κτήσης ή της απώλειας της ιθαγένειας κρίνεται αποκλειστικά βάσει της εθνικής νομοθεσίας του οικείου κράτους μέλους. Όπως γίνεται δεκτό, τα ανωτέρω κείμενα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την ερμηνεία των Συνθηκών, χωρίς, ωστόσο, να διαθέτουν νομική ισχύ ανάλογη με εκείνη των Συνθηκών¹⁹. Κατ' αρχήν, λοιπόν, η αποκλειστική αρμοδιότητα επί ιθαγένειας ανήκει στα κράτη μέλη.

Ωστόσο, στην αμέσως επόμενη σκέψη²⁰, διευκρινίζεται ότι η άσκηση της αρμοδιότητας αυτής θα πρέπει να τηρεί το ενωσιακό δίκαιο. Η Μάλτα δεν αρνήθηκε τον έλεγχο της εθνικής της νομοθεσίας υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου²¹, προέβαλε, ωστόσο, δύο κύριους αμυντικούς ισχυρισμούς. Πρώτον, επικαλέστηκε το άρθρο 4 παρ. 2 της ΣΕΕ περί σεβασμού της εθνικής ταυτότητας, ισχυρισμός που δεν εξετάστηκε καθόλου από το Δικαστήριο²². Δεύτερον, υποστήριξε ότι πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ περιπτώσεων χορήγησης και απώλειας της ιθαγένειας. Σύμφωνα με τη Μάλτα, οι περιπτώσεις χορήγησης εντάσσονται στον σκληρό πυρήνα της εθνικής κυριαρχίας, με αποτέλεσμα ο έλεγχος της Ένωσης να πρέπει να περιοριστεί μόνο σε σοβαρές και συστηματικές παραβάσεις των άρθρων 2 και 3 της ΣΕΕ. Το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό αυτό, υπογραμμίζοντας ότι οι Συνθήκες δεν προβλέπουν καμία τέτοια διάκριση και ότι «ούτε το κείμενο των Συνθηκών ούτε η οικονομία τους επιτρέπουν να συναχθεί ότι βούληση των συντακτών τους ήταν να προβλέψουν, όσον αφορά τη χορήγηση της ιθαγένειας κράτους μέλους, εξαίρεση από την υποχρέωση τήρησης του δικαίου της Ένωσης». Πρόσθεσε, μάλιστα, ότι μια τέτοια διάκριση θα ισοδυναμούσε με καταστρατήγηση της συνταγματικής αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης²³. Για πρώτη φορά, λοιπόν, το Δικαστήριο, σε αντίθεση με την πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα Α. Μ. Collins²⁴, αναγνωρίζει

14. Βλ. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, ό.π.

15. Σκ. 119-120 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Σκ. 80 της σχολιαζόμενης απόφασης.

17. Πρόκειται για τη Δήλωση αριθ. 2, για την ιθαγένεια κράτους μέλους, την οποία τα κράτη μέλη προσάρτησαν στην Τελική Πράξη της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ 1992, C 191, σ. 98), η οποία έχει το εξής περιεχόμενο: «Η Συνδιάσκεψη δηλώνει ότι, όταν στην συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας γίνεται αναφορά στους υπηκόους των κρατών μελών, το θέμα του εάν ένα άτομο έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους ρυθμίζεται αποκλειστικά και μόνο από τη νομοθεσία του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους».

18. Στο τμήμα Α της απόφασης των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων, που συνήλθαν στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Εδιμβούργο, στις 11 και 12 Δεκεμβρίου 1992, για ορισμένα προβλήματα που έθεσε η Δανία σχετικά με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ 1992, C 348, σ. 1), προβλέπονται τα εξής: «Οι διατάξεις του δεύτερου μέρους της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σχετικά με την ιθαγένεια της Ένωσης παρέχουν στους πολίτες των κρατών μελών επιπλέον δικαιώματα και προστασία κατά τα οριζόμενα στο εν λόγω μέρος. Δεν αντικαθιστούν όμως επ' ουδενί την ιθαγένεια των κρατών μελών. Το αν ένα άτομο έχει την ιθαγένεια ενός κράτους μέλους κρίνεται αποκλειστικά βάσει της νομοθεσίας του οικείου κράτους μέλους».

19. Βλ. ΔΕΕ C-135/08, ό.π., σκ. 40.

20. Σκ. 81 της σχολιαζόμενης απόφασης.

21. Σκ. 63 της σχολιαζόμενης απόφασης.

22. Βλ. Κ.Α. ΠΟΥΛΟΥ, Επανακαθορίζοντας τις προϋποθέσεις απονομής εθνικής ιθαγένειας υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση ΔΕΕ, 29.4.2025, C-181/23, Επιτροπή κ. Μάλτας, <https://nomarchia.gr> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025), η οποία υπογραμμίζει την έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στο άρθρο 4 παρ. 2 της ΣΕΕ περί σεβασμού της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών. Μάλιστα, επισημαίνει ότι: «εάν η ευρωπαϊκή ιθαγένεια αποτελεί, ως βασική έκφανση της αλληλεγγύης, μέρος της ταυτότητας της Ένωσης, το ίδιο ισχύει, πολλώ δε μάλλον, για την εθνική ιθαγένεια, ως μέρος της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών».

23. Σκ. 83 της σχολιαζόμενης απόφασης.

24. Βλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 47 και 52-53, ο οποίος συντάσσεται με τη θέση της Μάλτας περί διάκρισης των περιπτώσεων χορήγησης και απώλειας της ιθαγένειας, μη αναγνωρίζοντας αρμοδιότητα της Ένωσης επί ζητημάτων χορήγησης της ιθαγένειας.

την αρμοδιότητα της Ένωσης στις περιπτώσεις χορήγησης ιθαγένειας, επιβάλλοντας όρια στην εξουσία των κρατών μελών²⁵.

III. Η νομική θεμελίωση του περιορισμού

Η Επιτροπή στήριξε την προσφυγή της σε παράβαση του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ, που κατοχυρώνει την ιθαγένεια της Ένωσης, και του άρθρου 4 παρ. 3 της ΣΕΕ, το οποίο καθιερώνει την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών. Ειδικότερα, η Επιτροπή υποστήριξε ότι το πρόγραμμα χορήγησης ιθαγένειας της Μάλτας σε επενδυτές παραβιάζει την ουσία της ιθαγένειας της Ένωσης και θέτει εκποδών την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, καθώς η απονομή της εθνικής ιθαγένειας, και συνακόλουθα της ευρωπαϊκής, πραγματοποιείται χωρίς την ύπαρξη «πραγματικού δεσμού» μεταξύ των αιτούντων και του κράτους μέλους²⁶.

Κεντρική, αν και όχι μοναδική, στην επιχειρηματολογία της Επιτροπής υπήρξε η έννοια του «πραγματικού δεσμού»²⁷. Η έννοια αυτή προέρχεται από την υπόθεση *Nottebohm* (Λιχτενστάιν κ. Γουατεμάλας) του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης της 6ης Απριλίου 1955²⁸, στην οποία το Διεθνές Δικαστήριο έκρινε ότι η Γουατεμάλα μπορούσε να μην αναγνωρίσει την ιθαγένεια του *Nottebohm*, πρώην Γερμανού υπηκόου, που απέκτησε την ιθαγένεια του Λιχτενστάιν, χωρίς την ύπαρξη «πραγματικού δεσμού» με το κράτος αυτό, με μοναδικό σκοπό να αποκτήσει το καθεστώς ουδετέρου υπηκόου λόγω του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ωστόσο, ούτε το διεθνές ούτε το ευρωπαϊκό δίκαιο επιβάλλουν την ύπαρξη «πραγματικού δεσμού» για την κτήση της εθνικής ιθαγένειας. Όπως αναλύθηκε ανωτέρω, τα κράτη μέλη έχουν την αποκλειστική αρμοδιότητα στον τομέα αυτό, τηρουμένου του ενωσιακού δικαίου. Έτσι, τα κράτη μέλη δύναται να προβλέψουν την ύπαρξη τέτοιου είδους δεσμού στο εσωτερικό τους δίκαιο²⁹, χωρίς,

όμως, η προϋπόθεση αυτή να επιβάλλεται από το ενωσιακό δίκαιο. Εξ αυτού του λόγου, η επιχειρηματολογία της Επιτροπής περί «πραγματικού δεσμού» δεν έγινε δεκτή ούτε από τον Γεν. Εισαγγελέα³⁰, ενώ και το Δικαστήριο δεν ασχολήθηκε με την έννοια αυτή³¹.

Η υπόθεση *Nottebohm*, απλώς, έδωσε τη δυνατότητα σε ένα κράτος (τη Γουατεμάλα) να μην αναγνωρίσει την ιθαγένεια που χορήγησε ένα άλλο κράτος (το Λιχτενστάιν) ελλείψει τέτοιου «πραγματικού δεσμού». Μια τέτοια ευχέρεια, όμως, δεν θα μπορούσε να είναι νοητή στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης και ακριβώς αυτό το σημείο αποτελεί το «κλειδί» της προσέγγισης που ακολούθησε το Δικαστήριο³².

Όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ιθαγένεια εκφράζει «την ιδιαίτερη σχέση αλληλεγγύης και πίστης που υπάρχει μεταξύ του κράτους και των υπηκόων του ...»³³. Έτσι, τα κράτη μέλη, κατά τη θέσπιση της ιθαγένειας της Ένωσης, συμφώνησαν να αναγνωρίζουν την απονομή ιθαγένειας από τα λοιπά κράτη μέλη και, συνακόλουθα, να αποδέχονται τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την αυτόματη κτήση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας (άρθρο 20 παρ. 1, εδάφιο β'). Η συμφωνία αυτή στηρίχθηκε στην κοινή αντίληψη και παραδοχή ότι κάθε κράτος μέλος χορηγεί την ιθαγένειά του μόνο όταν υπάρχει αυτή η «ιδιαίτερη σχέση αλληλεγγύης και πίστης». Σε διαφορετική περίπτωση, ασκεί την αρμοδιότητά του κατά τρόπο προδήλως ασυμβίβαστο με την ουσία της ιθαγένειας της Ένωσης και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση³⁴, παραβιάζοντας την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών και την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών³⁵ (άρθρο 4 παρ. 3 της ΣΕΕ).

Σύμφωνα, λοιπόν, με το Δικαστήριο, η Μάλτα, θεσπίζοντας και εφαρμόζοντας πρόγραμμα χορήγησης της ιθαγένειας σε επενδυτές, έναντι προκαθορισμένων πληρωμών ή επενδύσεων, προέβη σε εμπορευματοποίηση της ιδιότητας του πολίτη της Ένωσης προς ίδιον όφελος και εις βάρος των λοιπών κρατών μελών και της Ένωσης συνολικά. Άλλωστε, ο έλεγχος του Δικαστηρίου για την

25. A. BOUBEL, Union Citizenship shall not be commercialised: Commission v. Malta (C-181/23), EU Law Live, 06.05.2025, <https://eulawlive.com/> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025).

26. Σκ. 42-62 της σχολιαζόμενης απόφασης.

27. G. ÍÑIGUEZ, On genuine Links, Burdens of Proof, and Declaration No. 2: some Musings on the Court's Reasoning in Commission v. Malta (C-181/23), EU Law Live, 05.05.2025, <https://eulawlive.com/> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025).

28. ΔΔΧ *Nottebohm* (Λιχτενστάιν κ. Γουατεμάλας) Δεύτερη Φάση, απόφαση της 6ης Απριλίου 1955, ICJ Reports 4 (1955).

29. Βλ. ΔΕΕ C-221/17, ό.π., σκ. 35, όπου έγινε δεκτό πως «είναι θεμιτό ένα κράτος μέλος, κατά την άσκηση της αρμοδιότητάς που του παρέχει τη δυνατότητα να καθορίζει τις προϋποθέσεις κτήσεως και απώλειας της ιθαγένειας, να θεωρεί την ιθαγένεια εκδήλωση πραγματικού δεσμού μεταξύ του ιδίου και των υπηκόων του και να προβλέπει ως συνέπεια της ελλείψεως ή της παύσεως ενός τέτοιου πραγματικού δεσμού την απώλεια της ιθαγένειάς του».

30. Βλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 56-57.

31. E. DE FALCO, The End of Citizenship for sale? a legal turning Point in Commission v. Malta (C-181/23), EU Law Live, 30.04.2025, <https://eulawlive.com/> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025), που επικροτεί την απόφαση του Δικαστηρίου να μην αξιοποιήσει την έννοια του «πραγματικού δεσμού», έννοια αμφιλεγόμενη και αρκετά περιοριστική για τα κράτη μέλη, σε έναν τομέα που εξακολουθούν να έχουν την αποκλειστική αρμοδιότητα.

32. Βλ. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, ό.π.

33. Σκ. 96 της σχολιαζόμενης απόφασης. Πρβλ., ενδεικτικά, ΔΕΕ C-135/08, ό.π., σκ. 51.

34. Σκ. 95 της σχολιαζόμενης απόφασης.

35. Σκ. 101 της σχολιαζόμενης απόφασης.

ύπαρξη ενδεχόμενων συνδυαστικών δεσμών μεταξύ των επενδυτών και της Μάλτας δεν εντόπισε καμία δικλείδα που να διασφαλίζει ότι υφίσταται τέτοια «ιδιαιτέρη σχέση αλληλεγγύης και πίστης»³⁶.

IV. Προβληματισμοί που εγείρονται με τη σχολιαζόμενη απόφαση

Η σχολιαζόμενη απόφαση χαρακτηρίζεται ως απόφαση-σταθμός τόσο για τις νομικές της συνέπειες όσο και για τις κοινωνικοπολιτικές της προεκτάσεις, δεδομένου ότι το σχετικό ζήτημα απασχολεί τα ενωσιακά όργανα για περισσότερο από μία δεκαετία. Αν λάβει κανείς υπόψη και την αντίθετη θέση που διατύπωσε ο Γεν. Εισαγγελέας A. M. Collins, γίνεται αντιληπτό γιατί η πολυαναμενόμενη απόφαση του Δικαστηρίου δεν έγινε καθολικά αποδεκτή από τον επιστημονικό κόσμο.

Η κριτική επικεντρώνεται, κυρίως, στην έλλειψη ισχυρού νομικού ερείσματος, χωρίς κατ' ανάγκην να απορρίπτεται η ουσία της απόφασης. Πρώτον, υποστηρίχθηκε ότι η γενική αρχή της καλόπιστης συνεργασίας δεν μπορεί να επεκτείνεται το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 20 της ΣΛΕΕ. Επομένως, η συλλογιστική του Δικαστηρίου φαίνεται να ακολουθήσε περισσότερο μια συνεπειοκρατική προσέγγιση, θέλοντας να περιορίσει, με έναν οποιονδήποτε τρόπο, την εξουσία των κρατών μελών, παρά μια κανονιστική προσέγγιση³⁷. Παράλληλα, η απόφαση αποφεύγει να πάρει θέση επί της αμφιλεγόμενης έννοιας του «πραγματικού δεσμού», η οποία χρησιμοποιήθηκε από την Επιτροπή για τη στήριξη της προσφυγής και η οποία αναφερόταν επανειλημμένως και από τα άλλα ευρωπαϊκά όργανα. Επιπλέον, παραμένει μετέωρο το εάν η έννοια της «ιδιαιτέρας σχέσης αλληλεγγύης και πίστης» καθιερώνει για τα κράτη μέλη ενωσιακή υποχρέωση κατά τη διαδικασία απονομής της ιθαγένειας³⁸.

Υπάρχουν, βέβαια, και απόψεις που απορρίπτουν συλλήβδην τη συλλογιστική του Δικαστηρίου, θεωρώντας ότι η Ένωση ενεργεί καθ' υπέρβαση της δοτής αρμοδιότητας και πως το Δικαστήριο προχωρεί στη δημιουργία δικαίου. Οι θέσεις αυτές επικαλούνται ότι η έννοια της «εμπορευματοποίησης» στερείται σαφούς νομικής βάσης τόσο στο ενωσιακό όσο και στο διεθνές δίκαιο, ενώ θα μπορούσε να υπάρξει προσφυγή στη ρήτρα ευελιξίας του άρθρου 352 της ΣΛΕΕ³⁹.

Οι ανωτέρω απόψεις, που απορρίπτουν πλήρως την απόφαση, δεν μπορούν να μας βρουν σύμφωνους, καθώς το πραγματικό ζήτημα της «εμπορευματοποίησης» της ιθαγένειας της Ένωσης, με όλες τις συνεπαγόμενες συνέπειες, εξακολουθεί να υφίσταται. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της ίδιας της Προέδρου Ursula von der Leyen, «οι ευρωπαϊκές αξίες δεν είναι προς πώληση»⁴⁰. Ακόμη και εάν η πρόβλεψη περιορίζεται σε ένα μόνο κράτος μέλος, όπως η Μάλτα, το πρόβλημα παραμένει ανοικτό και επηρεάζει τόσο τα λοιπά κράτη μέλη όσο και την Ένωση συνολικά. Από ηθικο-δικαιοπολιτική άποψη, δεν είναι ανεκτό ένα κράτος να επικαλείται, αφενός, την αποκλειστική του αρμοδιότητα για τον καθορισμό των προϋποθέσεων απόκτησης της ιθαγένειάς του, ώστε να προσελκύει επενδυτές λόγω της συμμετοχής του στην Ένωση, και, αφετέρου, να απορρίπτει την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου στα σχετικά προγράμματα, επικαλούμενο την εθνική του ταυτότητα.

Σε επίπεδο δικαίου, η πρακτική αυτή της Μάλτας θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί εναργέστερα μέσω της επίκλησης της γενικής αρχής της απαγόρευσης των καταχρηστικών πρακτικών, σε συνδυασμό με τις διατάξεις για την ευρωπαϊκή ιθαγένεια και την καλόπιστη συνεργασία⁴¹. Η αρχή αυτή δύναται να έχει ως αποδέκτες, όχι μόνον τους πολίτες, αλλά και τα κράτη μέλη, τα οποία δεν μπορούν να φτάνουν μέχρι του σημείου να διενεργούν πράξεις με σκοπό τη δόλια ή καταχρηστική εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων που προβλέπει το δίκαιο της Ένωσης. Το ζήτημα, όμως, που φαίνεται να εμποδίζει το Δικαστήριο από το να προσφύγει στη θεωρία περί καταχρηστικών πρακτικών είναι ότι ο λόγος αυτός δεν προβλήθηκε με το δικόγραφο της προσφυγής από την Επιτροπή⁴².

Συνολικά, η απόφαση βάζει τέλος στις πρακτικές πολιτογράφησης μέσω επενδύσεων, όπως είχε επανειλημμένα τονιστεί από την πλευρά των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Το ερώτημα που ανακύπτει, πλέον, είναι ποια στάση θα επιλέξει να υιοθετήσει η Ένωση απέναντι στα προγράμματα χορήγησης άδειας διαμονής σε επενδυτές («χρυσές θεωρήσεις» ή αλλιώς «golden visas»).

zerland's Prospects?, EU Law Live, 14.05.2025, <https://eulawlive.com/> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025).

36. Σκ. 104-118 της σχολιαζόμενης απόφασης.

37. Κ.Α. ΠΟΥΛΟΥ, ό.π., η οποία διευκρινίζει τις αδυναμίες της απόφασης, αποδεχόμενη πάντως τα ουσιαστικά πορίσματα της συλλογιστικής του Δικαστηρίου.

38. J. COUDRON, Not yours to sell: the long-awaited Commission v. Malta Judgment (Case C-181/23), EU Law Live, 12.05.2024, <https://eulawlive.com/> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025).

39. D. KOCHENOV, Never Mind the Law, again: Commission v. Malta (C-181/23), EU Law Live, 30.04.2025, <https://eulawlive.com/>, και C. BAUDENBACHER, After Commission v. Malta – what are Swit-

40. Δήλωση της Προέδρου της Επιτροπής, της 16ης Σεπτεμβρίου 2020, προς την Ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την κατάσταση της Ένωσης, διαθέσιμη: <https://ec.europa.eu/> (τελευταία πρόσβαση: 21.07.2025).

41. Για την εναλλακτική θεμελίωση στην κατάχρηση δικαίου βλ. Κ.Α. ΠΟΥΛΟΥ, ό.π.

42. Η κατάχρηση δικαίου ή δικαιωμάτων αναφέρεται στις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 51, ο οποίος δεν προβαίνει σε εξέταση αυτής, καθώς δεν περιέχεται ως λόγος στο δικόγραφο της προσφυγής.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2025)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 2 – Δικαίωμα στη ζωή

Υπόθεση Laterza και D' Errico κατά Ιταλίας (Προσφυγή No 30336/22), απόφαση της 31ης Μαρτίου 2025

■ *εργατικό ατύχημα – αναποτελεσματική έρευνα*

Οι προσφεύγοντες είναι συγγενείς του G.L., ο οποίος εργαζόταν από το 1976 έως το 2004 σε εταιρεία παραγωγής και επεξεργασίας χάλυβα. Τον Ιούλιο του 2010, ο G.L. πέθανε από όγκο στα πνευμόνια. Οι προσφεύγοντες, υποστηρίζοντας ότι ο σύζυγος και πατέρας τους πέθανε λόγω της παρατεταμένης έκθεσής του σε τοξικές ουσίες που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή χάλυβα, κατέθεσαν μήνυση κατά αγνώστων για ανθρωποκτονία εξ αμελείας. Στη μήνυση προσκόμισαν έκθεση ιατρικής πραγματογνωμοσύνης, σύμφωνα με την οποία ο G.L. είχε εκτεθεί σε αμιάντο και άλλες τοξικές ουσίες, η έκθεση στις οποίες προκαλούσε κίνδυνο ανάπτυξης όγκων. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι μπορούσε να εδραιωθεί αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της πάθησης του G.L. και των δραστηριοτήτων του εργοστασίου στο οποίο εργαζόταν. Η εισαγγελία ζήτησε από το Τμήμα Επαγγελματικής Ασφάλειας και Πρόληψης της Τοπικής Υγειονομικής Αρχής αντίστοιχη έκθεση, όπου να αναφέρεται σε ποιες εταιρείες εργάστηκε ο G.L. και ποια ήταν τα καθήκοντά του, να συμπεριλαμβάνεται αντίγραφο του ιατρικού φακέλου του και να διερευνηθούν τυχόν ποινικές ευθύνες σχετικά με τον θάνατό του. Μετά από την έκθεση της Τοπικής Υγειονομικής Αρχής, που κατέληγε στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν δυνατόν να τεκμηριωθούν ποινικές ευθύνες λόγω έλλειψης στοιχείων – καθώς η εταιρεία που εργαζόταν ο G.L. δεν παρείχε πληροφορίες – ο εισαγγελέας αρχειοθέτησε την υπόθεση το 2019.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι η μήνυση τέθηκε στο αρχείο επειδή δεν κατέστη δυνατόν να προσδιοριστεί το σημείο εκκίνησης της αιτιώδους συνάφειας, δηλαδή από ποιο χρονικό σημείο εκτέθηκε ο G.L. στις επικίνδυνες τοξικές ουσίες δεδομένου ότι εργάστηκε σε διάφορες εταιρείες. Επεσήμανε, επίσης, ότι το συμπέρασμα των εθνικών αρχών δεν βασίστηκε σε πραγματογνωμοσύνη ειδικού που αφορούσε επιστημονικές μελέτες στον σχετικό τομέα. Επιπλέον, παρόλο που ο εισαγγελέας διαπίστωσε ότι από τα στοιχεία του φακέλου δεν προσδιοριζόταν το αρχικό γεγονός της αιτιώδους συνάφειας, απέρριψε το αίτημα συλλογής περαιτέρω σχετικών αποδεικτικών στοιχείων. Λαμβάνοντας υπόψη την ελλιπή έκθεση της Τοπικής Υγειονομικής Αρχής και τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκόμισαν οι προσφεύγοντες, θα πρέπει να

εξακριβωθούν οι επιστημονικοί και οι πραγματικοί λόγοι της αδυναμίας εξακρίβωσης του αρχικού γεγονότος της αιτιώδους συνάφειας. Κατά το Δικαστήριο, θα έπρεπε να συνεχιστούν οι έρευνες προκειμένου να διαπιστωθεί ποια ήταν η περίοδος που ο G.L. εκτέθηκε στην επιβλαβή τοξική ουσία, που συνδέεται αιτιωδώς με την πάθησή του, και να προσδιοριστούν τα πρόσωπα που ήταν υπεύθυνα για τα μέτρα ασφαλείας κατά την περίοδο εκείνη. Συνεπώς, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν κατέβαλαν επαρκείς προσπάθειες για να διαπιστωθούν τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης και ότι η απόφαση περάτωσης της υπόθεσης δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη.

Παραβίαση άρθρου 2 (διαδικαστικό σκέλος).

Δεν επιδικάστηκε αποζημίωση, καθώς οι προσφεύγοντες δεν υπέβαλαν σχετικό αίτημα.

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Υπόθεση Πουλόπουλος κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 27936/18), απόφαση της 20ής Μαρτίου 2025

■ *υπερπληθυσμός – κακές συνθήκες υγιεινής – νοσοκομείο φυλακών Κορυδαλλού*

Τον Ιανουάριο του 2017, ο προσφεύγων καταδικάστηκε για ληστεία και φυλακίστηκε στις φυλακές της Λάρισας. Κατά τον χρόνο κράτησής του, διαγνώστηκε με κίρρωση του ήπατος και καρκίνο του ήπατος. Ζήτησε τη μεταφορά του στο νοσοκομείο των φυλακών Κορυδαλλού, όπου και νοσηλεύτηκε από τον Μάρτιο έως τον Αύγουστο του 2018. Υπέβαλε αίτημα αποφυλάκισης για λόγους υγείας και ορίστηκε πραγματογνώμονας για να εκτιμήσει εάν ο προσφεύγων είχε καρκίνο τελικού σταδίου ή αναπηρία άνω του 67%. Η πραγματογνωμοσύνη διέγινωσεν τη μη θεραπεύσιμη κατάσταση του προσφεύγοντα, ο οποίος αποφυλακίστηκε τον Αύγουστο του 2018. Τον Σεπτέμβριο του 2019 απεβίωσε. Ενώπιον του Δικαστηρίου διαμαρτυρήθηκε για τις κακές συνθήκες του νοσοκομείου των φυλακών Κορυδαλλού, οι οποίες ήταν ασυμβίβαστες με την ιατρική του κατάσταση. Ειδικότερα, διαμαρτυρήθηκε για τον υπερπληθυσμό, την κακή υγιεινή, την απουσία ειδικής διατροφής και, τέλος, για την έλλειψη αποτελεσματικού ενδίκου μέσου.

Μετά από τον θάνατο του προσφεύγοντα, το Δικαστήριο ενημερώθηκε από τον πληρεξούσιο δικηγόρο του ότι στη θέση του υπεισέρχονται τα αδέρφια του. Η εναγόμενη Κυ-

βέρνηση αμφισβήτησε το δικαίωμα των αδελφών του να υπεισέλθουν στη θέση του προσφεύγοντα, καθώς ισχυρίστηκε ότι δεν είχαν τεκμηριώσει ότι ήταν οι κληρονόμοι του και επειδή τα δικαιώματα, την παράβαση των οποίων κατήγγειλε ο προσφεύγων, δεν ήταν μεταβιβάσιμα από τη φύση τους. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι ο μεταβιβάσιμος ή μη χαρακτήρας των δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 3 της Σύμβασης δεν είναι αποφασιστικής σημασίας, καθώς η ηθική διάσταση της υπόθεσης και η εμπλοκή των κληρονόμων του προσφεύγοντος κατά τη φυλάκισή του αρκούν για να στοιχειοθετήσουν το έννομο συμφέρον τους για τη διασφάλιση της δικαιοσύνης¹. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι τα αδέλφια του προσφεύγοντος, η Μαρία Πουλοπούλου και ο Ηλίας Πουλόπουλος, έχουν δικαίωμα να συνεχίσουν τη διαδικασία για λογαριασμό του αποβιώσαντος.

Το Δικαστήριο αναφέρθηκε στις αρχές που έχουν καθοριστεί από τη νομολογία του² σχετικά με τις ανεπαρκείς συνθήκες κράτησης, ενώ σημείωσε ότι σε προηγούμενες υποθέσεις³ έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης σχετικά με τις συνθήκες κράτησης στο νοσοκομείο των φυλακών Κορυδαλλού, εξαιτίας των προβλημάτων που κατήγγειλε ο προσφεύγων.

Παρέπεμψε, περαιτέρω, στα πρότυπα απόδειξης και στις μεθόδους αξιολόγησης των αποδεικτικών στοιχείων που ακολουθούνται σε υποθέσεις που αφορούν τις συνθήκες κράτησης⁴. Ζητήθηκε από την εναγόμενη Κυβέρνηση να προσκομίσει πρωτογενή αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με τις κατόψεις των κελιών και τον πραγματικό αριθμό κρατούμενων κατά την περίοδο κράτησης του προσφεύγοντα⁵, στοιχεία που δεν προσκόμισε η Κυβέρνηση. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι τα πιστοποιητικά που εξέδωσε το κατάστημα κράτησης ήταν μικρής αποδεικτικής αξίας, καθώς δεν αναφέρονται σε πρωτότυπα έγγραφα της φυλακής και βασίζονται σε υποκειμενικά και όχι αντικειμενικά στοιχεία.

Έκρινε, επίσης, ότι οι καταγγελίες του προσφεύγοντα σχετικά με τον υπερπληθυσμό και την έλλειψη υγιεινής στο κατάστημα κράτησης επιβεβαιώνονταν από την έκθεση

της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, που συντάχθηκε μετά από επίσκεψη στο νοσοκομείο των φυλακών Κορυδαλλού τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 2019. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι ανεπαρκείς συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντα ήταν διαπιστωμένες, ιδίως όσον αφορά τον υπερπληθυσμό, την κακή υγιεινή και την απουσία κατάλληλης διατροφής.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συνθήκες κράτησης ήταν ασυμβίβαστες με το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 3.

Ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι δεν είχε αποτελεσματικό ένδικο μέσο για να παραπονεθεί για τις συνθήκες κράτησής του στο νοσοκομείο των φυλακών Κορυδαλλού. Η εναγόμενη Κυβέρνηση υποστήριξε ότι ο προσφεύγων είχε στη διάθεσή του τα ένδικα μέσα που προβλέπονται στο άρθρο 6 του Σωφρονιστικού Κώδικα και στο άρθρο 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι δεν θεωρεί τα ανωτέρω ένδικα μέσα αποτελεσματικά σε σχέση με τις καταγγελίες του προσφεύγοντα για τις συνθήκες κράτησης στο νοσοκομείο των φυλακών και, ειδικότερα, για τον υπερπληθυσμό, την ανεπαρκή διατροφή και την έλλειψη υγιεινής. Επανέλαβε, επίσης, ότι, όταν ένας προσφεύγων έχει εξαντλήσει ένα ένδικο μέσο που είναι προφανώς αποτελεσματικό και επαρκές, δεν μπορεί να του ζητείται να δοκιμάσει και άλλα που είναι διανοήματα, αλλά που ενδεχομένως δεν έχουν περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας⁶.

Αναφορικά με το αίτημα αποφυλάκισης του προσφεύγοντα, σύμφωνα με το άρθρο 110Α του Ποινικού Κώδικα, το Δικαστήριο θεώρησε ότι η διάρκεια της σχετικής διαδικασίας δεν θεωρείται εύλογη, καθώς διήρκεσε περίπου πέντε μήνες. Ένα τέτοιο ένδικο βοήθημα θα πρέπει να εξετάζεται εντός εύλογου χρονικού πλαισίου, όπου θα λαμβάνονται υπόψη η αξιοπρέπεια και οι ιδιαίτερες ανάγκες των κρατούμενων και θα τίθεται όσο το δυνατόν πιο σύντομα τέρμα στην ταλαιπωρία πως υφίστανται, δεδομένου, ιδίως, ότι οι συνθήκες της κράτησής τους είναι συχνά ασυμβίβαστες προς το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο έκρινε, συνεπώς, ότι η αποτελεσματικότητα του ενδίκου μέσου που είχε στη διάθεσή του ο προσφεύγων διακυβεύθηκε, λόγω της υπερβολικής διάρκειας της σχετικής διαδικασίας.

Παραβίαση άρθρου 13.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στους κληρονόμους του προσφεύγοντα το ποσό των 8.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

1. Βλ. ΕΔΔΑ *Τσόκας κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 41513/12), απόφαση της 28ης Μαΐου 2014, παρ. 73-74.

2. Βλ. ΕΔΔΑ *Muršić κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 7334/13), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 96-101.

3. Βλ. ΕΔΔΑ *Ζαμπέλος και άλλοι κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 1167/15), απόφαση της 17ης Μαΐου 2018, παρ. 81-86, ΕΔΔΑ *Μαρτζακλής και άλλοι κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 20378/13), απόφαση της 9ης Ιουλίου 2015, παρ. 67-69 και 75.

4. Βλ. ΕΔΔΑ *Muršić κατά Κροατίας*, ό.π., παρ. 127-128.

5. Βλ. ΕΔΔΑ *Αναγνεν και άλλοι κατά Ρωσίας* (Προσφυγές Nos 42525/07 και 60800/08), απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2012, παρ. 123, ΕΔΔΑ *Sparysk και Kutsmand κατά Ουκρανίας* (Προσφυγές Nos 49709/18 και 49870/18), απόφαση της 12ης Σεπτεμβρίου 2024.

6. Βλ. ΕΔΔΑ *Alkovic κατά Μαυροβουνίου* (Προσφυγή No 66895/10), απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2017, παρ. 51.

► Άρθρο 5 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση Mansouri κατά Ιταλίας (Προσφυγή No 63386/16), απόφαση της 29ης Απριλίου 2025 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης

Ισυνθήκες επιστροφής αλλοδαπού – εξάντληση ενδίκων μέσων

Ο προσφεύγων είναι Τυνήσιος υπήκοος, που διέμενε από το 2014 στην Ιταλία δυνάμει προσωρινής άδειας παραμονής και άδειας εργασίας έως το 2016, οπότε και έληξε η άδεια. Τον Ιανουάριο του 2016 ταξίδεψε στην Τυνησία και, κατά την επιστροφή του με το ιταλικό κρουαζιερόπλοιο Splendid, υποβλήθηκε σε έλεγχο. Είχε στην κατοχή του το διαβατήριό του, τη ληγμένη άδεια παραμονής και αντίγραφο της νέας αίτησης άδειας παραμονής μακράς διάρκειας. Η συνοριακή αστυνομία του αρνήθηκε την άδεια και τον υποχρέωσε να επιστρέψει στην Τυνησία.

Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι, κατά το ταξίδι του με το πλοίο που διήρκεσε επτά ημέρες, φρουρούνταν από αξιωματικούς ασφαλείας του πλοίου, περιορισμένος στην καμπίνα του. Κατήγγειλε ότι στερήθηκε παράνομα την ελευθερία του και ότι δεν ενημερώθηκε για τους λόγους αυτού του μέτρου, κατά παράβαση του άρθρου 5 της Σύμβασης, ενώ παραπονέθηκε ότι δεν είχε στη διάθεσή του ένδικο μέσο για να αμφισβητήσει τη νομιμότητά του. Τέλος, επικαλέστηκε το άρθρο 3 της Σύμβασης, παραπονούμενος για τις συνθήκες κράτησής του επί του πλοίου. Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι ο προσφεύγων είχε στη διάθεσή του ένδικο μέσο για να αμφισβητήσει τη νομιμότητα της κράτησής του και να ζητήσει αποζημίωση, ενώ παράλληλα μπορούσε να αιτηθεί την άμεση αποφυλάκισή του με ασφαλιστικά μέτρα.

Προκειμένου το Δικαστήριο να εξετάσει εάν υπήρχε ένδικο μέσο για επιδίωξη αποζημίωσης, ανέτρεξε στη νομολογία του και, ειδικότερα, στα στοιχεία που προσκομίστηκαν από την Ιταλία ενώπιον της Επιτροπής Υπουργών στο πλαίσιο εκτέλεσης της απόφασης *Khlaiifa*⁷. Παρόλο που η ανωτέρω απόφαση εκδόθηκε μετά από τα γεγονότα της παρούσας υπόθεσης, εντούτοις αποδεικνύεται επαρκώς ότι τα δικαστήρια της Ιταλίας μπορούσαν να θέσουν τις κρατικές αρχές προ των ευθυνών τους σε περιπτώσεις στέρησης της ελευθερίας που κρίθηκαν ως παράνομες και να επιδικάσουν, κατά περίπτωση, αποζημίωση. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι οι αμφιβολίες ως προς τις προοπτικές επιτυχίας ενός ενδίκου μέσου, που δεν ήταν προφανώς μάταιο, δεν αποτελεί βάσιμο λόγο για να παραιλειφθεί η άσκηση της εν λόγω προσφυγής. Συνεπώς, εάν ο προσφεύγων είχε κάνει χρήση των σχετικών ενδίκων

μέσων, τα εθνικά δικαστήρια θα είχαν τη δυνατότητα να αποφανθούν τόσο ως προς το κατά πόσον οι περιστάσεις της υπόθεσης ισοδυναμούσαν με ένα περιστατικό «στέρησης της ελευθερίας» όσο και σχετικά με τη νομιμότητά της και, σε περίπτωση διαπίστωσης παραβίασης του άρθρου 5 της Σύμβασης, να επιδικάσουν σχετική αποζημίωση.

Αναφορικά με τη δυνατότητα του προσφεύγοντος να πετύχει την άμεση αποφυλάκισή του με την κατάθεση ασφαλιστικών μέτρων, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ο προσφεύγων είχε τη δυνατότητα να διατηρεί επικοινωνία με την οικογένειά του και με τον δικηγόρο του σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού του και ότι κατέθεσε άμεσα προσφυγή κατά της απόφασης άρνησης εισόδου του. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο δεν διέκρινε κάποιο εμπόδιο στην προσβασιμότητα των εν λόγω ενδίκων μέσων και αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων δεν είχε εξαντλήσει τα διαθέσιμα εσωτερικά ένδικα μέσα, αποστερώντας έτσι από τα εθνικά δικαστήρια τη δυνατότητα να εκπληρώσουν τον θεμελιώδη ρόλο τους στο σύστημα προστασίας της Σύμβασης, με επικουρικό ρόλο αυτόν του Δικαστηρίου.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο σημείωσε ότι τα πραγματικά περιστατικά της παρούσας υπόθεσης εξελίχθηκαν στο πλαίσιο του συνοριακού ελέγχου που ασκούσε η Ιταλία, μια χώρα που βρίσκεται στην πρώτη γραμμή της διαχείρισης της ροής μεταναστών από την Αφρική και τη Μέση Ανατολή. Επανέλαβε ότι, κατά την πάγια αρχή του Διεθνούς Δικαίου και με επιφύλαξη των συμβατικών τους υποχρεώσεων, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που απορρέουν από τη Σύμβαση, τα κράτη μέλη έχουν δικαίωμα ελέγχου των συνόρων τους και απομάκρυνσης των αλλοδαπών. Θεωρεί ότι στον τομέα αυτό είναι ιδιαίτερος σημαντικό να μπορούν τα εθνικά δικαστήρια να ερμηνεύουν το εθνικό τους δίκαιο και να αποτρέπουν τις παραβιάσεις της Σύμβασης μέσω του εθνικού τους νομικού συστήματος.

Τέλος, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, τα ιταλικά δικαστήρια δεν είχαν την ευκαιρία να εξετάσουν, είτε με βάση τα επιχειρήματα των διαδίκων είτε αυτεπαγγέλτως, οποιοδήποτε ζήτημα σχετικά με την ερμηνεία των διατάξεων του κώδικα συνόρων Σένγκεν και του Παραρτήματος V αυτού ή της συμβατότητάς του με τα θεμελιώδη δικαιώματα, ζητώντας ενδεχομένως προδικαστική απόφαση από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εξετάζοντας, τέλος, τις καταγγελίες του προσφεύγοντα υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της Σύμβασης, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι γενικές συνθήκες διαμονής στο πλοίο Splendid, ενώ μπορεί να προκάλεσαν στον προσφεύγοντα απογοήτευση, εντούτοις δεν άγγιξαν το ελάχιστο επίπεδο σοβαρότητας που απαιτείται ώστε να διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου αυτού.

Απαράδεκτη η προσφυγή.

7. Βλ. ΕΔΔΑ *Khlaiifa* κατά Ιταλίας (Προσφυγή No 16483/12), απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Andersen κατά Πολωνίας (Προσφυγή Νο 53662/20), απόφαση της 24ης Απριλίου 2025

Γάμος ομόφυλου ζευγαριού – καταχώριση στο ληξιαρχείο – νομική προστασία

Το 2016, ο προσφεύγων παντρεύτηκε τον σύντροφό του στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το 2017 αιτήθηκε στο πολωνικό ληξιαρχείο την καταχώριση του γάμου του που τελέστηκε στο εξωτερικό, αίτηση που απορρίφθηκε καθώς η καταχώριση γάμου ομόφυλου ζευγαριού ήταν αντίθετη προς «βασικές αρχές της πολωνικής νομοθεσίας». Η άρνηση αυτή επικυρώθηκε και από τα πολωνικά δικαστήρια.

Ο προσφεύγων προέβαλε παράπονα, επικαλούμενος το άρθρο 8 της Σύμβασης, για την πλήρη έλλειψη αναγνώρισης της σχέσης του στην Πολωνία, καθώς του ήταν αδύνατο να συνάψει οποιαδήποτε νομικά αναγνωρισμένη ένωση με τον σύντροφό του.

Το Δικαστήριο, καταρχάς, επισημαίνει ότι η απουσία ενός νομικού πλαισίου αναγνώρισης και προστασίας των ομόφυλων ζευγαριών επηρεάζει άμεσα τόσο την προσωπική όσο και την κοινωνική ταυτότητα του προσφεύγοντος, ως ατόμου που επιθυμεί να νομιμοποιήσει και να διασφαλίσει νομικά τη σχέση του με τον σύντροφό του. Ως εκ τούτου, το άρθρο 8 της Σύμβασης τυγχάνει εφαρμογής τόσο υπό την πτυχή της «ιδιωτικής ζωής» όσο και υπό εκείνη της «οικογενειακής ζωής»⁸.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση αντέτεινε ότι ο προσφεύγων δεν υπέστη ουσιαστική βλάβη ούτε μπορούσε να ισχυριστεί ότι ήταν «θύμα», καθώς, παρά την άρνηση των πολωνικών αρχών, συνέχιζε να ζει με τον σύζυγό του στο Ηνωμένο Βασίλειο χωρίς να υφίσταται συγκεκριμένη ζημία. Ο προσφεύγων, αντιθέτως, υπογράμμισε ότι στερήθηκε την πρόσβαση σε θεμελιώδη δικαιώματα που απολαμβάνουν τα ζευγάρια σε σταθερή σχέση, γεγονός που τον ανάγκασε να ζει μόνιμα στο εξωτερικό, όπου η σχέση του αναγνωριζόταν. Ειδικότερα, είχε υποβάλει αίτημα καταχώρισης του γάμου του με σκοπό να επιστρέψει στην Πολωνία για σπουδές, καθώς εκεί η εκπαίδευση ήταν δωρεάν. Ωστόσο, μετά την άρνηση καταχώρισης του γάμου από το ληξιαρχείο, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα σχέδια μετεγκατάστασης. Ως Πολωνός πολίτης βρέθηκε, ουσιαστικά, υποχρεωμένος να ζει εκτός της χώρας του, γεγονός που του προκάλεσε άγχος και ψυχική πίεση, επηρεάζοντας ουσιαστικά τόσο την ιδιωτική όσο και την οικογενειακή του ζωή.

Οι γενικές αρχές, που επιβεβαιώνουν ότι, σύμφωνα με τις απορρέουσες από το άρθρο 8 της Σύμβασης θετικές τους

υποχρεώσεις, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να παρέχουν ένα νομικό πλαίσιο που να επιτρέπει στα ομόφυλα ζευγάρια επαρκή αναγνώριση και προστασία της σχέσης τους, καθορίζονται στην υπόθεση *Fedotona και λοιποί κατά Ρωσίας*⁹.

Στην υπόθεση *Przybyszewska*, το Δικαστήριο, εφαρμόζοντας τις αρχές αυτές, έκρινε ότι η Πολωνία απέτυχε να συμμορφωθεί προς τις θετικές της υποχρεώσεις να διασφαλίσει ότι οι προσφεύγοντες στην υπόθεση αυτή έχουν στη διάθεσή τους ειδικό νομικό πλαίσιο που προβλέπει την αναγνώριση και την προστασία των σχέσεων ίδιου φύλου, κατά παράβαση του άρθρου 8 της Σύμβασης¹⁰.

Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων δεν διαμαρτύρεται ότι είναι γι' αυτόν αδύνατο να παντρευτεί στην Πολωνία και το Δικαστήριο σημειώνει ότι τα άρθρα 8, 12 και 14 της Σύμβασης δεν έχουν μέχρι σήμερα ερμηνευτεί ότι επιβάλλουν ως μια θετική υποχρέωση στα κράτη μέλη να κάνουν διαθέσιμο τον γάμο στα ομόφυλα ζευγάρια.

Επομένως, το Δικαστήριο θα εστιάσει στο ερώτημα εάν η εναγόμενη Κυβέρνηση εκπλήρωσε τη θετική της υποχρέωση να παρέχει ένα νομικό πλαίσιο που να επιτρέπει στον προσφεύγοντα να απολαμβάνει επαρκή αναγνώριση και προστασία της σχέσης του¹¹. Για τον σκοπό αυτό, θα πρέπει να εξετάσει εάν, λαμβάνοντας υπόψη το περιθώριο διαικριντικής ευχέρειας που απολαμβάνει το εναγόμενο Κράτος, πέτυχε το τελευταίο μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα συμφέροντα που επικαλούνταν και στα συμφέροντα του προσφεύγοντα¹².

Δεν αμφισβητούνταν ότι η πολωνική νομοθεσία προβλέπει μέχρι στιγμής μια μόνο μορφή οικογενειακής ένωσης -τον γάμο ετερόφυλων- και δεν επιτρέπει καμία άλλη μορφή νομικής αναγνώρισης για τα ομόφυλα ζευγάρια. Συνεπώς, η κατάσταση διαφέρει σημαντικά από εκείνη ενός μεγάλου αριθμού κρατών μελών, που έχουν αναλάβει την τροποποίηση της εθνικής τους νομοθεσίας με σκοπό να εξασφαλίσουν ότι οι ομοφυλόφιλοι απολαύουν αποτελεσματικής προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής.

Όπως προβλήθηκε από τον προσφεύγοντα, οι ομοφυλόφιλοι δεν μπορούσαν να κληρονομήσουν ο ένας το άλλον, εκτός εάν προβλεπόταν ρητώς σε διαθήκη, δεν δικαιούνταν να υποβάλουν κοινή φορολογική δήλωση ή να επωφεληθούν από φορολογικές ελαφρύνσεις σχετικά

8. Βλ. ΕΔΔΑ *Przybyszewska και λοιποί κατά Πολωνίας* (Προσφυγή Νο 11454/17), απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2023, παρ. 39.

9. Προσφυγή Νο 40792/10, απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2023 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 152-165 και παρ. 178.

10. Βλ. ΕΔΔΑ *Formela και λοιποί κατά Πολωνίας* (Προσφυγή Νο 58828/12), απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2024, παρ. 25.

11. Βλ. ΕΔΔΑ *Koilova και Babulkova κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή Νο 40209/20), απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 2023, παρ. 41.

12. Βλ. ΕΔΔΑ *Buhuseanu και λοιποί κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή Νο 20081/19), απόφαση της 23ης Μαΐου 2023, παρ. 75.

με την κληρονομιά ή τη δωρεά που χορηγούνται στα παντρεμένα ζευγάρια. Τα ομόφυλα ζευγάρια αναγκάζονταν να βρουν εναλλακτικούς τρόπους να οργανώσουν την κοινή ζωή τους και να διεκδικήσουν αναγνώριση, για παράδειγμα με το να παντρευτούν στο εξωτερικό.

Στην Πολωνία, τα ομόφυλα ζευγάρια, ελλείψει επίσημης αναγνώρισης, αποτελούν *de facto* ενώσεις ακόμη και εάν – όπως και στην περίπτωση του προσφεύγοντα – έχει συναφθεί έγκυρος γάμος στο εξωτερικό. Τα ομόφυλα ζευγάρια δεν έχουν τη δυνατότητα να επικαλούνται τη σχέση τους κατά τη συναλλαγή τους με τις δικαστικές ή διοικητικές αρχές. Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι η ανάγκη προσφυγής στα εθνικά δικαστήρια για προστασία των συνήθων αναγκών ενός ζευγαριού είναι από μόνη της ένα εμπόδιο για τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής. Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων, που ήταν παντρεμένος με Βρετανό υπήκοο, ένωθε ότι δεν μπορούσε να επιστρέψει στην Πολωνία, όπου εκείνος και ο σύζυγός του δεν θα είχαν καμία νομική προστασία ως ζευγάρι.

Κάνοντας αναφορά στις διαπιστώσεις που έχουν ήδη γίνει αναφορικά με την Πολωνία στις προαναφερόμενες υποθέσεις, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι οι πολωνικές αρχές, μη διασφαλίζοντας ότι ο προσφεύγων είχε στη διάθεσή του ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο για την αναγνώριση και προστασία της σχέσης του, τον άφησαν σε ένα νομικό κενό και δεν κάλυψαν τις βασικές ανάγκες αναγνώρισης και προστασίας των ομόφυλων ζευγαριών, που βρίσκονται σε μια σταθερή σχέση δέσμευσης. Το Δικαστήριο κρίνει ότι κανείς από τους λόγους δημοσίου συμφέροντος που επικαλέστηκε η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν υπερίσχυε του συμφέροντος του προσφεύγοντος να διασφαλίσει επαρκώς την αναγνώριση και προστασία της σχέσης του από τον νόμο.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν ένα πιο διευρυμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στον καθορισμό της ακριβούς φύσης του νομικού πλαισίου που θα διατεθεί στα ομόφυλα ζευγάρια. Όμως, είναι σημαντικό, η προστασία που διατίθεται από τα Κράτη προς τα ομόφυλα ζευγάρια να είναι επαρκής. Υπό το τελευταίο πλαίσιο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το κοινωνικό και πολιτιστικό υπόβαθρο της Πολωνίας.

Το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι το εναγόμενο Κράτος υπερέβη το περιθώριο διακριτικής ευχέρειάς του και απέτυχε να συμμορφωθεί προς τις θετικές του υποχρεώσεις να διασφαλίσει ότι ο προσφεύγων είχε στη διάθεσή του ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο αναγνώρισης και προστασίας της ομόφυλης ένωσής του. Αυτό ισοδυναμεί με παραβίαση του δικαιώματος του προσφεύγοντος για σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής του ζωής.

Εν τέλει, το Δικαστήριο σημειώνει ότι, η άρνηση καταχώρισης του γάμου του προσφεύγοντος δεν του στέρησε

κάποιο από τα προηγουμένως αναγνωρισμένα δικαιώματά του (εάν υπήρχαν) και ότι ο προσφεύγων θα μπορούσε ακόμη να επωφεληθεί, στο Κράτος όπου σύναψε τον γάμο του, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που αποκτήθηκαν από έναν τέτοιο γάμο¹³. Διαπιστώνει ότι, ενώπιον των πολωνικών αρχών, ο γάμος του προσφεύγοντος δεν καταχωρίστηκε όχι επειδή διέμενε στο εξωτερικό, αλλά επειδή η πολωνική νομοθεσία δεν προέβλεπε αυτή τη δυνατότητα. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι ο προσφεύγων αποτελεί μέλος μιας ομάδας ατόμων που διατρέχουν τον κίνδυνο να επηρεαστούν άμεσα από την πολωνική νομοθεσία, η οποία δεν προσφέρει καμία αναγνώριση και προστασία στα ομόφυλα ζευγάρια, και ότι ήταν υποχρεωμένος να αλλάξει τη συμπεριφορά του και να βρει έναν εναλλακτικό τρόπο για να πετύχει τη νομική προστασία και αναγνώριση της σχέσης του¹⁴. Η ήδη διαπιστωθείσα αποτυχία της Πολωνίας να παρέχει στην ομόφυλη σχέση του προσφεύγοντα αναγνώριση και προστασία συνεχίζει να τον επηρεάζει ως πολίτη της Πολωνίας, παρόλο που η τρέχουσα διαμονή του δεν είναι στην Πολωνία. Οι ισχυρισμοί της εναγόμενης Κυβέρνησης, ότι ο προσφεύγων δεν υπέστη σημαντικό μειονέκτημα και ότι δεν αποτελεί θύμα παραβίασης, πρέπει, συνεπώς, να απορριφθούν.

Παραβίαση άρθρου 8.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν χρειαζόταν να αποφανθεί εάν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο θεωρεί ότι η διαπίστωση της παραβίασης αποτελεί από μόνη της επαρκή αποζημίωση της όποιας μη χρηματικής ζημίας προκλήθηκε στον προσφεύγοντα.

Υπόθεση Van Slooten κατά Ολλανδίας (Προσφυγή No 45664/18), απόφαση της 15ης Απριλίου 2025

■ γονική μέριμνα – αναδοχή

Η προσφεύγουσα είχε τη γονική μέριμνα της κόρης της αποκλειστικά. Και οι δύο άλλαζαν συχνά τόπο διαμονής και μετακόμιζαν σε ειδικές κατοικίες που τους παραχωρούσε η κοινωνική πρόνοια. Καθώς πριν και μετά από τη γέννηση του παιδιού είχε διαπιστωθεί λεκτική και σωματική βία μεταξύ της προσφεύγουσας και του πατέρα της ανήλικης, οι αρχές είχαν αποφασίσει η μεταξύ τους επικοινωνία, παρουσία του παιδιού, να είναι εποπτευόμενη. Οι γονείς παραβίαζαν τη συμφωνία αυτή και περαιτέρω περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας λάμβαναν χώρα. Οι

13. Βλ. ΕΔΔΑ *Orlandi και λοιποί κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 26431/12), απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2017, παρ. 208.

14. Βλ. ΕΔΔΑ *Tănase κατά Μολδαβίας* (Προσφυγή No 7/08), απόφαση της 27ης Απριλίου 2010 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 104.

κοινωνικές υπηρεσίες διαπίστωσαν ότι, παρόλο που το παιδί φαινόταν φροντισμένο και υπήρχε μια στοργική σχέση ανάμεσά τους, εντούτοις η προσφεύγουσα αντιμετώπιζε δυσκολίες με την ψυχική της υγεία. Κατατέθηκε, στη συνέχεια, αίτηση στο περιφερειακό δικαστήριο για έκδοση προσωρινής απόφασης αναδοχής της κόρης, αίτημα που έγινε δεκτό, οπότε και η ανήλικη τοποθετήθηκε σε ανάδοχη οικογένεια και η προσφεύγουσα είχε επευθυμένη επικοινωνία.

Η προσφεύγουσα αρνήθηκε να συνεργαστεί με τις υπηρεσίες φροντίδας και υποστήριξης, μη αποδεχόμενη τη σύστασή τους να εισαχθεί σε κλινική για αξιολόγηση των γονεϊκών της ικανοτήτων. Τέσσερις μήνες μετά από την προσωρινή αναδοχή της κόρης της, οι αρχές ενημέρωσαν την προσφεύγουσα ότι το παιδί δεν θα επέστρεφε σε εκείνη εξαιτίας της άρνησής της να συνεργαστεί. Οι προσφυγές κατά της απόφασης προσωρινής αναδοχής και για την επιστροφή του παιδιού στην προσφεύγουσα απέτυχαν.

Τον Ιούνιο του 2017, το περιφερειακό δικαστήριο αφαίρεσε τη γονική μέριμνα από την προσφεύγουσα, κρίνοντας ότι ήταν προς το συμφέρον του παιδιού προκειμένου να διασφαλιστεί η σταθερότητα και η συνέχεια της ανατροφής του από την ανάδοχη οικογένεια. Όλα τα ένδικα μέσα που άσκησε η προσφεύγουσα απορρίφθηκαν.

Όλα τα μέρη συμφώνησαν ότι η απόφαση αφαίρεσης της γονικής μέριμνας από την προσφεύγουσα αποτελούσε παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής της ζωής. Η παρέμβαση αυτή προβλεπόταν από τον νόμο και είχε ως σκοπό την προστασία της υγείας, των δικαιωμάτων και των ελευθεριών της κόρης της. Κατά την εξέταση της αναγκαιότητας της εν λόγω παρέμβασης σε μια δημοκρατική κοινωνία, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι, από το άρθρο 8 της Σύμβασης προκύπτει ότι οι εθνικές αρχές οφείλουν να εξασφαλίζουν μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων που διακυβεύονται. Πρέπει, ομοίως, να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στο συμφέρον του παιδιού, το οποίο -ανάλογα με τις περιστάσεις- μπορεί να υπερισχύει εκείνου του γονέα. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού υπαγορεύει ότι οι δεσμοί του με την οικογένειά του πρέπει να διατηρούνται, εκτός εάν η οικογένεια αποδειχθεί ιδιαίτερος ακατάλληλος, δεδομένου ότι η διακοπή των δεσμών αυτών συνεπάγεται διακοπή του παιδιού από τις ρίζες του. Οι αρχές, όταν λαμβάνονται αποφάσεις προσωρινής αναδοχής, οφείλουν να διευκολύνουν την επανένωση της οικογένειας όσο το δυνατόν συντομότερα.

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι εθνικές αρχές δεν είχαν λάβει επαρκώς υπόψη την ευάλωτη φύση του παιδιού, παρόλο που για την απόφαση αφαίρεσης της γονικής μέριμνας της προσφεύγουσας στηρίχθηκαν στην ανάγκη του παιδιού για σταθερότητα. Τα μέτρα, που προηγήθηκαν της απόφασης αφαίρεσης της γονικής μέριμνας, βασίστηκαν στη διαπίστωση ότι η προ-

σφεύγουσα δεν ήταν συνεργάσιμη και ότι οι προσπάθειες επανένωσης του παιδιού μαζί της είχαν ολοκληρωθεί πριν από την αναδοχή του παιδιού. Παρόλο που η προσφεύγουσα δεν συνεργάστηκε με τις αρχές, δεν υπήρχαν στοιχεία στον φάκελο της δικογραφίας από τα οποία να προκύπτει ότι δεν ήταν ανοικτή σε άλλες μορφές αξιολόγησης της γονεϊκής της ικανότητας. Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι η ίδια η προσφεύγουσα ήταν ευάλωτη και είχε χάσει την εμπιστοσύνη της προς τις ολλανδικές αρχές. Κατέληξε ότι οι αρχές δεν έπρεπε να εγκαταλείψουν τόσο πρώιμα το ενδεχόμενο επανένωσης της προσφεύγουσας με την κόρη της, χωρίς να έχει αποδειχθεί επαρκώς ότι αυτό ήταν προς το συμφέρον του παιδιού.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 20.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

Υπόθεση Bazhenov και λοιποί κατά Ρωσίας (Προσφυγές Νος 8825/22 και 19130/22), απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 2025

διάκριση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού – δημοσίευση προσωπικών δεδομένων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης – αποτυχία έρευνας τυχόν ομοφοβικού κινήτρου

Οι δύο πρώτοι προσφεύγοντες είναι έγγαμοι ομοφυλόφιλοι, των οποίων ο γάμος έχει καταχωρισθεί σε ευρωπαϊκή χώρα. Είναι ιδιοκτήτες αλυσίδας καταστημάτων. Την παγκόσμια ημέρα κατά της ομοφοβίας ανάρτησαν στον επαγγελματισμό λογαριασμό που τηρούσαν σε μια ρωσική πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης ένα μήνυμα, με το οποίο εξέφραζαν την αφοσίωσή τους στους πελάτες τους ανεξαρτήτως του φύλου, της ταυτότητας φύλου ή του σεξουαλικού τους προσανατολισμού. Μια ομοφοβική ομάδα, που χαρακτηρίζεται ως «κοινότητα που αγωνίζεται για τις διακρίσεις», ανάρτησε μια δημοσίευση, όπου γινόταν αναφορά στην προηγούμενη δημοσίευση των προσφευγόντων, με τίτλο «Δύο ανοιχτά ομοφυλόφιλοι παντρεμένοι άνδρες είναι ιδιοκτήτες καταστημάτων επιτραπέζιων παιχνιδιών». Η δημοσίευση περιείχε τα ονόματα των προσφευγόντων, τη φωτογραφία του ενός και τη διεύθυνση των καταστημάτων τους. Η εν λόγω ανάρτηση αναδημοσιεύτηκε από έναν περιβόητο Ρώσο ακτιβιστή που αυτοπροσδιορίζεται ως «πολέμιος των ομοφυλοφίλων» και ως «υπερασπιστής των παραδοσιακών αξιών», ο οποίος καλούσε τους υποστηρικτές του να αφήσουν «σωστά σχόλια κάτω από τη δημοσίευση των δύο σεξουαλικά διεστραμμένων, που τολμούσαν να προωθήσουν την κοινωνική ισότητα μεταξύ ομοφυλοφίλων και υγιών ανθρώπων».

Ο πρώτος προσφεύγων υπέβαλε μήνυση, με την οποία ζήτησε τη διεξαγωγή έρευνας για την παράνομη διάδοση

των προσωπικών του δεδομένων χωρίς τη συγκατάθεσή του. Έκρινε ότι το περιεχόμενο της επίμαχης ανάρτησης και ο σχολιασμός είχαν προσβλητικό χαρακτήρα, υποκινούσαν εχθρότητα και μίσος κατά της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας και ενθάρρυναν εξτρεμιστικές ενέργειες.

Για αρκετούς μήνες, ο προσφεύγων και ο δικηγόρος του επιχειρούσαν να πληροφορηθούν για τα αποτελέσματα της μήνυσης και της έρευνας σχετικά με αυτήν, αλλά η εισαγγελία αρνήθηκε να παράσχει πληροφορίες. Η εισαγγελία αντέτεινε ότι είχαν αποσταλεί δύο επιστολές στον πρώτο προσφεύγοντα, μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, με τις οποίες του ζητούνταν περαιτέρω στοιχεία. Μετά από διάφορες προσπάθειες του προσφεύγοντα να αμφισβητηθεί η νομιμότητα των ενεργειών της εισαγγελίας, τελικά η υπόθεση τέθηκε στο αρχείο χωρίς την άσκηση ποινικής δίωξης. Τον Νοέμβριο του 2023, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ρωσικής Ομοσπονδίας ανακήρυξε το «Παγκόσμιο Κίνημα ΛΟΑΤΚΙ» ως εξτρεμιστική οργάνωση, απαγορεύοντας τη δραστηριότητά του στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

Ο τρίτος προσφεύγων είναι παντρεμένος ομοφυλόφιλος, ο γάμος του οποίου είναι κατοχυρωμένος στις ΗΠΑ. Ως δικηγόρος, έχει συνεργαστεί με διάφορες οργανώσεις για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρέχοντας νομική βοήθεια σε υποθέσεις υψηλού προφίλ που σχετίζονται με εγκλήματα μίσους κατά ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Για τον λόγο αυτό, το όνομά του εμφανιζόταν συχνά στα ΜΜΕ και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Τον Μάιο του 2020, σε σελίδα μιας ομάδας με την επωνυμία «Κατά της προπαγάνδας ΛΟΑΤΚΙ», αναρτήθηκε σχόλιο που περιείχε τα προσωπικά στοιχεία διαφόρων ακτιβιστών για τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ, δικηγόρων και επικεφαλής πρωτοβουλιών για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο κατάλογος αυτός έφερε τον τίτλο: «Κατάλογος διευθύνσεων ΛΟΑΤΚΙ ακτιβιστών, παιδόφιλων και άλλων ΛΟΑΤΚΙ διεστραμμένων». Στα σχόλια αναγράφονταν το όνομα, το επώνυμο και το πατρώνυμο του τρίτου προσφεύγοντα, καθώς και η διεύθυνσή του.

Ο προσφεύγων υπέβαλε και ο ίδιος μήνυση, ζητώντας τη διεξαγωγή έρευνας για την παράνομη διάδοση των προσωπικών του στοιχείων χωρίς τη συγκατάθεσή του. Υποστήριξε ότι η δημοσίευση των προσωπικών του στοιχείων στο πλαίσιο της παροχής βοήθειας στα ΛΟΑΤΚΙ άτομα αποσκοπούσε στην εξώθησή του σε εγκατάλειψη της επαγγελματικής του δραστηριότητας στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Δεν ασκήθηκε ποινική δίωξη, με την αιτιολογία ότι δεν παραβιάστηκε η προσωπική ζωή του προσφεύγοντα. Το 2022, ο προσφεύγων και ο σύζυγός του εγκατέλειψαν τη Ρωσία και ζουν σε ευρωπαϊκή χώρα ως πρόσφυγες.

Το Δικαστήριο, καταρχάς, παρατηρεί ότι τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης έλαβαν χώρα πριν από τις 16 Σεπτεμβρίου 2022, ημερομηνία κατά την οποία η Ρωσική

Ομοσπονδία έπαψε να είναι μέλος της Σύμβασης. Συνεπώς, έχει δικαιοδοσία να εξετάσει τις παρούσες προσφυγές. Η μη συμμετοχή της εναγόμενης Κυβέρνησης στη διαδικασία δεν εμποδίζει το Δικαστήριο να εξετάσει προσφυγές επί των οποίων έχει δικαιοδοσία.

Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν παραβίαση του άρθρου 8, αυτοτελώς και σε συνδυασμό με το άρθρο 14, καθώς οι εθνικές αρχές δεν εκπλήρωσαν την απορρέουσα από το άρθρο 8 υποχρέωσή τους να διασφαλίσουν τον πραγματικό σεβασμό της ιδιωτικής τους ζωής. Κατήγγειλαν, περαιτέρω, παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης.

Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι η δημοσιοποίηση, χωρίς τη συγκατάθεσή τους, πληροφοριών σχετικά με την ιδιωτική τους ζωή και ιδίως τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, σε σελίδες ομοφοβικών λογαριασμών, δημοσίων και ιδιωτικών, τους εξέθεσε σε αυξημένο κίνδυνο παρενόχλησης και τους ανάγκασε να φοβούνται για τη ζωή και την υγεία τους, την ασφάλεια των συγγενών και των υπαλλήλων τους και για τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες. Οι εθνικές αρχές όφειλαν να τους προστατεύσουν με τη διεξαγωγή ερευνών για τα γεγονότα, έχοντας υπόψη ιδιαίτερος την ομοφοβική φύση των ενεργειών των δραστών. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι οι επιφανειακές έρευνες των αρχών και η άρνησή τους να ασκηθεί ποινική δίωξη οφείλονταν στην ιδιαίτερη στάση τους απέναντι στη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα και στα προβλήματά της. Σχετικά με αυτό, έκαναν αναφορά στην απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 2023 του Ανωτάτου Δικαστηρίου, η οποία χαρακτήριζε το διεθνές κίνημα των ΛΟΑΤΚΙ ως εξτρεμιστικό και απαγόρευε τον ακτιβισμό υπέρ των ΛΟΑΤΚΙ.

Το Δικαστήριο θεωρεί ότι το καθήκον των αρχών να προστατεύουν την ιδιωτική ζωή των προσφευγόντων, αντιμετωπίζοντας καταλλήλως περιστατικά δημοσίευσης των προσωπικών τους δεδομένων από τρίτους με ομοφοβικά κίνητρα και διερευνώντας τυχόν κίνητρα διάκρισης πίσω από τα περιστατικά αυτά μπορεί να αποτελεί μέρος των απορρεουσών από το άρθρο 8 υποχρεώσεων του Κράτους, αλλά μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως μέρος των υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 14 της Σύμβασης, για τη διασφάλιση των θεμελιωδών αξιών που προστατεύονται χωρίς διακρίσεις από το άρθρο 8. Το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη την ομοφοβική φύση των δημοσίων ομάδων και σελίδων όπου δημοσιεύθηκαν τα προσωπικά δεδομένα των προσφευγόντων, τη γενική αντιμετώπιση της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας στη Ρωσία και τις καταγγελίες των προσφευγόντων περί αδιαφορίας των αρχών, κρίνει ότι είναι πλέον κατάλληλο να εξετάσει τις προσφυγές υπό το πρίσμα του άρθρου 14, σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Σύμφωνα με τις γενικές αρχές, που έχουν θεσπιστεί υπό το πρίσμα του άρθρου 14 της Σύμβασης και έχουν επα-

ναληφθεί στην υπόθεση *Molla Sali κατά Ελλάδας*¹⁵, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι, όπως και οι διακρίσεις λόγω φύλου, έτσι και οι διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού απαιτούν «ιδιαιτέρως πειστικούς και σοβαρούς λόγους» για την αιτιολόγησή τους. Όπου μια διαφοροποίηση στη συμπεριφορά βασίζεται στο φύλο ή στον σεξουαλικό προσανατολισμό, το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του Κράτους είναι στενό. Ο σκοπός του εν λόγω περιθωρίου διαφοροποιείται ανάλογα με τις περιστάσεις, το αντικείμενο και το ιστορικό. Διαφοροποιήσεις λόγω αποκλειστικά του σεξουαλικού προσανατολισμού δεν είναι αποδεκτές από τη Σύμβαση¹⁶.

Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως κρίνει ότι το άρθρο 14 της Σύμβασης λειτουργεί συμπληρωματικά προς τις άλλες ουσιώδεις διατάξεις της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της. Δεν έχει ανεξάρτητη λειτουργία, καθώς παράγει αποτελέσματα αποκλειστικά σε σχέση με την «απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών» που διασφαλίζονται με αυτήν. Παρόλο που η εφαρμογή του άρθρου 14 δεν προϋποθέτει παραβίαση αυτών των διατάξεων – και ως προς αυτό είναι αυτόνομο – δεν υπάρχει περιθώριο εφαρμογής του παρά μόνο εάν τα επίμαχα γεγονότα εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής μίας ή περισσότερων από αυτές.

Η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης είναι ευρεία, χωρίς να υπόκειται σε εξαντλητικό ορισμό. Καλύπτει τη σωματική και ψυχολογική ακεραιότητα του ατόμου και, συνεπώς, συμπεριλαμβάνει πολλαπλές πτυχές σχετικά με την προσωπική ταυτότητα, όπως το όνομα, την εικόνα και τα προσωπικά δεδομένα, συμπεριλαμβανομένης της ταυτότητας φύλου, της σεξουαλικής ζωής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της αστικής κατάστασης κ.λπ. Καλύπτει προσωπικές πληροφορίες που τα άτομα μπορούν ευλόγως να αναμένουν ότι δεν θα δημοσιοποιηθούν χωρίς τη συγκατάθεσή τους¹⁷.

Το Δικαστήριο περαιτέρω κάνει αναφορά στις γενικές αρχές που έχουν αναπτυχθεί από τη νομολογία του σχετικά με τις θετικές υποχρεώσεις του Κράτους που σχετίζονται με τον πραγματικό σεβασμό για την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή υπό το πρίσμα του άρθρου 8, οι οποίες μπορεί να συνεπάγονται την υιοθέτηση μέτρων ακόμη και στον τομέα των ιδιωτικών σχέσεων. Εναπόκειται στις αρμόδιες εθνικές αρχές να αποφασίσουν για τα πλέον κατάλληλα μέσα για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης προς το άρθρο 8 σε τέτοιες υποθέσεις, με το καθήκον του Δικαστηρίου να περιορίζεται στην εξέταση, υπό το πρίσμα της Σύμ-

βασης, των αποφάσεων που οι αρχές αυτές έλαβαν κατά την άσκηση της διακριτικής τους ευχέρειας¹⁸.

Υπό τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο κρίνει ότι είναι σαφές πως η χωρίς συγκατάθεση δημοσιοποίηση από τρίτους των προσωπικών δεδομένων των προσφευγόντων, συμπεριλαμβανομένων των ονομάτων τους, του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, του γεγονότος ότι τελούσαν σε ομόφυλο γάμο και των φωτογραφιών, σε πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης εμπίπτει στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης. Επομένως, στις περιστάσεις της υπόθεσης έχει εφαρμογή το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η εθνική νομοθεσία προέβλεπε ένδικο μέσο κατά της παράνομης δημοσιοποίησης πληροφοριών που αφορούν την ιδιωτική ζωή ατόμου χωρίς συγκατάθεση, στο οποίο οι προσφεύγοντες είχαν πρόσβαση. Η εθνική νομοθεσία προέβλεπε, επίσης, ως επιβαρυντική περίπτωση ενός εγκλήματος την επίδειξη εχθρότητας και μίσους προς μια κοινωνική ομάδα. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι τα προσωπικά στοιχεία των προσφευγόντων, συμπεριλαμβανομένων πληροφοριών σχετικά με τον σεξουαλικό προσανατολισμό τους, διαχύθηκαν σε δημόσιες ομοφοβικές ομάδες και προσωπικούς λογαριασμούς που στόχευαν στον εκφοβισμό των ακτιβιστών υπέρ των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ και στην ενθάρρυνση της μη ανοχής, του μίσους και της βίας κατά των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Σημειώνει, περαιτέρω, ότι, όταν υπέβαλε τη μήνυση ο πρώτος προσφεύγων, υπέδειξε σαφώς ότι το περιεχόμενο της δημοσίευσης και τα σχόλια ήταν προσβλητικά και υποκινούσαν εχθρότητα και μίσος προς την κοινωνική ομάδα των ΛΟΑΤΚΙ, καθώς και ότι ενθάρρυναν εξτρεμιστικές ενέργειες. Επιπλέον, εξέφρασε τον φόβο ότι είτε ο ίδιος είτε η οικογένειά του θα μπορούσαν να είναι θύματα εγκλήματος μίσους εξαιτίας των πληροφοριών σχετικά με την ιδιωτική του ζωή, που δημοσιεύθηκαν χωρίς τη συγκατάθεσή του. Ο τρίτος προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι η δημοσιοποίηση των προσωπικών του δεδομένων, στο πλαίσιο της συνδρομής του προς τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα, τού άσκησε πίεση με σκοπό τον εξαναγκασμό του να παραιτηθεί από τις επαγγελματικές του δραστηριότητες, ως δικηγόρος που προστατεύει τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων.

Υπό αυτές τις περιστάσεις, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι εθνικές αρχές αντιμετώπισαν εκ πρώτης όψεως ενδείξεις ότι η προαναφερόμενη δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων των προσφευγόντων χωρίς τη συγκατάθεσή τους, συμπεριλαμβανομένων πληροφοριών σχετικά με τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, οφειλόταν σε διακρίσεις κατά της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Αυτό

15. Βλ. Προσφυγή No 20452/14, απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2018 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 133-137.

16. Βλ. ΕΔΔΑ *Beizaras και Levickas κατά Λιθουανίας* (Προσφυγή No 41288/15), απόφαση της 14ης Ιανουαρίου 2020, παρ. 114.

17. Βλ. ΕΔΔΑ *Axel Springer AG κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 39954/08), απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 2012, παρ. 83.

18. Βλ. ΕΔΔΑ *Alkonić κατά Μαυροβουνίου* (Προσφυγή No 66895/10), απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2017, παρ. 67.

απαιτούσε τη διεξαγωγή μιας αποτελεσματικής έρευνας ικανής να αναδείξει το ομοφοβικό κίνητρο της παραβίασης της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων και, εάν απαιτείται, να επιβάλει κυρώσεις στους υπευθύνους. Το Δικαστήριο, συνεπώς, θα εξετάσει εάν οι ρωσικές αρχές, κατά τον χειρισμό των υποθέσεων των προσφευγόντων, συμμορφώθηκαν προς τις θετικές τους υποχρεώσεις, που απορρέουν από το άρθρο 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Καταρχάς, σημειώνει ότι το ανακριτικό σώμα αρχικά αρνήθηκε να εξετάσει τις μηνύσεις των προσφευγόντων και ότι οι προσφεύγοντες χρειάστηκε να προσφύγουν κατά αυτής της αδράνειας πολλές φορές ενώπιον των δικαστηρίων. Ειδικότερα, μετά από την υποβολή των μηνύσεων διαπιστώθηκε ότι η Ανακριτική Επιτροπή διέπραξε σοβαρές παραβιάσεις της ποινικής διαδικασίας με τον τρόπο που έλαβε, καταχώρισε και εξέτασε τις μηνύσεις, γεγονός που οδήγησε στην παραβίαση των εύλογων προθεσμιών για την εξέταση των μηνύσεων αυτών. Ως αποτέλεσμα, η εξέταση των μηνύσεων που υποβλήθηκαν τον Μάιο του 2020 ξεκίνησε μόλις τον Φεβρουάριο και τον Σεπτέμβριο του 2021.

Μόλις άρχισε η ανάκριση, οι ανακριτές δεν προέβησαν στα προφανή ανακριτικά βήματα, που είναι απαραίτητα για τη διασφάλιση των αποδεικτικών στοιχείων σχετικά με τα γεγονότα, όπως η εξέταση των προσφευγόντων, η ταυτοποίηση και η ανάκριση των δραστών και η αποστολή κλήσεων προς τον σκοπό αυτό στην εν λόγω υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης. Η πρώτη άρνηση άσκησης ποινικής δίωξης στην υπόθεση του πρώτου και του δεύτερου προσφεύγοντα έλαβε χώρα, χωρίς τη λήψη ούτε ενός ανακριτικού μέτρου. Μετά από την ακύρωση της απόφασης (άρνησης) ως πρώιμης και παράνομης και τριών ερευνών που διεξήχθησαν από τον Μάιο έως τον Οκτώβριο του 2021, που περιλάμβαναν καταθέσεις των προσφευγόντων, ο ανακριτής αποφάσισε εκ νέου να θέσει τις μηνύσεις στο αρχείο. Το Δικαστήριο σημειώνει με ιδιαίτερη ανησυχία ότι, κατά τη διάρκεια αυτών των νέων ερευνών, ο ανακριτής υπέβαλε αιτήματα με σκοπό να πληροφορηθεί εάν ο πρώτος και ο δεύτερος προσφεύγων ήταν υπό την επίβλεψη ψυχιάτρου ή ναρκολόγου¹⁹. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να διαπιστώσει πώς, ελλείψει οποιασδήποτε αιτιολογίας από τις εθνικές αρχές, το μέτρο αυτό θα μπορούσε να δικαιολογηθεί σε σχέση με την έρευνα των καταγγελιών των προσφευγόντων, ότι τα προσωπικά τους δεδομένα είχαν δημοσιοποιηθεί παράνομα. Πριν να εκδώσει την τελευταία απορριπτική του απόφαση, ο ανακριτής απέστειλε προς την επίμαχη πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης αίτημα να πληροφορηθεί

για τα προσωπικά στοιχεία και τα στοιχεία εγγραφής του χρήστη του δικτύου που δημοσιοποίησε τη φωτογραφία του κ. Bazhenov, ωστόσο προχώρησε και εξέδωσε απόφαση απορριπτική για την άσκηση ποινικής δίωξης προτού λάβει απάντηση στο αίτημά του. Η έρευνα αναφορικά με τη μήνυση του τρίτου προσφεύγοντα έτυχε του ίδιου χειρισμού: η απόφαση απόρριψης άσκησης ποινικής δίωξης λήφθηκε από τον ανακριτή μετά από την κατάθεση του προσφεύγοντα και μόνο. Παρόλο που εστάλησαν δύο αιτήματα στην επίμαχη πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης για τη διαβίβαση των προσωπικών στοιχείων του χρήστη με τα στοιχεία «Maksim Ivanen», ο ανακριτής εξέδωσε απόφαση μη άσκησης ποινικής δίωξης προτού λάβει οποιαδήποτε απάντηση. Σε κανένα σημείο των διαδικασιών ο ανακριτής δεν έλαβε υπόψη του το ομοφοβικό κίνητρο της παραβίασης της προσωπικής ζωής των προσφευγόντων, παρόλα τα σχετικά προς τούτο επιχειρήματα των προσφευγόντων.

Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι έχει διαπιστώσει στο παρελθόν ότι οι σεξουαλικές μειονότητες και οι μειονότητες φύλου χρήζουν ειδικής προστασίας από τη ρητορική μίσους και διακρίσεων εξαιτίας της περιθωριοποίησης και της θυματοποίησης που έχουν ιστορικά υποστεί και εξακολουθούν να υφίστανται. Η ρωσική κοινότητα ΛΟΑΤΚΙ μπορεί να θεωρηθεί ως μια ιδιαίτερος ευάλωτη ομάδα που χρειάζεται υψηλή προστασία από στιγματικές δηλώσεις²⁰.

Εν όψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι οι αρχές απέτυχαν να εκπληρώσουν τις θετικές τους υποχρεώσεις να ανταποκριθούν επαρκώς στη μη συναινετική δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων των προσφευγόντων και των πληροφοριών σχετικά με τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό από ιδιώτες και να ερευνήσουν αποτελεσματικά εάν η δημοσιοποίηση των επίμαχων δεδομένων είχε ως κίνητρο ομοφοβικές συμπεριφορές. Παρέβλεψαν την ευαλωτότητα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας στη Ρωσία και την ανάγκη ειδικής προστασίας. Συνεπώς, το Δικαστήριο κρίνει ότι αποδείχθηκε ότι οι προσφεύγοντες υπέστησαν διακριτική μεταχείριση εξαιτίας του σεξουαλικού τους προσανατολισμού.

Παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίδασκε το ποσό των 7.000 ευρώ σε κάθε προσφεύγοντα για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστησαν.

Υπόθεση Caldara και λοιποί κατά Πολωνίας (Προσφυγή Νο 6142/16), απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 2025

19. Η ναρκολογία είναι υποειδικότητα της ψυχιατρικής, που ασχολείται με την πρόληψη, τη διάγνωση, τη φροντίδα και την ανάρρωση των εξαρτώμενων από ναρκωτικά ατόμων.

20. Βλ. ΕΔΔΑ *Nepomnyashchiy και λοιποί κατά Ρωσίας* (Προσφυγές Νος 39954/09 και 3465/17), απόφαση της 30ής Μαΐου 2023.

εντολές κατεδάφισης οικισμού Ρομά – μη συμμετοχή στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων – διαδικαστικές εγγυήσεις

Οι προσφεύγοντες, Ρουμάνοι υπήκοοι και καταγωγής Ρομά, είναι πέντε οικογένειες που, κατά την επίδικη περίοδο, αποτελούνταν από εννέα ενηλίκους και επτά παιδιά. Το ανήλικο τέκνο του πρώτου προσφεύγοντα, η κόρη του η Ρ., βρισκόταν υπό την επίβλεψη των κοινωνικών υπηρεσιών μέριμνας παιδιών και οι διαδικασίες αναδοχής ήταν εν εξελίξει, με τους γονείς να διατηρούν δικαίωμα επικοινωνίας.

Κάποια απροσδιόριστη ημερομηνία, οι προσφεύγοντες κατέλαβαν ένα οικόπεδο που ανήκε στον Δήμο και όπου απαγορευόταν η οικοδόμηση. Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι εξαρχής οι προσφεύγοντες ενημερώθηκαν ότι η παραμονή τους εκεί ήταν παράνομη και τους ζητήθηκε να φύγουν.

Τον Μάιο του 2013 εκδόθηκαν εντολές έξωσης, με τις οποίες ζητήθηκε από 13 άτομα να εγκαταλείψουν τον χώρο και να τον καθαρίσουν εντός δεκατεσσάρων ημερών. Κάποιοι από τους προσφεύγοντες υπέγραψαν την εντολή έξωσης, η οποία περιείχε και ειδοποίηση ότι, σε περίπτωση που οι καταληψίες δεν συμμορφώνονταν προς την εντολή, θα αντιμετωπίζαν αστικές και ποινικές κυρώσεις. Οι προσφεύγοντες δεν συμμορφώθηκαν προς την εν λόγω εντολή.

Οι κατασκευές ήταν από ξύλο, ανακυκλωμένα πλαστικά και υφάσματα και ο κίνδυνος φωτιάς ήταν μεγάλος, καθώς στα παραπήγματα χρησιμοποιούσαν σόμπες. Οι εντολές κατεδάφισης βασίστηκαν στο παράνομο της κατασκευής, στη μη συμμόρφωση προς τους κανόνες ασφαλείας, καθώς υπήρχε κίνδυνος πυρκαγιάς, ήταν ασταθείς κατασκευές, και δεν υπήρχε αποχετευτικό δίκτυο. Κοινοποιήθηκαν στον Δήμο, ως τον νόμιμο ιδιοκτήτη της έκτασης, ο οποίος και κατέστη διάδικος στις διάφορες διαδικασίες. Μετά από την επιβολή προστίμων για μη συμμόρφωση προς την εντολή κατεδάφισης των κατασκευών, ο Δήμος στη συνέχεια προχώρησε στην κατεδάφιση.

Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι δεν ήταν ενήμεροι για την κατεδάφιση και ότι δεν ήταν παρόντες όταν αυτή έλαβε χώρα. Ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων υποβλήθηκαν δύο γραπτές καταθέσεις από έναν εργαζόμενο μιας ΜΚΟ, ο οποίος ήταν παρών στην κατεδάφιση και ο οποίος δήλωσε ότι οι προσφεύγοντες βίωσαν εμφανώς ανησυχία, στεναχώρια και αδυναμία όταν αγνοήθηκαν από αυτούς που έκαναν την κατεδάφιση και οι οποίοι δεν τους επέτρεψαν να πάρουν τα υπάρχοντά τους.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι η κατάσταση των προσφευγόντων επιτηρούνταν από τις κοινωνικές υπηρεσίες, που τους προσέφεραν εναλλακτική διαμονή σε καταφύγια του Δήμου, στα οποία αρνήθηκαν οι προσφεύγοντες να μεταφερθούν. Ισχυρίστηκε, επίσης, ότι οι

κοινωνικοί λειτουργοί επιχείρησαν να εγγράψουν τους προσφεύγοντες στο ταμείο ανεργίας και σε μαθήματα πολωνικής γλώσσας και ότι οι τελευταίοι αρνήθηκαν, ενώ δέχθηκαν μόνο επιδόματα.

Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι, μετά από την κατεδάφιση, ζούσαν στον δρόμο, υπό επισφαλείς συνθήκες. Μια προσφεύγουσα με την οικογένειά της μεταφέρθηκε σε έναν άλλο καταυλισμό, όπου δύο από τα παιδιά της γράφτηκαν στο σχολείο, ενώ δύο άλλοι προσφεύγοντες μετακόμισαν σε έναν μη κερδοσκοπικό οργανισμό, όπου λάμβαναν επιδόματα και βοήθεια από την κοινωνική υπηρεσία.

Με την Οδηγία CM/Rec (2017) προς τα κράτη μέλη σχετικά με τη βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τους Ρομά και τους σκηνίτες στην Ευρώπη, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης αναγνωρίζει ότι οι Ρομά αντιμετωπίζουν ευρύ και διαρκή ρατσισμό (αντιτσιγγανισμό), που επιφέρει – μεταξύ άλλων – εκτεταμένες διακρίσεις και άλλες παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί εμπόδια στην πρόσβασή τους στη δικαιοσύνη. Επισημαίνει, επίσης, ότι άτομα από κοινότητες που αντιμετωπίζουν μειονεκτήματα, όπως οι Ρομά, είναι πιο ευάλωτα σε βία, διακρίσεις και αποκλεισμό κατά παράβαση των δικαιωμάτων τους και, συνεπώς, είναι σημαντικό να ληφθούν όλα τα αναγκαία μέτρα για την εξάλειψη των διακρίσεων στις νομικές διαδικασίες, ιδιαίτερα του ρατσισμού κατά των Ρομά. Επισημαίνει, τέλος, ότι η θέσπιση κατάλληλων συστημάτων νομικής βοήθειας θα συμβάλει στην επίτευξη του στόχου αυτού.

Η Επιτροπή Υπουργών συνιστά στις κυβερνήσεις των κρατών μελών, με επιφύλαξη των συνταγματικών τους πλαισίων και -όπου ενδείκνυται- των εθνικών, περιφερειακών και τοπικών τους συνθηκών, να διευκολύνουν την ισότιμη πρόσβαση στα δικαστήρια και να διασφαλίσουν την αποτελεσματικότητα των ενδίκων μέσων για τους Ρομά, επιτρέποντας, μεταξύ άλλων σε οργανισμούς όπως ενώσεις (αλλά όχι ιδρύματα), σε φορείς προώθησης της ίσης μεταχείρισης και σε άλλες νομικές οντότητες που διαθέτουν -σύμφωνα με κριτήρια που θεσπίζει η εθνική νομοθεσία- έννομο συμφέρον για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων, να ενεργούν είτε εκ μέρους είτε προς υποστήριξη των Ρομά και με τη συγκατάθεσή τους σε οποιαδήποτε δικαστική και/ή διοικητική διαδικασία σχετική με την εφαρμογή αντιρατσιστικών διατάξεων ή να παρεμβαίνουν σε τέτοιες διαδικασίες και να εξετάζουν τη δυνατότητα να επιτρέπεται σε τέτοιους οργανισμούς να υποβάλλουν καταγγελίες για λογαριασμό των Ρομά, υπό την προϋπόθεση της τήρησης των εθνικών δικονομικών κανόνων σχετικών με την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση ενώπιον των δικαστηρίων.

Η Επιτροπή που επιβλέπει την εφαρμογή της Σύμβασης-

Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων²¹ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας²², σε εκθέσεις τους έχουν εκφράσει την ανησυχία τους για την έξωση των Ρομά από τους εν λόγω καταυλισμούς στην Πολωνία.

Οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι η κατεδάφιση των καταυλισμών τους, που έλαβε χώρα το 2015, παραβίασε τα άρθρα 3 και 8 της Σύμβασης αυτοτελώς αλλά και σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης. Ειδικότερα, οι προσφεύγοντες διαμαρτυρήθηκαν ότι οι αρχές δεν τους παρείχαν μια επαρκή εναλλακτική λύση στέγασης που να σέβεται τον τρόπο ζωής τους, τις οικογένειές τους και τους δεσμούς με τους γείτονες και που να εξισορροπεί την ανισότητα της περιθωριοποιημένης ομάδας.

Το Δικαστήριο επισημαίνει εξαρχής ότι η υπό κρίση υπόθεση αφορά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων της εντολής κατεδάφισης, τα μέτρα των αρχών που οδήγησαν στην κατεδάφιση και τον τρόπο που η κατεδάφιση των παράνομων κατασκευών διεξήχθη. Καθώς καθορίζει τον χαρακτηρισμό που θα δοθεί από τον νόμο στα γεγονότα²³, το Δικαστήριο αποφάσισε ότι τα ανωτέρω στοιχεία της υπόθεσης θα πρέπει να εξεταστούν σωρευτικά βάσει του άρθρου 8 αυτοτελώς και σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι οι προσφεύγοντες δεν μπορούν να επικαλεστούν την ιδιότητα του θύματος, κατά την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης, επειδή δεν είχαν νόμιμο τίτλο ιδιοκτησίας του οικοπέδου που κατέλαβαν παρανόμως. Επικαλέστηκε, επίσης, ότι δεν εξάντλησαν τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Επιχειρηματολόγησε ότι οι δεσμοί που οι προσφεύγοντες ενδεχομένως είχαν με τον καταυλισμό ήταν προσωρινοί και δεν αρκούσαν ώστε αυτός να χαρακτηριστεί ως «κατοικία», κατά την έννοια της Σύμβασης. Εξάλλου, κατά την εναγόμενη Κυβέρνηση, οι προσφεύγοντες είχαν τη μόνιμη κατοικία

τους στη Ρουμανία και ο εν λόγω καταυλισμός τους ήταν παράνομος και ετοιμόρροπος. Κατά την άποψή της, το άρθρο 8 και το άρθρο 14 δεν τυγχάνουν εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση.

Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ότι κατέχουν το επίμαχο οικόπεδο από τον Νοέμβριο του 2009 και, παρόλο που δεν διαθέτουν νόμιμο τίτλο ιδιοκτησίας, θεωρούνται ως «επενδυτές» κατά την εθνική νομοθεσία. Για τον λόγο αυτό, θα πρέπει να θεωρηθούν και ως θύματα παραβίασης, καθότι τα σπίτια τους κατεδαφίστηκαν χωρίς προγενέστερη ειδοποίηση και χωρίς να μπορούν να συμμετάσχουν στις διοικητικές διαδικασίες που οδήγησαν στην κατεδάφιση.

Το Δικαστήριο έχει ορίσει γενικά ως «κατοικία» το μέρος, το φυσικά καθορισμένο μέρος, όπου αναπτύσσεται η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή²⁴. Η έννοια αυτή δεν περιορίζεται σε εγκαταστάσεις που έχουν νομίμως καταληφθεί ή κατασκευαστεί. Έχει αυτόνομο χαρακτήρα που δεν εξαρτάται από τον ορισμό που παρέχεται από την εθνική νομοθεσία²⁵. Το κατά πόσον ένας συγκεκριμένος χώρος αποτελεί «κατοικία» που προστατεύεται από το άρθρο 8 εξαρτάται από τα πραγματικά περιστατικά, κυρίως από την ύπαρξη επαρκών και συνεχών δεσμών με έναν συγκεκριμένο τόπο²⁶. Κατά το Δικαστήριο, το σημαντικό είναι να αξιολογηθεί η μακρά και συνεχής κατοχή του χώρου από τους προσφεύγοντες.

Για παράδειγμα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί σε υποθέσεις ότι προσφεύγοντες διατηρούσαν επαρκώς στενούς και διαρκείς δεσμούς με το μέρος που κατείχαν για περίοδο περίπου ενός έτους²⁷, τεσσάρων ετών²⁸, πέντε μέχρι τριάντα ετών ή για πολλές δεκαετίες²⁹. Δεν αποδίδει σημασία σε τεχνικές πτυχές των επίμαχων κατοικιών – εάν είναι τροχόσπιτα, καμπίνες, μπανγκαλόου, αυτοσχέδια σπίτια ή

21. Αυτή η Επιτροπή παρακολουθεί την εφαρμογή της Σύμβασης-Πλαίσιο από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και υποβάλλει εκθέσεις για την πρόοδο. Εξετάζει εκθέσεις που υποβάλλονται από τα κράτη σχετικά με τα μέτρα που λαμβάνονται για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων και παρέχει συμβουλές και συστάσεις για τη βελτίωση της προστασίας των μειονοτήτων.

22. Ανεξάρτητος φορέας ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης, αρμόδιος για την παρακολούθηση ζητημάτων όπως, μεταξύ άλλων, η καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φυλής, εθνικής καταγωγής, χρώματος, ιθαγένειας, της ξενοφοβίας και της μισαλλοδοξίας, ο οποίος συντάσσει εκθέσεις και εκδίδει συστάσεις προς τα κράτη μέλη.

23. Βλ. ΕΔΔΑ *Radomilja και λοιποί κατά Κροατίας* (Προσφυγές Nos 37685/10 και 22768/12), απόφαση της 20ής Μαρτίου 2018, παρ. 114 και 126, ΕΔΔΑ *Paketova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγές Nos 17808/19 και 36972/19), απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 2022, παρ. 107.

24. Βλ. ΕΔΔΑ *Giacomelli κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 59909/00), απόφαση της 2ας Νοεμβρίου 2006, παρ. 76.

25. Βλ. ΕΔΔΑ *Yordanova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 25446/06), απόφαση της 24ης Απριλίου 2012, παρ. 103, ΕΔΔΑ *Yevgeniy Zakharov κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 66610/10), απόφαση της 14ης Μαρτίου 2017, παρ. 30, ΕΔΔΑ *Ahmadova κατά Αζερμπαϊτζάν* (Προσφυγή No 9437/12), απόφαση της 18ης Νοεμβρίου 2021, παρ. 41.

26. Βλ. ΕΔΔΑ *Buckle κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 220348/92), απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 1996, παρ. 52-54, ΕΔΔΑ *Winterstein και λοιποί κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 27013/07), απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2013, παρ. 141.

27. Βλ. ΕΔΔΑ *Simonova κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 30782/16), απόφαση της 11ης Απριλίου 2023, παρ. 31.

28. Βλ. ΕΔΔΑ *Faulkner και MacDonagh κατά Ιρλανδίας* (Προσφυγές Nos 30391/18 και 30416/18), απόφαση της 8ης Μαρτίου 2022, παρ. 91.

29. Βλ. ΕΔΔΑ *Brezec κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 7177/10), απόφαση της 18ης Ιουλίου 2013, παρ. 36.

διαμερίσματα. Επίσης, δεν είναι καθοριστικό στοιχείο ότι οι επίδικες κατοικίες δεν αντιστοιχούν στις επίσημα κατοχυρωμένες διευθύνσεις κατοικίας των προσφευγόντων ή ότι οι προσφεύγοντες είναι ιδιοκτήτες ακινήτων σε άλλη τοποθεσία³⁰.

Πέρα από την έννοια της «κατοικίας», το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, όπου η υπόθεση αφορά την έξωση προσφευγόντων ως τμήμα μιας μεγαλύτερης κοινότητας και όπου το μέτρο αυτό μπορεί να έχει συνέπειες στον τρόπο ζωής των προσφευγόντων και στους κοινωνικούς και οικογενειακούς τους δεσμούς, μπορεί να θεωρηθεί ότι η παρέμβαση θα επηρεάσει την «ιδιωτική και οικογενειακή ζωή» είτε πλέον του δικαιώματος σεβασμού της κατοικίας³¹ είτε στη θέση αυτού³².

Εξετάζοντας για πόσο καιρό οι προσφεύγοντες κατέλαβαν τον επίμαχο χώρο στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο κατέληξε ότι, παρόλο που τα μέρη δεν συμφωνούσαν για τον ακριβή χρόνο, οι προσφεύγοντες πρέπει να τον κατέλαβαν τουλάχιστον δύο χρόνια πριν από την κατεδάφιση του Ιουλίου 2015. Εξετάζοντας, περαιτέρω, εάν η παραμονή τους ήταν διαρκής, το Δικαστήριο δεν μπορεί να καταλήξει κατηγορηματικά ότι οι προσφεύγοντες είχαν δημιουργήσει επαρκείς και στενούς δεσμούς με τον επίμαχο χώρο, ώστε αυτός να θεωρηθεί ως «κατοικία» κατά την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Όμως, λαμβάνοντας υπόψη τον τρόπο ζωής των προσφευγόντων, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η παρούσα υπόθεση θέτει σε εφαρμογή το δικαίωμα των προσφευγόντων για σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής. Οι προσφεύγοντες, καταγωγής Ρομά, διατηρούν την εθνοτική και πολιτιστική τους ταυτότητα ακόμη και όταν δεν ζουν πια μια πλήρως νομαδική ζωή³³. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κατεδάφιση του χώρου όπου ζούσαν η κοινότητα και οι οικογένειες των προσφευγόντων είχε σοβαρές συνέπειες στον τρόπο ζωής τους και στους οικογενειακούς τους δεσμούς. Ειδικότερα, η κοινότητα διαλύθηκε επειδή κάποιοι μετακόμισαν σε άλλον χώρο όπου τους προσφέρθηκε στέγαση κοινωνικής πρόνοιας. Συνεπώς, το Δικαστήριο θα πρέπει να εξετάσει τις καταγγελίες των προσφευγόντων υπό το πρίσμα του δικαιώματός τους για σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής, σε συνδυασμό με το δικαίωμά τους να μην υφίσταται διακρίσεις κατά την απόλαυση του σεβασμού αυτού

σύμφωνα με το άρθρο 14 της Σύμβασης. Δέχθηκε, επομένως, ότι οι προσφεύγοντες μπορούν να επικαλούνται την ιδιότητα του θύματος παραβιάσεων των δικαιωμάτων τους κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης, αυτοτελώς και σε συνδυασμό με το άρθρο 14, λόγω της κατεδάφισης του παράνομου καταυλισμού τους το 2015.

Στη συνέχεια, εξέτασε την ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης περί μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων και σημείωσε ότι οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι δεν ήταν διάδικοι των εσωτερικών διαδικασιών, καθώς δεν είχαν ειδοποιηθεί ως μη νόμιμοι ιδιοκτήτες. Η εναγόμενη Κυβέρνηση επικαλέστηκε τη δυνατότητα των προσφευγόντων, κατά την εθνική νομοθεσία, να θέσουν σε επανεκκίνηση τη διοικητική διαδικασία και να πετύχουν την ακύρωση της διοικητικής απόφασης και, στη συνέχεια, να ζητήσουν αποζημίωση. Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του, η αίτηση για επανέναρχη της διαδικασίας δεν συνιστά, κατά κανόνα, ένα αποτελεσματικό ένδικο μέσο κατά την έννοια του άρθρου 35 παρ. 1 της Σύμβασης³⁴. Εξάλλου, η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν προσκόμισε νομολογία που να επιβεβαιώνει ότι οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να επικαλεστούν την άμεση εφαρμογή της Σύμβασης στην εσωτερική έννομη τάξη και να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων τους, που αναγνωρίζονται από τη Σύμβαση, και, ειδικότερα, να αναγνωρίσουν δικαστικά ότι η διοικητική απόφαση ήταν άκυρη ως μη συμμορφούμενη προς τη Σύμβαση. Η σχετική ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης, ως εκ τούτου, απορρίφθηκε.

Αναφορικά με το παράνομο της κατεδάφισης, καθώς δεν ήταν διάδικοι στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, οι προσφεύγοντες υπογράμμισαν ότι οι πολωνικές αρχές δεν αξιολόγησαν τον κίνδυνο να καταστούν άστεγοι. Επιπλέον, ισχυρίστηκαν ότι οι συνθήκες απόλυτης ανέχειας στις οποίες ζούσαν καθιστούσε αδύνατο για τους Ρομά ρουμανικής υπηκοότητας να συμμορφωθούν προς τα κριτήρια εισοδήματος της Πολωνίας και κοινωνικής ασφάλισης. Υφίσταντο διακρίσεις στην αγορά εργασίας και στέγασης. Τέλος, εν όψει των ανωτέρω, οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι η αιφνιδιαστική κατεδάφιση των καταλυμάτων τους και η καταστροφή της οικοσυσκευής τους ήταν μορφή διακριτικής μεταχείρισης και δίωξης.

Το παρεμβαίνον Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά περιέγραψε διάφορες μορφές διακρίσεων κατά των Ρομά, συμπεριλαμβανομένων των εκτεταμένων αναγκαστικών εξώσεων σε όλη την Ευρώπη, ως μια μορφή «αντισιγγανισμού» που έχει οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό της ομάδας και στη φτώχεια. Κατά την άποψη του Κέντρου, οι συνθήκες διαβίωσης των Ρομά θα πρέπει

30. Βλ. ΕΔΔΑ *Bagdonavicius και λοιποί κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 19841/06), απόφαση της 11ης Οκτωβρίου 2016, παρ. 89.

31. Βλ. ΕΔΔΑ *Yordanova και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, ό.π., και ΕΔΔΑ *Winterstein και λοιποί κατά Γαλλίας*, ό.π.

32. Βλ. ΕΔΔΑ *Hirtu και λοιποί κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 24720/13), απόφαση της 14ης Μαΐου 2020, παρ. 66.

33. Βλ. ΕΔΔΑ *Chapman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 27238/95), απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2001 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 73.

34. Βλ. ΕΔΔΑ *Sobczyk κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 73446/10), απόφαση της 25ης Αυγούστου 2015, παρ. 40.

να θεωρούνται ως άμεσο αποτέλεσμα μιας μακράς ιστορίας αποκλεισμού και όχι, όπως συχνά αντιμετωπίζεται, ως ένα στερεοτυπικό χαρακτηριστικό του τρόπου ζωής και της κουλτούρας των Ρομά που είναι ασυμβίβαστο με αυτό της πλειοψηφίας του πληθυσμού.

Εφαρμόζοντας τις γενικές αρχές που έχει καθορίσει με τη νομολογία του³⁵, το Δικαστήριο κρίνει ότι η κατεδάφιση του παράνομου καταυλισμού των προσφευγόντων αποτελεί παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής. Παρέμβαση που βασίζεται στην εθνική νομοθεσία και επιδιώκει ως νόμιμο σκοπό, αφενός, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης υπό την έννοια της διασφάλισης της συμμόρφωσης προς τον πολεοδομικό σχεδιασμό και της καταπολέμησης των παράνομων κατασκευών, και, αφετέρου, της προστασίας των δικαιωμάτων των άλλων υπό την έννοια της διασφάλισης της προσωπικής ασφάλειας όλων των παρευρισκόμενων στην επίμαχη περιοχή ή πλησίον αυτής.

Παραμένει να εξεταστεί εάν η εν λόγω παρέμβαση ήταν «απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία». Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι η απαίτηση αυτή εγείρει τόσο διαιδικαστικό όσο και ουσιαστικό ζήτημα. Όσον αφορά τη διαδικασία, οι εγγυήσεις που παρέχονται στο άτομο θα είναι ιδιαίτερες σημαντικές για να καθοριστεί εάν το εναγόμενο Κράτος παρέμεινε εντός του περιθωρίου διακριτικής του ευχέρειας κατά τον καθορισμό του ρυθμιστικού πλαισίου. Ειδικότερα, το Δικαστήριο πρέπει να εξετάσει εάν η διαδικασία λήψεως αποφάσεων που οδηγεί σε παρεμβατικά μέτρα ήταν δίκαιη και ικανή να προσφέρει τον δέοντα σεβασμό στα συμφέροντα που διασφαλίζονται για το άτομο από το άρθρο 8. Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ότι η ευάλωτη θέση στην οποία βρίσκονται οι Ρομά ως μειονότητα συνεπάγεται ότι πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες τους και στον διαφορετικό τρόπο ζωής τους, τόσο από το σχετικό ρυθμιστικό πλαίσιο όσο και από τη διαδικασία λήψεως αποφάσεων σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η παρούσα υπόθεση αφορά τη διαδικασία λήψεως αποφάσεων που οδήγησε στην έκδοση των αποφάσεων κατεδάφισης, τα μέτρα που λήφθηκαν από τις αρχές που οδήγησαν στην πραγματική κατεδάφιση, τον τρόπο με τον οποίο η ίδια η κατεδάφιση έλαβε χώρα και τις συνέπειες της κατεδάφισης για τους προσφεύγοντες.

Όσον αφορά τη διαδικασία λήψεως αποφάσεων, δεν αμφισβητείται ότι οι προσφεύγοντες δεν έλαβαν μέρος στις εθνικές διαδικασίες, δεν ενημερώθηκαν σχετικά με τις αποφάσεις που ελήφθησαν σχετικά με εκείνους και ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους κάνοντας χρήση των σχετικών ενδίκων μέσων.

Εάν οι προσφεύγοντες λάμβαναν μέρος στις εσωτερικές διαδικασίες, θα μπορούσαν τα διοικητικά δικαστήρια να διευκρινίσουν με σαφήνεια τους σκοπούς που επιδίωκαν οι εντολές κατεδάφισης, τα άτομα που επηρεάζονταν από τις εντολές αυτές και τα μέτρα που ελήφθησαν για τη διασφάλιση της αναλογικότητας του μέτρου. Όμως, καθώς οι προσφεύγοντες δεν κατέστησαν διάδικοι, δεν ήταν δυνατόν να γίνει αυτή η αξιολόγηση της αναλογικότητας του μέτρου από τα εθνικά δικαστήρια όπου οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να προβάλουν τα επιχειρήματά τους σχετικά με τον κίνδυνο να μείνουν άστεγοι και τις συνέπειες στην ιδιωτική και οικογενειακή τους ζωή.

Ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα στην παρούσα υπόθεση ήταν εάν οι αρχές μετρίασαν τις επιπτώσεις του μέτρου που διέταξαν. Το ερώτημα αυτό, με τη σειρά του, αφορά τόσο τον τρόπο με τον οποίο η κατεδάφιση σχεδιάστηκε και διεξήχθη όσο και τη δυνατότητα εκ των προτέρων μεταφοράς των προσφευγόντων.

Όσον αφορά τον σχεδιασμό της κατεδάφισης, το Δικαστήριο κρίνει ότι, εάν οι προσφεύγοντες είχαν συμμετάσχει στις σχετικές εσωτερικές διαδικασίες, θα είχαν τη δυνατότητα να διασφαλίσουν ότι η κατεδάφιση θα προγραμματιζόταν με τέτοιον τρόπο ώστε να έχουν εύλογο χρόνο να μαζέψουν τα υπάρχοντά τους και να μεταφερθούν κάπου αλλού. Θα σήμαινε επίσης ότι θα είχαν επισήμως και εγκαίρως ενημερωθεί για την ημερομηνία της κατεδάφισης. Αυτό πάλι θα τους έδινε την ευκαιρία να προετοιμαστούν, απομειώνοντας τις εντάσεις και περιορίζοντας τις υλικές απώλειες. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Δήμος και εργαζόμενοι σε ΜΚΟ ενημέρωσαν τους προσφεύγοντες για τις διαδικασίες και για τις συνακόλουθες εντολές κατεδάφισης, δεν αποδεικνύεται ότι τους δόθηκε κάποια επίσημη ή έγγραφη σχετική ενημέρωση. Ο ανεπίσημος και άτυπος χαρακτήρας της επικοινωνίας με τους προσφεύγοντες το 2015, σε συνδυασμό με το ιστορικό αδράνειας των αρχών, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι θα είχε ως αποτέλεσμα, όπως και είχε, οι προσφεύγοντες να μην θεωρήσουν τις προειδοποιήσεις αυτές σοβαρές. Ως αποτέλεσμα, η κατεδάφιση αιφνιδίασε τους προσφεύγοντες, προκαλώντας τους άγχος και μια περαιτέρω αίσθηση περιθωριοποίησης. Επιπλέον, ως προς τον τρόπο που διεξήχθη η κατεδάφιση, το Δικαστήριο σημειώνει ότι, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων, που δεν αμφισβητήθηκαν από την εναγόμενη Κυβέρνηση, τα προσωπικά είδη των προσφευγόντων, τα κατοικίδια και τα αντικείμενα αξίας ή ανάγκης (όπως τα φάρμακα) καταστράφηκαν ή μεταφέρθηκαν σε χώρο άγνωστο στους προσφεύγοντες.

Σχετικά με τη δυνατότητα μετεγκατάστασης των προσφευγόντων, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι έλαβαν εγκαίρως προσφορές εναλλακτικής και προφανώς κατάλληλης στέγασης και οικονομικής βοήθειας. Οι προσφεύγοντες έλαβαν βοήθεια γενικά και ενθαρρύνθηκαν

35. Βλ. ΕΔΔΑ *Winterstein και λοιποί κατά Γαλλίας*, ό.π., ΕΔΔΑ *Yordanova και λοιποί κατά Βουλγαρίας*, ό.π., και ΕΔΔΑ *Hirtu και λοιποί κατά Γαλλίας*, ό.π.

να βελτιώσουν τις κοινωνικές τους συνθήκες με το να παρακολουθήσουν μαθήματα γλώσσας και να εγγραφούν στο ταμείο ανεργίας. Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η απροθυμία των προσφευγόντων να επωφεληθούν από τις προσφορές που τους δόθηκαν συνέβαλε στην άμεση έλλειψη στέγης μετά από την κατεδάφιση. Σημειώνει, επίσης, ότι αρκετοί προσφεύγοντες τελικά επέλεξαν να επωφεληθούν από το μακροπρόθεσμο στεγαστικό πρόγραμμα που δημιουργήθηκε από τη συνεργασία των τοπικών αρχών και των ΜΚΟ.

Συνοψίζοντας, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι αρχές στην παρούσα υπόθεση δεν διασφάλισαν τη συμμόρφωση της διαδικασίας λήψεως αποφάσεων με τα κριτήρια της Σύμβασης. Οι ανωτέρω εκτιμήσεις αρκούν για το Δικαστήριο για να διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 8, όσον αφορά το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής, λόγω της εκτέλεσης των αποφάσεων κατεδάφισης χωρίς τη διασφάλιση της συμμετοχής τους στη διαδικασία που οδήγησε στην έκδοση των αποφάσεων ή την αξιολόγηση της αναλογικότητας των προτεινόμενων εντολών, με τελικό αποτέλεσμα μια διαδικασία λήψεως αποφάσεων που δεν προσέφερε εγγυήσεις κατά μιας δυσανάλογης παρέμβασης.

Τέλος, το Δικαστήριο θεωρεί ότι δεν προκύπτει ζήτημα ξεχωριστό υπό το πρίσμα του άρθρου 14, καθώς κατά την εξέταση της αναλογικότητας υπό το πρίσμα του άρθρου 8 λήφθηκε ιδιαίτερως σοβαρά υπόψη η θέση των προσφευγόντων ως μελών μιας ευάλωτης μειονοτικής ομάδας. Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη τους λόγους που το οδήγησαν να διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 8, το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν χρειάζεται να εξετάσει την προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 13 ξεχωριστά.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίδασε σε κάθε προσφεύγοντα το ποσό των 5.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστησαν.

Υπόθεση L.D. κατά Πολωνίας (Προσφυγή Νο 12119/14), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2025, που κατέστη οριστική την 13η Μαΐου 2025

Εκτέλεση απόφασης επιμέλειας και επικοινωνίας με τέκνα – αποτυχία αρχών

Η προσφεύγουσα είναι μητέρα του Β, που γεννήθηκε το 2006, η οποία είχε σχέση με τον Ρ., πατέρα του Β. Αμφότεροι οι γονείς είχαν από κοινού τη γονική μέριμνα και ο πατέρας είχε δικαίωμα επικοινωνίας με το παιδί βάσει δικαστικής απόφασης. Στις 6 Μαρτίου 2011, ο Ρ. δεν επέστρεψε το παιδί στην προσφεύγουσα. Οι προσπάθειες της προσφεύγουσας να επανακτήσει το παιδί της απέτυχαν, καθώς η αστυνομία αρνούνταν να βοηθήσει, επειδή ο τόπος κατοικίας του παιδιού δεν οριζόταν επισήμως διά δικαστικής απόφασης. Στις 8 Μαρτίου 2011, η προσφεύγου-

σα απευθύνθηκε στο δικαστήριο του Sieradz ζητώντας την επιστροφή του παιδιού. Το δικαστήριο διέταξε πραγματογνωμοσύνη σχετικά με την ψυχολογική κατάσταση του Β και τις γονεϊκές ικανότητες των μερών. Η πραγματογνωμοσύνη διέγινωσε ότι το παιδί, ο Β, ήταν συναισθηματικά ασταθής και βαριά εξαρτώμενος από την πατρική του οικογένεια. Διατηρούσε έναν στενό και θετικό δεσμό με τον πατέρα του και παράλληλα έδειχνε οικειότητα και εμπιστοσύνη προς τη μητέρα του. Διαπίστωσε, επίσης, ότι ο Ρ. ήταν εγωκεντρικός, αυταρχικός, υπεροπτικός, συγκαταβατικός και χειριστικός, ότι δεν συμμορφωνόταν προς τους κοινωνικούς ή νομικούς κανόνες, αλλά καθοδηγούνταν από έναν δικό του ηθικό κώδικα. Ότι δεν αντιλαμβάνόταν τις ανάγκες του παιδιού του, ήταν ανυπόμονος, χαοτικός και υπερβολικά απαιτητικός. Διακατεχόταν από ανταγωνισμό προς τη μητέρα του παιδιού, τις συναντήσεις της οποίας με το παιδί αποδεχόταν μόνο εάν λάμβαναν χώρα υπό τους δικούς του όρους και την επίβλεψή του. Υπήρχαν υπόνοιες ότι ήταν αλκοολικός. Αντιθέτως, η μητέρα διαγνώστηκε μεν ως συνεργάσιμη και επιμελής, συναισθηματικά εξαρτώμενη δε από άλλους και κάποιες στιγμές υπερβολικά συναισθηματική, αβοήθητη και ελαφρώς κτητική. Η πραγματογνωμοσύνη κατέληγε στο συμπέρασμα ότι το παιδί είχε ανάγκη να είναι κοντά και στους δύο γονείς, παρόλη τη συναισθηματική εξάρτηση από την πατρική του οικογένεια. Οι γονεϊκές ικανότητες και των δύο γονέων μειώνονταν λόγω της ανικανότητά τους να διαχωρίσουν τη δική τους διαφωνία από τη σχέση τους με το παιδί. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η επιμέλεια του παιδιού θα πρέπει να ανατεθεί στην προσφεύγουσα και ο πατέρας να έχει δικαίωμα επικοινωνίας. Το δικαστήριο του Sieradz έδωσε την επιμέλεια του Β στον πατέρα και διέταξε τους γονείς να υποβληθούν σε θεραπεία για να βελτιώσουν τις γονεϊκές τους ικανότητες, υπό την παρακολούθηση επιμελητή που θα επιτηρούσε τη συμμόρφωσή τους προς την απόφαση. Δεν ακολούθησε τα πορίσματα της έκθεσης πραγματογνωμοσύνης και έκρινε ότι η απομάκρυνση του παιδιού από το πατρικό του περιβάλλον δεν ήταν προς το συμφέρον του.

Το εφετείο ανέτρεψε την πρωτόδικη απόφαση και απέδωσε την επιμέλεια του Β στην προσφεύγουσα, αποφαινόμενο ότι η πρωτόδικη απόφαση δεν αιτιολογούσε την απόρριψη των πορισμάτων της έκθεσης πραγματογνωμοσύνης. Διέταξε τον πατέρα να επιστρέψει το παιδί στην προσφεύγουσα. Ο Ρ. δεν συμμορφώθηκε. Το δικαστήριο όρισε έναν επιμελητή, που θα απομάκρυνε διά της βίας το παιδί από τον πατέρα. Παρουσία αστυνομίας και ψυχολόγου, ο επιμελητής επιχείρησε να εφαρμόσει την απόφαση, αλλά δεν κατέστη δυνατόν εξαιτίας της συναισθηματικής αντίδρασης του παιδιού προς την επιστροφή του στην προσφεύγουσα. Η προσφεύγουσα ζήτησε ξανά να εφαρμοστεί η απόφαση και το δικαστήριο απέρριψε το αίτημά της, δεδομένου ότι ο επιμελητής επιχείρησε πολλές φορές να εκτελέσει την απόφαση.

Ο Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Παιδιού της Πολωνίας παρενέβη στις διαδικασίες και ζήτησε την αναστολή της εκτέλεσης της απόφασης, καθώς το παιδί ενδεχομένως να είχε υποστεί τραύμα από τις προσπάθειες του επιμελητή, των ψυχολόγων και των αστυνομικών κατά την επιχείρηση εκτέλεσης της απόφασης. Επίσης, πρότεινε η αναγκαστική επιστροφή ενός παιδιού σε έναν γονέα μετά από μακροχρόνια αποξένωση να αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερη ευαισθησία. Η εκτέλεση της απόφασης ανεστάλη μέχρι την ολοκλήρωση της θεραπείας στην οποία υποβάλλονταν η προσφεύγουσα και ο πατέρας και της εκπαίδευσης για τη βελτίωση των γονεϊκών ικανοτήτων και της ικανότητας επίλυσης των διαφορών.

Σύμφωνα με πιστοποιητικό δημοσίου νοσοκομείου, η προσφεύγουσα είχε λάβει θεραπεία για κατάθλιψη και διαταραχές που σχετίζονται με μια σειρά τραυματικών εμπειριών που αφορούσαν την αδυναμία της να δει τον γιο της, με απειλές που είχε λάβει και τον ξυλοδαρμό που υπέστη στον δρόμο. Ο ψυχίατρος που την εξέτασε διαπίστωσε ότι η προσφεύγουσα εμφάνιζε συμπτώματα χαρακτηριστικά των θυμάτων ψυχολογικής βίας. Το δικαστήριο ζήτησε εκ νέου πραγματογνωμοσύνη και η έκθεση της 3ης Ιουλίου 2014 διαπίστωσε ότι το παιδί διατηρούσε δεσμούς και με τους δύο του γονείς, δεσμός ο οποίος όμως διαστρεβλωνόταν από τη διαμάχη των γονιών και, ειδικότερα, εξαιτίας της έντονα επικριτικής στάσης του πατέρα προς την προσφεύγουσα. Λόγω της αφοσίωσης του παιδιού στην πατρική του οικογένεια, είχε αρνητική εικόνα για τη μητέρα του, την οποία απέρριπτε. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ήταν προς το συμφέρον του παιδιού μακροπρόθεσμα να έχει απρόσκοπτα μια ελεύθερα αναπτυσσόμενη σχέση και με τους δύο γονείς. Προκειμένου να αποφευχθεί η πλήρης αποξένωση του παιδιού από τη μητέρα του, ο πατέρας θα πρέπει να εγκαταλείψει πλήρως τον αυταρχικό και σκληρό αποκλεισμό της προσφεύγουσας από τη ζωή του παιδιού. Θα πρέπει να οριστούν ευρεία δικαιώματα επικοινωνίας της μητέρας και διανυκτέρευση του παιδιού στο σπίτι της. Ο πατέρας θα έπρεπε να ενθαρρύνει το παιδί να έχει σχέση με τη μητέρα του. Το δικαστήριο έκρινε ότι, μετά από τέσσερα χρόνια που ο P. ασκούσε *de facto* την επιμέλεια του παιδιού, ήταν ενάντια στο συμφέρον του να δοθεί η επιμέλεια στην προσφεύγουσα.

Σε επακόλουθες εκθέσεις πραγματογνωμοσύνης διαπιστώθηκε ότι ο δεσμός της προσφεύγουσας με τον γιο της είχε διασπαστεί, εντούτοις ήταν προς το συμφέρον του να είναι παρούσα στη ζωή του η μητέρα του. Οι ειδικοί κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, λόγω της αρνητικής στάσης του παιδιού προς τη μητέρα του, δεν ήταν προς το συμφέρον του να του επιβληθεί η υποχρέωση να συναντηθεί μαζί της, ακόμη και εάν οι συναντήσεις λάμβαναν χώρα στο σπίτι του πατέρα. Τον Μάρτιο του 2019, η επιμέλεια του παιδιού δόθηκε οριστικά στην προσφεύγουσα.

Η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι παραβιάστηκε το δικαί-

ωμά της στον σεβασμό της οικογενειακής της ζωής, καθώς οι αρχές δεν κατόρθωσαν να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τις αποφάσεις που της ανέθεταν την επιμέλεια του παιδιού, ενώ οι σχετικές διαδικασίες χαρακτηρίστηκαν από υπερβολικές καθυστερήσεις. Επιπλέον, παραπονέθηκε ότι τα δικαστήρια εξέδωσαν αποφάσεις ευνοϊκές για τον πατέρα, παρά τις εκθέσεις πραγματογνωμοσύνης και μολονότι γνώριζαν ότι εκείνος παρεμπόδιζε συστηματικά την επικοινωνία της με το παιδί. Η εναγόμενη Κυβέρνηση, αντιθέτως, ισχυρίστηκε ότι οι αρχές συμμορφώθηκαν προς τις θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 8 της Σύμβασης και ότι είχαν να αντιμετωπίσουν μια εξαιρετικά περίπλοκη οικογενειακή διαφορά, η οποία χαρακτηριζόταν από έντονη σύγκρουση μεταξύ των γονέων και την αρνητική στάση του παιδιού απέναντι στην προσφεύγουσα. Συνεπώς, κατά την άποψή της, οι αρχές ενήργησαν με γνώμονα το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι οι γενικές αρχές σχετικά με τον σεβασμό προς την οικογενειακή ζωή, τις θετικές υποχρεώσεις των κρατών και τη σημασία του συμφέροντος του παιδιού στις υποθέσεις που αφορούν διαφωνίες παιδικής μέριμνας συνοψίζονται στις υποθέσεις *E.K. κατά Λετονίας*³⁶, *P.K. κατά Πολωνίας*³⁷ και *Malec κατά Πολωνίας*³⁸.

Επαναλαμβάνει ότι, σχετικά με την υποχρέωση του Κράτους να λάβει θετικά μέτρα, το άρθρο 8 περιλαμβάνει το δικαίωμα του γονέα να λάβει μέτρα με σκοπό να επανενωθεί με το παιδί και μια υποχρέωση των εθνικών αρχών να διευκολύνουν μια τέτοια επανένωση, εφόσον το συμφέρον του παιδιού υπαγορεύει ότι θα πρέπει να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για τη διατήρηση των προσωπικών σχέσεων και, εάν και όπου είναι κατάλληλο, να «ανασυγκροτηθεί» η οικογένεια. Η υποχρέωση του Κράτους δεν είναι ως προς το αποτέλεσμα, αλλά ως προς τα μέσα επίτευξης τους αποτελέσματος³⁹.

Επιπλέον, σε υποθέσεις που αφορούν παιδιά είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη ότι ο χρόνος είναι ιδιαίτερης σημασίας, δεδομένου ότι υπάρχει κίνδυνος η διαδικαστική καθυστέρηση να οδηγήσει στον *de facto* καθορισμό του ζητήματος ενώπιον του δικαστηρίου και η διαδικασία λήψεως αποφάσεων θα πρέπει να παρέχει την απαιτούμενη προστασία των γονεϊκών συμφερόντων⁴⁰.

36. Βλ. Προσφυγή No 25942/20, απόφαση της 13ης Απριλίου 2023, παρ. 73-77.

37. Βλ. Προσφυγή No 43123/10, απόφαση της 10ης Ιουνίου 2014, παρ. 81-86.

38. Βλ. Προσφυγή No 28623/12, απόφαση της 28ης Ιουνίου 2016, παρ. 66-67.

39. Βλ. ΕΔΔΑ *Krasicki κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 17254/11), απόφαση της 15ης Απριλίου 2014, παρ. 83 και 85.

40. Βλ. ΕΔΔΑ *T.C. κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 54032/18), απόφαση της 19ης Μαΐου 2022, παρ. 58.

Ωστόσο, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι η υποχρέωση ταχείας εξέτασης μιας υπόθεσης επιμέλειας παιδιού και η υποχρέωση εξέτασης της ουσίας της υπόθεσης με βάση την ποιότητα και τα επαρκή αποδεικτικά στοιχεία είναι εξίσου σημαντικά στοιχεία της έννοιας της επιμέλειας, που τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να επιδεικνύουν ώστε να συμμορφώνονται προς το άρθρο 8 της Σύμβασης⁴¹.

Τέλος, το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού θα πρέπει να είναι πρωταρχικής σημασίας και ίσως, ανάλογα με τη σοβαρότητα των γονέων, να υπερβαίνει εκείνο των γονέων⁴². Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο θεωρεί ότι, καταρχήν, είναι προς το συμφέρον του παιδιού να διατηρεί επαφή και με τους δύο γονείς, στο μέτρο που είναι εφικτό, σε ισότιμη βάση, με την επιφύλαξη των νόμιμων περιορισμών που επιβάλλονται λόγω αυτού του συμφέροντος⁴³.

Στην προκειμένη υπόθεση, το Δικαστήριο θα πρέπει να αξιολογήσει εάν τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν τα ζητήματα της εκτέλεσης της απόφασης επιστροφής του παιδιού στην προσφεύγουσα και των δικαιωμάτων επικοινωνίας της εντός ευλόγου χρόνου και επαρκώς και εάν οι εθνικές αρχές έλαβαν όλα τα απαραίτητα και επαρκή μέτρα που θα ήταν ευλόγως αναμενόμενα υπό τις παρούσες περιστάσεις για να διασφαλίσουν το δικαίωμα της προσφεύγουσας στον σεβασμό της οικογενειακής της ζωής.

Σχετικά με τα μέτρα που λήφθηκαν για τη διευκόλυνση της επιστροφής του παιδιού, το Δικαστήριο θα πρέπει καταρχάς να εξετάσει τη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον των πρωτοβάθμιων δικαστηρίων σχετικά με την επιμέλεια. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η προσφεύγουσα κατέθεσε αίτηση επιμέλειας και επιστροφής του παιδιού τον Μάρτιο του 2011. Παρόλο που το δικαστήριο επιλήφθηκε γρήγορα της υπόθεσης, εντούτοις μεσολάβησαν τρεις μήνες μέχρι να διορίσει πραγματογνώμονα. Η σύνταξη της έκθεσης πραγματογνωμοσύνης διήρκεσε τέσσερις μήνες, ενώ παρήλθαν ακόμη τέσσερις μήνες για την έκδοση απόφασης επί της επιμέλειας από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν παρέσχε κάποια εξήγηση για το γεγονός ότι η πρωτόδικη απόφαση επί της επιμέλειας εκδόθηκε έντεκα μήνες αφού ο πατέρας αρνήθηκε να επιστρέψει το παιδί.

Αναφορικά με την επάρκεια της πρωτοβάθμιας απόφασης επί της επιμέλειας, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι δεν επιδιώκει να υποκαταστήσει τις εθνικές αρχές στην άσκηση των αρμοδιοτήτων τους αναφορικά με τη γονική μέριμνα, αλλά να εξετάσει υπό το πρίσμα της Σύμβασης

τις αποφάσεις που λαμβάνουν οι αρχές αυτές κατά την άσκηση του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας⁴⁴. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν μπορεί να μην τονίσει ότι, όπως παρατήρησε το εθνικό δευτεροβάθμιο δικαστήριο, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο δεν παρέσχε ειδική αιτιολογία για τη μη συμμόρφωση προς την αδιαμφισβήτητη σύσταση του πραγματογνώμονα και για την ανάθεση της επιμέλειας στον Ρ. αντί της προσφεύγουσας. Επίσης, από την αιτιολογία της πρωτοβάθμιας απόφασης δεν προκύπτει ότι το δικαστήριο έλαβε υπόψη ένα ουσιώδες κριτήριο σε κάθε υπόθεση επιμέλειας: ποιος γονέας ήταν πιο πιθανό να διευκολύνει τη σχέση του παιδιού με τον άλλο γονέα που δεν έχει την επιμέλεια.

Ως προς την εκτέλεση της απόφασης επιστροφής του παιδιού, το Δικαστήριο σημειώνει ότι, παρά τους τεκμηριωμένους ισχυρισμούς και την πραγματική μη συμμόρφωση με τις αποφάσεις των δικαστηρίων από τον πατέρα του παιδιού, το δικαστήριο διέταξε μόλις τον Ιούλιο του 2012, δηλαδή μόλις δύο μήνες μετά από την έκδοση της απόφασης επιστροφής, την αναγκαστική απομάκρυνση του παιδιού από δικαστικό επιμελητή.

Από τον Ιούλιο έως και τον Αύγουστο του 2013 επιχειρήθηκε τουλάχιστον τρεις φορές η ανάκτηση του παιδιού από το σπίτι του πατέρα, με τη βοήθεια της αστυνομίας. Οι προσπάθειες αυτές απέτυχαν επειδή το παιδί ήταν ανήσυχο και αρνούταν να φύγει.

Το Δικαστήριο δεν αμφισβητεί το συμπέρασμα των αρχών ότι η αναστολή της εκτέλεσης της απόφασης επιστροφής ήταν προς το συμφέρον του παιδιού. Έχει επανειλημμένως κρίνει ότι τα μέτρα εξαναγκασμού κατά παιδιών δεν είναι επιθυμητά σε αυτόν τον ευαίσθητο τομέα ή μπορεί ακόμη και να αποκλειστούν για λόγους συμφέροντος του παιδιού⁴⁵. Το Δικαστήριο, όμως, κρίνει ότι η χρήση κυρώσεων θα πρέπει να αποκλειστεί σε περίπτωση παράνομης συμπεριφοράς του γονέα με τον οποίο το παιδί ζει μαζί⁴⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο αμφισβητεί την έλλειψη προνοητικότητας του εθνικού δικαστηρίου και των αρχών, που δεν έλαβαν επαρκή προπαρασκευαστικά μέτρα για την άμβλυνση της οικογενειακής διαφοράς, με σκοπό τη διασφάλιση της ομαλής επιστροφής του παιδιού στον γονέα που είχε την επιμέλεια και, παράλληλα, τη διασφάλιση της άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα που δεν είχε την επιμέλεια. Ειδικότερα, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η πολυπλοκότητα της οικογενειακής διαφοράς, λόγω της αποξένωσης του παιδιού

41. Βλ. ΕΔΔΑ *M.H. κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 73247/14), απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 2022, παρ. 8.

42. Βλ. ΕΔΔΑ *Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 37283/13), απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 204 και 206.

43. Βλ. ΕΔΔΑ *Kasper Nowakowski κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 32407/13), απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2017, παρ. 58.

44. Βλ. ΕΔΔΑ *Kaletka κατά Πολωνίας* (Προσφυγής No 11375/02), απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 2008, παρ. 58.

45. Βλ. ΕΔΔΑ *Malec κατά Πολωνίας*, ό.π.

46. Βλ. ΕΔΔΑ *A.S και M.S. κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 48618/22), απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 2023, παρ. 153 και *mutatis mutandis* ΕΔΔΑ *H.N. κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 77710/01), απόφαση της 13ης Σεπτεμβρίου 2005, παρ. 74.

από τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια και της έντονης σύγκρουσης των μερών, ήταν ήδη γνωστή στις αρχές, δεδομένου ότι οι διαδικασίες σχετικά με την επιμέλεια, την προσωρινή διαμονή και τα δικαιώματα επικοινωνίας εκκρεμούσαν για διάστημα άνω του έτους, ενώ η προσφεύγουσα είχε ενημερώσει τόσο το δικαστήριο όσο και τον επιμελητή για τις δυσκολίες άσκησης των δικαιωμάτων επικοινωνίας της. Οι δικαστικοί πραγματογνώμονες είχαν επίσης επισημάνει στο πόρισμά τους ότι ο πατέρας του παιδιού δεν συνεργαζόταν και παρέκαμπτε τις δικαστικές αποφάσεις, ενώ και οι δύο γονείς παρουσίαζαν μειωμένες γονεϊκές ικανότητες λόγω της μεταξύ τους διαμάχης. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η εθνική νομοθεσία παρέχει στα εθνικά δικαστήρια, τα οποία εξετάζουν υποθέσεις γονικής μέριμνας, τη δυνατότητα να εκδίδουν αυτεπαγγέλτως, σε οποιοδήποτε στάδιο των διαδικασιών, ειδικές εντολές για τη λήψη μέτρων που στοχεύουν στον μετριασμό των οικογενειακών συγκρούσεων και την προστασία του συμφέροντος του παιδιού. Σε παρόμοια υπόθεση σχετικά με την εφαρμογή δικαιωμάτων επικοινωνίας, το Δικαστήριο είχε ήδη παρατηρήσει ότι η διαπραγμάτευση «θα αποτελούσε έναν επιθυμητό τρόπο προώθησης της συνεργασίας μεταξύ των μερών»⁴⁷. Ωστόσο, στην παρούσα υπόθεση, μια τέτοια ευκαιρία δεν αξιοποιήθηκε αποτελεσματικά από τα εθνικά δικαστήρια.

Σχετικά με την άρνηση του εθνικού δικαστηρίου να αποφανθεί επί της αίτησης ρύθμισης της επικοινωνίας της προσφεύγουσας, με το σκεπτικό ότι η έλλειψη προσωρινής απόφασης επί της αίτησης ασφαλιστικών μέτρων δεν θα δυσχέραινε ούτε θα καθιστούσε αδύνατη την εκτέλεση της μελλοντικής απόφασης επί της επιμέλειας, το Δικαστήριο εκτιμά ότι το συμπέρασμα αυτό υπονομεύεται από δύο στοιχεία της υπόθεσης. Πρώτον, άλλο δικαστήριο που εξέτασε μεταγενέστερα την υπόθεση επιμέλειας της προσφεύγουσας έκρινε ουσία και νόμω βάσιμο το αίτημα ρύθμισης της επικοινωνίας στο πλαίσιο της κύριας δίκης για την επιμέλεια. Δεύτερον, η διακοπή της επικοινωνίας του Β. με την προσφεύγουσα αποτέλεσε πράγματι καθοριστικό παράγοντα που κατέστησε την εκτέλεση της απόφασης επιστροφής του παιδιού ουσιαστικά δυσχερή και, εν τέλει, αδύνατη. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, ακόμη και ελλείψει της ανωτέρω εκ των υστέρων διαπίστωσης, το εθνικό δικαστήριο όφειλε να αναγνωρίσει τον κίνδυνο αυτόν, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση των διαφορών γονικής μέριμνας μεταξύ έντονα ανταγωνιστικών μερών.

Η πρώτη προσωρινή απόφαση επί των ασφαλιστικών μέτρων για τη ρύθμιση του δικαιώματος επικοινωνίας της προσφεύγουσας εκδόθηκε τον Οκτώβριο του 2011, δηλαδή η επικοινωνία της προσφεύγουσας με τον γιο της παρέμεινε αρρυθμίστη για σχεδόν έξι μήνες. Το Δικαστήριο κρίνει ότι, μολονότι δικονομικοί λόγοι θα μπορούσαν

ευλόγως να δικαιολογήσουν ορισμένη καθυστέρηση, η σοβαρά καθυστερημένη δικαστική παρέμβαση στην παρούσα υπόθεση δεν μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη. Και τούτο διότι οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν ότι ο Β. ήταν ένα παιδί πολύ μικρής ηλικίας που απομακρύνθηκε βιαίως από τον πατέρα του από τη συνήθη κατοικία του με τη μητέρα του, ότι οι σχετικές διαδικασίες βρίσκονταν ήδη σε εξέλιξη, ότι η διακοπή της επαφής του με τη μητέρα του οδηγούσε σε αποξένωση από αυτήν και ότι η έντονη σύγκρουση μεταξύ των γονέων ήταν πιθανό να υπονομεύσει κάθε προοπτική φιλικής διευθέτησης.

Το Δικαστήριο, επίσης, παρατηρεί ότι, ρυθμίζοντας την επικοινωνία της προσφεύγουσας αρχικά με προσωρινή απόφαση και στη συνέχεια με οριστική απόφαση τον Νοέμβριο του 2011, τα εθνικά δικαστήρια δεν έλαβαν επαρκή μέτρα για τη διευκόλυνση της αποτελεσματικής εκτέλεσης των αποφάσεων αυτών. Ειδικότερα, καμία ενέργεια δεν έγινε όταν η προσφεύγουσα ενημέρωσε το δικαστήριο και τον δικαστικό επιμελητή ότι ο πατέρας εμποδίζει την επικοινωνία. Η προσφεύγουσα υποστήριξε, και δεν αμφισβητήθηκε από την εναγόμενη Κυβέρνηση, ότι την επίδικη περίοδο, μεταξύ Ιανουαρίου και Απριλίου 2012, δεκαεπτά συναντήσεις με τον γιο της δεν έλαβαν χώρα εξαιτίας των ενεργειών του πατέρα.

Το Δικαστήριο τονίζει ότι η αδράνεια των αρχών απέναντι στη συμπεριφορά του πατέρα δεν ήταν προς το συμφέρον του παιδιού και ότι επίσης είχε σοβαρές συνέπειες για την απόλαυση του δικαιώματος της προσφεύγουσας σεβασμού της οικογενειακής της ζωής. Η παρεμπόδιση από τον πατέρα της επικοινωνίας του παιδιού με την προσφεύγουσα ήταν ένας σημαντικός παράγοντας που καθιστούσε την εκτέλεση της απόφασης επιστροφής του παιδιού αδύνατη και, κατά συνέπεια, προκάλεσε την πλήρη κατάρρευση της σχέσης μητέρας-παιδιού.

Αναφορικά με την απόφαση του εθνικού δικαστηρίου περί αναστολής εκτέλεσης της απόφασης επιστροφής του παιδιού μέχρι τα μέρη να ολοκληρώσουν τα μαθήματα οικογενειακής θεραπείας, το Δικαστήριο δέχεται ότι οι αρχές θα πρέπει να ανταποκρίνονται στην εγγενώς δυναμική οικογενειακή κατάσταση με τον πρωταρχικό στόχο της προστασίας του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού, συμπεριλαμβανομένων των βραχυπρόθεσμων συμφερόντων. Δεν είναι όμως αποδεκτό οι εθνικές αρχές να αποκλίνουν από τον βασικό τους στόχο, που εν προκειμένω και κατά την εν λόγω περίοδο ήταν η αποκατάσταση της σχέσης ανάμεσα στο παιδί και τη μητέρα. Αντιθέτως, τα δικαστήρια απλώς αντέδρασαν με καθυστέρηση και χωρίς τη δέουσα επιμέλεια σε μια σειρά ζητημάτων που προέκυπταν διαδοχικά στην υπόθεση.

Οι οριστικές αποφάσεις σχετικά με την επικοινωνία, οι οποίες εκδόθηκαν στο πλαίσιο της κύριας δίκης για την επιμέλεια, κρίνονται από το Δικαστήριο ως επαρκείς για την προστασία τόσο του βέλτιστου συμφέροντος του

47. Βλ. ΕΔΔΑ *Cengiz Kiliç κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 16192/06), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2011, παρ. 132.

παιδιού όσο και του δικαιώματος της προσφεύγουσας στον σεβασμό της οικογενειακής της ζωής. Ειδικότερα, οι συναντήσεις μητέρας και παιδιού – το οποίο τότε ήταν πλήρως αποξενωμένο από εκείνη – προβλέφθηκε να λαμβάνουν χώρα αρχικά στην οικία του παιδιού και στη συνέχεια σε διαφορετικό χώρο, πάντα υπό την επίβλεψη δικαστικού επιμελητή. Παράλληλα, ο πατέρας υποχρεώθηκε να διευκολύνει την επικοινωνία του παιδιού με τη μητέρα του. Το Δικαστήριο επισημαίνει ως λυπηρό το γεγονός ότι μια τόσο λεπτομερής ρύθμιση επικοινωνίας θεσπίστηκε σε τόσο προχωρημένο στάδιο της διαδικασίας, όταν πλέον η προσφεύγουσα είχε ήδη εμφανίσει συμπτώματα κατάθλιψης και δεν ήταν σε θέση να επωφεληθεί από αυτή. Συνολικά, το Δικαστήριο καταλήγει ότι τα μέτρα που υιοθέτησαν τα εθνικά δικαστήρια και οι αρμόδιοι επιμελητές δεν ήταν ούτε επαρκή, ούτε έγκαιρα, ούτε ικανοποιητικά υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι οι καθυστερήσεις στην υπόθεση της επιμέλειας και στις συναφείς διαδικασίες οφείλονταν κυρίως στην πρακτική παραπομπής της σε διάφορα δικαστήρια, τα οποία κλήθηκαν να αποφανθούν επί επιμέρους ζητημάτων της οικογενειακής διαφοράς. Συνεπώς, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι δύο γενικά προβλήματα συνέβαλαν στις πλημμέλειες της συγκεκριμένης υπόθεσης. Πρώτον, η έλλειψη πρόσβασης, καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, σε έντυπα αντίγραφα ή, εναλλακτικά, σε διαθέσιμες ηλεκτρονικές επιλογές. Δεύτερον, ο κατακερματισμός της υπόθεσης επιμέλειας σε ξεχωριστές διαδικασίες που αφορούσαν ζητήματα όπως το δικαίωμα επικοινωνίας ή ο τόπος διαμονής του παιδιού, με την παραπομπή των υποθέσεων αυτών σε διαφορετικές δικαιοδοσίες από εκείνη που είχε την κύρια ευθύνη για την εκδίκαση της επιμέλειας. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η ολιστική εκδίκαση όλων των πτυχών μιας υπόθεσης επιμέλειας – όπως τελικά συνέβη στην προκειμένη περίπτωση – μπορεί να αποτρέψει αχρείαστες και παρατεταμένες διαδικασίες, οι οποίες συχνά αποβαίνουν μοιραίες για το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια του παιδιού.

Εν ολίγοις, το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι οι δυσκολίες στην προστασία του δικαιώματος της προσφεύγουσας στον σεβασμό της οικογενειακής της ζωής οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στην εχθρότητα μεταξύ της ίδιας και του πατέρα του παιδιού, στις ενέργειες του τελευταίου αναφορικά με το παιδί, καθώς και στη μη συμμόρφωσή του – ή στη μερική μόνο συμμόρφωσή του – προς τις δικαστικές αποφάσεις. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, λόγω της φύσης τους, οι οικογενειακές διαφορές είναι ιδιαιτέρως ευαίσθητες για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη και ότι δεν είναι πάντοτε εύκολο για τις εθνικές αρχές να διασφαλίσουν την εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ιδίως όταν η συμπεριφορά και των δύο γονέων δεν είναι εποικοδομητική.

Ωστόσο, η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ χωρισμένων γο-

νέων δεν συνιστά, αφ' εαυτής, λόγο απαλλαγής των αρχών από τις θετικές τους υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 8. Αντιθέτως, δημιουργεί την ανάγκη λήψης κατάλληλων μέτρων εκ μέρους των αρχών, προκειμένου να επιτευχθεί ο συμβιβασμός των αντικρουόμενων συμφερόντων των μερών, με γνώμονα το πρωταρχικό συμφέρον του παιδιού⁴⁸.

Στην παρούσα υπόθεση, η έντονη διαμάχη μεταξύ της προσφεύγουσας και του πατέρα του παιδιού καθιστούσε ιδιαίτερα δύσκολο για τις εθνικές αρχές να διασφαλίσουν την πλήρη εφαρμογή τόσο της απόφασης περί επιμέλειας όσο και του δικαιώματος επικοινωνίας της προσφεύγουσας. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν αναιρεί την υποχρέωση των αρχών να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εκτέλεση της απόφασης επιστροφής του παιδιού και, συνακόλουθα, της ρύθμισης επικοινωνίας, δεδομένου ότι οι ίδιες ασκούν δημόσια εξουσία και διαθέτουν τα αναγκαία μέσα για να υπερβούν τα εμπόδια που παρεμποδίζουν την εφαρμογή των αποφάσεων.

Εφόσον η καθημερινή και απεριόριστη επαφή του παιδιού με τη μητέρα του είχε αιφνίδια διακοπεί λόγω των ενεργειών του πατέρα και περιορίστηκε σε ολιγώρες εβδομαδιαίες συναντήσεις στην οικία του τελευταίου, οι εθνικές αρχές είχαν καθήκον να εξετάσουν την υπόθεση χωρίς καθυστέρηση⁴⁹.

Παρότι δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι αρχές παρέλειψαν πλήρως να ασκήσουν τα καθήκοντά τους, η διαδικασία εντούτοις χαρακτηρίστηκε από έλλειψη επιμέλειας, καθώς και από σημαντικές και επανειλημμένες καθυστερήσεις, οι οποίες είχαν σοβαρές συνέπειες για την οικογενειακή κατάσταση. Οι ελλείψεις τόσο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων όσο και στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων οδήγησαν τελικά στην πλήρη κατάρρευση της σχέσης της προσφεύγουσας με τον γιο της.

Λαμβάνοντας υπόψη τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, την παρέλευση του χρόνου και τα κριτήρια που έχουν διαμορφωθεί στη νομολογία του, το Δικαστήριο κατέληξε ότι, παρά το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν τα Κράτη, οι πολωνικές αρχές απέτυχαν να καταβάλουν επαρκείς και αποτελεσματικές προσπάθειες για την προστασία του δικαιώματος της προσφεύγουσας στον σεβασμό της οικογενειακής της ζωής.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 10.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

48. Βλ. ΕΔΔΑ Ζ. κατά Πολωνίας (Προσφυγή No 34694/06), απόφαση της 20ής Απριλίου 2010, παρ. 75.

49. Βλ. ΕΔΔΑ J.N. κατά Πολωνίας (Προσφυγή No 10390/15), απόφαση της 10ης Νοεμβρίου 2022, παρ. 136.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► **Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για τα ΑμεΑ: η σύγκλιση (:) της νομολογίας του ΕΔΔΑ με τις απαιτήσεις της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ**

Στην παρούσα υπόθεση, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 3, περ. γ' της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με την παρ. 1 του ίδιου άρθρου, δεδομένου ότι η παραίτηση του προσφεύγοντα, ατόμου με νοητική αναπηρία, από το δικαίωμά του για νομική συνδρομή δικηγόρου κατά την προδικασία, πραγματοποιήθηκε υπό περιστάσεις οι οποίες δεν εξασφάλισαν την πλήρη κατανόηση της παραίτησης αυτής από τον προσφεύγοντα, ενώ το εν λόγω ελάττωμα δεν θεραπεύτηκε ούτε στη συνέχεια, κατά το στάδιο της κύριας διαδικασίας

άρθρο 6 παρ. 1 και 3, περ. γ' ΕΣΔΑ – ποινική καταδίκη ατόμου με νοητική αναπηρία βασισμένη σε καταθέσεις που πραγματοποίησε κατά την προδικασία χωρίς την παρουσία δικηγόρου – ζήτημα με την εγκυρότητα της παραίτησής του από το δικαίωμα νομικής συνδρομής δικηγόρου – ευαλωτότητα – ακατάλληλη ενημέρωση του προσφεύγοντος εκ μέρους των αρχών για τα δικονομικά του δικαιώματα – μη προσβάσιμες μορφές εγγράφων ενόψει της νοητικής αναπηρίας του προσφεύγοντα – η παραίτηση του προσφεύγοντα έγινε χωρίς τις ελάχιστες εγγυήσεις που είναι ανάλογες με τη σημασία της – περιορισμός του δικαιώματος νομικής συνδρομής χωρίς σοβαρούς λόγους – αποτυχία των δικαστηρίων να αξιολογήσουν την ικανότητα του αιτούντος να προβεί σε έγκυρη παραίτηση – ανυπαρξία θεραπείας του ελαττώματος που υπήρξε κατά την προδικασία στο πλαίσιο της κύριας δίκης – επιρροή του νομικού πλαισίου της ΔΣΔΑΑ στον δικανικό συλλογισμό του ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 23963/21, Υπόθεση Krpelík κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, απόφαση της 12ης Ιουνίου 2025 του Πέμπτου Τμήματος

Τον Μάιο του 2016, ο προσφεύγων συνελήφθη από τις αστυνομικές αρχές της Τσεχίας προκειμένου να εξεταστεί ως ύποπτος για ορισμένες διαρρήξεις που είχαν διαπραχθεί. Στο πλαίσιο της προδικαστικής αυτής διαδικασίας, η ενημέρωση για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσφεύγοντος έγινε με τη χρήση προτυπωμένων εντύπων, στα οποία δήλωσε, μεταξύ άλλων, ότι καταλάβαινε πλήρως το περιεχόμενό τους. Όταν εν τέλει του απαγγέλθηκαν κατηγορίες, δήλωσε ότι δεν θα επέλεγε κάποιον δικηγόρο και ότι ομολόγησε τις κατηγορίες με τη θέλησή του. Η θέση του αυτή δεν άλλαξε ούτε μετά την επιβολή κράτησης σε βάρος του και τον διορισμό δικηγόρου από το αρμόδιο δικαστήριο για την υπόθεσή του.

Κατά τη διάρκεια της κύριας δίκης, ο προσφεύγων διατύπωσε επανειλημμένα ότι οι δηλώσεις που είχε πραγματοποιήσει κατά την προδικασία ήταν αποτέλεσμα της σύγχυσης που τον διακατείχε και της ψυχολογικής πίεσης που δέχτηκε από τις αρχές. Εντός του 2017, διάφορες ψυχιατρικές εκθέσεις έδειξαν ότι ο προσφεύγων ήταν άτομο με ελαφρά νοητική αναπηρία, ωστόσο, η τελευταία χρονικά έκθεση ανέφερε ότι η αναπηρία αυτή δεν ήταν ικανή να τον εμποδίσει να κατανοήσει το πλαίσιο της σχετικής ποινικής διαδικασίας ή να εκπροσωπήσει αποτελεσματικά τον εαυτό του. Συνακόλουθα, το αρμόδιο δικαστήριο καταδίκασε τον προσφεύγοντα σε ποινή φυλάκισης 30 μηνών, ποινή που μειώθηκε στους 24 μήνες κατόπιν ένδικου μέσου που άσκησε.

Ενώπιον πλέον του ΕΔΔΑ, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι η καταδίκη του έγινε με βάση την ομολογία του κατά την προδικασία, η οποία ελήφθη χωρίς την παρουσία δικηγόρου και παρά το γεγονός ότι βρισκόταν σε ευάλωτη θέση λόγω της νοητικής του αναπηρίας. Από την πλευρά της, η εναγόμενη Κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι προϋποθέσεις για νομική συνδρομή σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο δεν είχαν πληρωθεί μέχρι την επιβολή κράτησης στον προσφεύγοντα. Εξάλλου, ο τελευταίος είχε υπογράψει προδικαστικώς διάφορα έγγραφα που επιβεβαίωναν την επαρκή ενημέρωση που έλαβε σχετικά με τα δικαιώματά του, καθώς και την επιθυμία του να παραιτηθεί από το δικαίωμα επιλογής δικηγόρου.

Με την απόφασή του στις 12 Ιουνίου 2025, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το δικαίωμα του προσφεύγοντος σε νομική συνδρομή περιορίστηκε αδικαιολόγητα κατά το στάδιο της προδικασίας, δεδομένου ότι η ομολογία του έγινε χωρίς την παρουσία δικηγόρου. Το γεγονός αυτό επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τη δικαιοσύνη της κρίσιμης ποινικής διαδικασίας στο σύνολό της, διότι τα εθνικά δικαστήρια δεν εξέτασαν επαρκώς την ικανότητα του προσφεύγοντος να παραιτηθεί έγκυρα από το εν λόγω δικαίωμα. Συνεπώς, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία θεραπειάς του ελαττώματος αυτού κατά την κύρια διαδικασία, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι όλη η εθνική διαδικασία ήταν άδικη σε βάρος του προσφεύγοντος και αναγνώρισε την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3, περ. γ', σε συνδυασμό με την παρ. 1 του ίδιου άρθρου.

Παρατηρήσεις

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου*

Ι. Πραγματικά περιστατικά – Επιχειρήματα των διάδικων μερών

* ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

Στις 19 Μαΐου 2016, οι αστυνομικές αρχές του εναγόμενου Κράτους συνέλαβαν τον προσφεύγοντα στο πλαίσιο έρευνας που διενεργούσαν για την εξιχνίαση ορισμένων διαρρήξεων. Την ίδια ημέρα, ο προσφεύγων εξετάστηκε ως ύποπτος, ενώ κατά τη διάρκεια της σχετικής διαδικασίας, ο τελευταίος υπέγραψε ένα προτυπωμένο έγγραφο με το οποίο δήλωνε ότι είχε πληροφορηθεί για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του (συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων νομικής συνδρομής δικηγόρου και σιωπής) και ότι τα είχε κατανοήσει πλήρως. Ωστόσο, ανέφερε ότι δεν επιθυμούσε να κάνει χρήση τους, αλλά, αντίθετα, ήταν διατεθειμένος να προσκομίσει στοιχεία στις αρχές. Πράγματι, ο προσφεύγων περιέγραψε με λεπτομέρεια τις πράξεις του, με αποτέλεσμα να ασκηθεί ποινική δίωξη εναντίον του.

Κατά τη διάρκεια της δίωξης αυτής, ο προσφεύγων υπέγραψε εκ νέου ορισμένα έγγραφα με τα οποία δήλωνε ότι δεν θα επέλεγε κάποιον δικηγόρο και επιβεβαίωσε ότι ήταν σωματικά και ψυχικά υγιής. Τελικώς, του ανατέθηκε δικηγόρος από το εθνικό δικαστήριο που ήταν αρμόδιο να εξετάσει την πιθανότητα κράτησής του. Στο μεταξύ, η κράτηση αυτή είχε ήδη επιβληθεί στον προσφεύγοντα που επανέλαβε ότι η ομολογία του έγινε με τη δική του ελεύθερη βούληση.

Στις 11 Οκτωβρίου 2016, στο πλαίσιο ακροαματικής διαδικασίας της κύριας δίκης του, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε επανειλημμένα ότι η υπογραφή των εγγράφων κατά την προδικασία έγινε ενόσω βρισκόταν σε σύγχυση και υπό την ψυχολογική πίεση των αστυνομικών αρχών. Παράλληλα, ο δικηγόρος που του είχε ανατεθεί ανέφερε ότι πιθανότατα ο προσφεύγων δεν είχε κατανοήσει πλήρως τις συμβουλές του σχετικά με το περιεχόμενο του δικαιώματος σιωπής. Επιπλέον, εντός του 2017, διενεργήθηκαν διάφορες ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες, κοινό σημείο των οποίων ήταν το γεγονός ότι ο προσφεύγων είχε μια ελαφριά νοητική αναπηρία, κυρίως λόγω του χαμηλού δείκτη νοημοσύνης του. Ωστόσο, σύμφωνα με την τελευταία ψυχιατρική έκθεση, η οποία κατέστη καθοριστική για την τελική κρίση του εθνικού δικαστηρίου, παρά τη νοητική αναπηρία του προσφεύγοντος, εκείνος ήταν σε θέση να δικαστεί, να κατανοήσει το πλαίσιο της κρίσιμης ποινικής διαδικασίας, ιδίως το περιεχόμενο των εγγράφων, και να εκπροσωπήσει αποτελεσματικά τον εαυτό του. Με άλλα λόγια, η αντιληπτική του ικανότητα ήταν μειωμένη, αλλά όχι απύσχα, ώστε να τεθεί ζήτημα χειραγώγησής του κατά την προδικασία.

Ως εκ τούτου, το αρμόδιο περιφερειακό δικαστήριο της Τσεχίας καταδίκασε τον προσφεύγοντα σε 30 μήνες φυλάκισης. Στο ίδιο αποτέλεσμα κατέληξε και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, το οποίο έκρινε ότι η ικανότητα του προσφεύγοντος να υπερασπιστεί τον εαυτό του αξιολογήθηκε επαρκώς, ενώ δεν υπήρχαν

ενδείξεις τυχόν καταναγκασμού ή πίεσης που τον οδήγησαν στο να ομολογήσει προδικαστικά.

Εν τέλει, η ποινή του προσφεύγοντος μειώθηκε σε 2 έτη φυλάκισης κατόπιν άσκησης εκ μέρους του ενδίκου μέσου ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Τσεχίας, χωρίς να υπάρξει εντούτοις κάποια μεταβολή στην κρίση του αρμόδιου δικαστηρίου σχετικά με το ότι δεν υπήρχε ανάγκη παροχής νομικής συνδρομής στον προσφεύγοντα. Αντίστοιχα, απορρίφθηκε και η συνταγματική προσφυγή του (η οποία περιλάμβανε σχετικό παράπονο παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 και 3 ΕΣΔΑ), διότι το Συνταγματικό Δικαστήριο, βασιζόμενο στα συμπεράσματα των προαναφερόμενων ψυχιατρικών εκθέσεων, αλλά και στην απλοϊκότητα των αδικημάτων του προσφεύγοντος, επανέλαβε ότι ο προσφεύγων ήταν ικανός να κατανοήσει τον σκοπό της ποινικής διαδικασίας που κινήθηκε εναντίον του.

Εντός του πλαισίου αυτού, ο προσφεύγων κατέθεσε προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ και επικαλέστηκε παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και παρ. 3, περ. γ', της ΕΣΔΑ, ισχυριζόμενος ότι η καταδίκη του έγινε χωρίς να ληφθεί υπόψη η νοητική του αναπηρία και χωρίς τη νομική συνδρομή δικηγόρου. Ειδικότερα, υποστήριξε ότι η αναπηρία του, σε συνδυασμό με την ευαλωτότητα που την συνόδευε, καθιστούσαν αναγκαία την παρουσία δικηγόρου κατά τη διάρκεια της προδικασίας, όταν προέβη στην ομολογία του, στην οποία εξάλλου βασίστηκε η καταδίκη του. Αναφέρθηκε μάλιστα και σε πιθανό συστημικό πρόβλημα της Τσεχίας, διότι το ζήτημα της μη εκπροσώπησής του από δικηγόρο εμφανίστηκε και σε προηγούμενες ποινικές διαδικασίες στις οποίες ενεπλάκη. Ταυτόχρονα, ο προσφεύγων ανέφερε ότι το εθνικό δίκαιο είναι ιδιαίτερα ασαφές όσον αφορά τη θέσπιση αντικειμενικών κριτηρίων ως προς τον καθορισμό της ευαλωτότητας ενός προσώπου, ενώ γενικότερα δεν υφίστανται εντός της Τσεχίας κατευθυντήριες γραμμές που να διευκολύνουν τις αστυνομικές αρχές ώστε να κρίνουν αν κάποιος χρειάζεται νομική υποστήριξη στην προδικαστική διαδικασία.

Από την πλευρά της, η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι οι προϋποθέσεις για νομική συνδρομή δεν πληρώθηκαν σύμφωνα με τον εθνικό κώδικα ποινικής δικονομίας. Επιπλέον, υποστήριξε ότι η νοητική αναπηρία του προσφεύγοντος δεν είχε θέσει ποτέ υπό αμφισβήτηση στο παρελθόν την ικανότητά του να υπερασπιστεί τον εαυτό του, λαμβανομένων υπόψη των διαδικασιών που είχαν κινηθεί σε βάρος του και παλαιότερα. Συνολικά, η εν λόγω ελαφριά αναπηρία δεν κατέστησε τον προσφεύγοντα σε κάποια ευάλωτη θέση, διότι διατηρούσε το δικαίωμα να ασκήσει ένσταση κατά της ομολογίας στην οποία είχε προβεί και, γενικότερα, η ποινική διαδικασία που κατέληξε στην καταδίκη του διέθετε όλες τις απαραίτητες διαδικαστικές εγγυήσεις.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έλαβε υπόψιν, αφενός, τον εθνικό κώδικα ποινικής δικονομίας, σε συνδυασμό με ορισμένες σχετικές δικαστικές αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων της Τσεχίας, και, αφετέρου, το διεθνές νομικό πλαίσιο αναφορικά με το δικαίωμα πρόσβασης των ΑμεΑ στη δικαιοσύνη. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ προβαίνει σε ποικίλες αναφορές στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (στο εξής: ΔΣΔΑΑ), στη νομολογία της Επιτροπής της Σύμβασης, καθώς και σε άλλα σχετικά κείμενα οργάνων του ΟΗΕ. Τέλος, παραπομπή έγινε και στην ενωσιακή Οδηγία 2013/48 σχετικά, μεταξύ άλλων, με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Η σημασία των παραπομπών αυτών θα σχολιαστεί στη συνέχεια.

II. Η απόφαση του ΕΔΔΑ επί της ουσίας

Σε επίπεδο γενικών αρχών, το ΕΔΔΑ χαρακτήρισε το δικαίωμα υπεράσπισης από δικηγόρο, όπως αυτό προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 3, περ. γ', ΕΣΔΑ, ως θεμελιώδες για την ομαλή διεξαγωγή της δίκαιης δίκης υπό το άρθρο 6 παρ. 1. Μάλιστα, η πρόσβαση σε δικηγόρο είναι ιδιαίτερα σημαντική κατά τη διάρκεια της αστυνομικής κράτησης και, γενικότερα, κατά το στάδιο της προδικασίας, όταν ο ύποπτος είναι πιο ευάλωτος, αποτελώντας δηλαδή μια εγγύηση απέναντι σε αυθαίρετες συμπεριφορές των αρχών¹. Ταυτόχρονα, η ευαλωτότητα αυτή μπορεί να ενισχυθεί λόγω της περιπλοκότητας της σχετικής ποινικής διαδικασίας αλλά και νομοθεσίας, ιδίως όσον αφορά τη συλλογή των αποδείξεων². Αξίζει να αναφερθεί ότι η νομολογία που παραθέτει το ΕΔΔΑ ως προς το θέμα της πολυπλοκότητας του εθνικού δικαίου σχετίζεται με προσφεύγοντες που δεν ενέπιπταν σε κάποια κατηγορία ΑμεΑ. Συνακόλουθα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς ότι το ζήτημα εμφανίζεται πιθανώς ακόμη πιο έντονο σε περιπτώσεις ατόμων με νοητικές αναπηρίες, όπως στην παρούσα απόφαση, εφόσον πρόκειται, εξάλλου, για άτομα που έχουν χαρακτηριστεί ήδη ως ευάλωτα από το ΕΔΔΑ, γεγονός που οδηγεί στην ανάγκη ισχυρότερης θεμελίωσης των περιορισμών που επιβάλλονται³. Σε κάθε περίπτωση, αν και το δικαίωμα

πρόσβασης σε δικηγόρο δεν είναι απόλυτο, εντούτοις η τυχόν παραίτηση από αυτό πρέπει να γίνεται στο πλαίσιο εγγυήσεων που θα εξασφαλίζουν ότι ο εκάστοτε ύποπτος έχει πλήρη επίγνωση των συνεπειών που επιφέρει μια τέτοια παραίτηση⁴.

Εφαρμόζοντας τις παραπάνω αρχές στη σχολιαζόμενη υπόθεση, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι το κύριο ζήτημα είναι το κατά πόσον η παραίτηση του προσφεύγοντος, ατόμου με νοητική αναπηρία, από το δικαίωμα νομικής συνδρομής, η οποία έγινε με τη χρήση προτυπωμένων εγγράφων χωρίς την παρουσία δικηγόρου, αλλά και η ομολογία του, ήταν έγκυρες⁵. Ενόψει της παραδοχής ότι μια αστυνομική ανάκριση είναι ένα αρκετά αγχωτικό γεγονός, ιδίως για τα ΑμεΑ⁶, το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι υπήρχαν αρκετές ενδείξεις για τη νοητική αναπηρία (και άρα την ευαλωτότητα) του προσφεύγοντος, όπως το ότι ολοκλήρωσε μόνο το δημοτικό σχολείο και ότι παρακολουθείτο ψυχιατρικά από μικρή ηλικία. Επομένως, οι αρχές θα έπρεπε να εξασφαλίσουν σαφώς ότι αυτός μπορούσε να κατανοήσει τις συνέπειες της παραίτησής του. Η μη αμφισβήτηση σε επίσημο επίπεδο της νοητικής ικανότητας του προσφεύγοντος σε προηγούμενη διαδικασία δεν αναιρεί τη συγκεκριμένη υποχρέωση.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο ανέφερε ότι, στην προκειμένη περίπτωση, οι αρμόδιες εθνικές αρχές θα έπρεπε να λάβουν επιπλέον μέτρα, πέρα από τις απλές συμβουλές και το περιεχόμενο των προτυπωμένων εγγράφων, προκειμένου να παρέχουν στον προσφεύγοντα την κατάλληλη, εξατομικευμένη βοήθεια που θα χρειαζόταν, και να καταστήσουν τις σχετικές πληροφορίες προσβάσιμες. Εντούτοις, διαπίστωσε ότι, εκτός από τον κώδικα ποινικής δικονομίας, δεν υφίσταται καμία άλλη εθνική διάταξη, πρόγραμμα ή κατευθυντήριες γραμμές που να προβλέπουν πιθανές διαδικαστικές προσαρμογές για τα ΑμεΑ στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Συνεπώς, ελλείψει αυτών των απαραίτητων διαδικαστικών εγγυήσεων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το δικαίωμα του προσφεύγοντος για νομική συνδρομή

1. ΕΔΔΑ *Ibrahim και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Νος 50541/08, 50571/08, 50573/08 και 40351/09), απόφαση της 13ης Σεπτεμβρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης, παρ. 255.

2. *Ibid*, παρ. 253, ΕΔΔΑ *Saldut κατά Τουρκίας* (Προσφυγή Νο 36391/02), απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 2008 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης, παρ. 52-54.

3. ΕΔΔΑ *A.-M.V. κατά Φινλανδίας* (Προσφυγή Νο 53251/13), απόφαση της 23ης Μαρτίου 2017 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 73, ΕΔΔΑ *Alajos Kiss κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή Νο 38832/06), απόφαση της 20ής Μαΐου 2010 του Δεύτερου Τμήματος, παρ. 42, ΕΔΔΑ *Ibrahim και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 274. Βλ. P. WELLER, *Legal Capacity and Access to Justice: The Right to Partici-*

ipation in the CRPD, Laws, 2016, σ. 8. Το γεγονός αυτό επισημαίνεται και από το ίδιο το ΕΔΔΑ στην παρ. 84 της σχολιαζόμενης απόφασης, όπου αναφέρεται η πολυπλοκότητα των εγγράφων που περιγράφουν τα δικαιώματα ενός υπόπτου, η οποία θα δυσκόλευε ακόμη και άτομα χωρίς κάποια νοητική αναπηρία.

4. ΕΔΔΑ *Pishchalnikov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 7025/04), απόφαση της 24ης Σεπτεμβρίου 2009 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 77. Βλ. Τ. ΖΟΛΩΤΑΣ, Άρθρο 6§3 – Δικαιώματα του Κατηγορουμένου, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), ΕΣΔΑ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, 2021, σσ. 361-365.

5. Βλ. παρ. 77 της σχολιαζόμενης απόφασης.

6. ΕΔΔΑ *Hasáliková κατά Σλοβακίας* (Προσφυγή Νο 39654/15), απόφαση της 24ης Ιουνίου 2021 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 68.

περιορίστηκε αδικαιολόγητα, χωρίς να υπάρχουν δηλαδή σοβαροί λόγοι για αυτό, κάτι που έκανε δεκτό και η ίδια η εναγόμενη Κυβέρνηση.

Ενόψει των διαπιστώσεων αυτών, το Δικαστήριο εξέτασε καταληκτικά την επιρροή που είχε ο περιορισμός αυτός στο σύνολο της κρίσιμης εθνικής διαδικασίας. Το ΕΔΔΑ, συνακόλουθα, παρατήρησε πως η ομολογία που αποκτήθηκε κατά την προδικασία αποτέλεσε το βασικό στοιχείο για την καταδίκη του προσφεύγοντος. Ωστόσο, τα εθνικά δικαστήρια δεν έλεγχαν το κατά πόσο η παραίτηση του προσφεύγοντος από τη νομική συνδρομή δικηγόρου, η οποία συνόδευε την ομολογία αυτή, ήταν έγκυρη. Σε κάθε περίπτωση, το ελάττωμα αυτό δεν θεραπεύτηκε σε κανένα μεταγενέστερο σημείο της κύριας δίκης μέσω άλλων διαδικαστικών εγγυήσεων, καθιστώντας τη δίκη του προσφεύγοντος άδικη στο σύνολό της. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε την ύπαρξη παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 3, περ. γ', σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, και επιδίδασε 3.000 ευρώ για ηθική βλάβη και 800 ευρώ για δικαστικές δαπάνες.

III. Η σημασία των αναφορών του Δικαστηρίου στη ΔΣΔΑΑ και το σχετικό διεθνές νομικό πλαίσιο – Αντιδιαστολή με την έννοια της ευαλωτότητας

Όπως προαναφέρθηκε, το ΕΔΔΑ προέβη σε αρκετά εκτεταμένες αναφορές σχετικά με το περιεχόμενο του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί στη διεθνή έννομη τάξη, τόσο σε επίπεδο ΔΣΔΑΑ, όσο και σε επίπεδο ΟΗΕ γενικότερα⁷. Συγκεκριμένα, γίνεται καταρχάς λόγος για τα άρθρα 9 και 13 της ΔΣΔΑΑ, τα οποία αφορούν την αρχή της προσβασιμότητας και το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, αντίστοιχα. Γίνεται δεκτό ότι τα εν λόγω άρθρα πρέπει να ερμηνεύονται συνδυαστικά προκειμένου να εξασφαλίζεται μια συνολικότερη προαγωγή του κρίσιμου αυτού δικαιώματος για τα ΑμεΑ, τόσο σε επίπεδο δομημένου περιβάλλοντος όσο και στο επίπεδο των σχετικών πληροφοριών της εκάστοτε διαδικασίας (όπως μας ενδιαφέρει εν προκειμένω)⁸. Σε περαιτέρω διευκρινίσεις για την πραγμάτωση αυτής της πρόσβασης προέβη και η Επιτροπή της ΔΣΔΑΑ με τη νομολογία στην οποία παραπέμπει το Δικαστήριο του Στρασβούργου στη συνέχεια⁹. Μάλιστα, η Επιτροπή εξέδωσε και σχετικές καταληκτικές παρατηρήσεις, οι οποίες αφορούν συγκεκριμένα το εναγόμενο Κράτος της Τσεχίας πάνω στα δύο προαναφερόμενα άρθρα, με ειδική αναφορά στην έλλειψη πρόσβασης στη δικαιοσύνη

που παρατηρείται για τα άτομα με νοητικές αναπηρίες. Τέλος, το διεθνές νομικό πλαίσιο, που είναι σχετικό με τη σχολιαζόμενη απόφαση, συμπληρώνουν η έκθεση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα περί της συμβολής του άρθρου 13 της ΔΣΔΑΑ στην πραγμάτωση της ουσιαστικής ισότητας σε ζητήματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη (όπως μέσω της εξασφάλισης της ισότητας των όπλων¹⁰) και οι διεθνείς αρχές και κατευθυντήριες γραμμές για την πρόσβαση των ΑμεΑ στη δικαιοσύνη του Ειδικού Εισηγητή για τα δικαιώματα των ΑμεΑ.

Επομένως, τα ερωτήματα που εύλογα θα μπορούσαν να τεθούν ενόψει των αναφορών αυτών είναι δύο και συνδέονται μεταξύ τους. Το πρώτο σχετίζεται με την πραγματική σημασία της επίκλησης του παραπάνω πλαισίου εντός μιας απόφασης του ΕΔΔΑ. Καταρχάς, η ΔΣΔΑΑ έχει επικυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, συνεπώς η εναρμόνιση των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τη Σύμβαση και την ΕΣΔΑ εμφανίζεται ιδιαίτερα σημαντική για την πιο ομοιόμορφη προστασία των δικαιωμάτων των ΑμεΑ¹¹. Πράγματι, τα τελευταία χρόνια, το Δικαστήριο του Στρασβούργου παραπέμπει όλο και πιο συχνά σε διατάξεις της ΔΣΔΑΑ, δείχνοντας μια τάση προς αυτή την κατεύθυνση¹².

Το δεύτερο ερώτημα, και πιθανώς το πλέον σημαντικό, αφορά το κατά πόσον το ΕΔΔΑ ενσωματώνει ουσιαστικά τη λογική της ΔΣΔΑΑ στις αποφάσεις του περί παραβιάσεων των δικαιωμάτων των ΑμεΑ. Αν και οι πρώτες αποφάσεις που απασχόλησαν το Δικαστήριο ως προς τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας μετά τη θέση σε ισχύ της Σύμβασης εμφάνισαν μια ιδιαίτερα θετική σύγκλιση των δύο εννόμων τάξεων¹³, γίνεται δεκτό ότι, από τότε, η στάση του Δικαστηρίου είναι

7. Βλ. παρ. 49-57 της σχολιαζόμενης απόφασης.

8. E. FLYNN, Article 13 Access to Justice, σε: V. Della Fina / R. Cera / G. Palmisano (eds), *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary*, Springer, 2017, σσ. 290-291.

9. Βλ. παρ. 50-52 της σχολιαζόμενης απόφασης.

10. Εξάλλου, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η ισότητα όπλων αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους που επιδιώκει το άρθρο 6 παρ. 3, περ. γ', ΕΣΔΑ. Βλ. Τ. ΖΟΛΩΤΑΣ, ό.π., σ. 360.

11. E. CELIK, Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to the ECtHR, *The Age of Human Rights Journal*, 2021, σ. 30, όπου αναφέρεται ότι κοινός άξονας των δύο κειμένων αποτελεί η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

12. Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ *Enver Sahin κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 23065/12), απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 2018 του Δεύτερου Τμήματος, παρ. 25, ΕΔΔΑ *Guberina κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 23682/13), απόφαση της 22ας Μαρτίου 2016 του Δεύτερου Τμήματος, παρ. 34-35, ΕΔΔΑ *G.L. κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 59751/15), απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2020 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 26.

13. ΕΔΔΑ *Glor κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 13444/04), απόφαση της 30ής Απριλίου 2009 του Πρώτου Τμήματος, ΕΔΔΑ *Alajos Kiss κατά Ουγγαρίας*, ό.π., J. CLIFFORD, *The UN Disability Convention and its Impact on European Equality Law*, *The Equal Rights Review*, 2011, σσ. 20-22.

αρκετά ασυνεπής αναφορικά με την ενσωμάτωση των απαιτήσεων της Σύμβασης¹⁴.

Επιστρέφοντας στη σχολιαζόμενη απόφαση, επομένως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί εύλογα ότι η λογική και το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 13 της ΔΣΔΑΑ για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη εντοπίζονται στη συλλογιστική του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Το ΕΔΔΑ κάνει λόγο για την «εξατομικευμένη» βοήθεια την οποία θα έπρεπε να είχε λάβει ο προσφεύγων κατά την προδικασία, η οποία δεν θα έπρεπε να συνίσταται απλώς στη χρήση προτυπωμένων εγγράφων¹⁵. Το στοιχείο αυτό της εξατομικευμένης αντιμετώπισης των αναγκών/ δικαιωμάτων των ΑμεΑ είναι πράγματι ιδιαίτερα σημαντικό στο πλαίσιο της πρόσβασης των τελευταίων στη δικαιοσύνη κατά τη διαμόρφωση των διαδικαστικών προσαρμογών που απαιτεί τόσο η ΔΣΔΑΑ όσο και οι προαναφερόμενες διεθνείς αρχές επ' αυτού (Αρχή υπ' αριθμ. 3)¹⁶. Ταυτόχρονα, το ΕΔΔΑ, τονίζοντας ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως εν προκειμένω, χρειάζεται η ενεργοποίηση ειδικών διαδικαστικών εγγυήσεων ώστε να προστατευτούν αποτελεσματικότερα τα συμφέροντα των ατόμων με νοητικές αναπηρίες, αναφέρεται σε συγκεκριμένα παραδείγματα τέτοιων προσαρμογών, όπως προσβάσιμες και φιλικές εκδόσεις των επίμαχων εγγράφων ή παρουσία κάποιου μεσολαβητή που θα διευκόλυνε την επικοινωνία του προσφεύγοντος με τις αρχές¹⁷. Τα παραδείγματα αυτά είναι από τα πιο χαρακτηριστικά που μπορεί να εντοπίσει κανείς στα σχετικά σχόλια της Επιτροπής της ΔΣΔΑΑ και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα¹⁸.

Πιθανώς, το μοναδικό στοιχείο το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει εμπόδιο στην παρατηρούμενη αυτή

σύγκλιση είναι εκείνο της ευαλωτότητας. Λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός ότι ο όρος «ευαλωτότητα» απουσιάζει πλήρως από το κείμενο της ΔΣΔΑΑ, γίνεται δεκτό ότι ο εν λόγω όρος μπορεί εύκολα να συνδεθεί με μια τυχόν πατερναλιστική στάση του Δικαστηρίου, ανάλογα με τον τρόπο χρήσης της¹⁹. Εξάλλου, πολύ πρόσφατα, η Επιτροπή της ΔΣΔΑΑ εξέδωσε ορισμένες καταληκτικές παρατηρήσεις απευθυνόμενες προς την ΕΕ, οι οποίες, σε ό,τι έχουν να κάνουν με το άρθρο 13 της ΔΣΔΑΑ, πρότειναν στην Ένωση να τροποποιήσει ακριβώς το ποινικό νομοθετικό πλαίσιο των Οδηγιών της, ώστε να αποφευχθούν αρνητικά τεκμήρια που συνδέουν την ευαλωτότητα και την αναπηρία με την έλλειψη νομικής ικανότητας²⁰. Σε κάθε περίπτωση, η ευαλωτότητα παραμένει σημαντικό στοιχείο για τη νομολογία του ΕΔΔΑ, προκειμένου να εξασφαλίσει μια πληρέστερη προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες (π.χ. ΑμεΑ, όπως εν προκειμένω). Πάντως, το ενδιαφέρον στη σχολιαζόμενη υπόθεση είναι το γεγονός ότι το Δικαστήριο επιχείρησε να εφαρμόσει το πλαίσιο περί ευαλωτότητας και, κατ' επέκταση, του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη κατά τρόπο «μη πατερναλιστικό»²¹.

IV. Συμπεράσματα

Η απόφαση *Krpešić*, πέρα από τη θετική της έκβαση για τα δικαιώματα του προσφεύγοντος, εμφανίζει ένα επιπλέον ενδιαφέρον αναφορικά με τη σύγκλιση της ερμηνείας της ΕΣΔΑ με τη ΔΣΔΑΑ και άρα, συνακόλουθα, τη σύγκλιση των υποχρεώσεων των κρατών που πηγάζουν από τις δύο διεθνείς συμβάσεις. Το γεγονός αυτό εντοπίζεται όχι απλώς σε επίπεδο παραπομπών του σχετικού διεθνούς νομικού πλαισίου, αλλά και στην ένταξη αυτού στον δικανικό συλλογισμό του Δικαστηρίου. Ωστόσο, ενόψει της προαναφερόμενης ασυνέπειας που εμφανίζει το ΕΔΔΑ, ιδίως ως προς τα ζητήματα αναπηρίας, θα χρειαστούν περισσότερες αποφάσεις παρόμοιου περιεχομένου ώστε να υπάρχουν ασφαλέστερα συμπεράσματα που να θέτουν την εν λόγω σύγκλιση σε στιβαρότερη βάση.

14. Βλ., για παράδειγμα, Ε. ÇELİK, ό.π., σ. 40, Μ. VRANCKEN, Reasonable Accommodation in Schools in S. v. the Czech Republic: How the ECtHR's Position on the CRPD has Become Untenable, Strasbourg Observers, 04.02.2025, διαθέσιμο σε: <https://strasbourgobservers.com/2025/02/04/reasonable-accommodation-in-schools-in-s-v-the-czech-republic-how-the-ecthrs-position-on-the-crpdp-has-become-untenable/>, A clash of rights (models)? The ECtHR and the CRPD, Mental Capacity Law and Policy, 25.03.2025, διαθέσιμο σε: <https://www.mentalcapacitylawandpolicy.org.uk/a-clash-of-rights-models-the-ecthr-and-the-crpdp/>.

15. Βλ. παρ. 83 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Ε. FLYNN, Article 13 Access to Justice, σε: Ι. Bantekas / Μ. Ashley Stein / Δ. Anastasiou (eds), The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary, Oxford University Press, 2018, σσ. 390-391, 393.

17. Βλ. παρ. 87 της σχολιαζόμενης απόφασης.

18. CRPD, General comment No. 1 (Article 12: Equality before the law), CRPD/C/GC/1, 19.05.2014, παρ. 34, 37, 39, Human Rights Council, Right to access to justice under article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, A/HRC/37/25, 27.12.2017, παρ. 21-24.

19. Ο. MJOLL ARNARDOTTIR, Vulnerability under Article 14 of the European Convention on Human Rights – Innovation or Business as Usual?, Oslo Law Review, 2017, σσ. 157-159, 162-163. Για μια διαφορετική άποψη, βλ. Μ. HEIKKILÄ, Disability and Vulnerability: A Human Rights Reading of the Responsive State, The International Journal of Human Rights, 2020, σ. 1185.

20. CRPD, Concluding observations on the combined second and third periodic reports of the European Union, CRPD/C/EU/CO/2-3, 21.03.2025, παρ. 34-35, L. WADDINGTON, EU Criminal Law and Persons with Disabilities: Reflections on "Vulnerability" and the Influence of the CRPD, Cambridge University Press, 2022, σσ. 87-89.

21. Βλ. παρ. 87 της σχολιαζόμενης απόφασης.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► **Ανέκκλητο δικαστικών αποφάσεων από ακυρωτικές διαφορές ανακύπτουσες από δημόσιες συμβάσεις**

Το ανέκκλητο των δικαστικών αποφάσεων των Διοικητικών Εφετείων κατ' άρθρο 372 παρ. 1 του ν. 4412/2016 κρίνεται συμβατό με τις διεθνείς, ευρωπαϊκές και συνταγματικές επιταγές

δημόσιες συμβάσεις – ανέκκλητο δικαστικών αποφάσεων διοικητικών εφετείων – άρθρο 372 παρ. 1 ν. 4412/2016 – δικονομική αυτονομία κρατών μελών – αρχή της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας – κατ' εξαίρεση δυνατότητα προσβολής ανέκκλητων δικαστικών αποφάσεων

ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 419/2025, 11.03.2025

Με την υπό σχολιασμό απόφαση τέθηκε επί τάπητος ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας (εφεξής: ΣτΕ) το ανέκκλητο των δικαστικών αποφάσεων των Διοικητικών Εφετείων επί διαφορών υπαγόμενων στην κανονιστική εμβέλεια του Βιβλίου IV του ν. 4412/2016. Έναυσμα αποτέλεσε η έφεση που άσκησε η εταιρεία κοινής ωφέλειας (ΔΕΚΟ) με την επωνυμία «Κτιριακές Υποδομές Α.Ε.» κατά της υπ' αριθμ. 373/2024 απόφασης του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών. Με την τελευταία ακυρώθηκε η υπ' αριθμ. 1603/2023 απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ, κάνοντας δεκτό ότι η προδικαστική προσφυγή ήταν απορριπτή ως απαράδεκτη λόγω μη καταβολής του νόμιμου παραβόλου ενώπιε του μη συνυπολογισμού της αξίας της πρόσθετης καταβολής του άρθρου 149 του ν. 4412/2016.

Ειδικότερα, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, μολονότι μετά την αντικατάσταση του άρθρου 372 παρ. 1 του ν. 4412/2016 με τον ν. 4782/2021 δεν διαλαμβάνεται πλέον ρητά το ανέκκλητο των διαφορών που εμπίπτουν στο Βιβλίο IV του ν. 4412/2016 (εν αντιθέσει με το προϊσχύσαν καθεστώς), τα Διοικητικά Εφετεία εξακολουθούν να αποφαίνονται ανέκκλητα επί των διαφορών αυτών. Τούτο προκύπτει από τον επιδιωκόμενο στον ν. 4782/2021 σκοπό της περαιτέρω επιτάχυνσης της επίλυσης των σχετικών διαφορών. Επιπρόσθετα, οι προπαρασκευαστικές εργασίες ψήφισης του ν. 4782/2021 δεν καταδεικνύουν τη βούληση του νομοθέτη να προβλέψει δεύτερο βαθμό δικαιοδοτικής κρίσης ως προς τις επίμαχες υποθέσεις. Μάλιστα, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι οι διαφορές αυτές τίθενται υπό τον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής.

Περαιτέρω, διαγιγνώσκεται ότι όλες οι διαφορές προσυμβατικού σταδίου διαγωνισμών του ν. 4412/2016 συλλήβδην διατηρούν το ανέκκλητο πρόσημό τους, ανεξαρτήτως του χαρακτήρα ή της βαρύτητας της πλημμέλειας που τυχόν επιρρίπτεται στην απόφαση του εφετείου.

Κρίνεται δε ως συμβατή με τις επιταγές του άρθρου 95

παρ. 3 του Συντάγματος η μεταφορά με νόμο ορισμένων, ήσσονος σημασίας, διαφορών στα Διοικητικά Εφετεία και η αναγνώρισή αυτών ως ανέκκλητων για την αποσυμφόρηση του Ανώτατου Δικαστηρίου και την ταχεία απονομή της δικαιοσύνης στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων. Εξάλλου, τόσο σε διεθνές (άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ) και ενωσιακό (άρθρα 1 και 2 της δικονομικής Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ, άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ) όσο και σε εθνικό επίπεδο (άρθρο 20 παρ. 3 του Συντάγματος), η παροχή δικαστικής προστασίας δεν επιτάσσει την εγκαθίδρυση δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας.

Τέλος, το ανέκκλητο των δικαστικών αποφάσεων είναι συμβατό τόσο με την αρχή της ισοδυναμίας, δεδομένου ότι ανέκκλητες είναι και οι διαφορές που ανακύπτουν κατά τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων που εκφεύγουν του ρυθμιστικού πεδίου του ν. 4412/2016 (άρθρο 47 παρ. 4 του ν. 3900/2010), όσο και με την αρχή της αποτελεσματικότητας, καθότι παρέχεται μέσο ένδικης προστασίας ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου, δικάζοντας σε πρώτο και τελευταίο βαθμό.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσβαλλόμενη με την κρινόμενη έφεση απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, εκδοθείσα επί ακυρωτικής διαφοράς προσυμβατικού σταδίου που διέπεται από τον ν. 4412/2016, είναι κατά νόμο ανέκκλητη. Απέρριψε δε τον ισχυρισμό της εκκαλούσας περί νομολογιακής αναγνώρισης της δυνατότητας άσκησης έφεσης σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπου η πρωτόδικη κρίση αντίκειται σε πάγια νομολογία του ΣτΕ και στερεί από τον ενδιαφερόμενο το δικαίωμα έννομης προστασίας, προς αποκατάσταση της τρωθείσας δικαιοδίκης εκ της απώλειας δικονομικών δικαιωμάτων, της ασφάλειας δικαίου και της ενότητας της νομολογίας. Ειδικότερα, διελήφθη ότι η πιθανότητα έκδοσης λανθασμένων (ανέκκλητων) δικαστικών αποφάσεων αποτελεί εγγενή αδυναμία του θεσμού του ανέκκλητου, η οποία όμως δεν καθιστά τον θεσμό αντίθετο με τις εθνικές, ενωσιακές και διεθνείς επιταγές. Περαιτέρω, επισημαίνεται ότι δεν υφίσταται κενό δικαίου εν προκειμένω, του οποίου η κάλυψη να δικαιολογεί τη νομολογιακή επέμβαση. Ειδικότερα, το ανέκκλητο των επίμαχων διαφορών διέπεται από ένα πλέγμα δικονομικών ρυθμίσεων που θέτει τα χεγγύα της ενότητας της νομολογίας και της ασφάλειας δικαίου, προβλέποντας, μεταξύ άλλων, αφενός, τη δυνατότητα έφεσης υπέρ του νόμου κατ' άρθρο 58 παρ. 4 του π.δ. 18/1989 – η οποία άλλωστε ασκήθηκε στην επίδικη υπόθεση – αφετέρου, την εξαιρετική δυνατότητα άσκησης έφεσης κατά ανέκκλητης απόφασης βάσει του άρθρου 2 του ν. 3900/2010 όταν υφίσταται κρίση της εκκαλουμένης περί αντίθεσης διάταξης τυπικού νόμου σε διατάξεις υπέρτερης τυπικής ισχύος.

Δεδομένου ότι στην επίμαχη διαφορά δεν συντρέχει καμία εκ των προμνημονηθεισών εξαιρετικών περιπτώσεων, η κρίνόμενη έφεση απορρίπτεται ως απαράδεκτη, στρεφόμενη κατά ανέκκλητης απόφασης.

Παρατηρήσεις

Λυδία Παπαγιαννοπούλου*

I. Εισαγωγικά

Στην υπό κρίση υπόθεση αναφύεται η προσπάθεια του Δικαστηρίου να ισορροπήσει την πλάστιγγα μεταξύ, αφενός, του δικαιώματος στην αποτελεσματική δικαστική προστασία και, αφετέρου, της αναγκαιότητας επιτάχυνσης της δίκης στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων και της αποσυμφόρησης του ΣτΕ. Στύλος της πλάστιγγας είναι το ανέκκλητο των δικαστικών αποφάσεων επί ακυρωτικών διαφορών στο προσυμβατικό στάδιο του ν. 4412/2016.

II. Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και ο δεύτερος βαθμός δικαιοδοσίας

Κρηπίδωμα της ένδικης προστασίας αποτελεί η αρχή της πρόσβασης στη δικαιοσύνη και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Σε διεθνές επίπεδο κατοχυρώνεται στα άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ¹, ενώ στην ενωσιακή δικαιοταξία ανάγεται σε γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, που εκπηγάζει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και θεσπίζεται στο άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ². Στην εθνική έννομη τάξη αποκτά συνταγματικό περιβλήμα στο άρθρο 20 παρ. 1³.

Το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη δεν συνιστά ένα απόλυτο, ανεπίδεκτο περιορισμών δικαίωμα⁴. Στο πλαίσιο αυτό, κατά πάγια νομολογιακή παραδοχή, δεν απαιτείται η καθιέρωση δύο βαθμών δικαιοδοσίας, αλλά αρκεί η δυνατότητα άσκησης προσφυγής ενώπιον ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου, και όχι απαραίτητα σε περισσότερους από έναν βαθμούς δικαιοδοσίας⁵.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

1. Κ. ΓΩΓΟΣ, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος, ΕΣΔΑ, 2021, σ. 242 επ.
2. ΔΕΕ C-791/19, Επιτροπή/Πολωνία (Régime disciplinaire des juges), 15.07.2021, ECLI:EU:C:2021:596, σκ. 52, ΔΕΚ C-432/05, Unibet, 13.03.2007, ECLI:EU:C:2007:163, σκ. 37.
3. Η. ΚΟΥΒΑΡΑΣ, σε: Σ. Βλαχόπουλος / Ξ. Κοντιάδης / Γ. Τασόπουλος, Σύστημα – Ερμηνεία κατ' άρθρο, Ηλεκτρονική έκδοση.
4. Κ. ΓΩΓΟΣ, ό.π., σ. 265, Η. ΚΟΥΒΑΡΑΣ, ό.π., σ. 37, Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδ., 2021, σ. 586.
5. ΕΔΔΑ Ευσταθίου κ.λπ. κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 36998/02), από-

III. Η αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών

Σύμφωνα με τη θεμελιώδους σημασίας αρχή της δικονομικής αυτονομίας, εναπόκειται καταρχήν στην ευχέρεια των κρατών μελών να καταστρώσουν το δικαιοδοτικό τους σύστημα με τη θέσπιση των αναγκαίων δικονομικών κανόνων κατά τρόπο που να διασφαλίζεται η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας⁶. Βέβαια, η αρχή αυτή δεν πρέπει να (παρ)ερμηνεύεται ως μια «λευκή επιταγή» απεριόριστων δυνατοτήτων των κρατών μελών να διαμορφώνουν τους σχετικούς κανόνες⁷. Αντιθέτως, περιχαρακώνεται το γενικότερο πλαίσιο εντός του οποίου οφείλει να κινείται κάθε κράτος μέλος, θέτοντας ως βασικά απώτατα όρια την αρχή της ισοδυναμίας και την αρχή της αποτελεσματικότητάς⁸.

Ειδικότερα, η αρχή της ισοδυναμίας επιβάλλει οι εθνικοί κανόνες να μην είναι λιγότερο ευμενείς από εκείνους που διέπουν παρόμοιες καταστάσεις στο εσωτερικό δίκαιο⁹. Με βάση την αρχή της αποτελεσματικότητας, οι εθνικοί κανόνες δεν πρέπει να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η ενωσιακή έννομη τάξη¹⁰. Μάλιστα, αυτό δεν συνεπάγεται υποχρέωση των κρατών μελών να καθιερώνουν άλλα μέσα ένδικης προστασίας από τα προβλεπόμενα στο εσωτερικό δίκαιο, εκτός και αν από την οικονομία της εσωτερικής δικαιοταξίας προκύπτει ότι δεν προβλέπεται κανένα μέσο ένδικης προστασίας που να καθιστά δυνατή – έστω και παρεμπιπτόντως – τη διασφάλιση του σεβασμού των θεσπισθέντων στο ενωσιακό δίκαιο δικαιωμάτων ή αν το μόνο μέσο πρόσβασης στη δικαιοσύνη είναι να αναγκαστούν οι πολίτες να παραιτήσουν τον νόμο¹¹.

φαση της 27ης Ιουλίου 2006, παρ. 25, ΕΔΔΑ Μπουλουγούρας κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 66294/01), απόφαση της 27ης Μαΐου 2004, παρ. 22, ΔΕΕ C-69/10, Samba Diouf, 28.07.2011, ECLI:EU:C:2011:524, σκ. 69, ΔΕΕ C-654/17 P, Bayerische Motoren Werke/Επιτροπή και Freistaat Sachsen, 29.07.2019, ECLI:EU:C:2019:634, σκ. 51.

6. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-558/18 και C-563/18, Miasto Łowicz (Régime disciplinaire concernant les magistrats), 26.03.2020, ECLI:EU:C:2020:234, σκ. 32.
7. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σ. 594.
8. ΔΕΕ C-949/19, Konsul Rzeczypospolitej Polskiej w N., 10.03.2021, ECLI:EU:C:2021:186, σκ. 43.
9. ΔΕΕ C-194/19, Βελγικό Δημόσιο (Éléments postérieurs à la décision de transfert), 15.04.2021, ECLI:EU:C:2021:270, σκ. 44.
10. ΔΕΕ C-161/15, Bensada Benallal, 17.03.2016, ECLI:EU:C:2016:175, σκ. 24.
11. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-924/19 PPU και C-925/19 PPU, Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság Dél-alföldi Regionális Igazgatóság, 14.05.2020, ECLI:EU:C:2020:367, σκ. 143.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ΔΕΕ κατά την αξιολόγηση δικονομικών κανόνων υπό το πρίσμα των ανωτέρω αρχών επιδεικνύει ιδιαίτερη προσοχή, αναγνωρίζοντας ευρύ περιθώριο εκτίμησης στον εθνικό δικαστή και προκρίνοντας μια *in concreto* εξέταση της εκάστοτε περίπτωσης, χωρίς να επιτρέπει τη γενίκευση και αυτοματοποιημένη εγκόλπωση των κρίσεων σε διαφορετικούς από τους επίμαχους τομείς¹².

Ιδίως στον τομέα της σύναψης δημοσίων συμβάσεων, η δικονομική αυτονομία των κρατών μελών οριοθετείται περαιτέρω από το άρθρο 1 παρ. 1 της Οδηγίας 89/665, σύμφωνα με το οποίο η απόφαση που λαμβάνει η αναθέτουσα αρχή, κατ' εφαρμογή των Οδηγιών 2014/24 και 2014/23, πρέπει να μπορεί να υπόκειται με αποτελεσματικές και όσο το δυνατόν ταχύτερες προσφυγές σε έλεγχο ως προς την αμφισβήτηση της συμβατότητάς της με το δίκαιο της ΕΕ.

Τα όρια της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων έχουν απασχολήσει το ΔΕΕ στην απόφασή του *Randstad Italia SpA*¹³, στο πλαίσιο της οποίας εξετάστηκε αν ο περιορισμός της δυνατότητας άσκησης αναίρεσης κατά αποφάσεων του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου κράτους μέλους επί διαφορών κατά τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων προσκρούει στις απαιτήσεις αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας που επιβάλλει το ενωσιακό δίκαιο. Στην αξιολογική του συνισταμένη, το ΔΕΕ έθεσε ως συνιστώσες τα άρθρα 4 παρ. 3 και 19 παρ. 1 ΣΕΕ, καθώς και το άρθρο 1 παρ. 1 και 3 της Οδηγίας 89/665, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη. Το ΔΕΕ επανέλαβε τη νομολογιακή γραμμή του, κατά την οποία αναγνωρίζεται η δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίζουν ή να εξαρτούν από προϋποθέσεις τους λόγους εκείνους που μπορούν να προβάλλονται στις κατ' αναίρεση διαδικασίες, πάντα όμως υπό την επιφύλαξη της τήρησης των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας¹⁴. Κατέληξε δε ότι δεν αντιτίθεται στο ενωσιακό δίκαιο η μη πρόβλεψη δυνατότητας άσκησης αναίρεσης ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου για τον έλεγχο της συμβατότητας της απόφασης του τελευταίου με το δίκαιο της Ένωσης¹⁵.

IV. Το ανέκκλητο των δικαστικών αποφάσεων σε εθνικό επίπεδο

Σε εθνικό επίπεδο, η δυνατότητα μεταφοράς κατηγοριών ακυρωτικών διαφορών στα Διοικητικά Εφετεία και η θέσπιση ανεκκλήτου των οικείων αποφάσεων κατοχυρώ-

νεται συνταγματικά στο άρθρο 95 παρ. 3¹⁶. Στο πλαίσιο αυτό, ο κοινός νομοθέτης μπορεί να αφαιρέσει από την ελεγκτική αρμοδιότητα του ΣτΕ σε δεύτερο βαθμό ορισμένες ήσσονος σημασίας υποθέσεις, εφόσον όμως έχει διασφαλίσει πλήρη και αποτελεσματική δικαστική προστασία των εν λόγω διαφορών¹⁷. Ως εκ τούτου, το ανέκκλητο αυτών των αποφάσεων δεν αντίκειται στην αξιούμενη στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος δικαστική προστασία, δοθέντος ότι η τελευταία δεν κατοχυρώνει δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας¹⁸.

V. Η θέσπιση ανεκκλήτου στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων και η εισφορά (;) της υπό σχολιασμό απόφασης

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, ο εθνικός νομοθέτης καταρχήν έχει την ευχέρεια να προβλέψει ρητά το αμετάκλητο των δικαστικών αποφάσεων επί διαφορών προσυμβατικού σταδίου του ν. 4412/2016 κατά τα ανωτέρω, εφόσον βέβαια πληρούνται οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Και πράγματι, στο προγενέστερο καθεστώς, είχε εισαχθεί αντίστοιχη ρύθμιση στο άρθρο 372 παρ. 1 του ν. 4412/2016, όπου μνημονευόταν διαρρήδη ότι το Διοικητικό Εφετείο αποφαινεται αμετακλήτως επί των αιτήσεων ακύρωσης που έβαλλαν κατά των αποφάσεων της ΑΕΠΠ.

Μολαταύτα, μετά την αντικατάσταση του εν λόγω άρθρου από το άρθρο 138 του ν. 4782/2021, απαλείφθηκε η εν λόγω μνεία, με αποτέλεσμα να μένει νομοθετικά μετέωρο το αν εξακολουθούν να είναι ανέκκλητες οι σχετικές αποφάσεις στο ισχύον καθεστώς. Το ζήτημα αυτό επέλυσε νομολογιακά το ΣτΕ¹⁹, κάνοντας δεκτό ότι παραμένουν απρόσβλητες οι αποφάσεις του Διοικητικού Εφετείου επί των διαφορών αυτών, λαμβάνοντας υπόψη, αφενός, ότι ο επιδιωκόμενος με τον ν. 4782/2021 σκοπός έγκειται, μεταξύ άλλων, στην περαιτέρω επιτάχυνση της διαδικασίας επίλυσης τοιούτων διαφορών, αφετέρου, ότι δεν προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες για την ψήφιση του ν. 4782/2021 η βούληση του νομοθέτη για εισαγωγή δεύτερου βαθμού δικαιοδοτικής κρίσης ως προς τις εν λόγω διαφορές²⁰. Συνεκτιμητέο δε ότι οι εν λόγω αποφάσεις έχουν ήδη περάσει ένα προγενέστερο φίλτρο ελέγχου από ανεξάρτητη αρχή, την Ενιαία Αρχή Δημοσίων Συμβάσεων (ΕΑΔΗΣΥ)²¹.

16. Δ. ΡΑΪΚΟΣ, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 2024, σ. 209.

17. ΣτΕ 2331/2022.

18. ΣτΕ (Ολ.) 1619/2012, 324/2018, 1863/2017, ΕΔΔΑ Πετρόπουλος κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 55484/07), απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 2009, παρ. 19, Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, σε: Σ. Βλαχόπουλος / Ξ. Κοντιάδης / Γ. Τασόπουλος, Σύνταγμα – Ερμηνεία κατ' άρθρο, Ηλεκτρονική έκδοση, σ. 56.

19. ΣτΕ 1710-1711/2023, 36/2025.

20. ΣτΕ 1243/2022, 1905-7/2023, 1710/2023.

21. ΣτΕ 147/2022, 36/2025. Ως προς τη φύση του ελέγχου που ασκεί

12. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, ό.π., σσ. 595-596.

13. ΔΕΕ C-497/20, *Randstad Italia*, 21.12.2021, ECLI:EU:C:2021:1037.

14. ΔΕΕ C-161/15, *Bensada Benallal*, ό.π., σκ. 27, ΔΕΕ C-497/20, *Randstad Italia*, ό.π., σκ. 59.

15. Βλ. και G. GENTILE, Analysis: Reconciling the effective judicial protection of EU rights, procedural autonomy and national judicial politics: *Randstad Italia*, EU Law Live, 14.02.2022.

Το σκεπτικό αυτό επανέλαβε και στην υπό σχολιασμό απόφαση το ΣτΕ. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις:

Αρχικά, το ΣτΕ εγκολπώνεται το ανέκκλητο αυτών των αποφάσεων, παρότι δεν υπάρχει αντίστοιχη ρητή νομοθετική πρόβλεψη, ούτε μπορεί να συναχθεί σχετική βούληση του νομοθέτη στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4782/2021, όπως επιτάσσει το άρθρο 95 παρ. 3 του Συντάγματος. Το ότι αποσιωπάται πλήρως στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4782/2021 η βούληση του νομοθέτη ως προς την πρόβλεψη ή μη δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας δεν συνεπάγεται αυτόθροα ότι εισάγεται και το ανέκκλητο των αποφάσεων, πολλώ δε μάλλον λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν πρόκειται για επαναδιατύπωση του προϊσχύσαντος άρθρου, αλλά για αναμόρφωση του μηχανισμού δικαστικής προστασίας κατά το στάδιο ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων²², όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4782/2021²³.

Επιπλέον, ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό του ν. 4782/2021, το ανέκκλητο των αποφάσεων φαίνεται να εξυπηρετεί την επιτάχυνση της επίλυσης των διαφορών, όπου έχει ανασταλεί η σύναψη της σύμβασης κατόπιν αποδοχής σχετικού αιτήματος των εμπλεκόμενων μερών. Πράγματι, σε αυτές τις περιπτώσεις, πρέπει να τεθεί ένα σύντομο τέλος και να αποτραπεί ο κίνδυνος ενός μακροχρόνιου δικαστικού αγώνα που στην ουσία θα παρέλυε τη διαγωνιστική διαδικασία και θα παρεμπόδιζε την κάλυψη βιοτικών αναγκών της αναθέτουσας αρχής. Από την άλλη, όμως, δεδομένου ότι στην πλειοψηφία των διαφορών απορρίπτονται τα αιτήματα αναστολής, με αποτέλεσμα οι συμβάσεις να συνάπτονται και να εκτελούνται κανονικά ενόσω εκκρεμεί η διαφορά του προσυμβατικού σταδίου, εγείρονται αμφιβολίες ως προς το κατά πόσον δικαιολογείται τελικά να προκρίνεται η ταχεία επίλυση διαφορών με το ανέκκλητο των αποφάσεων αυτών έναντι της δυνατότητας αποκατάστασης της τρωθείσας δίκαιης δίκης με την άσκηση έφεσης. Άλλωστε, ούτε η έφεση έχει αυτόματο ανασταλτικό αποτέλεσμα, εξ ου και η πρόβλε-

ψη δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας δεν συνεπάγεται αυτόματα και την άκαιρη ολοκλήρωση της διαγωνιστικής διαδικασίας.

Περαιτέρω, τίθεται ένας βασικός προβληματισμός που διέπει τον θεσμό των ανέκκλητων αποφάσεων και έγκειται στην επί της ουσίας αποστέρηση του δικαιώματος των ενδιαφερόμενων στην έννομη προστασία στις εξαιρετικές περιπτώσεις όπου η πρωτόδικη κρίση αντίκειται σε πάγια νομολογία του ΣτΕ, προς αποκατάσταση της τρωθείσας δίκαιης δίκης εκ της απώλειας δικονομικών δικαιωμάτων, της ασφάλειας δικαίου και της ενότητας της νομολογίας. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο απέφυγε να κάνει το τολμηρό βήμα νομολογιακής αναγνώρισης δυνατότητας προσβολής με έφεση των ανέκκλητων αποφάσεων σε τέτοιες εξαιρετικές περιπτώσεις, αναγνωρίζοντας την εγγενή αδυναμία του θεσμού του ανεκκλήτου ως προς την έκδοση εσφαλμένων αποφάσεων, διαπιστώνοντας τη μη ύπαρξη σχετικού κενού δικαίου, δυνάμενου να δικαιολογήσει τη νομολογιακή του επέμβαση, και επισφραγίζοντας την επάρκεια των τιθέμενων ασφαλιστικών δικλείδων, και δη με τα άρθρα 58 παρ. 4 του π.δ. 18/1989 (έφεση υπέρ του νόμου) και 2 του ν. 3900/2010 (κατ' εξαίρεση έφεση κατά ανέκκλητης απόφασης). Μολαταύτα, με τον τρόπο αυτό εξακολουθεί να υφίσταται ένα πλήγμα στο δικαίωμα της δικαστικής προστασίας, ιδίως όταν εκδίδονται όλως αυθαίρετες ανέκκλητες δικαστικές αποφάσεις και δεν συντρέχουν οι αυστηρά προβλεπόμενες εξαιρετικές περιπτώσεις προσβολής ανέκκλητων αποφάσεων, ιδίως των άρθρων 58 παρ. 4 του π.δ. 18/1989 και 2 του ν. 3900/2010.

VI. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Στην υπό σχολιασμό απόφαση, το ΣτΕ ακολούθησε την ήδη πεπατημένη και ασφαλή νομολογιακή οδό ως προς το ανέκκλητο των δικαστικών αποφάσεων των Διοικητικών Εφετείων επί διαφορών υπαγόμενων στην κανονιστική εμβέλεια του Βιβλίου IV του ν. 4412/2016. Με την κρίση αυτή, όμως, παρατηρείται έτι μία φορά ότι στον βωμό της αποσυμφόρησης του Ανώτατου Δικαστηρίου και της ταχείας απονομής της δικαιοσύνης θυσιάζεται ένα κομμάτι του δικαιώματος στη δικαστική προστασία, διακινδυνεύοντας να παραμένουν απρόσβλητες στον δικαιοκώ χώρο όλως αυθαίρετες δικανικές κρίσεις, ιδίως όταν δεν συντρέχουν οι ρητά προβλεπόμενες προϋποθέσεις των άρθρων 58 παρ. 4 του π.δ. 18/1989 και 2 του ν. 3900/2010. Συνεπεία τούτου, δεν θίγεται μόνο το δικαίωμα των διαδίκων στη δικαστική προστασία, αλλά ναρκοθετείται η ίδια αποτελεσματικότητα και η αξιοπιστία της δικαιοσύνης, ενέχοντας τον κίνδυνο της αρνησιδικίας και διασαλεύοντας την αξία του δικαίου ως μέσου οργάνωσης της κοινωνικής ζωής.

η ΕΑΔΗΣΥ, βλ. περαιτέρω και ΣτΕ 1503/2024 σκ. 12 και Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Το Δ' Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας στον αστερισμό του "conceptualisme": με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1503/2024, 19.10.2024, διαθέσιμο σε: [https://www.prevedourou.gr/%cf%84%ce%bf-%ce%b4%ce%84-%cf%84%ce%bc%ce%ae%ce%bc%ce%b1-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%83%cf%85%ce%b2%ce%bf%cf%85%ce%b2%ce%bf%cf%85-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b5%cf%80%ce%b9%ce%ba%cf%81%ce%b1%cf%84/](https://www.prevedourou.gr/%cf%84%ce%bf-%ce%b4%ce%84-%cf%84%ce%bc%ce%ae%ce%bc%ce%b1-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%83%cf%85%ce%b2%ce%bf%cf%85%ce%b2%ce%bf%cf%85%ce%b2%ce%bf%cf%85-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b5%cf%80%ce%b9%ce%ba%cf%81%ce%b1%cf%84/).

22. Για το νέο σύστημα δικαστικής προστασίας, βλ., ενδεικτικά, Δ. ΡΑΪΚΟΣ, Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων, 4η έκδ., 2022, σ. 899 επ., Α. ΓΕΡΟΝΤΑΣ, Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων, 2024, σ. 255 επ.

23. Άρθρο 138 ν. 4782/2021, Αιτιολογική έκθεση ν. 4782/2021, σ. 429.

► 4η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένη ομιλήτρια την Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ και Διευθύντρια του Τομέα Διεθνών Σπουδών, κα Ελίνα Ν. Μουσταΐρα – 3 Απριλίου 2025

Στις 3 Απριλίου 2025, πραγματοποιήθηκε στο αμφιθέατρο «Δ. Ευρυγένη» του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) η 4η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένη ομιλήτρια την Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ και Διευθύντρια του Τομέα Διεθνών Σπουδών, κα Ελίνα Ν. Μουσταΐρα, η οποία ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Όψεις του δικαίου – δίκαιο και πολιτισμός». Μετά την ολοκλήρωση της εισήγησης, ακολούθησε ενδιαφέρουσα συζήτηση με το κοινό.

Η εκδήλωση διοργανώθηκε από το ΚΔΕΟΔ και την Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ).

Η γραπτή αποτύπωση της εισήγησης της κας Μουσταΐρα θα δημοσιευθεί σε προσεχές τεύχος της ΕΕΕυρΔ.

Μαρία Σαπαρδάνη

► 2η ημερίδα «ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΡΥΓΕΝΗ» με θέμα: «Η Ελλάδα και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (το έτος 2024)» – 9 Απριλίου 2025

Στις 9 Απριλίου 2025, το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ), το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ) και ο Δικηγορικός Σύλλογος Ροδόπης συνδιοργάνωσαν την 2η ημερίδα «ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΡΥΓΕΝΗ» με θέμα «Η Ελλάδα και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (το έτος 2024)». Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στο Κεντρικό Αμφιθέατρο της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, στην Κομοτηνή.

Πριν την έναρξη των εργασιών της ημερίδας, χαιρετισμό απηύθυναν ο κ. Κ. Αντωνόπουλος, Κοσμήτωρ της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, και ο κ. Π. Γκλαβίνης, Κοσμήτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ. Στη συνέχεια, τον λόγο έλαβε ο κ. Ι. Κτιστάκης, Δικαστής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Αν. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, ο οποίος έκανε μια σύντομη εισαγωγή στο αντικείμενο της ημερίδας.

Στο πρώτο μέρος της εκδήλωσης, υπό τον συντονισμό του κ. Β. Σκουρή, Ομ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, τ. Προέδρου του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και Προέδρου του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, παρουσιάστηκαν δύο σημαντικές αποφάσεις του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, εκδοθείσες εντός του 2024. Αρχικά, ο κ. Κ. Τσιτσελίκης, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, παρουσίασε

την απόφαση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others κατά Ελβετίας*, της 9ης Απριλίου 2024 («Κίνδυνοι κλιματικής αλλαγής – άρθρα 6, 8 και 34 ΕΣΔΑ»). Στη συνέχεια, η κα Α. Γκαγκάτση, Εισηγήτρια στο ΕΔΔΑ, παρουσίασε την απόφαση *Pindo Mulla κατά Ισπανίας*, της 17ης Σεπτεμβρίου 2024 («Άρνηση μετάγγισης αίματος από ασθενή – άρθρο 8 ΕΣΔΑ»). Μετά την ολοκλήρωση των παρουσιάσεων, ακολούθησε ενδιαφέρουσα συζήτηση.

Στο δεύτερο μέρος της εκδήλωσης, υπό τον συντονισμό του κ. Δ. Ερελιάδη, Προέδρου του Δικηγορικού Συλλόγου Ροδόπης, παρουσιάστηκαν πέντε κρίσιμες αποφάσεις ελληνικού ενδιαφέροντος του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, εκδοθείσες εντός του 2024. Αρχικά, ο κ. Δ. Κούρτης, Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ και μεταδιδακτορικός συνεργάτης ΑΠΘ, παρουσίασε την απόφαση *Alkhatib και λοιποί*, της 16ης Ιανουαρίου 2024 («Σοβαρός τραυματισμός κατά την καταδίωξη από το Λιμενικό Σώμα – άρθρο 2 ΕΣΔΑ»). Στη συνέχεια, η κα Α.-Μ. Κώνστα, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, παρουσίασε την απόφαση *Χ*, της 13ης Φεβρουαρίου 2024 («Θετικές υποχρεώσεις κράτους μετά από καταγγελία βιασμού – άρθρα 3 και 8 ΕΣΔΑ»). Ακολούθησε ο κ. Β. Περγαντής, Επίκ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, με την απόφαση *Κουκάκης*, της 11ης Ιουνίου 2024 («Τηλεφωνικές παρακολουθήσεις – άρθρα 8 και 35 ΕΣΔΑ»), και ο κ. Δ. Συμεωνίδης, Επίκ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, με την απόφαση *Nsingi*, της 15ης Οκτωβρίου 2024 («Κράτηση λανθασμένου ατόμου στο πλαίσιο εκτέλεσης ποινής – άρθρο 5 ΕΣΔΑ»). Τέλος, τον λόγο έλαβε ο κ. Χρ. Δετσαρίδης, Αν. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, ο οποίος ανέλυσε την απόφαση *Τσιώλης*, της 19ης Νοεμβρίου 2024 («Φίλτρα αναίρεσης στο ΣτΕ – άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ»).

Η ημερίδα ολοκληρώθηκε με ενδιαφέρουσα συζήτηση με το κοινό.

Μαρία Σαπαρδάνη

► Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Έκτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

Στις 13 Μαΐου 2025 διεξήχθη διαδικτυακά η έκτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής (Steering Committee Meeting) του Προγράμματος. Στο πλαίσιο της συνάντησης, τα μέλη της Επιτροπής συζήτησαν για την πορεία του Προγράμματος και τις μελλοντικές δραστηριότητες. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, συμμετείχαν η κα Έλλη Τσιτσιπά και η κα Μαρία Χαλυβοπούλου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **5η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένη ομιλήτρια την Καθηγήτρια του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του ΠΑΜΑΚ, κα Δέσποινα Αναγνωστοπούλου – 19 Μαΐου 2025**

Στις 19 Μαΐου 2025, πραγματοποιήθηκε στο αμφιθέατρο «Δ. Ευρυγένη» του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) η 5η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένη ομιλήτρια την Καθηγήτρια του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του ΠΑΜΑΚ, κα Δέσποινα Αναγνωστοπούλου, η οποία ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Τα περιοριστικά μέτρα στο πλαίσιο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) και οι αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Μετά την εισήγηση, ακολούθησαν ερωτήσεις και παρεμβάσεις από το ακροατήριο.

Η εκδήλωση διοργανώθηκε από το ΚΔΕΟΔ και την Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ).

Η γραπτή αποτύπωση της εισήγησης της κας Αναγνωστοπούλου θα δημοσιευθεί σε προσεχές τεύχος της ΕΕΕυρΔ.

Μαρία Σαπαρδάνη

► **1ο Συνέδριο Νέων Επιστημόνων Ευρωπαϊκών Σπουδών (ΚΕΝΟΠ-ΚΔΕΟΔ) – 22 & 23 Μαΐου 2025**

Στις 22 & 23 Μαΐου 2025, το Κέντρο για τον Ευρωπαϊκό Νομικό Πολιτισμό (ΚΕΝΟΠ) σε συνεργασία με το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) διοργάνωσαν το 1ο Συνέδριο Νέων Επιστημόνων Ευρωπαϊκών Σπουδών. Στο συνέδριο κλήθηκαν να συμμετάσχουν με εισηγήσεις νέοι επιστήμονες (υποψήφιοι διδάκτορες ή νέοι διδάκτορες) που δραστηριοποιούνται στον χώρο του Ευρωπαϊκού Δικαίου και των Ευρωπαϊκών Σπουδών. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη, στην Αίθουσα Συνεδριάσεων της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ.

Το συνέδριο περιλάμβανε επτά συνεδρίες, αφιερωμένες σε επτά κομβικές θεματικές ενότητες, οι οποίες παρουσιάστηκαν με την εξής σειρά:

- Πρώτη Συνεδρία: Επίκαιρα ζητήματα δικαίου του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (Συντονισμός: Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ)
- Δεύτερη Συνεδρία: Η επιρροή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εθνική έννομη τάξη (Συντονισμός: Ιωάννης Ναζίρης, Επίκ. Καθηγητής Ποινικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ)

• Τρίτη Συνεδρία: Θεσμικά ζητήματα δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εθνικό δίκαιο (Συντονισμός: Βιργινία Τζώρτζη, Επίκ. Καθηγήτρια Ευρωπαϊκού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ)

• Τέταρτη Συνεδρία: Σύγχρονες εξελίξεις στο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων και των κρατικών ενισχύσεων (Συντονισμός: Δρ. Ευτυχία Μουαμελετζή, Διευθύντρια Ερευνών του ΚΔΕΟΔ, Προϊσταμένη της Μονάδας Κρατικών Ενισχύσεων (ΜοΚΕ) του ΚΔΕΟΔ)

• Πέμπτη Συνεδρία: Ζητήματα δικαίου των εξωτερικών σχέσεων της Ε.Ε. (Συντονισμός: Δημήτριος Κυριαζής, Επίκ. Καθηγητής Ευρωπαϊκού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ)

• Έκτη Συνεδρία: Η επιρροή του δικαίου της Ε.Ε. στο αστικό, αστικό δικονομικό και εργατικό δίκαιο (Συντονισμός: Δημήτριος Γούλας, Επίκ. Καθηγητής Εργατικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ)

• Έβδομη Συνεδρία: Νέες τεχνολογίες και δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Συντονισμός: Τιμολέων Κοσμίδης, Αν. Καθηγητής Αστικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ)

Την εκδήλωση χαιρέτισαν ο κ. Βασίλειος Σκουρής, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, τ. Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και Πρόεδρος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, και ο κ. Παναγιώτης Γκλαβίνης, Κοσμήτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ.

Με εισηγήσεις συμμετείχαν οι: Ελένη Αντωνιάδου, Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου, Μαρίτα Τζουμάκα, Φώτης Κυζάκης, Έλλη Τσιτσιπά, Παναγιώτης Βιόπουλος, Μιχάλης Στεφανόπουλος, Κων/ντία-Χριστίνα Λαχανά, Αγγελίνα Βλάχου, Ιωάννης Κούρτης, Ελένη Φωτιάδου, Μαρία Αρβανίτη, Γεώργιος Καραντζής, Γρηγόριος Γιαννούλης, Έλλη Αναστοπούλου, Αικατερίνη Νικολαΐδου, Πασχάλης Πασχαλίδης, Κυριάκος Ευθυνόπουλος, Μαρία Σαπαρδάνη, Αικατερίνη Πολυμέρου, Δωροθέα Βαϊτση, Λυδία Παπαγιαννοπούλου, Νικόλαος Παπαδόπουλος, Ελένη Λιακάκου, Γεώργιος Κουτσουράδης, Μαρία-Φανουρία Παπαντωνάκη, Αγγελική Ζησιού, Βασίλειος Νάιντος, Σταύρος Κουρμπέτης και Παναγιώτα Λυπημένου.

Το συνέδριο ολοκληρώθηκε με τις καταληκτικές παρατηρήσεις του κ. Ιωσήφ Κτενίδη, Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Προέδρου Δ.Σ. του ΚΕΝΟΠ, και του κ. Ιωάννη Παπαγεωργίου, Καθηγητή, Προέδρου του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ και Αναπληρωτή Προέδρου Δ.Σ. του ΚΕΝΟΠ.

Οι εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν κατά τη διάρκεια του συνεδρίου θα δημοσιευθούν σε επιστημονικό τόμο του ΚΕΝΟΠ υπό τη μορφή ηλεκτρονικού βιβλίου (e-book).

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Ημερίδα προς τιμήν του Alain Supriot: «Όταν κυβερνούν οι αριθμοί: Εργασία, Δίκαιο, Δημοκρατία» – 28 Μαΐου 2025**

Στις 28 Μαΐου 2025 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, σε αίθουσα του Παντείου Πανεπιστημίου, ημερίδα προς τιμήν του έργου του κ. Alain Supriot, Ομ. Καθηγητή Collège de France, με τίτλο «Όταν κυβερνούν οι αριθμοί: Εργασία, Δίκαιο, Δημοκρατία». Η ημερίδα συνδιοργανώθηκε από το Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής της Σχολής Πολιτικών Επιστημών του Παντείου Πανεπιστημίου σε συνεργασία με το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ), την Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής και τις Εκδόσεις Επιθεωρήσεως Εργατικού Δικαίου, με την ευγενική υποστήριξη του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών. Καθ' όλη τη διάρκεια της ημερίδας υπήρχε ταυτόχρονη διερμηνεία σε ελληνικά και γαλλικά.

Στην πρώτη συνεδρία της εκδήλωσης, υπό τον συντονισμό του κ. Θεόδωρου Σακελλαρόπουλου, Ομ. Καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου, συμμετείχαν με εισηγήσεις οι: Βαρβάρα Πάλλη, Αν. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Λωρραίνης, Παναγιώτης Μπουμπουχερόπουλος, Επίκ. Καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου, Βαγγέλης Κουμαριανός, Επίκ. Καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου, και Άγγελος Στεργίου, Καθηγητής Νομικής Σχολής του ΑΠΘ. Η συνεδρία ολοκληρώθηκε με ενδιαφέρουσα συζήτηση.

Ακολούθησε η κεντρική διάλεξη από τον κ. Alain Supriot με θέμα «Από τη Διακυβέρνηση των Αριθμών στις Σχέσεις Υποτέλειας: Η Επιβεβαίωση μιας Υπόθεσης». Μετά το τέλος της διάλεξης, αναπτύχθηκε μια ουσιαστική συζήτηση με τη συμμετοχή του κοινού.

Η δεύτερη συνεδρία της εκδήλωσης είχε τη μορφή τραπεζιού διαλόγου υπό τον συντονισμό της κας Χριστίνας Δεληγιάννη-Δημητράκου, Ομ. Καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και Διευθύντριας του ΚΔΕΟΔ. Ως ομιλητές συμμετείχαν οι: Χριστίνα Κουλούρη, Πρύτανης του Παντείου Πανεπιστημίου, Πέτρος Στάγκος, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, και Αιμίλιος Χριστοδουλίδης, Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Γλασκώβης.

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Σερβία “Support to improving working conditions and preparing the Republic of Serbia to participate in EU-RES” (SR 22 IPA SO 01 24) – Εναρκτήρια εκδήλωση (Kick-off Event)**

Η εναρκτήρια εκδήλωση του Προγράμματος πραγματοποιήθηκε στο Βελιγράδι της Σερβίας, στις 3 Ιουνίου 2025, κατά την οποία απηύθυναν εναρκτήριους χαιρετισμούς η Υπουργός Εργασίας, Απασχόλησης, Βετεράνων και Κοινωνικών Υποθέσεων της Σερβίας, κα Milica Đurđević Stamenkovski, ο Πρέσβης και επικεφαλής της αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη Σερβία, κ. Emanuele Giaufret, η Πρέσβης της Ελλάδας στη Σερβία, κα Μαρία Λεβαντή, ο Πρέσβης της Γαλλίας στη Σερβία, κ. Pierre Cochard, η Αναπληρώτρια Αρχηγός Αποστολής της Πρεσβείας της Σλοβενίας στη Σερβία, κα Charlotte Sammelin, και ο Διευθυντής της Εθνικής Υπηρεσίας Απασχόλησης της Σερβίας, κ. Milan Bosnić. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, συμμετείχαν η κα Βιργινία Τζώρτζη, η κα Έλλη Τσιτσιπά, η κα Ιωάννα Μπαχσεβάνογλου-Δημητριάδου και η κα Μαρία Χαλυβοπούλου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Έβδομη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 23 Ιουνίου 2025 διεξήχθη διαδικτυακά η έβδομη και καταληκτική συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής (Steering Committee Meeting), όπου αξιολογήθηκε αναλυτικά η συνολική πρόοδος του Προγράμματος, καθώς και τα επιτεύγματα που σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια της υλοποίησής του. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, συμμετείχαν η κα Έλλη Τσιτσιπά και η κα Μαρία Χαλυβοπούλου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Ι. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Α' Εξάμηνο 2025

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔΤΑ)

Διοικητική Δίκη (ΔιΔικ)

Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Ευρωπαϊκό Δίκαιο (ΕυΔικ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧρΙΔ)

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-680/21, Royal Antwerp Football Club, 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1010. Επαγγελματικό ποδόσφαιρο – Απόφαση ένωσης επιχειρήσεων θίγουσα τον ανταγωνισμό, ΔΕΕ 1/2025, σ. 52

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Αθλητική διαιτησία και δίκαιο της ΕΕ: σε αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ της ιδιαιτερότητας της αθλητικής έννομης τάξης (lex sportiva) και της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατά το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 45

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΣΡ ΟΛ 5/2025. Η πολιτική συζήτηση και η δημοσιογραφική επαλήθευση των πληροφοριών αντιμέτωπες με την τιμή ενός δημοσίου προσώπου, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 117

ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Η αρχή της μέγιστης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 140

ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ Β., Η εξωεδαφική εφαρμογή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, ΠοινΧρ 3/2025, σ. 170

ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ Χ., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.11.2024 στην υπόθεση Τσιώλης κατά Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις παραδεκτού της αναίρεσης από το ΣτΕ μέσα από το φίλτρο της νομολογίας του ΕΔΔΑ και το άρθρο 6 παρ 1 ΕΣΔΑ, ΘΠΔΔ 6/2025, σ. 613

ΕΚΜΕΚΤΣΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 10.10.2024 στην υπόθεση Validity Foundation εκ μέρους της T.J. κατά Ουγγαρίας. Ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης ΑμεΑ σε κρατικό ίδρυμα κοινωνικής φροντίδας και η ελλιπής έρευνα αναφορικά με τον θάνατό του: η έννοια των συστημικών παραλείψεων και η (επαρκής) χρήση της από το ΕΔΔΑ, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 614

ΕΚΜΕΚΤΣΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 07.01.2025 στην υπόθεση A.R.E. κατά Ελλάδα. Αναγνώριση της ύπαρξης συστηματικής πρακτικής επαναπροωθήσεων στην ελληνική επικράτεια: το ιδιαίτερο ζήτημα της απόδειξης των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 136

ΖΗΣΗ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 30.04.2025 στην υπόθεση Θορονίτς and και λοιποί κατά Σερβίας. Το ανακοινωθέν τύπου του ΕΔΔΑ της 30.04.2025 για την υπόδειξη ασφαλιστικών μέτρων στην υπόθεση Θορονίτς και λοιποί κατά Σερβίας (προσφ. 8904/25), ΘΠΔΔ 6/2025, σ. 622

ΗΛΙΑΔΟΥ Α., Ενημερωτικό σημείωμα για την απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.04.2024 στην υπόθεση Verein Klima Seniorinnen Schweiz κ.λπ. κατά Ελβετίας. Κρατική παράλειψη λήψης μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, ΔτΑ 103/2025, σ. 249

ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΟΣ Α. / ΒΡΕΤΤΟΥ Χ., Αποτελεσματική έννομη προστασία της ελευθεροτυπίας δύο επιπέδων: η αντι-Slapp άμυνα και η ένσταση του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 7

ΚΑΣΤΑΝΑΣ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 19.11.2024 στην υπόθεση Τσιώλης κατά Ελλάδα. Το παραδεκτό της Αιτήσεως Αναίρεσης μεταξύ ΣτΕ και ΕΔΔΑ, ΕφημΔΔ 2/2025, σ. 147

ΚΟΥΣΟΥΝΗ Α., Η εφαρμογή μέτρων μυστικής παρακολούθησης στο πλαίσιο της προστασίας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ: η από 13.2.2025 απόφαση του ΕΔΔΑ (Πέμπτο Τμήμα) Denysyuk κ.λπ. κατά Ουκρανίας, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 224

ΜΕΤΑΞΑΚΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 959/2024. Η έννοια του «τρίτου» στη συκοφαντική δυσφήμιση και μία περίπτωση θετικής υπέρβασης εξουσίας από τον Άρειο Πάγο υπό το φως της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 103

ΜΠΑΚΑΒΟΥ Μ., Η έννοια της ρητορικής μίσους σε διεθνή κείμενα και τη νομολογία του ΕΔΔΑ και των ελληνικών δικαστηρίων, ΘΠΔΔ 2/2025, σ. 105

ΝΑΤΣΙΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ ΟΛ 1/2024. Δικαίωμα της ιδιοκτησίας, Αρμ 5/2025, σ. 528

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Σ.-Σ., Το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας (άρθρα 20 § 1 Συντ. και 6 § 1 ΕΣΔΑ) στην ημεδαπή διαγνωστική πολιτική δίκη και στην αναιρετική δίκη, ΕλλΔνη 3/2025, σ. 680

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.10.2024 στην υπόθεση Nsingi κατά Ελλάδα. Η συστημική τυπολατρία στις ποινικές αποφάσεις – Παράβαση δικαιώματος αποζημίωσης παρανόμως κρατηθέντος προσώπου, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 618

ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ Π., Το δικαίωμα εναντίωσης στη μεταβίβαση επιχείρησης υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 101

ΣΙΑΧΑΜΗ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑΘ 868/2025. Ελευθερία του Τύπου και SLAPPs, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 292

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ., Η εφαρμογή της ΕΣΔΑ ως μεθοδολογική πρόκληση, Διδικ 3/2025, σ. 353

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-128/21, Lietuvos notaru rūmai κ.λπ., 18.01.2024, ECLI:EU:C:2024:49. Ανταγωνισμός - Συμβολαιογραφικές αμοιβές - Έννοιες της “επιχειρήσεως” και των “αποφάσεων ενώσεων επιχειρήσεων”, ΔΕΕ 2/2025, σ. 132

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-333/21, European Superleague Company, 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1011. Ανταγωνισμός – Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης από τις FIFA και UEFA, ΔΕΕ 4/2025, σ. 369

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-680/21, Royal Antwerp Football Club, 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1010. Επαγγελματικό ποδόσφαιρο – Απόφαση ένωσης επιχειρήσεων θίγουσα τον ανταγωνισμό, ΔΕΕ 1/2025, σ. 52

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-251/22 P, Scania κ.λπ./Επιτροπή, 01.02.2024, ECLI:EU:C:2024:103. Υπόθεση SCANIA - Μετακύλιση στους πελάτες του κόστους των τεχνολογιών χαμηλών εκπομπών ρύπων κατά τα πρότυπα EURO3 έως EURO6, ΔΕΕ 5/2025, σ. 490

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-438/22, Em akaunt BG, 25.01.2024, ECLI:EU:C:2024:71. Η ρύθμιση ελάχιστων δικηγορικών αμοιβών ως περιορισμός του ανταγωνισμού κατά το άρθρο 101 ΣΛΕΕ, ΔΕΕ 6/2025, σ. 604

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Η αρχή της ενεργειακής αλληλεγγύης και η επίδρασή της στην εφαρμογή του δικαίου ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Σκέψεις με αφορμή την απόφαση Orilen του ΔΕΕ, ΔΕΕ 5/2025, σ. 445

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-233/23, Alphabet κ.λπ., 25.02.2025, ECLI:EU:C:2025:110. Η απόφαση C-233/23 του ΔΕΕ και η εξέλιξη της νομολογίας περί κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης στις ψηφιακές πλατφόρμες, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 170

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-298/22, Banco BPN/BIC Português κ.λπ., 29.07.2024, ECLI:EU:C:2024:638. Απαγόρευση των συμπράξεων – Περιορισμός του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου – Ανταλλαγές πληροφοριών μεταξύ πιστωτικών ιδρυμάτων, ΕΕμπΔ 1/2025, σ. 261

ΜΑΣΤΡΟΜΑΝΩΛΗΣ Ε., Προσωπικά δεδομένα και κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης, ΔΕΕ 6/2025, σ. 572

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Θ., Η δύναμη αγοραστική στις οριζόντιες συγκεντρώσεις: θεωρίες βλάβης και πιθανά αποτελέσματα, ΕπισκεΔ 1/2025, σ. 69

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-233/23, Alphabet κ.λπ., 25.02.2025, ECLI:EU:C:2025:110. Δίκαιο ελεύθερου ανταγωνισμού, κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης κατ' άρθρο 102 ΣΛΕΕ με αναφορά σε ψηφιακή αγορά, Αρμ 3/2025, σ. 246

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Η εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού στις αγορές εργασίας και ιδίως στις συμφωνίες καθορισμού μισθών (wage-fixing agreements) και στις συμφωνίες μη πρόσληψης εργαζομένων από ανταγωνιστές (no-poach agreements), ΔΕΕ 5/2025, σ. 433

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ Β., Παραγραφή της εξ αδικαιολογήτου πλουτισμού αξίωσης λόγω παραβάσεως κανόνων ανταγωνισμού, ΔΕΕ 6/2025, σ. 553

ΑΣΥΛΟ

ΖΗΣΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-406/22, Ministerstvo vnitra České republiky, Odbor azylové a migrační politiky, 04.10.2024, ECLI:EU:C:2024:841. Έλεγχος των κριτηρίων για τον χαρακτηρισμό μιας τρίτης χώρας ως ασφαλούς χώρας καταγωγής από τα εθνικά δικαστήρια, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 578

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-185/24 και C-189/24, Tudmur, 19.12.2024, ECLI:EU:C:2024:1036. Η μεταχείριση των αιτούντων άσυλο σε κάθε κράτος μέλος πρέπει να τεκμαίρεται ως σύμφωνη με τα θεμελιώδη δικαιώματα, Αρμ 1/2025, σ. 93

ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ., Ανάκληση – μη ανανέωση διεθνούς προστασίας λόγω τέλεσης ιδιαίτερα σοβαρού εγκλήματος, από το οποίο απορρέει κίνδυνος για την κοινωνία της χώρας, ΘΠΔΔ 6/2025, σ. 526

ΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Χ.-Ε., Έννοια της ασφαλούς τρίτης χώρας κατά το άρθρο 38 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ: Κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους, με την οποία τρίτη χώρα χαρακτηρίζεται ως γενικώς ασφαλής για ορισμένες κατηγορίες αιτούντων διεθνή προστασία και υποχρεώσεις του κράτους μέλους αναφορικά με την εξέταση αιτήσεων διεθνούς προστασίας, ΘΠΔΔ 3/2025, σ. 304

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Μεσιτεία ασφαλίσεων, ΔΕΕ 4/2025, σ. 336

ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΕΚΜΕΚΤΣΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 10.10.2024 στην υπόθεση Validity Foundation εκ μέρους της T.J. κατά Ουγγαρίας. Ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης ΑμεΑ σε κρατικό ίδρυμα κοινωνικής φροντίδας και η ελλιπής έρευνα αναφορικά με τον θάνατό του: η έννοια των συστημικών παραλείψεων και η (επαρκής;) χρήση της από το ΕΔΔΑ, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 614

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., Ανεξάρτητες Αρχές και Ευρωπαϊκό Δικαιοκρατικό Κεκτημένο: εισαγωγή στη συζήτηση με αφορμή την κυκλοφορία του βιβλίου του Αντ. Μεταξά «Ανεξάρτητες Αρχές και Ευρωπαϊκό Δικαιοκρατικό Κεκτημένο», ΔτΑ 103/2025, σ. 9

ΕΚΜΕΚΤΣΟΓΛΟΥ Ε. / ΣΤΑΘΗ Β., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 505

ΕΚΜΕΚΤΣΟΓΛΟΥ Ε. / ΣΤΑΘΗ Β., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 65

ΡΑΜΜΟΣ Χ., Σχετικά με τη φύση και λειτουργία των ανεξάρτητων αρχών στο πλαίσιο του Συντάγματος και του ευρωπαϊκού δικαιοκρατικού κεκτημένου, ΔτΑ 1/3/2025, σ. 25

ΣΑΡΜΑΣ Ι., Ανεξάρτητες Αρχές και ευρωπαϊκό δικαιοκρατικό κεκτημένο, ΔτΑ 103/2025, σ. 15

ΤΕΞΑΚΑΛΙΔΟΥ Κ. / ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ Δ., Συστήματα δικαστικού ελέγχου «κανονιστικών» πράξεων πέρα από το εθνικό πλαίσιο: μεταξύ Λουξεμβούργου και Washington D.C., Διδικ 2/2025, σ. 212

ΤΡΟΒΑ Ε., Τέχνη και δίκαιο, ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 64

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΓΕΡΟΝΤΑΣ Α., Η απόφαση της 06.06.2024 του ΔΕΕ (C-547/22 Ingsteel) σχετικά με την «απώλεια ευκαιρίας» (lost of opportunity) συμμετοχής σε διαγωνιστική διαδικασία, ΘΠΔΔ 5/2025, σ. 417

ΓΕΡΟΝΤΑΣ Α., Περί του ανεκτέλεστου υπολοίπου εργασιών, ΘΠΔΔ 1/2025, σ. 18

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΥ Ε., Διοικητική/δημοσιολογιστική ή συμβατική διαφορά; Η αρμοδιότητα εκδίκασης των πράξεων ανάκτησης ποσών από σύμβαση στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 90

ΜΠΛΕΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕλΣυν Ολ 100/2025. Σύναψη τροποποιητικών συμβάσεων – Δικαίωμα προαίρεσης υπέρ της αναθέτουσας αρχής, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 409

ΜΠΛΕΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕλΣυν 257/2025. Η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στην περίπτωση που ζητείται η επιστροφή ποσών, ΘΠΔΔ 5/2025, σ. 502

ΜΠΡΑΤΣΟΥΛΑΣ Δ., Επίκαιρες εξελίξεις στη νομολογία του ΔΕΕ αναφορικά με τα κριτήρια ποιοτικής επιλογής υποψηφίου αναδόχου δημόσιας σύμβασης: η ενίσχυση της θέσης των εθνικών αναθετουσών αρχών κατά την επιλογή και αποκλεισμό οικονομικού φορέα στο προσυμβατικό στάδιο της διαδικασίας ανάθεσης της σύμβασης, ΘΠΔΔ 2/2025, σ. 185

ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Ι., Οι πράσινες δημόσιες συμβάσεις: η υποχρέωση των κρατών μελών για την ενσωμάτωση στα Εθνικά Σχέδια Δράσης (ΕΣΔ) πράσινων κριτηρίων και η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 324

ΤΣΕΒΑΣ Σ., Η εφαρμογή των κανόνων Αστικού Δικαίου στην Δημόσια Σύμβαση, ΘΠΔΔ 3/2025, σ. 228

ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 539/2025. Η απαρχή μιας νέας νομολογιακής προ-

σέγγισης στο ζήτημα του οριστικού αποκλεισμού, ΘΠΔΔ 6/2025, σ. 558

ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Β., Περιορισμοί στην έφεση στην ακυρωτική δίκη – Η έννοια της σοβαρής διαφοράς - Το παράδειγμα των δημόσιων συμβάσεων, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 360

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 511

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 73

ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Αθλητική διαιτησία και δίκαιο της ΕΕ: σε αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ της ιδιαιτερότητας της αθλητικής έννομης τάξης (lex sportiva) και της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατά το δίκαιο της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 45

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΣΚΟΥΡΗΣ Β., Επιλογή και διορισμός των μελών του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 3

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Β., Σημαντικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας (2023) – Η αρχή της ασφάλειας δικαίου, ΘΠΔΔ 1/2025, σ. 92

ΠΑΥΛΙΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1502/2024. Κατάργηση δίκης και διατάξεις υπέρτερης ισχύος ή ένας δικονομικός γρίφος για δυνατούς λύτες, ΘΠΔΔ 1/2025, σ. 53

ΤΕΞΑΚΑΛΙΔΟΥ Κ. / ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ Δ., Συστήματα δικαστικού ελέγχου «κανονιστικών» πράξεων πέρα από το εθνικό πλαίσιο: μεταξύ Λουξεμβούργου και Washington D.C., Διδικ 2/2025, σ. 212

ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Β., Περιορισμοί στην έφεση στην ακυρωτική δίκη – Η έννοια της σοβαρής διαφοράς - Το παράδειγμα των δημόσιων συμβάσεων, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 360

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΤΣΙΛΙΩΤΗΣ Χ., Η αντίθεση του κρατικού μονοπωλίου του άρθρου 16 παρ. 5 και 8 εδ. β' Συντ. προς το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο και οι συνέπειές της ενόψει του Ν 5094/2024, ΘΠΔΔ 1/2025, σ. 22

ΤΣΙΛΙΩΤΗΣ Χ., Τα Νομικά Πρόσωπα Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης κατά το ν. 5094/2024: αξιολογήσεις από πλε-

ράς συνταγματικού, διοικητικού και ενωσιακού δικαίου, ΔιΔικ 1/2025, σ. 21

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-419/23, Nemzeti Földügyi Központ, 12.12.2024, ECLI:EU:C:2024:1016. Το δικαίωμα τρίτου ως νόμιμο εμπόδιο για τον τρόπο συμμόρφωσης κράτους-μέλους με απόφαση του ΔΕΕ, ΕλλΔνη 1/2025, σ. 260

ΠΑΠΑΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Η έκδοση μετοχών με δικαίωμα πολλαπλής ψήφου ως χρηματοδοτικό εργαλείο, ΕΕμπΔ 1/2025, σ. 45

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C677/22, Przedsiębiorstwo A. (Délai de paiement de 120 jours fixé par le débiteur), 06.02.2025, ECLI:EU:C:2025:58. Καταπολέμηση των καθυστερήσεων πληρωμών στις εμπορικές συναλλαγές, Αρμ 2/2025, σ. 144

ΓΕΩΡΓΑΚΗ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 584/2024. Σύμβαση αντίστροφης χρηματοδοτικής μίσθωσης, ΧρΙΔ 3/2025, σ. 215

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-749/23, innogy Energy, 05.06.2025, ECLI:EU:C:2025:405. Έλεγχος του κύρους ποινικής ρήτηρας εμπειροχόμενης σε σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας μεταξύ εταιρείας παρόχου και καταναλωτή, Αρμ 6/2025, σ. 568

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 185/2024. Ενεργειακή κρίση και επιβολή έκτακτης εισφοράς επί των υπερκερδών των παραγωγών ηλεκτρικής ενέργειας, ΠερΔικ 2/2025, σ. 248

ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η αποχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τη Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βιέννης για το δικαίωμα των συνθηκών, Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 62

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Η «συνάντηση» περιβάλλοντος και ενέργειας στο δικαίωμα για την κλιματική αλλαγή με έμφαση στο Σύστημα Εμπορεύσιμων Δικαιωμάτων Εκπομπών Ρύπων (ΣΕΔΕ/ΕΤΣ), Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 36

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Η αρχή της ενεργειακής αλληλεγγύης και η επίδρασή της στην εφαρμογή του δικαίου ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Σκέψεις με αφορμή την απόφαση Orlen του ΔΕΕ, ΔΕΕ 5/2025, σ. 445

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Μετασχηματισμός της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας στην ΕΕ: νέες μεταρρυθμίσεις και προοπτικές, ΔιΔικ 2/2025, σ. 177

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-48/23, Alajärven Sähkö κ.λπ., 06.03.2025, ECLI:EU:C:2025:144. Ανεξαρτησία των Εθνικών Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας και έμμεση πολιτική επιρροή, ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 18

ΚΡΙΚΗ Λ., Η αναδιάρθρωση της αγοράς ηλεκτρισμού στην ΕΕ: ο καταναλωτής στο επίκεντρο, Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 51

ΣΤΑΘΑΚΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 159/2024. Νομιμότητα περιβαλλοντικής αδειοδότησης αιολικού πάρκου στη Νότια Εύβοια, ΠερΔικ 2/2025, σ. 233

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-558/22, Fallimento Esperia και GSE, 07.03.2024, ECLI:EU:C:2024:209. Παράβαση της υποχρέωσης αγοράς πιστοποιητικών βεβαίωσης της ανανεώσιμης προέλευσης ηλεκτρικής ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 212

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ Ν., Διεθνείς διαφορές ενέργειας – Η νέα Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας, ΠερΔικ 1/2025, σ. 131

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ Ν., Διεθνείς διαφορές ενέργειας – Η νέα Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας (συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος), ΠερΔικ 2/2025, σ. 290

ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η διαχείριση του κινδύνου στο ενωσιακό δικαίο του ψηφιακού μετασχηματισμού - ιδίως σύμφωνα με τις Πράξεις για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες και την Τεχνητή Νοημοσύνη και τον ΓΚΠΔ, ΔΕΕ 4/2025, σ. 321

ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Α. / ΖΑΧΟΥ Χ., Η Τεχνητή Νοημοσύνη κατά την απονομή της δικαιοσύνης στο Ελεγκτικό Συνέδριο, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 336

ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΤΗΣ Γ., Η απαγόρευση των Dark Patterns στο ενωσιακό δικαίο, ΧρΙΔ 2/2025, σ. 103

ΠΑΧΟΥ Α.-Μ., Από τις δημιουργίες του DALL-E στη συλλογή φωτογραφιών του LAION - Δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 49

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., Ενίσχυση των διαδικαστικών δικαιωμάτων των πολιτών ενόψει επικείμενης γιγάντωσης της ψηφιακής διακυβέρνησης, ΘΠΔΔ 1/2025, σ. 10

ΦΥΤΣΙΛΗΣ Φ. / ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Γ. / ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ Ν., Προκλήσεις και ευκαιρίες εφαρμογών τεχνητής νοημοσύνης στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 215

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 581/2024. Ομαδικές απολύσεις εργαζομένων, ΔΕΕ 3/2025, σ. 298

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ε., Το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη σχετικά με την προστασία σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 25

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η υποχρέωση ενσωμάτωσης στο ελληνικό δίκαιο του άρθρου 8 παρ. 2 του Α.Ε.Κ.Χ. για την προστασία των εγκύων και τεκουσών γυναικών από την απόλυση εκκρεμεί εισέτι, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 157

ΓΟΥΛΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-631/22, Ca Na Negreta, 18.01.2024, ECLI:EU:C:2024:53. Εργατικό ατύχημα – Απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας, ΔΕΕ 4/2025, σ. 409

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η επίδραση του ευρωπαϊκού δικαίου στο δίκαιο προστασίας από την απόλυση των κρατών μελών της Ένωσης, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 133

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η μεταβίβαση επιχείρησης κατά την έννοια της οδηγίας 2001/23 και του ΠΔ 178/2002 υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΕ, ΔΕΕ 1/2025, σ. 1

ΛΗΞΟΥΡΙΩΤΗΣ Ι., Ο χρόνος εργασίας ως πυρήνας της εργασιακής σχέσης, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 31

ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ Ι., Κριτική ανάλυση της οδηγίας 2024/2831 για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας των απασχολούμενων σε πλατφόρμες και οι εκτιμώμενες επιπτώσεις της στο ελληνικό δίκαιο, ΔΕΕ 5/2025, σ. 450

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Η εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού στις αγορές εργασίας και ιδίως στις συμφωνίες καθορισμού μισθών (wage-fixing agreements) και στις συμφωνίες μη πρόσληψης εργαζομένων από ανταγωνιστές (no-roach agreements), ΔΕΕ 5/2025, σ. 433

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., Η κατοχύρωση της επιχειρηματικής ελευθερίας στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ΔΕΕ 1/2025, σ. 18

ΚΑΛΕΡΓΗΣ Α., Η επίδραση του δημόσιου χρηματοπιστωτικού δικαίου στο ιδιωτικό δίκαιο με έμφαση στο εταιρικό δίκαιο, ΔΕΕ 4/2025, σ. 347

ΚΟΤΖΑΪΡΑΚΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-713/22, LivaNova, 29.07.2024, ECLI:EU:C:2024:642. Εγχώρια διάσπαση – Στοιχεία παθητικού που δεν περιλαμβάνονται στο σχέδιο διάσπασης – Έννοια τρίτων – Εισολόκληρον ευθύνη επωφελούμενης εταιρίας, ΕΕμπΔ 1/2025, σ. 138

ΛΙΓΟΥΤΣΙΚΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-228/24, Nordcurrent group, 03.04.2025, ECLI:EU:C:2025:239. Νέα ερμηνευτικά εργαλεία για την εφαρμογή του αντικαταχρηστικού κανόνα της Οδηγίας Μητρικών – θυγατρικών (2011/96/ΕΕ), ΔΕΕ 6/2025, σ. 673

ΛΙΝΑΡΙΤΗΣ Ι., Οι «επενδυτικές σχέσεις» (investor relations) των εισηγμένων εταιριών στο μεταίχμιο των θεσμοθε-

τημένων μονάδων εταιρικής διακυβέρνησης, ΕπισκεΔ 1/2025, σ. 21

ΠΑΪΖΗΣ Α., Το Κέντρο Κύριων Συμφερόντων στη Νέα Ψηφιακή Εποχή, ΔΕΕ 5/2025, σ. 472

ΠΑΠΑΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Η έκδοση μετοχών με δικαίωμα πολλαπλής ψήφου ως χρηματοδοτικό εργαλείο, ΕΕμπΔ 1/2025, σ. 45

ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥ

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-157/23, Ford Italia, 19.12.2024, ECLI:EU:C:2024:1045. Ευθύνη ως «παραγωγού» διανομέα προϊόντος, ο οποίος χρησιμοποιούσε ως μέρος της επωνυμίας του το σήμα ή την επωνυμία του παραγωγού, ΧρΔ 5/2025, σ. 368

ΤΑΓΑΡΑΣ Χ., Η νομολογία Köbler και η «Οδύσσεια» εφαρμογής της στην Ελλάδα, με αφορμή την ΜΠρΑθ 70646/2025 Μονομελούς Πρωτοδικείου (Πρώην Ειρηνοδίκειου) Αθηνών, Αρμ 5/2025, σ. 553

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ., Η νέα οδηγία για την ευθύνη του παραγωγού, ΕλλΔνη 2/2025, σ. 345

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ε., Το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη σχετικά με την προστασία σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 25

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η υποχρέωση ενσωμάτωσης στο ελληνικό δίκαιο του άρθρου 8 παρ. 2 του Α.Ε.Κ.Χ. για την προστασία των εγκύων και τεκουσών γυναικών από την απόλυση εκκρεμεί εισέτι, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 157

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η αποχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τη Συνθήκη του Χάρτη Ενέργειας σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών, Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 62

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., Ανεξάρτητες Αρχές και Ευρωπαϊκό Δικαιοκρατικό Κεκτημένο: εισαγωγή στη συζήτηση με αφορμή την κυκλοφορία του βιβλίου του Αντ. Μεταξά «Ανεξάρτητες Αρχές και Ευρωπαϊκό Δικαιοκρατικό Κεκτημένο», ΔτΑ 103/2025, σ. 9

ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ Χ., Δικαστική ανεξαρτησία και πειθαρχικός έλεγχος των δικαστικών λειτουργιών σύμφωνα με τις παραδοχές της ΔΕΕ 15.7.21 Επιτροπή κατά Πολωνίας (Πει-

θαρχικό καθεστώς των δικαστών), υπόθ. C-791/19: με αφορμή την πρόσφατη εντολή για πειθαρχικό έλεγχο..., ΔιΔικ 1/2025, σ. 1

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ρ.-Ε., Η έλλειψη οριζοντίου αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών: μια αρχή με συρρικνούμενη εμβέλεια;, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 13

ΡΑΜΜΟΣ Χ., Σχετικά με τη φύση και λειτουργία των ανεξάρτητων αρχών στο πλαίσιο του Συντάγματος και του ευρωπαϊκού δικαιοκρατικού κεκτημένου, ΔτΑ 1/3/2025, σ. 25

ΣΑΡΜΑΣ Ι., Ανεξάρτητες Αρχές και ευρωπαϊκό δικαιοκρατικό κεκτημένο, ΔτΑ 103/2025, σ. 15

ΤΕΞΑΚΑΛΙΔΟΥ Κ. / ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ Δ., Συστήματα δικαστικού ελέγχου «κανονιστικών» πράξεων πέρα από το εθνικό πλαίσιο: μεταξύ Λουξεμβούργου και Washington D.C., ΔιΔικ 2/2025, σ. 212

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΑΡΧΟΝΤΑΚΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-181/23, Επιτροπή/Μάλτας (Citoyenneté par investissement), 29.04.2025, ECLI:EU:C:2025:283. Εισαγωγή, από την ΕΕ, ενός μαχητού τεκμηρίου κατά της λειτουργίας των golden passport προγραμμάτων, ΘΠΔΔ 5/2025, σ. 517

ΓΚΕΚΑ Β.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-808/21, Επιτροπή/Τσεχική Δημοκρατία () και qualité de membre d'un parti politique), 19.11.2024, ECLI:EU:C:2024:962. Εκλογικά δικαιώματα των «μετακινούμενων» πολιτών της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 586

ΚΟΥΡΤΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-181/23, Επιτροπή/Μάλτας (Citoyenneté par investissement), 29.04.2025, ECLI:EU:C:2025:283. Η Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια δεν είναι προς πώληση: τα όρια της αρμοδιότητας των κρατών μελών, ΕυΔικ 1/2025 (ψηφιακό τεύχος)

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Χορήγηση ιθαγένειας σε επενδυτές: το δικαίο της Ένωσης ως ανάχωμα στην εμπορευματοποίηση της ιδιότητας του πολίτη (Σχόλιο στη ΔΕΕ 29.4.2025, C-181/23, Επιτροπή κ. Μάλτας), Αρμ 6/2025, σ. 650

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., «Γεννηθείσα, ού ποιηθείσα...»: Η ιθαγένεια της Ένωσης ως παράμετρος δικαστικού ελέγχου των εθνικών κριτηρίων απονομής της εθνικής μετά την απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση Επιτροπή κατά Μάλτας (C-181/23), ΕυΔικ 1/2025 (ψηφιακό τεύχος)

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΓΚΕΚΑ Β.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-808/21, Επιτροπή/Τσεχική Δημοκρατία () και qualité de membre d'un parti politique), 19.11.2024, ECLI:EU:C:2024:962. Εκλογικά δικαιώματα των «μετακινούμενων» πολιτών της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 586

ΓΟΥΛΑΣ Δ. / ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ., Επιτυχάνοντας την ισότητα αμοιβών μέσω της διαφάνειας: μια πρώτη ερμηνευτική και κριτική προσέγγιση της Οδηγίας 2023/970, ΕΕργΔ 3/2025, σ. 419

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-749/23, innogy Energy, 05.06.2025, ECLI:EU:C:2025:405. Έλεγχος του κύρους ποινικής ρήτρας εμπεριεχόμενης σε σύμβαση προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας μεταξύ εταιρείας παρόχου και καταναλωτή, Αρμ 6/2025, σ. 568

ΖΑΠΡΙΑΝΟΣ Ν., Η έννοια του καταναλωτή: νομοθετική και νομολογιακή οριοθέτηση στις συμβάσεις διττού σκοπού, Αρμ 2/2025, σ. 105

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Α., Κίνδυνοι στις εξ αποστάσεως συμβάσεις της ηλεκτρονικής τραπεζικής: η περίπτωση του phishing, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 198

ΚΡΙΚΗ Λ., Η αναδιάρθρωση της αγοράς ηλεκτρισμού στην ΕΕ: ο καταναλωτής στο επίκεντρο;, Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 51

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ Ι., Το κράτος ως υποκείμενο του δικαίου προστασίας των καταναλωτών, ΔΕΕ 6/2025, σ. 561

ΝΙΚΑΣ Ν., Δεδικασμένο και ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, Ελλάδα 1/2025, σ. 1

ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΤΗΣ Γ., Η απαγόρευση των Dark Patterns στο ενωσιακό δίκαιο, ΧρΙΔ 2/2025, σ. 103

ΤΖΟΥΛΙΑ Ε., Προστασία καταναλωτή από το "greenwashing" (και το "greenwashing") βάσει της Οδηγίας 2024/825, ΔΕΕ 4/2025, σ. 353

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΟΥ Π., Η υποχρεωτικότητα στην επικουρική κοινωνική ασφάλιση, ΕΕργΔ 3/2025, σ. 409

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΓΟΥΛΑΣ Δ. / ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ., Επιτυχάνοντας την ισότητα αμοιβών μέσω της διαφάνειας: μια πρώτη ερμηνευτική και κριτική προσέγγιση της Οδηγίας 2023/970, ΕΕργΔ 3/2025, σ. 419

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η μεταβίβαση επιχείρησης κατά την έννοια της οδηγίας 2001/23 και του ΠΔ 178/2002 υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΕ, ΔΕΕ 1/2025, σ. 1

ΡΟΚΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 430/2024. Μεταβίβαση επιχείρησης – Τύχη συνταξιοδοτικού προγράμματος επί αρνήσεως της εκδοχέα επιχείρησης να το συνεχίσει, ΕΕμπΔ 1/2025, σ. 161

ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ Ι., Κριτική ανάλυση της οδηγίας 2024/2831 για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας των απασχολούμενων σε πλατφόρμες και οι εκτιμώμενες επιπτώσεις της στο ελληνικό δίκαιο, ΔΕΕ 5/2025, σ. 450

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ Τ-334/22, Danske Fragtmaend/Επιτροπή, 29.01.2025, ECLI:EU:T:2025:109. Κρατικές ενισχύσεις – Τομέας ταχυδρομικών υπηρεσιών, Αρμ 4/2025, σ. 370

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΥ Ε., Εκφάνσεις ιδιωτικής εφαρμογής του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων: η αγωγή αποζημίωσης του δικαιούχου παράνομης και ασυμβίβαστης με την εσωτερική αγορά ενίσχυσης κατά του κράτους μέλους που τη χορήγησε, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 451

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΥ Ε., Η έννοια του «κινήτρου» και της «έναρξης εργασιών» στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔΕΕ 6/2025, σ. 586

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-558/22, Fallimento Esperia και GSE, 07.03.2024, ECLI:EU:C:2024:209. Παράβαση της υποχρέωσης αγοράς πιστοποιητικών βεβαίωσης της ανανεώσιμης προέλευσης ηλεκτρικής ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 212

ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η μεταβίβαση επιχείρησης κατά την έννοια της οδηγίας 2001/23 και του ΠΔ 178/2002 υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΕ, ΔΕΕ 1/2025, σ. 1

ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ. / ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑΔΟΥ Α., Εταιρικοί μετασχηματισμοί και μεταβίβαση επιχείρησης, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 81

ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ Π., Το δικαίωμα εναντίωσης στη μεταβίβαση επιχείρησης υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 101

ΡΟΚΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 430/2024. Μεταβίβαση επιχείρησης – Τύχη συνταξιοδοτικού προγράμματος επί αρνήσεως της εκδοχέα επιχείρησης να το συνεχίσει, ΕΕμπΔ 1/2025, σ. 161

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΓΚΑΛΣΤΙΑΝ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 168/2025. Θέσπιση μέτρων εφαρμογής διατάξεων ενωσικού Κανονισμού από τις εθνικές αρχές – εθνικοί κανόνες κατανομής διαθέσιμου χρόνου χρήσης αερολιμένα, ΘΠΔΔ 3/2025, σ. 269

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΟΥΒΟΝΙΚΟΣ Ε.-Ο., Η συμφωνία στο Συμβούλιο των Υπουργών Οικονομικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20ής Δεκεμβρίου 2023 σχετικά με τη μεταρρύθμιση του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Διακυβέρνησης και της δημοσιονομικής πειθαρχίας, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 467

ΚΟΥΛΟΥΜΠΙΝΗ Ε.-Ε., Η συμβολή του Ελεγκτικού Συνεδρίου στην μέγιστη αξιοποίηση του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 315

ΚΡΕΠΗΣ Κ., Η έκθεση του Ελεγκτικού Συνεδρίου για τη δημοσιονομική βιωσιμότητα: ένα εργαλείο για την τεκμηριωμένη δημοσιονομική πληροφόρηση της Βουλής από τον ανώτατο θεσμό δημοσιονομικού ελέγχου της Χώρας, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 330

ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ Α., Ο έλεγχος του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας από το Ελεγκτικό Συνέδριο: ένας έλεγχος πολυεπίπεδος και ολιστικός, ΘΠΔΔ 5/2025, σ. 425

ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Απάτη σχετική με τις επιχορηγήσεις σε βάρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΠοινΧρ 1/2025, σ. 3

ΠΟΥΛΟΥ Κ.-Α., ΕΣΠΑ 2021-2027: η λεπτή ισορροπία μεταξύ καλόπιστης συνεργασίας και ελέγχου, ΕφημΔΔ 2/2025, σ. 236

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ Κ. / ΒΡΥΩΝΙΔΗΣ Α. / ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗ Ι., Η αναγνώριση του δικαιώματος στο περιβάλλον στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας: προοπτικές και περιορισμοί, ΠερΔικ 1/2025, σ. 24

ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η Οδηγία 2024/1203/ΕΕ σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου και την αντικατάσταση των Οδηγιών 2008/99/ΕΚ και 2009/123/ΕΚ: μια κριτική προσέγγιση, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 501

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Η «συνάντηση» περιβάλλοντος και ενέργειας στο δίκαιο για την κλιματική αλλαγή με έμφαση στο Σύστημα Εμπορεύσιμων Δικαιωμάτων Εκπομπών Ρύπων (ΣΕΔΕ/ΕΤΣ), Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 36

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Το δικαίωμα στο νερό και το νομικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της λειψυδρίας στο διεθνές, ενωσιακό και εθνικό δίκαιο περιβάλλοντος, ΕφημΔΔ 2/2025, σ. 205

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., Προστασία της βιοποικιλότητας και γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί (ΓΤΟ), ΠερΔικ 2/2025, σ. 164

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Η πρόταση Οδηγίας για τους περιβαλλοντικούς ισχυρισμούς, Ενέργεια & Δίκαιο 39/2024, σ. 15

ΣΤΑΘΑΚΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 159/2024. Νομιμότητα περιβαλλοντικής αδειοδότησης αιολικού πάρκου στη Νότια Εύβοια, ΠερΔικ 2/2025, σ. 233

ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-188/23, Conti 11. Container Schifffahrt II, 21.01.2025, ECLI:EU:C:2025:26. Μεταφορές αποβλήτων υπό το φως της Σύμβασης της Βασιλείας, ΠερΔικ 1/2025, σ. 120

ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-41/24, Waltham Abbey Residents Association, 06.03.2025, ECLI:EU:C:2025:140. Εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, ΠερΔικ 2/2025, σ. 285

ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-128/24, Επιτροπή/Ελλάδας (Plansissus de la planification de l'espace maritime), 27.02.2025, ECLI:EU:C:2025:121. Υποχρέωση διαβίβασης αντιγράφων των θαλάσσιων χωροταξικών σχεδίων προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα άλλα ενδιαφερόμενα κράτη μέλη, ΠερΔικ 1/2025, σ. 126

ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-359/24, Επιτροπή/Ελλάδας () και des risques d'inondation, 05.06.2025, ECLI:EU:C:2025:403. Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των υδάτων – Σχέδια διαχείρισης των κινδύνων πλημμύρας, ΠερΔικ 2/2025, σ. 281

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-575/23, ONB κ.λπ., 06.03.2025, ECLI:EU:C:2025:141. Εκχώρηση συγγενικών δικαιωμάτων σε κρατικό φορέα διά κανονιστικής πράξης χωρίς την άδεια των δικαιούχων, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 134

ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ Ο., Η αρχή της δέουσας και αναλογικής αμοιβής, ΧρΙΔ 1/2025, σ. 12

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Α., Όταν ο ζωγράφος εμπνέεται από τον φωτογράφο: τα όρια μεταξύ αντιγραφής και ανεξάρτητης δημιουργίας στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, ΧρΙΔ 1/2025, σ. 3

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Κριτήρια προσβολής των εξουσιών αναπαραγωγής και διασκευής του έργου: η απαγόρευση των ρητρών τύπου fair use στην ενωσιακή έννομη τάξη, ΧρΙΔ 2/2025, σ. 154

ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ Μ., Αποσαφηνίζοντας τις υποχρεώσεις των προγραμματιστών/ριών ανοικτού κώδικα στον κανονισμό για την τεχνητή νοημοσύνη, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 247

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-159/23, Sony Computer Entertainment Europe, 17.10.2024, ECLI:EU:C:2024:887. Η τροποποίηση των μεταβλητών προγράμματος υπολογιστή από άλλο πρόγραμμα που λειτουργεί παράλληλα, χωρίς μεταβολή του πηγαίου ή του αντικειμενικού κώδικα του πρώτου προγράμματος, δεν συνιστά μετατροπή και προσβολή του κατά την Οδηγία 2009/24/ΕΚ, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 156

ΠΑΧΟΥ Α.-Μ., Από τις δημιουργίες του DALL-E στη συλλογή φωτογραφιών του LAION – Δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 49

ΠΛΕΥΡΗ Α., Δικονομικά ζητήματα εκ του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, ιδίως ζητήματα νομιμοποίησης, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 25

ΣΑΜΑΡΤΖΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-230/23, Repobel, 14.11.2024, ECLI:EU:C:2024:951. Το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων των Ευρωπαϊκών Οδηγιών στο πεδίο της πνευματικής ιδιοκτησίας και οι υποχρεώσεις του εθνικού δικαστή, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 147

ΤΡΟΒΑ Ε., Τέχνη και δίκαιο, ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 64

ΤΣΟΥΛΟΣ Κ., Ο ατομικός χαρακτήρας στο βιομηχανικό σχέδιο ή υπόδειγμα, ΧρΙΔ 6/2025, σ. 470

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Το δικαίωμα σε εύλογη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας κατά το άρθρο 6 παρ. 1 εδ. α' ΕΣΔΑ, ΠοινΧρ 2/2025, σ. 88

ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ Α., Ο θεσμός της ποινικής διαπραγμάτευσης υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ και του ενωσιακού δικαίου: εκούσιο της ομολογίας – τεκμήριο αθωότητας – δικαστική αμεροληψία, ΠοινΧρ 4/2025, σ. 241

ΦΕΡΕΣΙΔΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-766/24, Εισαγγελία Πρωτοδικών Πειραιά, 26.02.2025, ECLI:EU:C:2025:135. Η αρχή ne bis in idem (άρθρο 50 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ): το «bis» και το «idem» στο ποινικό δίκαιο, ΕλλΔνη 2/2025, σ. 623

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΒΟΡΡΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-203/22, Dun & Bradstreet Austria, 27.02.2025, ECLI:EU:C:2025:117. Δικαίωμα στην εξήγηση αυτοματοποιημένης λήψης απόφασης, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 74

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Α., Κίνδυνοι στις εξ αποστάσεως συμβάσεις της ηλεκτρονικής τραπεζικής: η περίπτωση του phishing, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 198

ΚΥΤΤΑΡΟΥΔΗΤ., Συμμόρφωση GDPR στο Fintech: καθορισμός ρόλων και συμβατικών υποχρεώσεων, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 59

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΣτΕ Ολ 657/2025, ΣτΕ Ολ 658/2025, ΣτΕ Ολ 659/2025 και ΣτΕ Ολ 660/2025. Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και πολιτική επικοινωνία: το ΣτΕ θεμελιώνει το πλαίσιο για την διασφάλιση της δημοκρατικής νομιμότητας στην ψηφιακή εποχή εξισορροπώντας προστασία δεδομένων με πολιτικές ελευθερίες, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 226

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Maciej Szpunar στην υπόθεση του ΔΕΕ C-492/23, *Russmedia Digital και Inform Media Press*, 06.02.2025, ECLI:EU:C:2025:68. Το σταυροδρόμι GDPR και eCommerce, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 350

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Η διαχείριση του κινδύνου στο ενωσιακό δίκαιο του ψηφιακού μετασχηματισμού - ιδίως σύμφωνα με τις Πράξεις για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες και την Τεχνητή Νοημοσύνη και τον ΓΚΠΔ, ΔΕΕ 4/2025, σ. 321

ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ Μ., Αποσαφηνίζοντας τις υποχρεώσεις των προγραμματιστών/ριών ανοικτού κώδικα στον κανονισμό για την τεχνητή νοημοσύνη, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 247

ΜΑΣΤΡΟΜΑΝΩΛΗΣ Ε., Προσωπικά δεδομένα και κατάχρηση δεσπίζουσας θέσης, ΔΕΕ 6/2025, σ. 572

ΜΥΛΩΣΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 1878/2024. Επεξεργασία δεδομένων οικονομικής συμπεριφοράς για αξιολόγηση πιστοληπτικής ικανότητας - Αθέμιτες πρακτικές - Μη τήρηση υποχρέωσης ενημέρωσης, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 95

ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΤΗΣ Γ., Η απαγόρευση των Dark Patterns στο ενωσιακό δίκαιο, ΧρΙΔ 2/2025, σ. 103

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 587/2025. Νομολογιακή πρόσληψη των επικοινωνιακών μεταδεδομένων και πραγματολογικός ρεαλισμός: με αφορμή την απόφαση ΑΠ 587/2025, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 318

ΣΑΠΛΑΟΥΡΑΣ Λ., Πολιτική μικροστόχευση και προστασία προσωπικών δεδομένων, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 235

ΣΚΟΝΔΡΑ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 1136/2024. Αποδεικτική αξιοποίηση οπτικοακουστικού υλικού που απεικονίζει ανήλικο τέκνο, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 271

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-768/21, *Land Hessen (Obligation d'agir de l'autorité de protection des données)*, 26.09.2024, ECLI:EU:C:2024:785. Τα πρόστιμα ως εργαλεία συμμόρφωσης, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 85

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Η προστασία του απορρήτου των αποθηκευμένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας: με αφορμή την ΑΠ (ΟΛ) 4/2024 και ΔΕΕ C-548/21, ΔΙΤΕ 1/2025, σ. 36

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 173/2024. Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων χωρίς τη συγκατάθεση του υποκειμένου, ΔΕΕ 1/2025, σ. 63

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΤΕΞΑΚΑΛΙΔΟΥ Κ. / ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ Δ., Συστήματα δικαστικού ελέγχου «κανονιστικών» πράξεων πέρα από το εθνικό πλαίσιο: μεταξύ Λουξεμβούργου και Washington D.C., ΔΙΔΙΚ 2/2025, σ. 212

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Λ., Πολυεπίπεδος συνταγματισμός: αξιακή ομοιογένεια και σεβασμός στη δημιουργική διαφωνία. ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 132

ΤΡΟΒΑ Ε., Τέχνη και δίκαιο, ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 64

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ., Το πολίτευμα και η λειτουργία του, ΔΤΑ 103/2025, σ. 83

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-419/23, *Nemzeti Földügyi Központ*, 12.12.2024, ECLI:EU:C:2024:1016. Το δικαίωμα τρίτου ως νόμιμο εμπόδιο για τον τρόπο συμμόρφωσης κράτους-μέλους με απόφαση του ΔΕΕ, ΕλλΔνη 1/2025, σ. 260

ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ Χ., Δικαστική ανεξαρτησία και πειθαρχικός έλεγχος των δικαστικών λειτουργών σύμφωνα με τις παραδοχές της ΔΕΕ 15.7.21 Επιτροπή κατά Πολωνίας (Πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών), υπόθ. C-791/19: με αφορμή την πρόσφατη εντολή για πειθαρχικό έλεγχο..., ΔΙΔΙΚ 1/2025, σ. 1

ΚΟΥΛΟΥΜΠΙΝΗ Ε.-Ε., Η συμβολή του Ελεγκτικού Συνεδρίου στην μέγιστη αξιοποίηση του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ΘΠΔΔ 4/2025, σ. 315

ΜΠΛΕΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΛΣυν 610/2025. Παραγραφή του δικαιώματος του Ελληνικού Δημοσίου να προχωρήσει μέσω δημοσιονομικής διόρθωσης σε ανάκτηση χρηματικού ποσού που καταβλήθηκε ως ενίσχυση σε δικαιούχο, ο οποίος δεν τήρησε τους όρους του νόμου, ΘΠΔΔ 6/2025, σ. 610

ΠΛΙΑΚΟΣ Α., Οι σχέσεις του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τα δίκαια των κρατών μελών: προς ένα ιδιότυπο συνταγματικό πλουραλισμό, ΕυΔικ 1/2025 (ψηφιακό τεύχος)

ΠΟΥΛΟΥ Κ.-Α., ΕΣΠΑ 2021-2027: η λεπτή ισορροπία μεταξύ καλόπιστης συνεργασίας και ελέγχου, ΕφημΔΔ 2/2025, σ. 236

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ., Το πολίτευμα και η λειτουργία του, ΔΤΑ 103/2025, σ. 83

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-627/23, *Communes de Schaerbeek και de Linkebeek*, 09.01.2025, ECLI:EU:C:2025:9. Ενημερωτικό δελτίο που πρέπει να δημοσιεύεται κατά τη δημόσια προσφορά κινητών αξιών ή την εισαγωγή τους προς διαπραγμάτευση, Αρμ 3/2025, σ. 259

ΓΕΩΡΓΑΚΗ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 584/2024. Σύμβαση αντίστροφης χρηματοδοτικής μίσθωσης, ΧρΙΔ 3/2025, σ. 215

ΚΑΛΕΡΓΗΣ Α., Η επίδραση του δημόσιου χρηματοπιστωτικού δικαίου στο ιδιωτικό δίκαιο με έμφαση στο εταιρικό δίκαιο, ΔΕΕ 4/2025, σ. 347

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Κ., Εφαρμογή του ν. 2251/1994 επί χρήσης προνομιακών πληροφοριών κατά τον Κανονισμό 596/2014, ΕΕμπΔ 2/2025, σ. 342

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Α., Κίνδυνοι στις εξ αποστάσεως συμβάσεις της ηλεκτρονικής τραπεζικής: η περίπτωση του phishing, ΔΙΤΕ 2/2025, σ. 198

ΛΙΝΑΡΙΤΗΣ Ι., Τεχνολογικός κίνδυνος και Χρηματοπιστωτική Διακυβέρνηση στην εποχή των εφαρμογών Fintech, ΧρΙΔ 3/2025, σ. 168

ΠΑΠΑΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Η έκδοση μετοχών με δικαίωμα πολλαπλής ψήφου ως χρηματοδοτικό εργαλείο, ΕΕμπΔ 1/2025, σ. 45

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 185/2024. Ενεργειακή κρίση και επιβολή έκτακτης εισφοράς επί των υπερκερδών των παραγωγών ηλεκτρικής ενέργειας, ΠερΔικ 2/2025, σ. 248

ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1720/2024. Η φορολόγηση των δώρων μικρής αξίας, ΔΕΕ 3/2025, σ. 318

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-277/23, Ministarstvo financija (Bourse Erasmus+), 16.01.2025, ECLI:EU:C:2025:18. Το ποσό το οποίο καταβάλλεται σε σπουδαστή ως επιχορήγηση Erasmus+ δεν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό του φόρου εισοδήματος του γονέα που τον συντηρεί, Αρμ 2/2025, σ. 206

ΛΙΓΟΥΤΣΙΚΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-228/24, Nordcurrent group, 03.04.2025, ECLI:EU:C:2025:239. Νέα ερμηνευτικά εργαλεία για την εφαρμογή του αντικαταχρηστικού κανόνα της Οδηγίας Μητρικών – θυγατρικών (2011/96/ΕΕ), ΔΕΕ 6/2025, σ. 673

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-613/23, Herdijk, 14.11.2024, ECLI:EU:C:2024:961. Επαναπροσδιορίζοντας την έννοια της αλληλέγγυας φορολογικής ευθύνης, ΔΕΕ 1/2025, σ. 103

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Η αρχή της μέγιστης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕφημΔΔ 1/2025, σ. 140

ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-419/23, Nemzeti Földügyi Központ, 12.12.2024, ECLI:EU:C:2024:1016. Το δικαίωμα τρίτου ως νόμιμο εμπόδιο για τον τρόπο συμμόρφωσης κράτους-μέλους με απόφαση του ΔΕΕ, ΕλλΔνη 1/2025, σ. 260

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., Η κατοχύρωση της επιχειρηματικής ελευθερίας στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ΔΕΕ 1/2025, σ. 18

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., Η κατοχύρωση των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες στην ενωσιακή έννομη τάξη, ΔτΑ 103/2025, σ. 113

ΓΚΕΚΑ Β.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-808/21, Επιτροπή/Τσεχική Δημοκρατία () και qualité de membre d'un parti politique), 19.11.2024, ECLI:EU:C:2024:962. Εκλογικά δικαιώματα των «μετακινούμενων» πολιτών της Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 586

ΓΚΕΚΑ Β.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-146/23 και C-374/23, Sąd Rejonowy w Białymstoku, 25.02.2025, ECLI:EU:C:2025:109. Δικαστική ανεξαρτησία και αποδοχές εθνικών δικαστών, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 112

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η επίδραση του ευρωπαϊκού δικαίου στο δίκαιο προστασίας από την απόλυση των κρατών μελών της Ένωσης, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 133

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-146/23 και C-374/23, Sąd Rejonowy w Białymstoku, 25.02.2025, ECLI:EU:C:2025:109. Αρμοδιότητα της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας των κρατών μελών να θεσπίζουν λεπτομερείς κανόνες για τον καθορισμό των αποδοχών των δικαστών – Δυνατότητα παρέκκλισης από τους κανόνες αυτούς, Αρμ 3/2025, σ. 306

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Λ. / ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-623/22, Real Madrid Club de Fútbol, 04.10.2024, ECLI:EU:C:2024:843. Μη εκτέλεση αλλοδαπής δικαστικής απόφασης λόγω προσβολής της ελευθερίας του τύπου, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 583

ΠΕΤΡΟΓΛΟΥ Π., Το δικαίωμα εναντίωσης στη μεταβίβαση επιχείρησης υπό το πρίσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕΕργΔ 1/2025, σ. 101

ΠΟΥΛΟΥ Α., Η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού υπό το πρίσμα του άρθρου 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔιΔικ 2/2025, σ. 203

ΣΑΡΡΗΣ Ε., Το νομικό πλαίσιο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και οι γενικές συνταγματικές αρχές, ΕυΔικ 1/2025 (ψηφιακό τεύχος)

ΦΕΡΕΣΙΔΗΣ Α., Σημείωση στην απόφαση του ΔΕΕ C-766/24, Εισαγγελία Πρωτοδικών Πειραιά, 26.02.2025, ECLI:EU:C:2025:135. Η αρχή ne bis in idem (άρθρο 50 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ): το «bis» και το «idem» στο ποινικό δίκαιο, ΕλλΔνη 2/2025, σ. 623

ARGALIAS P., The horizontal direct effect of the provisions of the Charter of Fundamental Rights of the EU (CFREU) as a counterbalance to the prohibition of horizontal direct effect of Directives, ΕυΔικ 1/2025 (ψηφιακό τεύχος)

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Η αγγλική ως γλώσσα κατανοητή στο ενωσιακό δίκαιο επιδόσεων (άρθρο 12 καν. 1784/2020), Αρμ 1/2025, σ. 98

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΠειρ 3771/2022. Αγωγή αποζημίωσης αγγλικού αλληλοασφαλιστικού οργανισμού κατά ελληνικής εταιρίας, Αρμ 4/2025, σ. 407

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 53/2024. Αίτηση αναγνώρισης δεδικασμένου γερμανικού κληρονομητηρίου, Αρμ 5/2025, σ. 506

ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Π., Η αρχή της «λογικής ενότητας της εθνικής και διεθνούς έννομης τάξεως» και η ανάγκη τροποποίησης των εθνικών κανόνων περί επιδόσεως στην αλλοδαπή, ΕλλΔνη 3/2025, σ. 668

ΓΕΩΡΓΙΑΚΑΚΗ Ε.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΑιγ 22/2025. Θανάτωση αλλοδαπού εργαζομένου παράνομα. Αξιώσεις αποζημίωσης συζύγου και τέκνου, ΕλλΔνη 3/2025, σ. 806

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Δημόσια τάξη: επιστροφή στην ευρωπαϊκή διάσταση, ΕλλΔνη 2/2025, σ. 387

ΖΕΡΒΟΓΙΑΝΝΗ Ε., Κανονισμός ΕΕ 650/2012 και κληρονομικές συμβάσεις, ΧρΙΔ 4/2025, σ. 244

ΖΗΣΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 236/2025. Απόρριψη αιτήματος χορήγησης άδειας διαμονής σε αλλοδαπό καταχωρισμένο στο Σύστημα Πληροφοριών Σένγκεν από τρίτο κράτος μέλος, ΕΕΕυρΔ 1/2025, σ. 144

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., Η σχέση της Σύμβασης της Βιέννης για τη διεθνή πώληση κινητών πραγμάτων (CISG - Ν 2532/1997) με τον Κανονισμό 593/2008 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Κανονισμός Ρώμη Ι), ΔΕΕ 4/2025, σ. 428

ΚΟΝΤΗΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΑθ 1657/2023. Ευρωπαϊκή διαταγή δέσμευσης, ΕλλΔνη 1/2025, σ. 163

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΚΟΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΠατρ 434/2023. Ο προσδιορισμός του εφαρμοστέου δικαίου σε υποθέσεις γονικής μέριμνας με στοιχεία αλλοδαπότητας γίνεται από την κυρωθείσα με τον ν. 4020/2011 Σύμβαση της Χάγης της 19.10.1996 και όχι από τον Κανονισμό (ΕΕ) 2019/1111, ΕλλΔνη 2/2025, σ. 572

ΠΑΪΖΗΣ Α., Το Κέντρο Κύριων Συμφερόντων στη Νέα Ψηφιακή Εποχή, ΔΕΕ 5/2025, σ. 472

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Λ. / ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-623/22, Real Madrid Club de Fútbol, 04.10.2024, ECLI:EU:C:2024:843. Μη εκτέλεση αλλοδαπής δικαστικής απόφασης λόγω προσβολής της ελευθερίας του Τύπου, ΕΕΕυρΔ 4/2024, σ. 583

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ – ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΑΡΓΥΡΟΥ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 146/2025. Νέος Οικοδομικός Κανονισμός - Πολεοδομικά κίνητρα, ΠερΔικ 1/2025, σ. 94

ΣΚΑΦΤΟΥΡΟΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1587/2024. Αποζημιωτική ευθύνη του Δημοσίου λόγω παράλειψης άσκησης κανονιστικής αρμοδιότητας σχετικά με τη μεταφορά συντελεστή δόμησης, ΠερΔικ 1/2025, σ. 111

ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ Κ., Γενικοί Οικοδομικοί Κανονισμοί και τοπικός πολεοδομικός σχεδιασμός: η περίπτωση των πολεοδομικών κινήτρων του ΝΟΚ, ΘΠΔΔ 6/2025, σ. 529